II-319.685

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
"M. EMINESCU" IASI
II-319.685

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PLURIPARTIDISMUL

o teorie a democraţiei

GEORGE VOICU

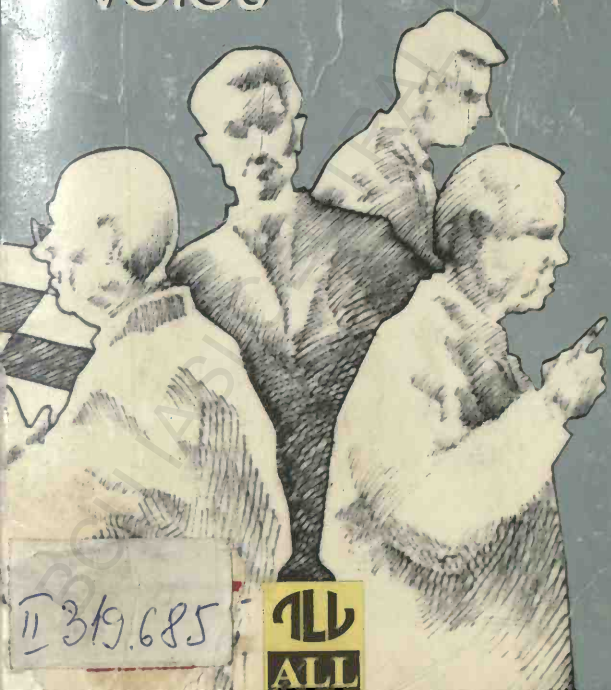

II 319.685

ALL

BIBLIOTECA UNIV.
„CAROL I" IASI
II 319 685

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

142 – 181

GEORGE VOICU

PLURIPARTIDISMUL
O teorie a democrației

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PLURIPARTIDISMUL
O teorie a democraţiei
George Voicu
Copyright© 1998 by **B.I.C. ALL** s.r.l.

ISBN: 973-571-215-6

Toate drepturile rezervate Editurii **B.I.C. ALL.** s.r.l.
Nici o parte din acest volum nu poarte fi reprodusă fără permisiunea scrisă a Editurii **B.I.C. ALL.** s.r.l.
Copyright © 1998 by **B.I.C. ALL** s.r.l.
All rights reserved.
Drepturile de distribuţie în străinătate aparţin în exclusivitate editurii.
The distribution of this book outside Romania is prohibited without the written permission of B.I.C. **ALL** s.r.l.

Editura **ALL**

Bucureşti
B-dul Timişoara nr. 58, sect. 6
☎ 413 11 58; 413 43 21; 413 18 50
Fax: 311 05 65

Departamentul difuzare

Bucureşti
B-dul Timişoara nr. 58, sect.6
☎ 413 03 29; 413 44 75;
413 16 12; 311 15 47

Redactor: Constantin Vlad
Tehnoredactare computerizată: Luminiţa Pară
Copertă: Marian Voinea
Procesare copertă: Mirela Topală

PRINTED IN ROMANIA

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

II 319.685

141
600

GEORGE VOICU

PLURIPARTIDISMUL

O teorie a democrației

35.251

166068
B.C.U. - IASI

ALL

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

10.03.1998
B.C.U. „M. EMINESCU"
– I A Ş I –
acu 803.721

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CUVÂNT ÎNAINTE

A ataca un subiect precum partidele politice înseamnă a te expune celor mai multe și mai variate judecăți și critici. Într-adevăr, cui nu-i este familiar acest subiect? Vor fi poate câțiva care-și vor declina priceperea, dar mulți, cei mai mulți, vor avea cu siguranță ceva - esențial încă, cel puțin din perspectiva propriei experiențe - de comentat și de evaluat. Nu-mi doresc ca aceste cuvinte să fie citite în sens ironic. Nu sunt deloc tentat de aroganță academică în fața bunului simț; dimpotrivă, îi cunosc virtuțile și le apreciez. Mă grăbesc așadar să recunosc deschis și din capul locului că, dincolo de forma textului meu, care îmbracă adesea o armură bibliografică nu tocmai obișnuită pe meleagurile noastre (o stratagemă de persuasiune, nimic mai mult, recunosc smerit), cartea de față nu este totuși decât o sumă de opinii. Poate că acestea comunică mai bine între ele, poate că în sprijinul lor sunt puse mai multe argumente decât de obicei, dar toate acestea nu le schimbă câtuși de puțin statutul. De ce, atunci, aș trata cu trufie alte păreri? Aș intra, apoi, într-o jenantă contradicție cu spiritul în care am scris această carte. În definitiv, dreptul la opinie este chiar sensul și miza lucrării de față.

Se înțelege că nu pot pretinde că textul care urmează este "științific", obiectiv, imparțial ș.a.m.d. în mod peremptoriu, fără un număr de nuanțe și de precauții. În același timp, îmi iau dreptul să cred că el nu este nici întruchiparea subiectivității unui observator capricios. Cartea pe care tocmai ați deschis-o este o carte de "știință politică", dar, înainte de a fi catalogată astfel, ea este, ca să folosesc sintagma lui Hayek, "o carte politică". "Politică" nu vrea să însemne "subiectivă". Este o "carte politică" pentru că se bazează, reluând argumentele autorului *Drumului către servitute*, pe un set de valori, exprimate

limpede de-a lungul ei, valori care nu mă avantajează pe mine, ca susținător al lor, mai mult decât pe oricare altul. Ba, aș putea să susțin, dimpotrivă. La urma urmelor, legitimitatea partidelor politice și a celor care le animă își află un apărător convins în această carte...

Personal, nu am fost niciodată înregimentat într-un partid, nici înainte de 1990 nici după. Și nici nu am intenția de a intra de aici înainte în vreun partid. Nu pentru că aș fi apolitic, ci pentru că mă cunosc îndeajuns de bine: realmente nu am vocație pentru așa ceva. Pledoaria mea pentru partide politice nu are, așadar, un interes personal direct, deductibil din conținutul ei. Totodată, nutresc speranța că o asemenea condiție, exterioară în raport cu fenomenul pe care îl analizez, dă din start mărturiei și opiniilor mele mai multă credibilitate sau, mai bine zis, o șansă mai mică de a greși. Nu poți fi în același timp și jucător și arbitru. Este aceasta, mi se pare, o regulă elementară (care, în treacăt fie spus, dar răspicat, nu a fost mai deloc respectată de intelectualii români care s-au aplecat asupra partidelor și asupra politicului, atât în trecutul democratic al țării - ca să nu mai spun de cel comunist - cât și în prezent). Fiind avocatul unei cauze din convingere, nu din interes și nici din constrângere, nădăjduiesc ca pledoaria mea să aibă o șansă în plus...

Desigur, a nu fi prins într-o structură partizană nu este o condiție a adevărului, ci doar un mic avantaj de poziționare, care poate fi fructificat sau nu. Așa cum, a fi într-un partid nu antrenează în chip automat eroarea vădită sau deformarea inevitabilă, dar probabilitatea lor este ceva mai mare, pentru că fidelitatea partizană are nenumărate capcane (mai ales în abordările comparative în care este implicat propriul angrenaj politic; și când, la o adică, nu este implicat?); handicapul acesta nu este, principial, insurmontabil, dar nici foarte lesne de trecut. Ceea ce nu înseamnă că punctele de vedere de acest fel nu sunt binevenite pe piața ideilor politice, dar valoarea lor rezultă - ca și în cazul partidelor - din pluralitate.

Revenind la subsemnatul, deși mereu în afara scenei politice, am urmărit totuși cu atenție, cu încordare, adesea cu sufletul la gură ceea ce se petrecea pe scenă, și înainte și după 1989. Am avut deci

întotdeauna condiția - cum spunea R. Aron - a "spectatorului angajat", pentru că spectacolul politic mi s-a părut mereu dramatic, uneori tragic, alteori comic, deseori tragicomic, dar de fiecare dată captivant. În fața lui, nu poți rămâne indiferent, nu poți ațipi. Iar a nu fi indiferent înseamnă, la rigoare, a fi politic. Politica naște politică. Iată încă un motiv pentru care trebuie să recunosc caracterul politic al celor ce urmează.

Ideea centrală a studiului de față este aceea că, din perspectiva valorilor democrației, nu partidele ca entități contează, ci *câmpul politic* pe care ele îl formează, dincolo de intențiile lor subiective, deasupra acestora, câteodată chiar în contradicție cu ele. Accentul cade deci pe pluralitate, pe energia politică nouă pe care partidele, intrând într-un fel de reacție chimică, o generează. În consecință, existența singulară a unui partid, oricât de democratic ar fi acesta la un moment dat, chiar și în situația în care toate celelalte ar fi nedemocratice, nu are acoperire teleologică și axiologică (și, poate, nici ontologică); caracterul democratic al unui partid este o valență reactivă, care se manifestă *în relație*, nu un dat substanțial, așa că, în absența altor partide, atributul în cauză va dispărea ca și cum n-ar fi fost (aceasta este, evident, o situație ipotetic-absurdă, imaginată în scop demonstrativ, pentru că un partid *este* democratic numai atunci când știe că el nu are sens decât în măsura în care se raportează la altul/altele). Cum se naște și cum se dezvoltă acest câmp politic, cum și în ce alte condiții (sociale, culturale, economice, constituționale, de drept electoral) se structurează el într-o societate, toate acestea sunt, firește, teme de reflecție care nu puteau lipsi dintr-o asemenea lucrare.

Șansa a făcut ca din spectator să ajung - dacă pot să spun așa, reluând referința la ideea de spectacol - critic. Criticul rămâne, desigur, un spectator, poate ceva mai asiduu, dar mai reținut în impresii, mai stapânit afectiv și mai pedant în evaluări. Șansa aceasta de care am avut parte s-a numit NATO. Organizația Tratatului Atlanticului de Nord mi-a acordat, pentru perioada 1991-1993, o bursă individuală de cercetare în domeniul instituțiilor democratice pentru un proiect care viza partidele politice în societățile democratice. Am avut astfel ocazia, prin călătoriile de studii pe care le-am făcut în Franța și Statele Unite, de a mă apropia

într-un mod mai metodic și - de ce nu? - mai riguros de un fenomen care mă copleșea prin morfologia lui. Nu încape îndoială că, dacă nu ar fi fost această bursă, nu mi-aș fi disciplinat în nici un fel habitudinile de spectator și nu aș fi putut să-mi construiesc obiectul acestei cărți așa cum se prezintă acum. Încă din timpul acestei experiențe, mi-a devenit limpede ideea în jurul căreia avea să se nască această carte. I-am împărtășit-o, dealtfel, profesorului Jean Charlot, de la *Fondation nationale des sciences politiques* din Paris (CEVIPOF și IEP), de la care am primit - să spun așa - un prompt "foc verde", moralmente atât de benefic pentru novicele care eram, dar și o seamă de sugestii dintre cele mai folositoare. O a doua bursă NATO, în perioada 1994-1996, pentru un proiect consacrat instanțelor parlamentare de drepturilor omului, m-a ajutat, chiar dacă indirect, să înaintez în direcția pe care mi-o propusesem mai demult. Se înțelege, cred, cât de recunoscător îi sunt NATO-ului pentru sprijinul pe care mi l-a acordat, fără de care această carte n-ar fi existat.

Last but not least, nu pot încheia fără a aduce un cuvânt de mulțumire profesorilor Lazăr Vlăsceanu și Cătălin Zamfir, de la Universitatea București, care au știut să-mi spulbere ezitările și să mă facă să înaintez și să închei un proiect asupra căruia aș mai fi zăbovit, indecis cum sunt, cine știe cât.

GEORGE VOICU
30 noiembrie 1997

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul I
GENEZA PARTIDELOR POLITICE. SEMNIFICAȚII

Emergența partidelor și a sistemelor de partide

Importanța cunoașterii genezei partidelor politice ține, de fapt, de cunoașterea fenomenului partizan însuși, care, în mod inevitabil, poartă pecetea nașterii sale. Pe drept cuvânt remarca Maurice Duverger, în antologicul său studiu, că "așa cum oamenii poartă toată viața amprenta copilăriei lor, așa și partidele depozitează profund influența originii lor. Este imposibil, de exemplu, să se înțeleagă diferența de structură care separă Partidul Laburist britanic de Partidul Socialist francez, dacă nu se cunosc circumstanțele diferite în care s-au născut. Este imposibil să analizăm serios multipartidismul francez sau olandez sau bipartidismul american, fără să ne referim la originile partidelor din fiecare din aceste țări, care explică proliferarea lor în unele țări și restrîngerea lor în altele."[1] Mai toți cei care s-au aplecat asupra studiului sistematic al fenomenului partizan plasează geneza partidelor politice spre sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul și mijlocul secolului al XIX-lea.

Excepție de la acest veritabil consens politologic, explicabil de altfel prin evidența faptului istoric, fac doar cercetătorii

marxiști. Ei se simt vizibil inconfortați de această idee, pentru că, în cazul în care ar accepta-o ca ipoteză de lucru, teoria marxistă a luptei de clasă ar fi într-o situație foarte ambarasantă, nesustenabilă, ceea ce ar duce direct la subminarea ideologiei comuniste. O spune un autor în bună cunoștință de cauză, în dubla ipostază de fin cunoscător al literaturii politologice în materie și totodată al tuturor aprehensiunilor și marotelor marxiste: "O astfel de «explicație» (a originii partidelor înlăuntrul regimului reprezentativ, ghilimelele avînd – desigur – un rol ironic, chiar persiflant – n.m., G.V.) are o anumită tentă ideologică"[2]. Apoi, subsumarea completă a conceptului de partide politice celui de clasă socială, cu care operează teoria marxistă, este o carență pe care bunul simț sociologic nu o poate trece cu vederea astăzi; după mai bine de 150 de ani de istorie, este o evidență că partidele sînt impure din punct de vedere sociologic, chiar dacă în unele cazuri – în general pentru unele partide de masă – sunt vizibile unele tendințe de structurare pe criteriul clasei sociale.

Partidologi reputați, a căror contribuție la cunoașterea fenomenului partizan este unanim recunoscută, – de la deja clasicii Maurice Duverger, R. Michels, Moisei Ostrogorski, Max Weber, P. P. Negulescu, Raymond Aron etc. la cercetătorii contemporani, precum François Borella, Pierre Avril, Daniel-Louis Seiler, Kay Lawson, Leon Epstein ș.a.m.d., – apreciază însă cu toții această perioadă ca fiind cea responsabilă de emergența fenomenului partidist, chiar dacă asupra unor date și a unor priorități (Marea Britanie, Statele Unite, Franța) n-au căzut de acord. Oricum, cu toți consideră partidele politice ca o instituție relativ recentă, a cărei naștere este indisolubil legată de anumite prefaceri din regimul reprezentativ și – legat de aceasta – de extinderea dreptului la vot, astfel spus, de valorile democrației și ale liberalismului.

Deși argumentele aduse în sprijinul acestei ipoteze sunt greu de respins, dacă nu chiar imposibil, trebuie în același timp arătat că partidele au considerabile rădăcini istorice, coborând până în cele mai vechi timpuri. Vocabula însăși de partid este semnificativă în această privință, ea antedatând sensibil fenomenul reprezentat de partidele politice moderne. Jean Charlot găsește cuvântul *parti* în documente din secolul al XVI-lea. Mai mult, constată același cercetător, cuvântul "partid" este mai vechi în vocabularul politic decât cuvântul "clasă" în vocabularul social. În limba română, de asemenea, cuvântul "partid" (sau "partidă") este mai vechi decât instituția desemnată de acest termen, așa cum se poate vedea din prestigioasa istorie a partidelor politice scrisă de A. D. Xenopol la începutul secolului nostru[3].

Este deci în egală măsură cert că, deși se structurează în forma pe care o cunoaștem astăzi abia spre sfârșitul veacului al XVIII-lea – începutul veacului al XIX-lea, partidele rezultă totuși dintr-o lungă evoluție istorică, manifestările acestora găsindu-se din Antichitate și până în Evul Mediu. În aceste condiții, este poate mai potrivit să vorbim, pentru a putea exprima distincțiile de sens care le separă, de perioada *protopartidelor politice*, până la granița dintre secolele XVIII-XIX, și de perioada *partidelor politice* moderne. Pentru a înțelege ceea ce le separă, a trece în revistă evenimentele istorice mai semnificative în materie, pentru a le sublinia caracteristicile, este o procedură obligatorie.

De la protopartide la partide politice. Condiții socio-politice

Idealul democratic, de care este neîndoielnic legată geneza partidelor, a fost, precum se știe, opera vechilor greci. Cu toate acestea, după unii autori, republica ateniană nu a cunoscut fenomene de tip partizan, întrucât mecanismul imaginat de greci

pentru transferul puterii politice – tragerea la sorți pentru desemnarea magistraților civili – a împiedicat orice luptă pentru obținerea puterii[4]. Alți autori, printre care și români (Ovidiu Trăznea, Ileana Petraș-Voicu[5]) sunt însă de părere că și Atena antică a cunoscut conflictul de acest gen, depistând o luptă politică între "partidul aristocratic" și "partidul democratic"; afirmația ar putea fi adevărată pentru epoca de după Pericle, nu însă și pentru cea în care Atena brevetează și experimentează, pentru prima oară în istorie, regimul democratic.

Căci sistemul politic democratic al Greciei antice, în speță al Atenei, cu caracteristicile lui unice, irepetabile istoric, s-a dovedit nu numai viabil pentru o lungă perioadă, ci și îndeajuns de articulat pentru a se constitui într-un răspuns coerent la chestiunea titularului puterii. După reformele lui Clistenes, Atena cunoaște pentru prima oară în istorie un sistem bicameral, alcătuit din *Bulé* (Sfat) și *Ecclesia* (Adunarea poporului); prima cameră era formată din câte 50 de reprezentanți ai fiecăruia din cele 10 triburi, numiți prin tragere la sorți, a doua cuprinzându-i pe toți cetățenii apți și capabili de a purta armele. Condițiile care se cereau a fi îndeplinite pentru a deveni membru al Sfatului (*buleutes*) vizau calitatea de cetățean al Atenei, vârsta minimă de 30 de ani și un examen formal de moralitate (*dokimasie*). Durata mandatului celor 500 de aleși era de un an, legea nepermițând unui cetățean atenian să dețină într-o viață mai mult de două mandate; această prevedere făcea ca practic majoritatea atenienilor să acceadă la calitatea de *buleuți*. Reprezentanții unui trib asigurau permanența Sfatului timp de 35-39 de zile. Din rândul acestora, numiți *pritani*, se alegea președintele adunării (*epistates*).

Acest mod de desemnare a reprezentanților, truvabil și în cazul altor instituții, precum Tribunalul (*Heliaia*), este încă șocant prin raționalitatea sa. La rigoare, pura doctrină reprezentativă, care avea să ducă la democrația de tip modern, își găsește în acest mod

de desemnare o expresie perfectă sau, oricum, de o surprinzătoare fidelitate sociologică. Căci, din perspectiva statisticii sociale, un parlament constituit astfel este un eșantion cu adevărat reprezentativ al societății. Și cum *Ecclesia* era chiar societatea în totalitatea ei, orice eroare a *Bulé*-ului, ca instituție reprezentativă, putea fi sancționată. În plus, noțiunea de egalitate politică a cetățenilor, din care timpurile moderne și-au făcut o obsesie fără însă a-i putea da un răspuns mulțumitor, căpăta o consistență extraordinară și, mai mult, căpăta realitate palpabilă. Greoaiele și deformantele mecanisme electorale moderne, care, la rigoare, discriminează societatea împărțind-o în alegători și aleși, sunt certamente inferioare – sub aspectul strict sociologic al reprezentativității – tragerii la sorți practicate în vechea Atenă. Dar, desigur, noțiunea de reprezentativitate politică de care uzează teoria democrației nu este concepută îngust sociologic, așa că modelul grec rămâne admirabil prin inventivitatea sa, dar, totuși, inaplicabil în alte epoci și alte societăți. În primul rând pentru un motiv strict tehnic: societățile moderne, prin dimensiunile lor net superioare cetății ateniene, fac imposibilă democrația de tip direct de genul celei practicate de *Ecclesia*[6]. Să remarcăm, apoi, că politica în timpurile noastre presupune un grad înalt de profesionalizare, condiție care face superfluă soluția hazardului ca reprezentare. Modelul politic atenian se instituie totuși, într-un fel de ideal-tip al democrației, la care, firește, orice teorie politică trebuie să se raporteze pentru a-și testa aserțiunile.

Dacă existența fenomenului partizan nu poate fi probată sau nu este suficient de clară în lumea greacă antică, în schimb în lumea romană care i-a succedat el se poate proba cu numeroase exemple. Roma acelui timp s-a văzut deseori sfâșiată de lupte politice pe care mulți istorici și politologi le consideră ca fiind de factură partizană. Lupta dintre *optimates* și *populares* este un asemenea exemplu în care clivajul dintre două grupări politice este cât se poate de clar. Luptele dintre patricieni și plebei traduc

o puternică realitate socială. Spre sfârșitul republicii romane, este de părere Jean Blondel, "se naște un sistem de partide; mize în mod limpede definite separă conservatorii sau tradiționaliștii de progresiști. Frații Gracchus au fost poate primii șefii de partide cu un autentic sprijin popular"[7]. Această viață politică din Roma antică, chiar dacă – eliminând exagerările posibile – mai degrabă tatona experiența partizană, cu vizibil succes, căci promitea să ajungă la o structurare partidistă ca urmare a nevoii de sprijin social, a trebuit totuși să ia sfârșit în urma loviturilor dictatoriale ale unor comandanți militari, republica încheindu-și cariera și fiind înlocuită de Imperiul Roman. "Va trebui să treacă mult timp – este de părere un exeget al istoriei partidelor – până la reapariția unei vieți politice de calitatea celei pe care o cunoscuse Roma republicană."[8]

Evident, istoria este plină de conflicte legate de puterea politică, secondate de lupte – mai întotdeauna violente, oricum mult prea rar simbolice – dintre clanuri sau clici rivale, grupări care uneori au avut considerabilă inerție în timp, alteori s-au coagulat ad hoc, dar nu toate intră în logica politică a fenomenului partizan. Conflictul de durată dintre boieri și țărani din țările române, sau, cum scrie Xenopol, dintre "nobleța (boierii) și poporul de jos (țăranii)"[9] nu a luat decât în mod excepțional o formă partizană, și atunci sub forma răscoalelor violente, în general fiind latent; sau, particularizând la Muntenia, conflictul de lungă durată dintre Drăculești și Dănești (Basărabești), remarcat de același istoric[10], nu era reductibil la o bază socio-politică, ci la facțiuni de interese de clan familial. Xenopol însuși, care utilizează conceptul de partid politic într-un sens extrem de larg, fără conotații politologice, întrebându-se explicit dacă au existat partide în Țara Românească și Moldova în epoca medievală ("Fost-au partide politice în vechea viață română?"), răspunde afirmativ, dar cu îndeajuns de multă precauție pentru a-și relativiza aserțiunea: "Învederat că nu se poate tăgădui existența

lor; dar felul lor de a fi arată după interesele puse în joc, adecă după totalizarea intereselor individuale despărțite în tabere deosebite"[11]. Or, când interesele puse în joc sunt cele ale unor familii (Drăculeștii și Dăneștii), fără să coaguleze în jurul lor interese sociale mai largi, sau când interese sociale cu adevărat largi (cele ale boierilor și cele ale țăranilor) și reale nu se pot coagula sau – cu expresia istoricului – nu se pot totaliza, noțiunea de partid politic rămâne destul de inconsistentă pentru a o lua *ad litteram*.

Fără îndoială că asemenea conflicte duale s-au înregistrat în toate societățile, ele prefigurând sensul modern de partid politic, dar nerealizându-l în fapt. În acest sens, observația lui Maurice Duverger se dovedește de o rară acuitate: "De-a lungul istoriei, toate marile lupte de facțiuni au fost dualiste: Armagnac-i și Bourguinon-i, Guelfi și Ghibelini, Catolici și Protestanți, Girondini și Iacobini, Conservatori și Liberali, Burghezi și Socialiști, Occidentali și Comuniști (...). *De fiecare dată când opinia publică este pusă în fața marilor probleme de bază, ea tinde să se cristalizeze în jurul a doi poli opuși.* Mișcarea naturală a societății înclină spre bipartidism."[12]

Un semnificativ pas înainte în structurarea fenomenului partizan se va întâlni abia în Evul Mediu în Europa orașelor (cetăților)-state. Republici medievale precum Veneția, Genova, Florența, Zürich, diverse orașe flamande experimentează ceva nou în fenomenul partizan. Bunăoară, un caz binecunoscut de adversitate politică îmbrăcând forma partizană este cel din vechea republică florentină dintre Guelfi și Ghibelini. Luptele intestine din sânul patriciatului din Florența și criza de legitimitate pe care o cunoaște republica creștină, care în același timp se consideră moștenitoare a Imperiului Roman, pun în termeni noi vechea problemă a puterii politice. Mai precis, în societatea florentină apare dilema întâietății unuia din cei doi capi, papa sau împăratul,

prioritate legată de chestiunea legitimității. Care din cei doi trebuie să exercite puterea? Cui i se cuvine? Cine o merită? Cine este legitim? În funcție de răspunsurile date la aceste întrebări, se cristalizează două grupări adverse: partidul Guelfilor și partidul Ghibelinilor. Primul luptă pentru întâietatea Sfântului Scaun, fiind un partid popular, în timp ce partidul Ghibelinilor avea interese imperiale și aristocratice. Conflictul acesta, care s-a născut în Florența în 1215, s-a răspândit apoi în principalele orașe din Toscana și din Italia septentrională, polarizând astfel pentru mult timp societatea italiană. Este totuși greu de spus în ce măsură această rivalitate a tradus cu adevărat în plan politic o realitate socială sau, dimpotrivă, ea s-a redus la o simplă luptă pentru putere limitată la un restrâns cerc social, adică în interiorul oligarhiei florentine.

Lucrurile se prezintă însă mai clar, din acest punct de vedere, în orașele flamande ale epocii, unde bazale sociale ale fenomenului partizan și miza politică sunt mult mai bine definite. Calitatea politică a conflictului dintre *Leliaert*-i (partizanii regelui) și *Klauwaert*-i (plebea) îi face pe mulți cercetători să afirme că, în comparație cu luptele din Italia, cele din Flandra sunt mult mai apropiate de modelul modern.

Cu toate aceste pusee de structurare partidistă a luptei politice, partidele propriu-zise vor apărea abia spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, de nu chiar în prima jumătate a secolului al XIX-lea (unii politologi dau ca sigur anul 1832 pentru nașterea primelor partide). Ele se developează – cum am mai arătat – în interiorul adunărilor reprezentative, sub impulsul dat de apariția unor tendințe și grupuri parlamentare. *Din momentul în care procedura de desemnare a reprezentanților în adunările reprezentative se bazează pe alegeri, oricât ar fi corpul electoral de redus (din pricina censului), din acel moment interesul reprezentanților pentru a avea sprijinul cât mai larg al acestuia*

devine evident. Un asemenea interes atrage după sine necesitatea unor organizații politice care să fie un releu între corpul electoral și reprezentanți, adică necesitatea partidelor politice. Bineînțeles că această necesitate este direct proporțională cu mărimea corpului electoral, cu alte cuvinte cu extinderea dreptului la vot.

Acest interes pentru sprijin social este vizibil, bunăoară, în Suedia, unde Dieta era organizată – precum se întâmpla în Franța și în alte țări ieșite din Sfântul Imperiu – în "ordine" sau "stări" sociale. Spre deosebire însă de alte adunări, Dieta suedeză era mult mai reprezentativă pentru realitatea socio-politică a țării, căci din cele patru categorii reprezentate, cel puțin două aveau baze și interese bine delimitate, situație care antrena concepții politice diferite. Este vorba de categoria nobililor ("*pălăriile*") și de cea a țăranilor ("*bonetele*"), aceasta din urmă bine reprezentată în adunare (cel puțin în comparație cu adunările din alte țări). Conflictul dintre aceste două stări, reprezentând cu destulă fidelitate infrastructura societății suedeze, va merge până într-acolo încât va diviza Dieta în două tabere distincte, care ar putea fi numite – folosind termeni moderni – putere și opoziție.

model engle

Dar cazul cel mai semnificativ din punctul de vedere al genezei fenomenului partizan este, în concepția multor istorici și politologi, cel englez, caz devenit un fel de model intuitiv în materie. Revoluția engleză de la 1648 și, îndeosebi, de la 1688, supranumită și "Glorioasa Revoluție", s-au soldat cu o miză politică inedită care, pe parcurs, își va dezvolta tot mai clar sensul prin apariția a două grupări politice bine definite. Conflictele armate din secolul al XVIII-lea se vor prelungi și metamarfoza în conflicte simbolice, între două tabere parlamentare opuse: pe de o parte, *Whigs*, moștenitori ai "capetelor ronde" și ai învingătorilor în "Glorioasa Revoluție", și, pe de altă parte, *Tories*, moștenitori ai "cavalerilor" și ai învinșilor de la 1688[13]. Conflictul dintre aceste două grupări – care a dominat dezbaterile în parlamentul britanic

de la sfârșitul secolului al XVII-lea și până în 1832 – era conflictul dintre două concepții diferite asupra puterii politi ce: *Tories*, partizani ai regelui și – în principiu – ai monarhiei absolute de drept divin, concepție care domina total țările europene ale epocii, apărători totodată ai rânduielilor sociale și politice existente, și *Whigs*, susținători ai unei monarhii cu puterii limitate sever de către un parlament care reprezenta deopotrivă aristocrația (Camera Lorzilor) și înalta burghezie (Camera Comunelor) și, implicit, ai reformelor și ai liberalismului. *Whigs*, care erau reprezentanți ai burgheziei urbane (bancheri, industriași, comercianți, armatori etc.), reușesc să-i domine de-a lungul secolului al XVIII-lea pe *Tories*, adică pe cei care reprezentau marea proprietate funciară (*landlords*), conservatori și protecționiști. *Whigs* sunt deci un grup esențialmente burghez care se ridică în apărarea drepturilor parlamentului amenințate de tendințele absolutiste ale regelui (Charles I). Ei promovează și susțin un concept nou de parlament, prefigurând sensul modern al acestei instituții fundamentale a democrației.

Folosind termenii lui Max Weber, se poate spune că *Whigs* sunt primul grup politic din istorie care se opune legitimității tradiționale – încarnate în cazul englez de rege și exprimate de concepția monarhiei absolute de drept divin – luptând totodată pentru acreditarea unei noi forme de legitimitate: cea *legal-rațională*. Un martor ocular și, totodată, un spirit ager și profund, cu deosebită sensibilitate la schimbare și valorizarea sensului ei, remarca nu numai noutatea și originalitatea acestui proces, dar și temeiul lui: "Acest gen de facțiuni este inseparabil naturii însăși a constituției noastre"[14]. Explicația pe care o dă este pe cât de pragmatică pe atât de rațională: "Când administrația este proastă, un mare număr de oameni trece la partidul opus celui al Curții. Când, dimpotrivă, ea este bună, vedem partidul Curții mărindu-se cu cei care iubesc libertatea cu pasiune. Prin acest flux și reflux al națiunii, partidele subzistă continuu și vor subzista atâta

vreme cât vom fi guvernați de un monarh a cărui putere este limitată"[15]. Toate acestea îl îndreptățesc pe Jean Blondel, un specialist neîntrecut în problemele sistemelor de partide, să aprecieze: "Lunga perioadă de ascendență *Whig* în Anglia secolului al XVIII-lea joacă un rol considerabil în legitimarea ideii de partide. Cu toate că rebeliunile ocazionale arată că granița dintre opoziția accceptabilă și trișerie era încă labilă, instituțiile reprezentative conduc la recunoașterea ideii că oamenii au în mod inevitabil vederi diferite și chiar o filosofie politică diferită"[16].

Pentru unii politologi, deci, cum este Jean Blondel, Anglia secolului al XVIII-lea a brevetat partidele politice. Alții însă apreciază că patentul acestor formațiuni politice aparține Statelor Unite ale Americii (inventarea lor producându-se în 1796-1800), întrucât în Anglia obiectivarea deplină, reală a partidelor are loc o dată cu *Reform Act* de la 1832, care coboară censul și redistribuie astfel 143 de locuri din cele 658 ale Parlamentului. Indiferent a cui este prioritatea (chestiune, de altfel, cu totul secundară, neesențială, probabil chiar irelevantă, pentru că importantă este organicitatea acestei dezvoltări partizane, organicitate truvabilă în ambele țări), modelul genetic britanic rămâne exemplar, atât prin ceea ce s-a întâmplat din secolul al XVIII-lea până în 1832, cât și prin evenimentele care au urmat. În 1832, cetățenii britanici activi politic – adică tocmai corpul electoral redimensionat prin *Reform Act* – reprezintă aproape 7% din populația adultă, procent – privit din vremurile noastre – redus, dar de departe cel mai ridicat al timpului, deși rămâneau încă în afara drepturilor politice muncitorii, țăranii, pătura mijlocie inferioară. Raportat la standardele epocii, procentajul de 7 era considerabil mai mare decât în oricare altă țară; pentru comparație, în Moldova și Muntenia timpului se bucurau de drepturi politice – conferite de regulamentele organice – în jur de 0,5% din populația adultă. Nu peste mult timp, mai precis la 1867, *Reform Act* va fi amendat și corpul electoral atinge 16% din adulți, pentru ca în 1884-1885

proporția acestuia să se ridice la 28%. În 1918, toți bărbații de peste 21 ani și toate femeile de peste 30 ani au drept la vot, ceea ce mărește corpul de alegători la 74% din populația adultă, iar peste alți zece ani, adică în 1928, femeile obțin un tratament politic egal cu al bărbaților. A trebuit deci să treacă un secol pentru ca dreptul la vot să devină universal, dar fiecare pas făcut în acest răstimp (fiecare extensie a dreptului la vot) a însemnat totodată un pas în dezvoltarea fenomenului partizan (a se vedea anexa I reprezentând nașterea și evoluția în timp – până în zilele noastre – a partidelor politice din Marea Britanie). François Borella aprecia pe bună dreptate: "Ceea ce este remarcabil în acest exemplu-tip de evoluționism britanic este caracterul său prudent, dar fără cale de întoarcere, și faptul că la el au contribuit, nu fără lupte, toate marile partide – liberalii, conservatorii, liber-schimbiștii și, în sfârșit, laburiștii"[17].

Ține cumva de tradiția politologică – Maurice Duverger, LaPalombara și Weiner, Jean Charlot ș. a. – de a plasa geneza partidelor politice de tip modern imediat după *Reform Act*. Pentru alți cercetători însă perioada fenomenului partizan, așa cum este el cunoscut astăzi, începe mai devreme în Statele Unite ale Americii. Pentru Daniel-Louis Seiler, bunăoară, "prima luptă partizană care se dezvoltă la scara a ceea ce în curând va deveni Uniunea este aceea care îi opune pe *Patrioți*, partizani ai autodeterminării, de nu chiar ai independenței, *Loialiștilor*, supranumiți și *Tories*, legitimiști care puneau fidelitatea față de George III (1763-1766) mai presus de orice"[18]. După obținerea independenței, pe clivajele dintre centraliști și periferiști, dintre monarhiști și republicani, apar concepții diferite despre exercitarea puterii. În echipa federaliștilor (Adams, Jefferson, Hamilton, Jay) se dezvoltă deci destul de rapid două viziuni distincte, în unele privințe chiar opuse, asupra guvernării, viziuni care se vor materializa ulterior în grupări partizane în jurul unor lideri. Alexander Hamilton, secretarul trezoreriei, devine conducătorul *federaliștilor*, iar Thomas

Jefferson, secretar de stat, liderul *republicanilor*. "Acest conflict – observă același cercetător – este prea profund pentru a rămâne o simplă divergență de opinie în sânul unui guvern: el traduce puternic realitatea sociologică a țării"[19]. Căci, spre deosebire de modelul britanic, care s-a născut din parlamentarism, modelul american a avut două surse genetice: executivul (concepții diferite privind guvernarea) și realitatea socială a țării. La fel este explicat fenomenul de Alexis de Tocqueville, care a urmărit dezvoltarea sa *sur le vif*: "Când cetățenii diferă între ei asupra punctelor de interes pentru toată țara, cum ar fi de pildă principiile generale de guvernare, atunci vedem născându-se ceea ce eu numesc a fi într-adevăr partide"[20].

Părintele politologiei subliniază deci un fapt esențial, definitoriu pentru geneza formațiunilor partizane: *conflictul social*. Evident, conflict social a existat de când există societatea, dar el nu a dus de-a lungul istoriei decât la pulsiuni partizane. Prin făurirea partidelor, americanii descoperă de fapt o *soluție* la acesta, singura de altfel acceptabilă pentru grupurile sociale aflate în dispută. Și în plus, la această soluție participă societatea în ansamblul ei, cetățenii, cum scrie Tocqueville. Or, la soluția britanică nu lua parte decât un strat al societății (infim din punct de vedere sociologic, deși mare în raport cu situația din țările de pe continent).

Pe bună dreptate se spune astăzi că, dacă Anglia a inventat, cu *Whigs* și *Tories*, primele partide a căror posteritate coboară până în zilele noastre, cu *federaliștii* și *democrat-republicanii* americani întâlnim primele partide de reprezentare populară, sau, pentru a folosi expresia lui Blondel, primul sistem reprezentativ de partide (v. anexa II privind geneza și evoluția partidelor politice în S.U.A.).

Experiența istorico-politică franceză nu este nici ea mai puțin semnificativă pentru geneza fenomenului partizan, deși importanța ei trebuie apreciată dintr-un alt punct de vedere. Adunarea Națională constituantă pune – la 9 iulie 1789 – în termeni foarte categorici, deopotrivă din perspectiva teoretică și practică, chestiunea puterii supreme. Revoluția franceză de la 1789 nu s-a mărginit doar la pragmatismul organizatoric al alegerii candidaților, la chestiunile tehnice privind colectarea sufragiilor cetățenilor, ci a pus explicit problema ca puterea politică să revină reprezentării naționale. Cu alte cuvinte, parlamentul nu trebuie să fie doar reprezentativ pur și simplu, ci trebuie să fie totodată exprimarea totală a voinței în acțiune sau, altfel spus, exprimarea plenară a suveranității poporului. Suveranitatea, înțeleasă ca putere de drept supremă, este de altfel cuvântul-cheie în dezbaterea franceză a timpului. Căci, până la această dată, era acceptată doar *suveranitatea monarhică* și, implicit, cea a *dreptului divin* (Bossuet a sistematizat teoria monarhică a dreptului divin); regula succesiunii la tron constituia criteriul legitimității politice. Revoluția de la 1789 a adus pe scena politică un alt principiu, fundamental diferit de cel al dreptului divin: *suveranitatea aparține națiunii sau poporului*. În celălalt plan, legitimității monarhice i se opune acum *legitimitatea democratică*. Revoluția franceză merge deci foarte adânc, desacralizând complet puterea politică, secularizând-o. Parlamentul englez, animat de un singur principiu, fundamental, nu-și pusese decât problema operaționalizării lui, autolimitându-se la pragmatismul politic. Franța însă și-a pus atunci o multitudine de probleme fundamentale, care bulversau convențiile îndătinate, chiar și pe cele ce păreau axiomatice; de la cele vizând regimul politic (natura statului) și organizarea puterii la chestiunile societății (locul bisericii în societate, rolul statului, problemele societății civile, educației, moravurilor, economiei etc.), probând încă o dată că este – pentru a-l cita din nou pe François Borella – "un veritabil laborator constituțional și politic"[21]. Deși partidele politice propriu-zise vor apărea în Franța mult mai

târziu, abia după revoluția de la 1848, de revoluția de la 1789 este legată geneza marii structuri politice stânga-dreapta[22], adică polarizarea parlamentară care prefigurează iminența fenomenului partizan. Acesta însă avea să fie anunțat și de un alt proces, asemănător în fondul lui cu cel din Anglia, dar desfășurat totuși în altă formă. Este vorba de apariția puseelor de formare a unor grupări parlamentare de îndată ce Stările Generale au fost convocate în 1789; pe fondul adunărilor ce sprijineau revoluția, au apărut astfel diverse cercuri de parlamentari care purtau fie denumirile locurilor de baștină ale fondatorilor, precum *Clubul Breton* sau cel al *Girondinilor*, fie numele locurilor – de regulă, mănăstiri – unde își țineau ședințele, precum *Club de Feuillants* sau *Clubul Iacobinilor*. Aceste grupări parlamentare ar fi dus probabil, după modelul englez, la apariția partidelor, dacă puciul militar al generalului Bonaparte nu le-ar fi pus capăt. Așa se face că fenomenul partizan francez a trebuit să aștepte revoluția de la 1848 pentru a se declanșa cu adevărat.

Apariția partidelor în România. Studiu de caz.

O experiență interesantă a genezei partidelor politice este și cea românească, foarte apropiată de cea britanică și continentală și destul de sincronă, asupra căreia merită stăruit pentru că lecția pe care o oferă este absolut edificatoare. Atât în Moldova cât și în Țara Românească, primele pusee de structurare a unor grupări distincte ideologic s-au înregistrat în cadrul primelor adunări reprezentative (*Adunarea Extraordinară Electivă* și *Obișnuita Obștească Adunare*) încă la începutul secolului al XIX-lea, mai precis după semnarea Tratatului de Pace de la Adrianopole (1829). Funcția acestor adunări era aceea de a limita puterea domnitorului. Deși această idee avea o consistență modernitate, ea nu ținea exclusiv de Regulamentele Organice. Încă înainte de pacea de la Adrianopol, câțiva boieri liberali o susțineau cu oarecare

vigoare. Proiectul de Constituție redactat în 1822 la Iași stipula reabilitarea instituției Sfatului obștesc, căruia îi reveneau anumite puteri legislative; domnul trebuia nu numai să împartă puterea legislativă cu Sfatul, ci și să fie ales de acesta. Din nefericire, acest prim proiect constituțional românesc, deși a fost accceptat de domnitorul Ioan Sturdza, nu a fost agreat de Rusia și Turcia[23]. Faptul însă este destul de semnificativ măcar pentru istoria românească a ideilor politice.

A. D. Xenopol, în consonanță poate cu acest eveniment, apreciază că un prim semn de existență a partidului conservator apare chiar în 1822, "când găsim pentru prima oară numele de *conservatori* dat boierilor emigrați în Rusia, de raiul ciocoilor lui Ioniță Sturdza. Titlul de partid conservator fusese dat acelei ramuri a partidului național care ținea la păstrarea vechii stări a lucrurilor și privea orice înnoire în viața statului ca ceva primejdios pentru bunul lui mers"[24]. Incipiența fenomenului partizan în țările române devine însă cu adevărat clară – așa cum am afirmat mai sus – în cadrul adunărilor reprezentative formate în cadrul regimului politic regulamentar (1831-1849) pe care l-au cunoscut cele două Principate românești.

Imediat după încheierea Tratatului de la Adrianopole (noiembrie 1829), Kisseleff a fost numit administratorul celor două Principate. În această calitate el a inițiat redactarea celor două Regulamente Organice care au însemnat, dincolo de controversele stârnite, primul pas spre modernitate al Moldovei și al Țării Românești. În aproximativ doi ani, adică în 1831, Regulamentele capătă forma finală și încep să fie puse în aplicare, după ce Adunările Obștești Extraordinare le-au validat prin vot. Primul capitol al acestor cvasiconstituții ale Principatelor stipulează procedurile pentru alegerea domnitorilor, inclusiv condițiile pe care candidații trebuiau să le îndeplinească (vârsta minimă de 40 de ani, condiție socială de mare boier sau de ministru, să fie

român etc.). Adunarea Extraordinară Electivă, menită să procedeze la alegerea în cauză, era formată din 190 de membri în Ţara Românească şi din 132 în Moldova, toţi componenţii ei fiind recrutaţi după criteriul elitei sociale (în general mari boieri şi boieri, clerul superior etc.). Domnitorul era ales cu minimum 2/3 din voturile exprimate, după care urma înştiinţarea Porţii şi a puterii protectoare, Rusia. *Obişnuita Obştească Adunare* sau "Adunarea legiuitoare" număra 43 de membri în Ţara Românească şi 35 în Moldova, toţi fiind de origine boierească sau din înalta ierarhie bisericească. Se cuvine notat că miniştrii nu puteau fi şi membri ai corpului legislativ, ceea ce constituia, fără îndoială, o primă materializare a principiului separării puterilor în stat. Este de asemenea de subliniat că Adunarea nu putea avea iniţiativă legislativă, aceasta aparţinând exclusiv domnitorului. Obştească Adunare dezbătea proiectele de legi şi le adopta cu majoritate absolută de voturi, intrarea în vigoare a acestora făcându-se însă numai după ce domnitorul le sancţiona. Deşi puterea domnitorului era astfel limitată, cel puţin în comparaţie cu trecutul medieval, capul conducător al Principatului dispunea totuşi de puteri însemnate. Astfel, el putea să procedeze la dizolvarea Adunării oricând în intervalul de cinci ani al mandatului acesteia, pentru aceasta însă trebuind să încunoştinţeze puterile suzerană şi protectoare.

Se poate deci afirma că regimul instituit prin Regulamentele Organice a inaugurat în cele două Principate principiul reprezentativităţii politice, sincronizându-le astfel cu fenomenul politic occidental. Trebuie totuşi arătat că principiul opoziţiei parlamentare nu era recunoscut ca atare, opinia minoritară în rândul Adunării fiind tratată de Regulament destul de draconic (exista riscul excluderii pentru cel care împărtăşea vederi deosebite). În felul acesta, procesul de diferenţiere ideologică în cadrul Adunării era sensibil îngreunat, ceea ce, fără îndoială, ducea la întârzierea apariţiei fenomenului partizan. O altă frână în calea acestui proces o reprezenta compoziţia socială unitară a corpurilor legiuitoare

(boieri), ceea ce bloca diferențierea intereselor sau developarea parlamentară a conflictelor sociale. Cu toate acestea, inevitabilul se producea, fiind din ce în ce mai evidentă cristalizarea primelor grupuri de interese și valori politice diferite înlăuntrul lor. Boieri precum Constantin Radovici din Golești sau Mălinescu, cu concepții foarte înaintate, pledau pentru înălțarea situației țăranului, în care vedeau o condiție crucială a propășirii naționale; mai mult, boierul Mălinescu a mers până într-acolo încât a procedat la dezrobirea romilor pe moșia sa mult înainte ca o lege în acest sens să fie adoptată. Toate aceste idei erau rostite în Adunare; în jurul lor se formează un prim curent de opoziție, național și progresist.

Deși regula reprezentării era deficitară, Adunarea fiind foarte omogenă din punct de vedere social, structurarea începută avea să evolueze, astfel încât la 1848 aceste curente politice se impuneau cu mult mai multă claritate: pe de o parte, cei care vor sta la temelia partidului liberal de mai târziu, reformiști prin definiție, nemulțumiți de rânduielile existente și radical-naționaliști, pe de altă parte, cei ce deja se identificau ca fiind conservatori, tradiționaliști prin excelență, naționaliști doar în limitele prudenței, altminteri cu mare disponibilitate la închinare către puterile înconjurătoare (Înalta Poartă și Rusia). Că această hartă politică se vedea cu ochiul liber o dovedesc numeroase documente ale timpului. Iată, bunăoară, ce scria Ghica, un conservator notoriu, comisarilor turci referitor la revoluția de la 1848: "Există un partid neastâmpărat care, oricât de puțin închegat și de puțin numeros ar fi, fiind alcătuit din tineri nebuni, trebue să atragă asupra țărei nesocotite nenorociri. Este vorba de acei câțiva tineri care fuseseră martori, unii din ei chiar actori în scenele revoluționare din Paris, și care se credeau meniți de Pronie a schimonosi aceleași roluri într-un mediu cu totul deosebit"[25].

Desigur, noțiunea de partid este excesivă de pe pozițiile de azi, ea desemnând mai degrabă un curent politic care avea să se

împlinească partizan mai târziu. Totuşi, cuvântul partid era frecvent utilizat în epocă. Mihail Kogălniceanu scrie în 1848 broşura purtând chiar în titlul această noţiune, *Dorinţele partidei naţionale în Moldova*, document de căpetenie al revoluţiei române şi al modernizării României, ceea ce arată limpede că ţările române erau pe deplin sincronizate cu mersul istoriei. Şi, lucru deosebit de important, unul din cele 36 de puncte pe care le cuprinde acest veritabil program politic al revoluţiei cere ca "Adunarea (să fie – n. m.) compusă din reprezentanţi ai tuturor stărilor"[26]. Pe lângă Kogălniceanu, curentul politic naţional şi liberal, adică "partida naţională", se bucura de sprijinul altor mari boieri, ca Negri, Ralet, Alecsandri, Filipescu (în Moldova), Golescu, Creţulescu, Grădişteanu, Filipescu (în Muntenia) ş.a. În aceeaşi ordine de idei se cuvine menţionat fenomenul apariţiei primelor "formaţiuni protopolitice"[27], ca *Astra, Frăţia* sau deja citata *Partida Naţională*, care, deşi fără un statut şi o structură formale, aveau totuşi o puternică dimensiune politică.

În răstimpul dintre mişcarea paşoptistă şi Unire structurările politice au continuat să progreseze. Divanurile ad-hoc care au precedat şi pregătit Unirea Principatelor aveau, pe lângă acest scop, şi pe acela de realizare a regimului reprezentativ larg, dorinţă exprimată încă de la 1848 de Kogălniceanu. Chiar dacă nici acum nu s-a realizat acest deziderat, opoziţia boierilor fiind masivă, clarificările curentelor politice s-au adâncit. Un observator al vieţii politice din Ţara Românească, baronul de Talleyrand, reprezentantul Franţei în comisia de supraveghere a alegerilor pentru Divanurile ad-hoc, nota la 3 octombrie 1857: "Valahia ar număra într-adevăr numai două partide: acela ce se arată mulţumit cu trecutul şi chiar cu prezentul, şi partidul naţional care voieşte, în grad deosebit, o stare de lucruri întemeiată pe aşezăminte mai largi şi mai liberale"[28]. Se prefigurau deci cu destulă claritate *partidul conservator* şi *partidul liberal*.

Aceste două tendințe politice se suprapuneau altui clivaj, cel dintre *separatiști* și *unioniști*. *Convenția de la Paris* din 1858 stabilea, printre altele, înființarea în principate a *Adunărilor elective*, care urmau să aleagă domnitorii pe viață. Acestea, desemnate prin votul câtorva mii de cetățeni, căci doar atâția aveau acest drept, au reflectat de îndată mize politice mai largi. "În perioada alegerii și în cursul funcționării celor două Adunări elective, două grupuri politice principale s-au confruntat – liberalii și conservatorii, care se vor organiza în perioada următoarele în *partide politice* moderne"[29], apreciază cu justețe Aristide Cioabă.

Realizarea Unirii a făcut ca acest ultim clivaj (unioniști/separatiști) să dispară. În schimb, curentul liberal și cel conservator au continuat să se definească, să se diferențieze, nu numai ca identitate doctrinală, ci și ca suport social. Aceasta în comparație cu trecutul, altminteri, erau încă destule lucruri confuze. Deși se diferențiaseră o stângă și o dreaptă în Adunare în câteva împrejurări, acestea erau încă labile din cauza altor deputați a căror identitate politică era instabilă. "Preocuparea dominantă a Adunării e să se rapoarte la persoane și nu la principii; în ea nu există nici o busolă, și de aceea unii din Dreapta votaseră contra altora din aceeași parte, și nu s'a văzut să se aleagă o opinie liberală; nu era o majoritate"[30], aprecia ministrul cultelor din Țara Românească la 15 aprilie 1860.

Motivul fundamental care întârzia maturitatea vieții politice partizane în Principatele Unite era legea electorală cu totul retrogradă, care conferea dreptul la vot exclusiv marilor proprietari. În ciuda pledoariilor unor oameni politici și oameni de cultură ai epocii pentru extinderea dreptului la vot (iată, de pildă, ce scria Ion Heliade-Rădulescu în studiul ***Echilibru între antiteze***: "Tot omul este dotat de la Dumnezeu cu liber arbitru sau voie liberă și cu dreptul de a-și exprima prin vot *voia sa proprie*, părerea sa, judecata sa, dorința sa, decizia sa: și nimeni n-are

drept a-i impune pe ale sale"), de acesta se bucurau extrem de puțini. Pentru a avea o imagine asupra dimensiunii extrem de restrânse a corpului electoral din cele două țări românești, este suficient să arătăm că în Moldova, la o populație de aproximativ 2 000 000 locuitori, existau doar 1 724 de alegători, iar în Țara Românească 2 074 alegători "reprezentau" voința a aproximativ 2 500 000 locuitori. Convenția de la Paris, care era autoare morală a legii electorale, voia deci să înlăture privilegiile din Principatele Unite, dar – cum remarca Xenopol – paradoxal "însărcina pe privilegiați cu facerea legilor de egalitate"[31]. Faptul fusese remarcat în epocă de către mulți liberali. Em. Crețulescu scria într-o broșură (*La Roumanie 1859*) apărută la Paris: *"La convention organise plus solidement l'arisocratie foncière dans un pays qui doit tous ses mahleurs à la constitution féodale de la propriété. Cela suffit pour la condamner"*. Numai opinia publică – acest nou factor politic de temut, apărut și în Principatele Unite – îl determinase pe Cuza să dizolve în 1860 Adunarea, act care nu a dus însă nici o schimbare importantă, pentru că noile alegeri, ținându-se după aceeași lege fundamentală, au dat în linii mari aceleași rezultate (singura modificare notabilă fiind o diminuare a extremelor, locurile parlamentare fiind în fapt ocupate de aceiași boieri de mai înainte). Adunarea continua să rămână reprezentativă pentru o clasă, nu pentru o țară. *Steaua Dunării* din 14 martie 1860 stabilea următoarea comparație între Adunarea din 1859 și cea din 1860:

Anul	Total deputați	Ultra-conservatori	Conservatori	Liberali	Ultra-liberali
1859	74	21	23	10	20
1860	68	10	25	19	14

În această ultimă Adunare, A. D. Xenopol identifică, pe lângă *conservatori* (G. Știrbei, Bibescu Basarab Brâncoveanu, A. Mavrocordat, Gr. A. Șuțu, C. M. Brăiloiu, Gr. Golescu, Dinu Ghica) și *liberali* (A. Panu, C. A. Rosetti, Șt. Golescu , Al. G.

Golescu, I. Brătianu, D. Brătianu), și *partidul tronului*, alcătuit din liberali moderați (M. Kogălniceanu, Em. Florescu, G. Vernescu, Manolache Costache, V. Apostoleanu). Se conturaseră deci nu numai o *dreaptă* și o *stângă*, ci și un *centru*. În ciuda faptului că mulți deputați erau de o calitate incontestabilă, distribuția de interese din Adunare nu putea acoperi distribuția de interese din societate, lucru resimțit atât de o parte din reprezentanți cât și, mai ales, de domnitor și de "partidul" (susținătorii) lui.

Tendințele aveau să se precipite, în sensul clarificării direcțiilor doctrinale ce vor sta la baza partidelor politice, începând cu 1863-1864. Mai întâi a fost promulgat *Statutul desvoltător al Convenţiunii de la Paris* la 2 iulie 1864, care recunoștea încă o dată Convenția din 1858 ca "lege fundamentală a României" și o corecta sub câteva aspecte, definind mai clar identitatea puterilor statului. Chiar primul articol al Statutului stabilea că "puterile publice sunt încredințate Domnului, unei Adunări ponderatrice și Adunărei elective"[32].

Lucrurile aveau să se polarizeze într-un chip aparte cu prilejul dezbaterii legii rurale, ce avea la bază un proiect net conservator. Această lege, deși votată, contravenind însă vederilor lui Cuza, nu a fost promulgată, ceea ce a declanșat un veritabil război între Adunare și șeful statului (acesta susținut doar de câțiva deputați, liberalii moderați citați mai înainte, în frunte cu M. Kogălniceanu). Pentru a-și putea impune ideile, în aceste condiții, Cuza este nevoit să recurgă la ceea ce a fot numit lovitura de stat. Astfel a reușit să impună legea rurală, care împroprietărea pe țărani, și legea electorală, aceasta din urmă fiind de fapt adevărată rațiune a loviturii lui Cuza, "căci, dacă Adunarea din 1864 ar fi primit schimbarea legii electorale, alte elemente ar fi pătruns în reprezentația țării și zdrobirea constituției nu ar fi fost trebuincioasă pentru a împroprietări pe tărani", după cum apreciază Xenopol[33]. Supusă plebiscitului, legea electorală a lui Cuza a

primit o largă aprobare (683 928 de votanți au fost pentru, 50 232 s-au abținut și 1 307 au fost împotrivă).

Legea lui Cuza conținea mai multe noutăți, toate de importanță copleșitoare pentru modernizarea țării. Este vorba, mai întâi, de apariția unui nou corp legiuitor, Senatul, numit în mare parte de domn și având funcția principală de a veghea la respectarea Constituției. În al doilea rând, este vorba de înfăptuirea năzuinței pașoptiste de redimensionare a corpului de alegători, chestiune de importanță crucială pentru definitivarea structurării partidelor. În acest sens, noul act normativ prevedea existența a două colegii: un colegiu al alegătorilor "primari", format din contribuabilii mijlocii ("acei care plătesc o dare către stat de lei 48 sunt alegători în comunele rurale" și "acei care plătesc o dare de lei 80 sau de lei 110 /.../ sunt alegători în comunele urbane"[34]), inclusiv din țărani și meseriași, al cărui vot era indirect, ei alegând delegații ce vor vota direct, și un corp al celor ce votau nemijlocit pe viitorii parlamentari. "Viața politică a României – aprecia același istoric – se democratizase printr-o singură lovitură mai mult de cum ar fi făcut-o ani îndelungați de silinți ale maselor care ajunseseră să ocupe și ele locul cuvenit în reprezentația țărei"[35]. Chiar dacă prin această lege electorală puterea corpurilor legiuitoare era sensibil diminuată, domnitorului revenindu-i o putere sporită, acesta a fost momentul-cheie pentru dezvoltarea partidelor politice, căci abia de acum înainte ele sunt cu adevărat interesate să aibă sprijin popular și, pentru acesta, au nevoie de organizare.

Alegerile din 1865, ținute după noua lege, dau rezultate spectaculoase, cel puțin în privința reînnoirii corpului de parlamentari, căci acesta se primenește considerabil. Și, chiar dacă noii aleși în Cameră au o prestație cu totul nemulțumitoare față de cei dinainte, noua adunare marca totuși un progres esențial. Xenopol vede în acest eveniment un fapt salutar: "Așa era întâia reprezentație democratică a României! Ar fi putut fi mai de seamă,

după chiar puținele elemente de care dispunea țara în acele vremuri. Totuși oricum ar fi fost ea alcătuită, se realizase un principiu până atunci necunoscut în Țările Române, *reprezentarea intereselor țării dată pe mâna tuturor* (s.n. – G. V.). Dacă deocamdată nivelul intelectual al adunării era prea jos pentru a putea îndeplini această menire, acest nivel era să se înalțe deodată cu acel al țării; dar principiul era să rămână, și niciodată nu era să se întoarcă înapoi la reprezentarea intereselor tuturor prin o singură clasă"[36]. Istoricul partidelor exagerează, desigur, apreciind că în acest moment istoric reprezentarea tuturor intereselor era împlinită; în realitate, chestiunea reprezentării – deși avea acum o primă soluție – era departe de a fi rezolvată, votul cetățenilor fiind mult prea inegal. Dar, deși în grade diferite, participarea politică cvasigenerală devenise totuși o realitate, net superioară celei dinainte.

Cu toată slaba calitate intelectuală a multor deputați, treptat, lucrurile se schimbă. Deja în cea de-a doua legislatură Adunarea se prezenta polarizată între cei care au fost numiți "Roibii" și "Gaițele". Deși spiritul de partid, cum se exprimă același istoric, lipsea, totuși opoziția se structurează într-un mod care, având în vedere începuturile șovăielnice ale mandatului, pare miraculos. Nu este însă nici o îndoială că această metamorfoză era legată de instituție, teza "formei fără fond" văzându-se infirmată; s-ar părea deci că "forma face fondul" are tot atâta valabilitate ca și reciproca.

Constituțiunea liberală de la 1 iulie 1866 găsea astfel terenul pregătit. La înlăturarea lui Cuza, la 11 februarie 1866, curentele poilitice erau bine definite, lucru ce se exprima și în componența Locotenenței Domnești. Nu este deci de mirare că, la venirea sa pe tron, Carol I identifica partinic pe principalii actori politici ai României, așa cum arată memoriile sale[37]. Identitatea partizană a oamenilor politici ai timpului era, de altfel, de notorietate, după cum se poate vedea în presa vremii și în alte documente[38]. După

lovitura "monstruoasei coaliții", Adunarea rămâne în vigoare (doar Senatul este suspendat) și continuă să lucreze până în preajma noilor alegeri din aprilie 1866, alegeri care s-au ținut tot după legea electorală edictată de Cuza, semn indiscutabil de stabilitate democratică.

Noua Adunare aleasă, ce avea să devină Constituantă, cunoaște rapid o diversificare politică: pe lângă *liberalii* și *conservatorii*, de acum tradiționali, apare *Fracțiunea liberă și indepedentă*, condusă de Simion Bărnuțiu, o grupare de orientare naționalistă și republicană; ea a luat naștere ca o reacție la opțiunea majorității pentru principe străin, sprijinindu-se în același timp pe convingerea că forma republicană de guvernământ este mai aproape de obârșia – romană – a românilor. Se poate așadar aprecia că la 1866 identitatea partinică și ideologică a principalilor actori politici ai țării era evidentă[39].

În același an, pe lângă adoptarea Constituției, a urmat adoptarea unei noi legi electorale. Acesta din urmă a dus mai departe ceea ce începuse Cuza, în sensul că a extins și mai mult dreptul la vot. Inițiativa a aparținut, firește, liberalilor, întâmpinând destulă rezistență din partea conservatorilor. Opoziția conservatoare se sprijinea pe un argument de – cu termeni de azi – cultură politică. Iată, bunăoară, ce susținea Manolache Costache: "Nu este cea mai bună lege electorală aceea care dă cel mai mare număr de alegători, deoarece nu se poate impune unei populațiuni un drept politic când acea populațiune nu are conștiință de acel drept"[40]. În ciuda acestor argumente, proiectul a fost acceptat la 30 iulie 1866.

Această nouă lege electorală, care va sta în vigoare multe decenii, prevedea 4 colegii pentru cameră (colegiul I era al marilor latifundiari, cu un venit funciar de minimum 300 galbeni; colegiul II îi cuprindea pe marii proprietari cu venituri considerate mijlocii,

adică între 100 și 300 galbeni; colegiul III era al industriei, comerțului și inteligenței, mai precis al celor care plăteau un impozit de 80 lei; colegiul IV, în fapt al țăranilor, aceștia nevotând direct, ci prin reprezentare – un delegat pentru 50 de țărani[41]) și 2 pentru Senat (colegiul I era al marilor proprietari funciari, adică ai celor cu un venit funciar mai mare de 300 galbeni; colegiul al II-lea aparținea proprietarilor de imobile din orașe; trebuie arătat că țăranii nu aveau drept de vot, nici măcar indirect, pentru camera superioară[42]), fiind astfel o tentativă de echilibrare a valorilor politice a voturilor. Chiar dacă alegătorii nu erau egali, participarea politică a tuturor cetățenilor devenise o realitate.

Partidele politice căpătau astfel rațiune de a fi. Începând deci cu 1864-1866, se poate vorbi, fără teama de a greși, de partide politice și în țara noastră. Deși, juridic, Partidul Liberal ia naștere mai târziu, abia în 1875[43], ulterior luând denumirea de Partidul Național Liberal, iar Partidul Conservator se întemeiază la 1880[44] aceste două partide aveau o existență reală, cvasi-organizată mai veche cu cel puțin 10-15 ani; iar curentul politic liberal se manifestase limpede încă la 1848. Sistemul bipartid nu însemna însă doar existența celor două partide (simultan au apărut și alte formațiuni partizane, după cum am văzut mai înainte), ci că Partidul Conservator și Partidul Național Liberal aveau rolul politic principal, de departe decisiv pentru soarta istorică a țării. România – pentru a folosi termenii lui Eugen Lovinescu – se sicroniza politic cu cea ce se întâmplă în țările liberale și democratice ale timpului. "De la început ele (partidele – n. m. G. V.) au fost organizate după modelul clasic al Ocidentului european, de unde viața politică românească își trăsese în mare parte formele și cu care căuta să meargă în concordanță. Și la noi partidele politice moderne vor fi consecința logică a rolului crescând al consultărilor electorale și vor răspunde unor necesități funcționale"[45], apreciază patru competenți istorici contemporani apariția celor două mari partide din România.

După toate aceste schimbări, se formează primul guvern cu adevărat solid din istoria țării de către Partidul Conservator: guvernul Lascăr Catargiu (1871-1876). Acestuia i-a urmat puternica și lunga guvernare liberală din perioada 1876-1888, care nu ar fi fost posibilă fără acea existență trecută a partidului. Partidul Liberal, prin oamenii de stat de talia lui I. C. Brătianu sau C. A Rosetti, reprezentând direcția radical-revoluționară a pașoptismului muntean, venea din istorie, altminteri n-ar fi putut câștiga în fața conservatorilor (al căror progres politic era de asemenea o realitate). Așa se face că sfârșitul de veac găsește un parlament român de talie europeană, bipartid, în care se confruntau personalități de neîntrecută anvergură politică, deopotrivă liberali și conservatori (P. P. Carp, Kogălniceanu, Titu Maiorescu, Nicu Filipescu, I. C. Brătianu, Ionel Brătianu, Delavrancea și atâția alții).

Dar, în ciuda Constituției adoptate la 1866, apreciată unanim ca liberală, sistemul electoral nu putea fi apreciat astfel. Căci România era atunci o țară în care 90% din populație o reprezenta țărănimea, aceasta neavând însă dreptul la vot direct. Firește, chiar votul indirect al țăranilor reprezenta un progres, comparativ cu situația dinainte, dar, din păcate, acesta a rămas multă vreme decorativ, fiind la cheremul manevrelor guvernamentale; faptul că primarul unei comune – care era desemnat de prefect, la dispoziția însă a Ministerului de Interne – alegea el pe țăranii-delegați, aceștia deplasându-se în grup în capitala județului unde se găsea centrul de votare, făcea din colegiul IV o masă de manevră în favoarea deputatului guvernamental, acesta fiind supranumit "colegiul-minciună". De altfel, în acest mecanism guvernamental de control – prin intermediul Ministerului de Interne – al alegerilor pare a rezida hiba profundă a democrației istorice românești. Căci mulți istorici par a fi de acord, atunci când analizează epoca vechiului Regat, dar și pe cea care i-a urmat, că nu guvernul era expresia alegerilor, ci alegerile erau expresia guvernului (se

apreciază, bunăoară, că din cele 11 consultări electorale care au avut loc în perioada interbelică, numai două sau trei au fost libere și corecte).

Cauza acestei situații era, fără îndoială, inegalitatea funciară extraordinară. Inechitatea sistemului electoral este certamente profund legată de aceasta. Desigur, censul stabilit la 1866 a fost redus treptat, dar multă vreme pașii au fost extrem de mici. Chiar dacă, printr-o modificare a legii electorale, s-a redus la trei numărul colegiilor pentru Camera Deputaților, participarea electorală a populației rămânea stânjenitor de redusă. Bunăoară, în 1913, doar 1,5% din populația țării avea drept de vot direct pentru Camera Deputaților și 0,4% pentru Senat; de votul indirect beneficia doar 15,7% din populație. Astfel stând lucrurile, guvernele întrețineau un sistem clientelar, care corupea spiritul democratic al alegerilor; efectiv independent era doar colegiul I, atât la Cameră cât și la Senat, grație suportului său economic, dar acesta nu putea – prin forța lucrurilor – să controleze corpurile legiuitoare; apoi, el însuși era expresia unui drept privilegiat anacronic (un exemplu edificator: Titu Maiorescu a fost odată ales senator de Roman la colegiul I cu doar 40 de voturi, fără a fi măcar necesar să se deplaseze în județ pentru campanie electorală). Acest sistem electoral era deci mult prea ancronic pentru a dura în continuare.

Abia în timpul războiului, mai precis în 1917, cele două camere ale Parlamentului României, stabilite la Iași, vor adopta reforma electorală prin care votul universal era, în sfârșit, stipulat. Constituția de la 1923 confirmă această nouă regulă electorală. Cu toate că frauda electorală s-a menținut pe toată perioada interbelică, abolirea censului și instituirea votului universal au constituit un pas extrem de important în democratizarea României. Abia acum, sunt de părere unii istorici[46], România trece de la etapa liberală la cea democratică.

Dar urmările constau, din perspectiva noastră, în *schimbarea sistemului de partide:* de la bipartidism la multipartidism. Acest eveniment este poate cel mai pregnant exemplu de impact al legii electorale asupra sistemului partizan. Schimbarea nu a fost ușoară, ea aducând în viața politică românească instabilitatea guvernamentală și politică, fărâmițarea partizană (prin apariția unui număr redundant de partide, nu numai în comparație cu perioada anterioară, ci având în vedere cerințele funcționalității sistemului), apariția partidelor extremiste, politicianismul etc. Și toate acestea se datorau în bună măsură și neregulilor, care deveniseră... regulă, de ordin electoral.

Dar, în ciuda fraudei electorale și a celorlalte disfuncționalități ale sistemului, Parlamentul funcționa în deplină libertate, opoziția fiind recunoscută ca atare, iar pluripartidismul era o vie realitate. Această situație a durat până în martie 1938, când regele Carol al II-lea a instituit regimul puterii personale, supranumit și dictatura regală, partidele fiind suspendate până la 23 august 1944.

Reapariția partidelor după acest moment, pentru o scurtă etapă, a fost urmată de instaurarea, de această dată pentru o lungă perioadă, a regimului hegemonic al partidului unic. Aceasta a echivalat nu numai cu eliminarea din viața politică a pluripartidismului și a democrației parlamentare, ci și cu dezlănțuirea unei cumplite terori asupra elitei politice de dinainte; paralel cu desființarea PNȚ, PNL, PSDR etc., se petrecea exterminarea în închisorile comuniste nu numai a figurilor lor marcante, ci și a militanților, a aderenților și chiar – uneori – a simpatizanților lor. Statul-partid comunist care se formase controla și domina întregul spațiu societal, desființând societatea civilă; disidența – în sensul originar al termenului, de opinie minoritară – era sever sancționată, astfel că "dezbaterea" publică era un incontinent ritual triumfalist. În aceste condiții nu mai este deloc de mirare de ce și

cum PCR "câștiga" alegerile de fiecare dată cu peste 99% din sufragii.

Câteva concluzii preliminare

Se impun, în finalul acestui capitol, câteva concluzii despre geneza partidelor politice. Este extrem de dificil, dacă nu imposibil, de a opta necondiționat pentru una din teoriile vehiculate astăzi de știința politică pentru a explica geneza fenomenului partidist. Aceasta nu înseamnă nicidecum respingerea lor, ci, mai degrabă, supoziția că multe din ele sunt complementare. Deosebirile dintre acest teorii constau deci nu în teze fundamentale opuse, ci în accente diferite puse pe unele ipoteze, ceea ce, la rigoare, echivalează cu complementaritatea lor.

1. Este vorba de teoria "modernizării politice", de sorginte weberiană, care explică apariția partidelor prin legitimitatea legal-rațională proprie timpurilor moderne. Formațiunile partizane din epoca noastră nu sunt compatibile cu "autoritatea «eternului ieri»" sau cu cea "fondată pe grația personală și extraordinară a individului (charisma)", ci numai cu "autoritatea care se impune în virtutea «legalității», în virtutea credinței în validarea unui statut legal și a «competenței» pozitive fondate pe reguli stabilite rațional"[47]. Nu numai oamenii politici, ci și partidele sunt – pentru a folosi din nou cuvintele lui Max Weber – "servitorul statului"[48] modern.

2. Sunt apoi teoriile "situațional-istorice", susținute îndeosebi în America[49], postulând ca ipoteză pentru nașterea partidelor existența unor crize majore (războaie, revoluție, depresiune economică, hiperinflație, greve etc.) sau a unor probleme completamente noi, nu atât bulversante social cât insolubile în

sistemul politic existent, pentru care societatea nu are deci un răspuns instituțional și sunt generatoare de anomie, de inechități sociale etc. (probleme ale educației, ale sănătății, ale comunicării, ale mediului înconjurător etc.). Partidele apar, așadar, ca o reacție la un *challenge* național, social, economic, educațional etc.

Există, în fine, "teoria instituțională", pusă la punct de Maurice Duverger, construită pe o constatare empirică: derivarea instituției partidelor din instituția parlamentară. În adunările reprezentative, ontologic plurale, fie și numai pentru considerente de interes, se formează în chip inevitabil *grupuri parlamentare*, care-și definesc identitatea pe criterii ideologice, dând în acest fel expresie intereselor lor, ale reprezentanților, și ale reprezentaților. Ei bine tocmai această legătură vitală dintre reprezentați și reprezentanți implică o depășire a cadrului parlamentar propriu-zis. În consecință, grupurile parlamentare își vor forma *comitete electorale*, menite să reînnoiască mandatele parlamentare și, desigur, să cultive o relație de fidelitate între reprezentanți și reprezentați. Sunt binecunoscute grupurile de acest fel constituite în Marea Britanie[50] și în Franța. Dar chiar și în România – după cum s-a văzut din succinta incursiune istorică – acestea au existat și au funcționat. Recunosc acest fapt istorici reputați ai vieții politice românești moderne: "Inițial erau partide de cercuri sau cluburi care abia mai târziu se vor democratiza ca mod de recrutare, ca număr de aderenți, ca structuri organizatorice și ca disciplină specifică"[51]. Este acesta chiar momentul care precede și anunță iminenta fondare a partidelor politice.

Toate acest teorii sunt trecute în revistă de Joseph LaPalombra și Weiner[52], lor datorându-li-se însăși conceptualizarea lor. În ce ne privește, fără a nega câtuși de puțin valoarea explicativă a primelor două paradigme și, mai ales, fără a le pune în vreun fel într-un raport de excludere, ci, cum spuneam, de complementaritate, apreciem totuși că "teoria instituțională" pusă la punct de

Maurice Duverger (altfel spus, teoria partidelor politice de "creație interioară", adică parlamentară și prezidențială), răspunde mai exact, mai aplicat, mai adecvat și, în special, exclusiv la problema genezei fenomenologice a partidelor. Celelalte teorii sunt certamente mai largi politologic și, prin aceasta, mai abstracte.

De aceea, din perspectivă epistemologică, este cumva forțat ca punctul de vedere al sociologului francez să fie considerat "teorie" pură, el fiind prioritar istoriografie și sociografie. Doar în măsura în care se acceptă ca orice act cognitiv, inclusiv constatarea empirică, presupune o ipoteză, ale cărei implicații afectează însuși semnificantul, atunci, evident, se poate vorbi de o teorie. Iar dacă punctul de vedere al lui Duverger este conceput ca o teorie, atunci trebuie făcută mențiunea că valabilitatea ei se limitează exclusiv la geneza *istorică*. Precizarea este cumva superfluă, pentru că sociologul francez însuși și-a asumat-o, totuși necesară, deoarece prea adesea se confundă geneza *istorică* a partidelor cu geneza *în general* a acestora. "Teoria instituțională" are în vedere, dacă putem spune așa, *patentul* istoric al fenomenului partidist modern; altminteri, Duverger însuși a vorbit de "partide de creație exterioară", a căror plasare istorică este mai târzie și, în consecință, insuficient de relevantă pentru apariția fenomenului partizan modern ca atare.

"Teoria instituțională" nu este, de altfel, proprietatea intelectuală exclusivă a lui Duverger, ea fiind considerabil mai veche. El are doar meritul de a fi subliniat-o foarte răspicat și de a fi ilustrat-o foarte abundent. Cel puțin doi gânditori au articulat-o în elementele ei esențiale cu mult înainte: Hans Kelsen și P. P. Negulescu.

"Nașterea lor (a partidelor politice – n. m.) a răspuns unei necesități imperioase a regimului reprezentativ. Odată apărute, partidele au devenit organele esențiale ale vieții politice"[53], scria

filosoful și politologul român în urmă cu aproape 70 de ani. Spre deosebire de Xenopol, care opera cu un concept de partid politic fără bază politologică, foarte cuprinzător, menit să-i susțină tezele sale istoriologice despre "seriile" pe care le constituie "faptele de succesiune" (ceea ce nu înseamnă că morfologia istorică a partidelor românești întocmită de el nu rămâne întru totul excepțională), P. P. Negulescu opera cu un concept modern, cu toate conotațiile constituționale și sociologice ale timpului, punctul său de vedere rămânând și astăzi actual.

Este deci cât se poate de cert că partidele politice apar, într-o primă etapă istorică, ca *o consecință a fenomenului reprezentativ*, din acesta structurându-se grupuri de reprezentanți având o dublă funcție: (1) să promoveze și să apere interesele reprezentaților prin reprezentanți și (2) să limiteze puterea (monarhului/președintelui/guvernului). În această fază incipientă, reprezentanții grupați astfel nu au – dacă mai e necesar de precizat – suport constituțional, iar prima funcție era efectiv neconstituțională (grupurile parlamentare engleze depășeau, prin această funcție, *Bill of Rights* de la 13 februarie 1688 prin care Anglia devenise monarhie constituțională); doar cea de-a doua funcție, alteritatea față de putere sau – mai exact – cenzura puterii, era congruentă – cel puțin în anuumite privințe – cu normele/cutumele constituționale.

Partidele apar deci, în acest prim stadiu, ca fiind constituite din grupări mobile, fără suport exterior definit, câteodată – cum s-a observat – chiar oculte, menite să apere un interes îngust, să confere sau să statornicească privilegii. Ele sunt deci foarte apropiate de ceea ce astăzi se cheamă "grupuri de interes" sau "grupuri de presiune"; alteori, mai rar, adevărat, seamănă cu facțiunile, prin structura de clică și prin dispoziția de anihilare reciprocă pe care o au. Principiul reprezentativ, așa cum era el aplicat la începuturile sale, avea la bază infrastructura societății (clerul, nobilimea, burghezia, uneori și țărănimea), dar nu avea un

mecanism de instituire adecvat, bazat pe norme și proceduri legal-raționale. Partidele care se nasc în sânul adunărilor reprezentative în această fază incipientă au la bază categorii sociale precise, nu în sensul că fiecare stare formează un partid, ci în acela că partidele apar ca diviziuni interne ale fiecărei stări. Ulterior însă mai multe asemenea grupări provenind din mai multe (2-3) stări sociale coagulează și, *în momentul în care se realizează această eterogenitate socială, fenomenul partizan înregistrează un salt calitativ considerabil.*

Procesul acesta de fuziune dintre diverse grupuri de reprezentanți aparținând unor categorii sociale diferite marchează de fapt adevărata apariție a partidelor politice moderne, pentru că liantul nu mai era dat (atât) de interese înguste, ci de un elaborat de factură ideologică, de un proiect politic; acesta nu trebuie înțeles atât ca scop, teleologic deci, cât ca mijloc. Din acel moment, deci, partidele nu mai vor doar "să reprezinte" pur și simplu realitățile lor pe lângă suveran, adică să-l consilieze și să-i limiteze puterea, eventual să-i smulgă câte un privilegiu, ci *vor pur și simplu puterea*, în totalitate sau parțial. Ceva din această schimbare de sens în comportamentul partidelor s-a conservat până astăzi. Nu este vorba numai de aspirația de a ajunge la putere, ci de întregul raționament care o face posibilă. Din faptul că partidele tot timpul lansează cereri, exprimă exigențe, aduc sprijin deținătorilor puterii sau îi critică, se poate deduce relația pe care ele o au cu puterea.

Ceea ce însă a făcut să evolueze în mod decisiv concepția despre partide politice a fost, fără îndoială, *extinderea dreptului la vot.* Căci dacă principiul reprezentativ a cunoscut cea mai completă exprimare în Marea Britanie, atingând apogeul cu "Glorioasa Revoluție", el și-a atins în același timp limitele. Principiul reprezentativ, în forma lui desăvârșită, demonstra mai întâi un lucru nou și surprinzător, anume că "diferențele de opinie

nu erau numai legitime, ci și fecunde", cum se exprimă Pierre Avril[54], ceea ce este echivalent cu a spune că problema legitimității regimului era astfel pusă în cu totul alți termeni, situație ce antrena, desigur, o altă rezolvare. Competiția partizană pentru câștigarea voturilor nu s-ar fi putut naște dacă această chestiune, a legitimității regimului, nu era astfel formulată și soluționată. Iar rezolvarea ei reală presupunea o extraordinară schimbare, pentru că sistemul reprezentativ ajunsese în punctul în care trebuia să se autodesființeze.

Această problemă pune în termeni complet noi chestiunea titlului de competență. Revoluția franceză a pus sub semnul întrebării teoria *suveranității monarhice* și a *dreptului divin*, teorie inspirată de scrierile sacre și sistematizată de Bossuet. Principiul transcendent al acesteia era contestat și, prin urmare, el trebuia înlocuit. Cu alte cuvinte, dacă puterea nu mai este de drept divin, altul trebuie să fie fundamentul ei. Soluția britanică s-a limitat în mare măsură la pragmatism și la compromis, lăsând astfel viabilitate și vechii teze după care reprezentanții guvernează în virtutea misticului și "eternului ieri". Dar răspunsul francez a fost – cum am arătat mai înainte – mult mai revoluționar, el căutând să schimbe fundamentul însuși al autorității și legitimității tradiționale prin înlocuirea principiului transcendent cu unul imanent: *suveranitatea aparține națiunii, poporului*. Într-un cuvânt, *legitimitatea monarhică* era înlocuită cu *legitimitatea democratică* (adjectivul "democratică" nu avea conotația normativă din zilele noastre, sensul lui fiind strict cel originar, etimologic, de "putere a poporului"). Puterea politică era astfel complet secularizată, laicizată, ceea ce nu avea să rămână fără consecințe (este astăzi neîndoielnic că desacralizarea puterii operată atunci a fost un proces ambivalent, cu urmări contradictorii, dar acesta este deja un alt subiect în amănuntele căruia nu are sens să intrăm).

Mai mult, așa cum am arătat mai înainte, Adunarea Constituantă a pus nu numai în termeni teoretici, ci și în termeni practici chestiunea titularului puterii supreme. Constituanta franceză este cea care arată în mod limpede necesitatea unei organizații care să aibă funcția de a propune candidații la reprezentare și de a culege sufragiile cetățenilor. Reprezentarea națională devenea astfel sediul puterii supreme, iar voința poporului lua locul voinței divine. Adunările rezultate în urma consultării poporului nu sunt deci reprezentative pentru popor, ci sunt însăși voința poporului, căci ele *vor* pentru el.

Sufragiul universal, desacralizând puterea (sau, mai corect zis, demistificând-o, pentru că – în fond – ceva sacru a rămas în esența ei, chiar dacă acest lucru nu este întotdeauna ușor recognoscibil, după cum de învață E. Durkheim) și, mai ales, raționalizând-o cu aritmetica sa, transformă natura partidelor politice. *Datorită sufragiului, partidele politice pot exercita funcția de mediatori între poporul suveran și poporul guvernant, astfel spus, între corpul electoral și parlament.*

Un pertinent punct de vedere, deopotrivă constituțional, filosofic și sociologic, este cel avansat acum mai bine de șapte decenii de P. P. Negulescu. După ce arată că într-o societate democratică modernă suveranitatea națională nu se poate exercita – din rațiuni strict tehnice – direct, ci numai indirect, poporul delegând puterea reprezentanților, iar aceștia executivului, filosoful român subliniază importanța crucială a primului moment: "Actul esențial al vieții constituționale este alegerea reprezentanților națiunii. De felul, bun sau rău, cum se face această alegere, atârnă funcționarea, bună sau rea, a întregului mecanism. De aici problema, care s-a pus cugetătorilor politici din toate statele moderne, de a găsi și de a realiza condițiile în care alegerea reprezentanților națiunii s-ar putea face așa încât să răspundă pe deplin scopului urmărit. Această problemă nu e nici simplă, nici ușoară. În adevăr, scopul organizării constituționale este să facă

posibilă guvernarea popoarelor prin ele însele"[55]. Este vorba, în primul rând, de dificultatea de ordin practic, operațional, de care se lovește actul alegerii reprezentanților, dat fiind faptul că, potențial fiecare cetățean este un candidat. Un mecanism electiv de asemenea amploare este imposibil de imaginat, cu atât mai mult de înfăptuit. Și atunci, arată P. P. Negulescu, pentru a surmonta această dificultate, "națiunea se subdivide din punct de vedere electoral în unități mai mici, cărora le deleagă parțial dreptul ei suveran de a-și alege reprezentanții". Acestea sunt, desigur, circumscripțiile electorale, care aleg unul sau câțiva reprezentanți. Aceștia, însă, arată mai departe gânditorul român, *nu sunt nicidecum reprezentanți ai circumscripției respective, ci ai națiunii întregi.* Argumentul constituțional avansat este irefutabil: "Căci aceste circumscripții, nefiind corpuri politice constituite, ce ar avea fiecare o individualitate distinctă și permanentă, ci simple subdiviziuni imaginare ale masei naționale, care pot varia după necesitățile tehnice ale alegerii, n-au un drept particular, propriu fiecăreia din ele, de a-și alege reprezentanți ai lor, însărcinați să susțină interesele lor speciale"[56]. Temeinicia acestui punct de vedere ni se pare și astăzi, când conceptul de suveranitate a poporului suferă – sub presiunea filosofiei drepturilor omului – o sensibilă diminuare, ca fiind inatacabilă. Explicația din 1926 a filosofului român este, filosofic și constituțional, certamente superioară celei pe care o oferă, bunăoară, americanul Morris P. Firoina în 1993 care afirmă că "membrii Congresului reprezintă mici părți ale națiunii, președintele – întregul; alegerile pentru Congres coincid uneori cu alegerile prezidențiale, alteori nu"[57]. Chiar dacă empiria politică impune o asemenea observație, nu numai în S.U.A., ci și în alte state, rațiunea suveranității poporului – în baza căreia există alegerile – exclude acest mod de interpretare teoretică.

Suveranitatea națională, rezidând în întregul popor și fiind – în consecință – indivizibilă, exclude orice mandat purtător de

interes îngust sau rezultat dintr-un imperativ de grup, reprezentanții trebuind să slujească interese generale și nu particulare. Iată cum partidele politice, ca mediatori între societate și puterile publice, fiind beneficiarii direcți ai sufragiului popular, exercită finalmente – cumva pe deasupra voinței lor și contrar aparențelor, contrar chiar multor evidențe – un atribut legat de suveranitatea poporului. Departe deci de a fi divizoare ("partid" vine de la "parte", și el a moștenit ceva din această semantică originară), *partidele sunt în cele din urmă întregitoare*, căci, cum corect s-a spus, *ele îndeplinesc o funcție constituțională* sau, în anumite cazuri, *constituantă* (Marea Britanie, de pildă, nu are o constituție, dar actul parlamentar britanic este constituant[58]).

Dar chiar și funcția lor critică, pe care o exercită când sunt în opoziție, este esențialmente în slujba suveranității naționale și a binelui public. Georges Burdeau explică acest paradox al parlamentarismului: "Opoziția care divizează reprezentanții în sânul adunărilor este, pe plan național, un factor de apropiere. Ea interzice echipelor aflate la putere îngustimea de vederi pe care o antrenează supunerea prea docilă față de imperativele partizane; ea incită guvernul să iasă din propriul partid și-l constrânge să privească mai departe pentru a dura mai mult"[59].

Din acest exemplu se vede că funcția întregitoare a partidelor nu se realizează de la sine, ci numai în măsura în care ele își desfășoară activitățile într-un cadru constituțional pe care îl recunosc, pe care și-l asumă, și pe care astfel îl fortifică. Funcția constituțională și constituantă a partidelor, luate în pluraritatea lor, este deci esențială; este rațiunea de a fi a pluripartidismului.

Din această perspectivă, accentul pus pe pluritate are un sens definitoriu pentru fenomenul partizan. Geneza fenomenului a fost ea însăși lămuritoare în această privință: partidele politice au apărut, ca fenomen, simultan, în pluritatea lor contradictorie,

simetrică (pluralitate care putea să însemne inițial doar două partide, alteori mai multe, niciodată însă unul singur). Apariția fenomenului demonstrează deci în fiecare caz că *un partid a presupus întotdeauna (cel puțin) un altul*, complementar. "Un partid politic este întotdeauna o parte dintr-un întreg, cuvântul «pars» (parte) arată această etimologie; un partid presupune în același timp existența unui alt partid care îi dă sens și viață, deoarece partidul încetează să existe când este singur. Un partid înseamnă deci parte a comunității și opoziția la un asemenea partid a altor partide ale comunității", scria cineva (probabil D. Gusti) în anul 1936 într-o carte destinată publicului anglofon cu scopul de a prezenta realitățile politice din România acelui timp[60].

Existența mai multor partide nu este numai o premisă politologică, recunoscută doar de specialiști în științe politice ca fundament al democrației. Într-o societate democratică partidele înseși, cum s-a spus, "știu că «sunt condamnate să trăiască împreună», și nici unul nu poate spera să elimine vreodată pe toate celelalte"[61]. Oricât de mari ar fi rivalitățile dintre ele, partidele trebuie – într-o demonstrație – să găsească un *modus vivendi*, altminteri dictatura (autocratică sau militară) ori totalitarismul monopartidist reprezintă alternativa politică.

Coexistența implică însă nu doar dreptul de a fi pur și simplu (să ne amintim că în câteva țări comuniste est-europene, ca în Polonia, existau chipurile mai multe partide, dar acestea – satelizate complet de "partidul clasei muncitoare" – erau o potemkimiadă izbitoare), ci dreptul de a fi diferit. Dar diferențele intră totuși într-un joc de ansamblu, care are regulile lui de funcționare. Ansamblul pluripartid nu poate fi, ontologic, un conglomerat de partide, ci el se auto-organizează cu sau fără voia componentelor sale, constrângându-le să i se supună. Faptul că formațiunile partizane apar cvasi-simultan, cel puțin într-o formulă dială dacă nu plurală, demonstrează limpede că existența unui

partid presupune necesarmente existența altuia. Și aceasta nu pentru că politicul este compozit, ci pentru că este – prin natura lui – ambivalent, pentru că presupune anumite simetrii în distribuția conținutului său partizan. Partidele sunt, firește, autonome, dar ele nu fac și nu pot face ceea ce voiesc. Iar în această *limitare* rezidă valoarea democratică a pluripartidismului. Cu alte cuvinte, tocmai prin faptul că partidele, luate separat, *nu pot face orice*, pluripartidismul își probează înalta valoare politică. *Se poate spune că deficitul sau lipsa de putere (neputințele) a fiecărui partid în parte conferă putere tuturor împreună.* Sau, altfel exprimat, ceea ce, din punct de vedere analitic, este negativ devine, din unghi sintetic, pozitiv.

Se poate deja întrevedea că, într-o democrație, nu atât partidele, ca entități sau ca unități, contează, cât relația dintre ele, relație care este apanajul sistemului pe care îl formează. În concluzie, dacă partidele au o funcție constituțională sau/și constituantă, aceasta se întâmplă nu numai pentru că există un cadru legislativ care le constrânge la aceasta, ci și – și poate mai ales – pentru că sistemul pluripartid o presupune prin natura sa. Aceasta nu înseamnă însă că pluripartidismul are oriunde și oricând, în orice condiții, această șansă a auto-organizării sistemice menite să garanteze automat democrația.

Pentru ca acest lucru să se întâmple sunt însă necesare și alte condiții, pe lângă cele tehnic-politice enunțate mai sus, condiții de natură istorică și socială, care le preced sau le însoțesc pe primele. Am văzut mai înainte, prin exemplele istorice creionate, că există o veche tendință a societății de a se structura partizan. Chiar dacă "partidele politice" din Antichitate sau din Evul mediu arată mai degrabă o căutare tatonantă decât o împlinire, apariția lor repetată în istorie este în sine destul de simptomatică pentru a proba existența unui sens al stratificării politice partizane a societății în general. Desigur, această constatare nu echivalează nicidecum cu

sensul democratizării inexorabile a societății (deși, în treacăt fie vorba, Alexis de Tocqueville, un aristocrat prin excelență, descoperind nu fără durere democrația, credea – după ce a analizat-o cu neîntrecută sagacitate, dar și potrivit unei irepresibile vocații umaniste – că aceasta, democrația, este regimul însuși pe care destinul l-a rezervat omenirii, că ea se va impune fatalmente tuturor societăților umane). Vechile partide (protopartidele) erau mai degrabă – în sensul clasic al cuvântului – facțiuni, adică niște grupări care nu-și recunoșteau reciproc legitimitatea și dreptul la existență din punct de vedere politic și, pentru acest motiv, căutau să se suprime una pe alta prin orice mijloace. Or, într-adevăr, facțiunile au prea puțin de a face cu democrația, ca să nu spunem că nu au deloc. Prin urmare, ceea ce deosebește partidele trecutului – sau, cum le-am mai numit, protopartidele politice – de partidele moderne rezidă în modalitățile de cucerire a puterii: nereglementate și prea des marcate de violență în primul caz, reglementate și pașnice în cel de-al doilea. Ceea ce a făcut posibilă această structurare modernă este, cum am mai spus, legitimitatea legal-rațională. Soluția legal-rațională la criza de legitimitate pe care o cunoaște societatea la un moment dat (criză a legitimității tradițional-monarhice în general, dar – uneori – și a celei charismatice) devine astfel singura soluție acceptabilă. Ea presupune, cum am văzut, regimul reprezentativ și sufragiul universal ca mijloace de a atribui puterea. Când societatea ajunge în acest punct, descoperind și acceptând pentru problemele sale o asemenea soluție, instituționalizarea partidelor politice este doar o chestiune de timp sau, altfel spus, este inevitabilă. După Jean Blondel, trei condiții cumulative definesc maturitatea unei societăți aflate în momentul emergenței partidelor: (1) prezența unui conflict societar, (2) acceptarea soluției de a apela la popor pentru rezolvarea lui și (3) convingerea că a constitui partide înseamnă a fi puternic, că partidele sunt singurele în măsură să confere fundament soluției[62].

De aceea secolul al XIX-lea s-a caracterizat prin generalizarea fenomenului de intrare a maselor populare în viața politică, dreptul de vot fiind acordat unor tot mai largi categorii de populație, proces care a continuat până în prima parte a secolului nostru. Aceasta nu înseamnă că toate țările, fără excepție, au cunoscut încă din secolul trecut acest gen de luptă politică; defazările au fost inerente, pentru că nu toate statele au ajuns în aceeași epocă să îndeplinească minimalele condiții ale genezei fenomenului partizan. Mai mult, nici măcar toate țările europene n-au cunoscut în același timp (epocă) instituția partidelor politice; bunăoară, abia în 1918 Grecia cunoaște primul partid constituit în mod organic – Partidul Socialist Muncitor, devenit apoi Partidul Comunist (KKE) -, iar Portugalia intră în era partidelor moderne – după unii cercetători – abia în 1974; Rusia, de asemenea, cunoaște cu adevărat fenomenul partizan abia la sfârșitul acestui secol (căci experimentul pluripartid care se configurase înaintea revoluției comuniste nu a izbutit să depășească faza incipienței). Acestea sunt totuși excepții, generalizarea fenomenului partidist petrecându-se spre sfârșitul secolului trecut și începutul secolului nostru într-un mod treptat, de-a lungul unui proces de oarecare durată. Urmările acestei evoluții au constat, între altele, în elaborarea unor moduri de scrutin din ce în ce mai perfecționate și în dezvoltarea acestor formațiuni politice a căror viață depinde de numărul de sufragii cules. Simultan, deci, adică în legătură organică cu acest proces de extindere a dreptului de vot și, implicit, a participării politice a maselor, se nasc și mai apoi se maturizează partidele politice. În a doua jumătate a veacului trecut se puteau deja întâlni partide pe toate continentele.

Partidele politice apar deci în anumite condiții istorice și sociale. Evident că emergența lor nu este posibilă decât în societăți a căror cultură politică este congruentă cu sensul luptei partizane. Este vorba de un larg consens asupra valorilor și credințelor politice, în afara căruia fenomenul partizan, chiar dacă încearcă să

iasă la iveală, nu are șanse să se maturizeze. Samuel H. Beer, analizând partidele britanice, ajunge la o concluzie imposibil de respins: "Cultura politică este una din principalele variabile ale unui sistem politic și un factor esențial de explicare a comportamentului politic al indivizilor, al grupurilor și al partidelor. (...) Sunt absolut convins că o viață politică pașnică și stabilă necesită un larg consens asupra valorilor și credințelor în cultura politică. Într-o asemenea situație, ideile au un puternic efect stabilizator asupra sistemului"[63].

Convingerea lui Beer este fără îndoială îndreptățită. Dar nu și suficientă. Exemplul vieții politice în România de după Unirea din 1859 arată destul de convingător că și reciproca poate fi la fel de valabilă: pluripartidismul, odată instituit, are la rândul lui un real *efect formativ* asupra vieții politice. Cu toate excesele posibile pe care le antrenează confruntarea inter-partizană pe un teren social nu tocmai apt să o suporte, dialogul pe care-l presupune testează validitatea ideilor, cerne valorile, impune norme, caută soluții etc. Niciunde, de fapt, pluripartidismul nu a așteptat "coacerea" condițiilor socio-culturale pentru ca el să se instaleze apoi confortabil în societatea respectivă. Se poate susține, așadar, că relația în discuție este o certă *conexiune inversă*. Iată de ce se poate afirma, o dată cu LaPalombara și Weiner, că "partidul politic este simultan un efect și o condiție a mișcării spre modernizare"[64]. Cu alte cuvinte, geneza, dar mai ales funcționarea fenomenului partizan presupun anumite circumstanțe socio-culturale și economice și, în același timp, apariția și dezvoltarea lui contribuie la îmbunătățirea condițiilor sociale de ansamblu. Din perspectiva culturii politice, dezvoltarea partidelor exprimă cum nu se poate mai clar triumful negocierii asupra violenței ca modalitate de rezolvare a conflictelor societare. S-ar putea spune că, grație partidelor, conflictul nu mai face obiectul actelor agonice sau violente, ci al celor rituale (cu proceduri severe) și simbolice.

Această cultură politică este realitate în toate țările democratice, în ciuda marilor diferențe care există în privința formelor de organizare statală. Cele două forme de structuri statale existente – țări cu șefi de stat ereditari (Marea Britanie, Belgia, Danemarca, Luxemburg, Olanda, Japonia etc.), pe de o parte, și țări cu sisteme republicane (Franța, Germania, Statele Unite ale Americii, Irlanda, Italia, Grecia etc.), pe de altă parte – nu se deosebesc totuși din punctul de vedere al legitimității acordate partidelor politice. Dincolo deci de diferențele majore și reale dintre aceste țări (diferențe care se impun chiar în rândul statelor din aceeași categorie; bunăoară, monarhia britanică și monarhia belgiană, cu toate că au multe lucruri comune, se deosebesc atât ca funcție cât și ca prestigiu social, așa cum forma de guvernământ republicană din Franța și cea din Germania au destule lucruri diferite), ele toate sunt parlamentare, în sensul că în oricare din ele guvernul trebuie să se formeze pe baza majorității parlamentare ieșite din alegeri. "Nu putem defini regimurile politice din epoca noastră – scrie cu îndreptățire Raymond Aron – prin faptul că ele sunt monarhice, aristocratice sau democratice (regimul englez este totodată monarhic, pentru că este condus de o regină, aristocratic, pentru că un număr mare de guvernanți se recrutează, dintr-o clasă limitată, și democratic, pentru că toată lumea votează). Mi s-a părut deci convenabil de a relua antiteza unul-mai mulți și, în loc s-o aplic deținătorilor suveranității, s-o aplic partidelor"[65].

Sunt și alte trăsături, economice și sociale, care trebuie luate în calcul atunci când se analizează apariția și, mai ales, dezvoltarea partidelor, trăsături care se întâlnesc peste tot în țările cu regimuri pluripartide. Este vorba, mai întâi, de sistemul economic capitalist cu principiile sale fundamentale: principiul libertății de întreprindere, al proprietății private (inclusiv asupra mijloacelor de producție), al pieței libere, al profitului. Apoi, trebuie avute în vedere structurile sociale asemănătoare din aceste state: o clasă muncitoare puternică și bine organizată pe plan

sindical și social, o țărănime redusă cantitativ (astăzi chiar pe cele de dispariție în unele țări), o clasă mijlocie extrem de consistentă numeric, existența unei burghezii (după unii cercetători, în declin numeric față de trecut, dar totuși cu o prezență economică și politică semnificativă). În fine, aceleași asemănări se pot face și în privința realităților culturale, ideologice, religioase, deși, din această perspectivă, se pot semnala deopotrivă mari diferențe între diferite societăți (de exemplu, între societatea suedeză și cea greacă). Dar toate aceste diferențe reale între societățile democratice nu le împiedică totuși să aibă un numitor politic comun: pluripartidismul.

NOTE

1. Maurice Duverger, ***Les partis politiques*** (Paris, Librairie Armand Colin, 8-e édition, 1973), p. 462.

2. Ovidiu Trăznea, ***Probleme de sociologie politică*** (București, Editura politică, 1975), p. 98.

3. A. D. Xenopol, ***Istoria partidelor politice în România*** (București, Albert Baer, 1910).

4. Punctul acesta de vedere este susținut extrem de apăsat de Daniel-Louis Seiler în ***Partis et familles politiques*** (Paris, P. U. F., 1980) și în ***De la comparaison des partis politiques*** (Paris, Economica, 1986).

5. Ovidiu Trăznea, **op. cit.**, Ileana Petraș-Voicu, ***Introducere în sociologia politică***, vol. 1 (Cluj-Napoca, Casa de editură Transilvania Press, 1994, p. 138).

6. Și totuși viitorul s-ar putea să ofere o soluție tehnică pentru democrația de tip direct, mult mai accesibilă decât referendumurile. Revoluția informatică, în condițiile în care își continuă ritmul actual, poate furniza un extraordinar mijloc de a reinstaura democrația de tipul *Ecclesiei*. O astfel de predicție poate părea deocamdată ca ținând, nu de

political science, ci de *science fiction*. Cu toate acestea, astăzi se discută în mod foarte serios în societățile informatizate ca alegerile să se desfășoare prin intermediul P. C.-urilor conectate în rețea, adică fără deplasarea alegătorilor la centrele de votare; tehnic, lucrul este perfect posibil și, în plus, extrem de operațional și de ieftin.

7. Jean Blondel, ***Political Parties***, p. 33.

8. Daniel-Louis Seiler, ***De la comparaison des partis politiques***, p. 34.

9. A. D. Xenopol, **op. cit.**, p. 1.

10. Ibidem. p. 5.

11. Ibidem.

12. Maurice Duverger, ***op. cit.***, p. 245-246.

13. *Tory*, gruparea care pleda pentru autoritatea regelui asupra parlamentului și pentru prezervarea ordinii sociale și politice îndătinate, își trage numele de la o poreclă irlandeză, un *tory* fiind un fel de gangster sau un hoț la drumul mare. Numele grupării opuse, *Whig*, care pleda pentru principii liberale și pentru reforme, se originează tot într-o poreclă, *whig*-ul fiind – aproximativ – un văcar sau un cioban, un paznic de animale. Aceste porecle atribuite reciproc mărturisesc nu numai asupra naturii conflictului social, ci și asupra – dacă se poate spune așa – metodei de rezolvare, căci lupta, căpătând acest caracter verbal, devine tot mai mult simbolică.

14. David Hume, ***Essais politiques*** (Paris, Librairie philosophique J. Vrin, 1972), p. 128

15. Ibidem, p. 137.

16. Jean Blondel, ***op. cit.***, p. 137.

17. François Borella, ***Les partis politiques en Europe*** (Edition revue et corrigée, Paris, Edition du Seuil, 1984), p. 35.

18. Daniel-Louis Seiler, ***De la comparaison...***, p. 44.

19. Ibidem, p. 45.

20. Alexis de Tocqueville, ***De la démocratie en Amérique*** (Paris, Union Générale d'Editions, 1963), p. 109.

21. François Borella, ***op. cit.***, p. 108.

22. Deși anecdotic, evenimentul care a generat cele două noțiuni merită relatat, fie și numai pentru metaforica sa politologică. Stânga și dreapta au o dată precisă de naștere, anume 28 august 1789, când Adunarea Constituantă a Franței s-a întrunit pentru a dezbate chestiunea arzătoare a

veto-ului regal. Pe atunci nu erau elaborate tehnici de votare și, în momentul votării, cineva a avut ideea, agreată apoi de toți reprezentanții, ca susținătorii și adversarii dreptului la veto al monarhului să se deplaseze la dreapta și - respectiv - la stânga președintelui Adunării. În felul acesta cei care erau "pentru" și cei care erau "contra", delimitându-se net unii de alții, puteau fi numărați ușor și fără eroare. Astfel, dintr-o soluție procedurală inventată ad hoc, improvizată și aleatoare (căci locurile puteau fi foarte bine inversate), s-au născut două concepte cu un destin politic și politologic de excepție, care avea să jaloneze nu numai desfășurarea vieții politice franceze, ci și a multor altor state.

23. Paraschiva Cîncea, Mircea Iosa, Apostol Stan (coordonatori), ***Istoria Paralamentului și a vieții constituționale din România*** (București, Editura Academiei, 1983), p. 17-18.

24. A. D. Xenopol, ***op. cit.***, p. 298.

25. Ibidem, p. 260.

26. Ibidem, p. 248.

27. Expresia aparține lui Al. Radu Gh. Porumb și Ioana Porumb, ***Sistemul politic românesc, un sistem entropic?*** (București, Editura tehnică, 1995), p. 16.

28. Apud A. D. Xenopol, ***op. cit.***, p. 357.

29. Aristide Cioabă, ***Democrația. Putere și contra-putere*** (București, Editura Noua Alternativă, 1995), p. 192.

30. ***Monitorul Oficial al Țărei Românești***, 15 aprilie 1860, Suplement.

31. A. D. Xenopol, ***op. cit.***, p. 404.

32. Ion Alexandrescu, Ion Bulei, Ion Mamina, Ioan Scurtu, ***Enciclopedia partidelor politice din România (1862-1994)*** (București, Editura Mediaprint, 1995), p. 181-182.

33. A. D. Xenopol, ***op. cit.***, p. 460.

34. v. ***Enciclopedia partidelor politice...***, p. 183.

35. A. D. Xenopol, ***op. cit.***, p. 463.

36. Ibidem, p. 465-466.

37. "Der Kulturminister, C. A. Rosetti, ist das treibende Element der liberalen Partei, das Haupt der extremen Radikalen", scrie Regele Carol I în Memoriile sale.

38. O scrisoare a principelui Anton de Hohenzollern către Carol I aprecia astfel pe Ghica: "Fürst Ghica scheint sehr conservativer Färburg zu

sein"; iar mai departe: "D. Ghica und I. Brătianu, die Häupter der Rechten und Linken. "

39. În ***Memoriile*** lui Carol I se poate vedea foarte clar eticheta partizană la numirea noului guvern din 13 mai 1866: "*Lascar Catargi, Moldauér,* ***conservativ;*** *I. Brătianu, Wallache,* ***liberal;*** *P. Mavrogheni, Mold,* ***cons.;*** *C.A. Rosetti, Wallache, aüserste* ***Linke;*** *I. Constantinescu, Wallache,* ***centrum;*** *General Ghica, Mold.,* ***Rechte;*** *Dim. Sturza, Mold.,* ***centrum***" (s. m., G. V.), p. 55.

40. ***Monitorul Oficial***, 24 iunie 1866, p. 636.

41. v. ***Enciclopedia partidelor politice...***, p. 189-190.

42. Ibidem.

43. Ibidem, p. 66.

44. Ibidem, p. 32.

45. Ion Alexandrescu, Ion Bulei, Ion Mamina, Ioan Scurtu, ***op. cit.,*** p. 8

46. Ibidem.

47. Max Weber, ***Le Savant et le Politique*** (Paris, Plon, 1959), p. 114-115.

48. Ibidem.

49. Fondatorii acestei direcţii teoretice ar putea fi Lucien W. Pye şi Sudney Verba din lucrarea ***Political Culture and Political Development*** (Princeton, Princeton University Press, 1965).

50. Un asemenea punct de vedere, redus însă la elementele specifice ireductibile ale modelului britanic, nu este unanim împărtăşit în ştiinţele politice. Philippe Lauvaux, de pildă, în studiul său "Récurrences et paradoxes: une historire contrapuntique" (***Pouvoirs***, *Le Parlament*, PUF, 1993) respinge – în bună tradiţie franceză – relevanţa modelului insular de emergenţă a partidelor pentru ţările continentale. *Rikstag*-ul suedez constituit în baza Constituţiei din 1720, cu care îşi ilustrează opoziţia, nu contrazice însă decât în formă, nu şi în conţinut, modelul britanic.

51. Ion Alexandrescu, Ion Bulei, Ion Mamina, Ioan Scurtu, ***op. cit.,*** p. 9.

52. J. LaPalombara & Weiner, ***Political Parties and Political Development*** (Princeton, Princeton University Press, 1974).

53. P. P. Negulescu, ***Partidele politice*** (ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Garamond, 1994), p. 53.

54. Pierre Avril, ***Essais sur les partis*** (Paris, Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1986), p. 42.

[55] P. P. Negulescu, ***op. cit.***, p. 44.

[56] Ididem, p. 257.

[57] Morris P. Fiorina, "*The Presidency and Congress: an Electoral Connection?*", în Michael Nelson (coord.), ***The Presidency and the Political System*** (Third Edition, Congressional Quarterly Inc., Whashington, D. C., 1990), p. 443.

[58] Această situație inedită a Parlamentului britanic, care-l face – din punctul de vedere al competențelor – cel mai puternic din lume, a fost excelent explicată de N. Petrescu în ***Anglia, Societatea, Statul, Civilizația*** (București, Fundația pentru literatură și artă «Regele Carol al II-lea», 1939, p. 102): neextistând o constituție, care să fixeze limite ale actului de legiferare, Parlamentul Marii Britanii se află în situația privilegiată de a fi mereu, din punct de vedere formal, o "adunare constituantă".

[59] Georges Burdeau, ***Traité de science politique***, tome VIII (Paris, R. Pichon et Durand-Auzias, 1974), p. 161.

[60] * * * ***Politics and Political Parties in Roumania*** (London, International Reference Library Publishing Co, 1936), p. 119.

[61] Fr. Bourricaud, ***Esquisse d'une théorie de l'autorité*** (Paris, Plon, 1961), p. 398.

[62] Jean Blondel, ***Political Paries***, p. 13.

[63] Samuel H. Beer, ***Modern British Politics. A Study of Parties and Pressure Groups*** (London, Faber & Faber, 1965). p. 389.

[64] Joseph LaPalombara & Myron Weiner, **op. cit.**, p. 30.

[65] Raymond Aron, ***Démocratie et totalitarisme*** (Paris, Gallimard, 1965), p. 98.

Capitolul II
CONCEPTUALIZAREA PARTIDELOR POLITICE

În căutarea unei definiții

Sociologic, și nu numai, este o evidență că fenomenul partizan se definește în primul rând ca un fenomen social. Nu întâmplător, deci, partidele au constituit dintru început obiectul de cercetare predilect și aproape exclusiv al sociologilor. Dar nu numai sociologii de formație au sesizat această evidentă substanță sociologică a partidelor, ci mai toți intelectualii de formație umanistă care au abordat, fie și tangențial, fenomenul grupării partizane. P.P. Negulescu, de exemplu, o spune foarte răspicat: "Gruparea cetățenilor în partide este un fenomen social"[1]. O spun mulți alții, și de dinainte și de după autorul ***Destinului omenirii***, încât este inutil să multiplicăm exemplele. Dar această constatare la îndemână nu face decât să traseze un *gen proxim*, de altfel foarte larg, pentru conceptul de partid politic; acesta este implicit un argument care legitimează competența sociologică asupra subiectului. Competența abordării partidelor nu aparține însă exclusiv sociologilor, și acest lucru se impune deîndată ce se marchează *diferența specifică*.

Constituirea unui grup social presupune un anumit numitor comun, anume afinități sau valori, anume situație sau experiență

socială, adică, într-un cuvânt, un *criteriu identitar*. În cazul unui partid politic, adjectivul "politic" ar putea fi suficient pentru a marca diferența specifică, numai că acesta are la rândul lui nevoie de alte clarificări pentru ca sintagma în discuție să capete consistență conceptuală. Altminteri, fără aceste necesare distincții, se creează confuzii teoretice care pot altera sensibil ideile. Este cazul, bunăoară, al lui A. D. Xenopol; istoricul român, cum am văzut în capitolul precedent, deși sesizează cu pertinență un caracter al conceptului de partid politic, îl utilizează însă adesea, de-a lungul monumentalei sale opere, într-un sens extrem de larg, politologic inaceptabil. Motivul erorii lui Xenopol este localizabil în chiar premisele cercetării sale, care conțineau ideea "seriilor istorice": teza "partidului național" unic trebuia neapărat "confirmată"; eroarea, aparent de metodă, avea deci, ca să spunem așa, o sursă ideologică.

Impactul deformant al ideologiei este însă mult mai evident în alte cazuri. Avem în vedere situația în care demersul teoretic este contaminat de angajamentul partizan al cercetătorilor în cauză; acesta se răsfrânge într-o măsură mai mică sau mai mare, dar în chip inevitabil, asupra conceptului, deformându-l întrucâtva chiar și atunci când pertinența lor politologică este dincolo de orice îndoială; este cazul – ca să ne limităm la exemple românești – al lui P. P. Negulescu sau Șt. Zeletin, a căror înregimentare politică (amândoi au fost membri ai Partidului Poporului) transpare câteodată în analiză, afectând întrucâtva conținutul semantic al conceptului (ei proiectează asupra unui partid – lesne de dedus asupra cui – o imagine salvaționistă, ceea ce atinge imparțialitatea metodică în situația în care în câmpul analizei politice apare propria înregimentare). Acestea sunt ilustrări totuși rezonabile, perceptibile doar în situația limită în care miza politică și cea politologică se întrepătrund, altminteri, pe spațiile cu adevărat ample, strădania autorilor în discuție de a fi obiectivi este de departe primul lor caracter. Sunt însă la îndemână alte exemple

mult mai părtinitoare, mergând până la deformarea crasă, frizând cea mai grosolană manipulare semantică (ideologii marxist-leniniști la oferă din abundență la acest capitol). Așadar, sintagma de "partid politic" este destul de laxă, de interpretabilă, de ambivalență, de polisemică, ceea ce antrenează în chip necesar precizări sau lămuriri din perspectivă conceptuală.

"Un partid este o reuniune de oameni care profesează aceeași doctrină politică", scria Benjamin Constant[2] încă la începuturile fenomenului partizan, mai precis în 1816, oferind astfel una din cele mai vechi, mai redutabile și, în definitiv, mai pertinente definiții, pe cât de laconică pe atât de durabilă. Dimensiunea ideologică este, s-ar părea, primul caracter specific al partidelor care s-a impus ca importanță conceptuală. Această trăsătură s-a dovedit indiscutabil viabilă, căci și astăzi pare imposibil a se vorbi de partid fără a-l corela cu un proiect de oarecare factură doctrinală, ce poate merge de la o formă apăsat ideologică până la una pragmatică, accentuat tehnică, cu un fundament doctrinal abia observabil. Definiția lui Benjamin Constant fusese însă precedată de observațiile lui David Hume asupra partidelor politice din celebrul său *Essay on Parties* de la 1760, observații care, într-un fel, s-au dovedit mai adecvate cu evoluția fenomenului. David Hume sesizase în această privință un aspect esențial: anume că programul politic joacă în faza inițială a unui partid un rol determinant pentru coagularea indivizilor, dar că acesta trece cu timpul pe un loc secund, locul prim fiind ocupat de dimensiunea organizatorică, de imperativele de ordin grupal. Ideea aceasta se întâlnește într-o formulare memorabilă, deși nu în totalitate exactă, și la Xenopol: "Vedem deci în partidele politice(...) – scria istoricul român la începutul secolului – *o totalizare a intereselor individuale despărțite în două tabere*"[3]. Deși istoricul nu va utiliza această idee cu consecvență de-a lungul ***Istoriei*** sale, el are mertitul – așa cum am arătat mai sus – de a marca un caracter important al formațiunilor partizane. Numai că

și acesta suferă de o prea extinsă generalitate; logica acestei definiții nu distinge între protopartide și partide politice. În schimb, ea subliniază natura duală a vieții politice în general. În plus, caracterul acesta pare valabil pentru prima fază a regimului reprezentativ, când reprezentanții reprezentau exclusiv interesele reprezentaților, aceștia fiind reduși la minoritarele strate sociale de suprafață, mult mai omogene sociologic. Mai este de observat că în definiția lui Xenopol conținutul ideologic doctrinal este subiacent intereselor, ceea ce-i conferă o surprinzătoare modernitate.

Realitățile politice din zilele noastre par să confirme acest punct de vedere, pentru că ideologiile denotă astăzi o instabilitate accentuată; se observă destul de frecvent că un guvern de dreapta face o politică de stânga și că unul de stânga face o politică de dreapta. S-ar părea, deci, conform acestui exemplu, că într-un anumit moment sociopolitic nu există decât o singură manieră de a guverna eficient și că, în consecință, "culoarea" unui partid este mai degrabă o etichetă de uzanță, menită să-i faciliteze recunoașterea de către electorat, decât o identitate sigură, un conținut precis. Oricum, după toate indiciile, identitatea doctrinală a unui partid dintr-o democrație, deși în general sesizabilă, este de obicei labilă și permeabilă la sugestii ideologice diverse (cu excepția, evident, a partidelor extremiste, care-și fac din doctrină un crez absolut, necorijibil și, pe deasupra, total, adică nu numai politic ci și trans-politic). Într-un cuvânt, fără a nega identitatea doctrinală a unui partid, se poate totuși afirma cu destulă certitudine că ea *nu este canonică* sau, altfel spus, nu este reductibilă la o rețetă ideologică atotștiutoare și atotcuprinzătoare.

Pe de altă parte, în ciuda acetei laxități doctrinale a formațiunilor partizane, trebuie totuși observat că partidele obțin, cu sau fără voia lor, prin simpla însumare a punctelor de vedere politice pe care le exprimă de-a lungul timpului, o identitate

doctrinală mai mult sau mai puțin coerentă, dar nu mai puțin reală. Doctrina devine deci o fatalitate pentru un partid, fie că acesta și-o asumă fie că nu, întrucât pentru exercițiul politic apelează în mod inevitabil la teorii pentru a-și construi și susține programele și, în general, pozițiile. Chiar și atunci când un partid se definește exclusiv în termeni pragmatici, refuzând declarativ orice orientare doctrinală, înfățișindu-și pozițiile ca fiind doar un răspuns logic la ecuația politică a țării, o anume conotație ideologică poate fi totuși depistată. Politica nu este, cum observa P. P. Negulescu, o știință pozitivă, al cărei calcul să fie inatacabil. Nu există, cu alte cuvinte, un adevăr unic în politică; ea este, la rigoare, un domeniu al *relativului*.

Mai mult, spre deosebire de alte zone ale vieții socialului, de alte – cum ar spune un maxist – suprastructuri, și ele relative, acest atribut este însă pentru politic mult mai pronunțat, chiar definitoriu. Explicația acestui proteism nu ține de inconsistența politicului, ci de natura sa: pornind de la realitate, valorizată și deci "cunoscută" întotdeauna ideologic, el se referă de fiecare dată la această imagine construită a realității de pe o poziție, să-i spunem așa, terapeutică, asupra căreia vrea să acționeze, să o modeleze potrivit proiectului său. Or, pentru aceasta el are nevoie de sprijin social. Din acest punct de vedere politicul nu ține atât de onotologie cât de voință socială. Este motivul pentru care noțiunea de adevăr nu se poate aplica politicului în ansamblul său, ci doar unor substructuri ale sale, alte componente ale sale, numeroase, rămânând exterioare logicii binare adevăr-fals.

În consecință, prejudecata – în sensul originar, strict etimologic (de judecată aprioricǎ), deci nu peiorativ, al acestui termen – și evaluarea aproximativă atât a realităților cât și a efectelor unei soluții politice joacă întotdeauna un rol, insesizabil uneori, dar nu inexistent, în viața unui partid, oricâte merite ar avea acesta. Iată de ce se poate susține, parafrazându-l pe domnul Jourdain, că

partidele fac ideologie chiar fără să știe, chiar și atunci când cred cu înverșunare – și îndeosebi atunci – că fac știință.

Toate acestea nu înseamnă că labilitatea doctrinală semnalată mai sus nu rămâne caracteristică. Proteismul acesta ideologic ține însă nu numai de natura internă a politicului, ci și de dinamica exteriorului, el fiind deopotrivă endogen și exogen. Toate acestea nu vor totuși să afirme că politicul este schimbător până la inform, ci numai că el are o dinamică firească, observabilă. Altminteri, există indiscutabil o inerție ideologică a sa, fără de care identitatea partidelor n-ar putea exista. Partidul Conservator care se conturase la Uniunea Principatelor nu mai era identic cu Partidul Conservator de peste două decenii, ceea ce nu înseamnă, totuși, că era fundamental altul.

Aceste motive par suficiente pentru ca mulți sociologi să situeze în prim-planul definiției partidelor criteriul formal sau organizațional. Evident, aserțiunile relativizatoare de mai sus se potrivesc în oarecare măsură și pentru definirea partidului ca organizație, căci, desigur, așa cum identitatea doctrinală nu este ceva imuabil, dar nici ceva supus unei complete disoluții, organizația nu poate fi nici ea dată pentru totdeauna. Cu toate acestea, organizația este, structural, partidul însuși, astfel încât absența ei coincide cu dispariția acestuia. Dacă totuși se poate vorbi uneori – mai ales în analiza politică de *facto*, când se iau în calcul doar factori de relevanță – de un partid fără doctrină, a vorbi de un partid fără organizație este un nonsens. Mobilitatea structurală și organizațională a partidului există, firește, impusă și de imperativele stratarhice, de exigențele competiției, adesea chiar de cerințele "pieței" politice și de strategiile electorale, dar structura organizațională a partidului rămâne mereu, pentru a folosi o expresie a lui Maurice Duverger, în chip de armătură, lucru ce nu se poate susține despre doctrină (care, la rigoare, poate fi suspendată din punct de vedere programatic fără ca existența

partidului să sufere). Maurice Duverger, sociolog fiind, apreciază criteriul organizațional ca fiind esențial pentru definirea partidelor politice. "Căci partidele actuale – scrie sociologul francez – se definesc nu atât prin programul lor sau prin clasa aderenților lor cât prin natura organizației lor: un partid este o comunitate cu o structură particulară. Partidele moderne se caracterizează înainte de toate prin anatomia lor; protozoarelor din epocile anterioare le-a succedat partidul cu organism complex și diferențiat al secolului XX. Această evoluție se traduce în limbaj: americanii zic «mașină» pentru a desemna anumite forme pe care le îmbracă uneori partidele lor; comuniști numesc «aparat» structura ierarhică a partidului lor și îl desemnează în general cu acest termen expresiv: Organizația (cu o majusculă simptomatică)."[4]

Organizația este, fără îndoială, un element important pentru a înțelege *natura socială* a partidelor, dar, dacă nu i se apreciază diferența specifică de alte organizații sociale, ea nu poate avea relevanță. În această privință, Robert Michels este cel care a marcat un moment în științele politice prin "legea de fier" a partidelor politice pe care a propus-o. Potrivit acestei "legi", un partid politic secretă în chip natural și ineluctabil o oligarhie birocratică caracterizată, la vârful organizației, de un cerc interior închis de lideri profesioniști, cerc practic inamovibil. În cuvintele sale memorabile, "legea sociologică fundamentală care stăpânește inexorabil partidele politice poate fi formulată astfel: organizația este sursa de unde se naște dominația aleșilor asupra alegătorilor, a mandatarilor asupra mandatanților, a delegaților asupra celor care deleagă. Cine zice organizație zice oligarhie"[5].

Acest punct de vedere, verificabil în multe cazuri, a fost totuși apreciat de mulți cercetători ai fenomenului partizan ca fiind excesiv. Replica lui S. Eldersveld, a modelului stratarhic, este cea mai cunoscută. Conform acestui model organizațional, partidul politic este, dimpotrivă, un asamblu deschis, permeabil atât la

nivelul de jos cât și la cel al conducerii executive, rău definit și slab structurat. "Un partid – susține S. Eldersveld – este o structură de primire deschisă, permeabilă nu numai la bază ci și la vârf, grijulie să atragă categorii sociale marginale și doritoare să le ofere un mijloc de acces la centrele sale de decizii esențiale, o posibilitate de promovare în cadrul structurii sale. Un partid este de asemenea mai degrabă o structură de control «stratarhic» decât o structură de autoritate de tip elitist"[6]. Democrațiile existente, prin partidele lor importante, probează viabilitatea acestui punct de vedere, cel puțin ca frecvență dacă nu ca generalitate. Este evident că un partid este interesat să-și adjudece oameni competenți sau reputați social, din varii domenii, aceștia devenind un capital politic într-un dublu sens: atât real (pentru expertiză, negociere, strategie, decizie etc.) cât și simbolic (prestigiul social al unor personalități este în chip evident profitabil măcar din punct de vedere electoral). Dimensiunea oligarhică, existentă – în sens larg – pretudinteni, este totuși secundară ca importanță pentru acest tip de formațiuni partizane; totodată, pericolele entropiei o fac într-un anumit grad necesară (stabilitatea unui partid depinde, în definitiv, și de prezența unei oligarhii proprii). Eroarea lui Roberto Michels ține deci de natura judecății: el emite o sentință morală într-un domeniu cel mult tangent eticii; astfel spus, pune în locul ontologiei etica, atribuind un caracter malefic unui proces natural. În același timp, este cert că există partide care confirmă regula sociologului american de origine italiană: cele extremiste prin excelență, care se organizează paramilitar, dar și partide mai mici, chiar dacă altădată importante, care se lasă completamente confiscate și controlate de unul sau câțiva lideri. Relevanța lor democratică este însă insignifiantă. Pluripartidismul, și nu numai ca fundament al democrației, este mult mai congruent cu teoria stratarhică.

Abordarea exclusiv organizatorică a fenomenului partizan este însă, din aceeași pespectivă a diferenței specifice, limitată. De

altfel, la o analiză atentă, paradigma lui Eldersveld depășește perspectiva strict organizațională. Imperativul înnoirii pe care aceasta îl subliniază este doar un mijloc pentru a atinge un scop. Pespectiva organizațională trebuie deci completată de cea *teleologică*.

Dimensiunea teleologică este esențială pentru conceptul de partid politic. Ea este cea care îi marchează diferența specifică cea mai marcantă, care îi dă deopotrivă contur și substanță. În plus, ea sintetizează sau, mai bine zis, subordonează atât dimensiunea ideologică cât și cea organizațională, în sensul că explică rațiunea existenței lor. Este motivul pentru care William R. Schonfeld tratează partidele politice, în lumina oferită de studiile asupra comportamentului electoral, ca "polarizatori de interese, transmițători de ideologie, de doctrină și de atitudini politice, modelatori de politici publice, creatori de legături între cetățeni și guvern și așa mai departe"[7]. Alți politologi, ca François Borella, de pildă, văd în partide "mașini electorale", menite să controleze și să capteze energia populară; din acest punct de vedere, ele pot fi privite și ca "revelatori și acceleratori sociopolitici sau frâne la schimbare. Se cuvine de a nu ne crampona de rolurile electoral, parlamentar și guvernamental ale partidelor, ci deopotrivă de a le avea în vedere ca forțe sociale, capabile de a pune în mișcare mase populare"[8].

Strânsa legătură dintre alegeri și partide fusese remarcată încă din 1919 de Max Weber, celebrul sociolog german înțelegând ce se poate naște din această relație: "Este exclus să se poată organiza în mod practic alegeri în grupări politice întinse fără acest fel de organizare... Aceste noi formațiuni (partidele - n.m., G.V.) sunt copiii democrației, ai sufragiului universal și ai necesității de a recruta și de a organiza masele"[9]. Cuvintele marelui sociolog german lămuresc nu numai geneza partidelor ci și, și aceasta pentru că se află în strânsă legătură, rațiunea lor de existență, scopul lor.

Aceleași idei sunt susținute – cum am văzut – și de P. P. Negulescu. El dă o explicație simplă dar igenioasă cauzalității socio-politice a grupării partizane și, derivat din aceasta, a finalității, înțeleasă ca funcție generică, a partidelor: "E foarte important ca membrii unui parlament să aibă între ei legături ideale prealabil stabilite, să vină adică la lucrările legislative cu vederi comune, fixate de mai înainte, cu privire la problemele la ordinea zilei și la soluțiile lor cele mai bune, în teorie și în practică. La o asemenea comunitate de idei însă nu se poate ajunge, mai în siguranță, decât numai dacă membrii parlamentului sunt înglobați în partide"[10]. Filosoful român justifică deci printr-un argument tehnic-instuțional necesitatea existenței partidelor, căci fără acestea legislativul ar fi mult prea divergent și în imposibilitate de a-și formula voința politică.

Înainte de toate, deci, veritabila rațiune de a fi a partidelor este *accesul la guvernare* sau, altfel spus, *cucerirea puterii*. Această finalitate a organizării partidiste este pusă în evidență de mai toți marii sociologi ai fenomenului. Astfel, Roberto Michels sublinia încă de la începutul secolului în maniera sa extrem de apăsată: "orientarea generală a politicii partidelor, fie sub aspectul ei personal fie impersonal, este lupta pentru putere (*Machtstreben*)"[11]. Ideea fusese exprimată și de Max Weber, care remarcase mai întâi că partidul presupune "relații de tip asociativ, o apartenență fondată pe o formă liberă de recrutare", pentru ca imediat să sublinieze: "Obiectul său (al partidului – n. n.) este de a asigura puterea pentru conducătorii săi în sânul unui grup instituționalizat în scopul realizării unui ideal sau obținerii de avantaje materiale pentru militanții săi"[12]. La rândul lui, Maurice Duverger găsește această trăsătură esențială ca fiind valabilă pentru toate partidele: acestea "au ca obiect direct să cucerească puterea sau să participe la exercițiul ei"[13]. O definiție aproape identică a partidului a formulat Dimitrie Gusti: "Partidul politic este o asociație liberă de

cetăţeni, uniţi în mod permanent prin interese şi idei comune, de caracter general, asociaţie ce urmăreşte, în plină lumină publică, a ajunge la puterea de a guverna pentru realizarea unui ideal etic social"[14]. Raymond Aron, în fine, ca să încheiem şirul autorilor celebri, pune şi el în evidenţă această trăsătură atunci când defineşte partidele ca "grupări voluntare mai mult sau mai puţin organizate, care pretind, în numele unei anume concepţii despre interesul comun şi despre societate, asumarea, singure sau în coaliţie, a funcţiilor de guvernare"[15].

Un partid politic se distinge deci de orice altă organizaţie socială – familie, şcoală, atelier, club, grup de interes, grup de acţiune civică, armată, biserică s.a.m.d. – prin aceea că el pretinde puterea, încredinţat că poate guverna ţara singur sau – dacă astfel nu se poate – în coaliţie cu alte partide. Există, în această privinţă, un larg consens al politologilor, încât este de prisos să perseverăm în exemple.

Analiza de conţinut a diverselor definiţii date partidelor politice remarcă o extraordinară unitate în diversitate. Trei elemente esenţiale revin obsesiv în aceste definiţii: (1) partidul politic este o asociaţie de tip liber-voluntar, (2) având drept liant un proiect politic (ideologie, doctrină, credinţă, opinie, idei sau vederi politice), (3) în numele căruia acţionează pentru a cuceri puterea (total sau parţial) prin intermediul alegerilor şi pentru a o exercita nemijlocit.

Accentul cade totuşi, sociologic cel puţin, pe organizaţie. Joseph LaPalombara şi Weiner, inventariind trăsăturile definitorii ale organizaţiei partizane, au stabilit patru caracteristici ireductibile ale acesteia:

- o organizaţie *durabilă*, în sensul ca ea să aibă o speranţă de viaţă politică superioară liderilor săi; prin satisfacerea acestei cerinţe se elimină clicile, clientelele, facţiunile sau camarilele;

bineînțeles, partidele politice pot fi fondate de un șef charismatic, dar în această situație ele trebuie să facă dovada că au capacitatea de a-i supraviețui (cum e cazul, bunăoară, al partidului gaullist Adunarea pentru Republică);

- o organizație *completă*, în sensul că ea trebuie să se întindă de la nivelul central până la eșaloanele locale; prin acest criteriu se realizează deosebirea dintre un partid politic și un simplu grup parlamentar;

- *voința deliberată de a exercita în mod direct puterea*, singur sau cu alte partide, la nivel local sau/și național, în sistemul politic existent sau într-un sistem politic nou; acest criteriu diferențează partidele de grupurile de presiune, acestea din urmă căutând doar să influențeze puterea, nu s-o dețină;

- *voința de a căuta sprijin popular* atât la nivelul militanților cât și al alegătorilor; prin acest criteriu, partidele se disting de cluburi (fie acestea și politice), care rămân în general închise în ele înșeși din punct de vedere organizațional, chiar dacă au multiple schimburi informaționale cu exteriorul[16].

Se remarcă faptul că, prin discriminările pe care le produc, cele patru caracteristici sunt totodată criterii cumulative cu ajutorul cărora se poate testa dacă o organizație este sau nu partid politic. Indiscutabil că, din perspectică democratică, nici unul din aceste atribute nu poate lipsi organizației numite partid politic. Întrebarea care se pune imediat este dacă acestea epuizează conceptul. Din punctul nostru de vedere, nu. Cel puțin un atribut – de extremă importanță – al organizației partidiste, subliniat deseori de clasici, este omis de cei doi cercetători americani. Este vorba de faptul că partidele sunt, înainte de toate, asociații *de tip voluntar*. Relevarea acestei caracteristici ni se pare vitală astăzi, în imediata descendență a regimului totalitar. Căci o organizație politică, îndeplinind cele patru atribute, dacă nu se bazează pe un proces de constituire de tip liber și nu se dezvoltă pe voluntariat, ci, dimpotrivă, pe costrângere, nu poate fi un partid politic în sensul

propriu al cuvântului. Partidele unice din lumea comunistă nu erau, la rigoare, partide politice; procedeele lor de înregimentare nu aveau în general nimic comun cu persuasiunea sau cu aderența liberă; alegerile, pe de altă parte, erau departe de a fi libere și, deci, de a pune în vreun fel în chestiune continuitatea guvernării. Cum erau alegerile, așa erau și partidele comuniste. Prin urmare, dacă primele erau un truc, partidele n-aveau cum să fie altfel. De aceea s-a vorbit în cazul unei țări comuniste de *partid-stat*, tocmai pentru a sublinia distincția de un partid politic ce acționează într-o democrație. Iată de ce paradoxul face ca un partid comunist să fie totuși un partid politic într-o democrație, pentru că aici se organizează și acționează *volens-nolens* după reguli care-l transcend; în schimb, el este partid-stat într-un regim totalitar, pentru că nu recunoaște nici legitimitatea și nici dreptul la existență al unui partid concurențial și, în consecință, elimină existențial orice alteritate politică. Asemenea organizație, al cărui unic rol conducător în stat este stipulat constituțional în termenii eternității, alegerile fiind doar un ritual cu rezultat perfect previzibil, nu poate fi partid (în sensul democrației moderne), ci altceva.

Dacă adăugăm la aceasta izbitoarea și insolubila contradicție în termeni pe care o reprezintă noțiunea de partid unic, constatăm că a trata fostele partide politice din estul Europei asemenea partidelor politice din democrațiile occidentale este o eroare de metodă cu consecințe incalculabile[17]. Sintagma de partid politic, în ciuda autonomiei conceptual-semantice pe care uzul politologic i-a conferit-o de-a lungul timpului, a păstrat totuși o legătură profundă, vitală, plină de sens cu etimonul ei, latinescul *pars*; fie că e vorba de vocabula românească (*partid*), de cea englezească (*party*), de cea franțuzească (*parti*), de cea germană (*Partei*) sau chiar de cea rusească (*partiia*), cuvântul trimite în toate cazurile la ideea de *parte dintr-un întreg*. Or, întregul nu poate fi reductibil la o singură parte decât cu prețul mutilării. În concluzie,

un întreg, în cazul nostru un sistem politic sau un sistem de partide, presupune în chip firesc mai multe părți, deci mai multe partide.

Această precizare este de importanță capitală din perspectivă democratică. Căci simplul fapt de a fi parte, de a se recunoaște ca atare, obligă un partid la convieţuire cu celelalte. Partidele, făcând parte dintr-un sistem, nu sunt – pentru că nu pot fi din motive ontice – numai rivale, adverse, ci și complementare. Ele nu sunt, cum formula Maurice Duverger, doar "armate politice"[18], aflate în luptă permanentă, în ofensivă sau defensivă, în funcție de conjunctură, deoarece existența lor, a tuturora și a fiecăruia în parte, este interdependentă. Din perspectiva relațiilor dintre ele, partidelele nu sunt deci numai *partide contra*, ci și, cum observa Sigmund Neumann[19], *partide pentru*, întrucât îndeplinesc o *funcție de integrare politică*. Partidele sunt deci – ca să folosim din nou cuvintele aceluiași cercetător – și într-o relație de *parteneriat (partnership)*[20].

Realizarea acestei coexistențe antrenează în cele din urmă o recunoaștere constituțională a partidelor în multiplicitatea lor, fie într-o formă cvasicutumiară, fie în explicite prevederi constituționale. Recunoașterea constituțională explicită este însă tardivă în raport cu existența fenomenului partizan (abia constituțiile elaborate după cel de-al doilea război mondial o fac[21]). Este și acesta un argument de a recunoaște preeminența explicativă a sociologiei în raport cu dreptul privitor la fenomenul partizan, pentru că genetic partidele sunt legate întâi de social și abia apoi de juridic.

Dacă însă recunoașterea constituțională este atât de târzie (Marea Britanie, care nu are practic o constituție, a admis abia în 1969 ca pe listele electorale să se înscrie apartenența partinică a candidaților), recunoașterea lor juridică, în sensul dreptului public, este totuși mai veche. Partidele aveau drept la existență ca

organizații de drept public[22] mult înainte de recunoașterea lor constituțională, în baza dreptului la asociere pe care democrațiile îl stipulează încă de la începuturile lor. Cu toate acestea, se poate spune cu temei istoric că recunoașterea de drept a urmat cu sensibilă întârziere unei existențe de fapt. Rațiunile acestei defazări țin de contradicțiile de ordin constituțional pe care le-ar fi adus recunoașterea constituțională promptă a partidelor, contradicții imposibil de soluționat în interiorul unei doctrine pure a suveranității poporului; faptul, de pildă, că partidele sunt – ca să folosim iarăși termenii lui S. Neumann – organizații simultan *protective*, apărătoare deci ale unor interese sociale înguste, de grup, și *promoționale*, țintind la restructurări ale sistemului social, pune principiul voinței politice generale într-o situație imposibilă, pe care vechea concepție a suveranității nu o putea soluționa.

Se poate deduce că, la rigoare, trei dimensiuni rămân esențiale pentru conceptul de partid politic: aceea *formală* (organizațională), aceea *teleologică* (exercițiul puterii) și cea *ideologică*, truvabilă pretutindeni, chiar dacă nu în toate cazurile explicit, coerent și consistent, ceea ce nu-i conferă o pondere identitară mai redusă; mai mult, din perspectiva sistemului de partide, ideologia este un criteriu de diferențiere cu adevărat redutabil. Vom trata pe rând în cele ce urmează aceste dimensiuni.

Dimensiunea formală

Structura partidelor politice, adică dimensiunea organizațională, a fost – cum deja am arătat – o preocupare constantă a sociologilor. Modelul de abordare clasic este cel propus de Duverger în binecunoscuta sa operă ***Partidele politice***. Sociologul francez are în vedere două criterii, ambele ierarhice: cirteriul organizațional propriu-zis (adică cel impus prin statutele partidelor) și criteriul participării individuale.

În primul caz, este vorba de un sistem de instituţii complexe şi variabile de la un partid la altul atât pe verticală (congrese, comitete naţionale, consilii, birouri, secretariate etc.) cât şi pe orizontală (comitate, secţii, celule, miliţii etc.), menite să atenueze caracterul personal al liderului/liderilor şi unde există – teoretic, cel puţin, adică din punct de vedere statuar – o veritabilă separaţie a puterilor. În principiu, deci, alegerile libere domnesc la toate eşaloanelor. Nu există însă o structură general valabilă pentru toate partidele. Dimpotrivă, la acest capitol partidele sunt foarte eterogene, inventivitatea organizatorică dovedindu-se inepuizabilă. De exemplu, partidele catolice şi democrat-creştine, Partidul Laburist din Marea Britanie – cu un fundament mai puţin obişnuit, căci este constituit pe baza sindicatelor şi a cooperativelor – şi partidele agrare din nordul Europei, ca să ne mărginim numai la aceste exemple, au fiecare în parte organigrame care nu pot fi reduse la o structură comună decât cu riscul deformării. Deşi morfologia organizatorică a partidelor este foarte bogată, foarte diversă şi, în consecinţă, ireductibilă la un model structural, se poate totuşi aprecia că există o stratificare piramidală a instanţelor executive, cu nume – evident – foarte diferite, stratificare ce-şi are originile într-o adunare generală sau larg reprezentativă; în plan orizontal însă realităţile organizatorice sunt cu adevărat imposibil de modelat date fiind principiile organizatorice fundamental diferite care structurează un partid sau altul; la acest nivel, sunt partide conduse de un sever principiu centralist şi partide unde principiul subsidiarităţii este suveran, diferenţă care antrenează soluţii organizatorice diametral opuse.

În privinţa participării indivizilor la viaţa organizaţiei, dincolo iarăşi de diferenţele care pot exista, răspunsul lui Maurice Duverger pare viabil. "Teoria cercurilor" de participare, pe care acesta o formulează, este însă sensibil mai veche. Dimitrie Gusti le-a semnalat existenţa, formulând ideea în termeni aproape

identici cu cei pe care îi va folosi partidologul francez: "El (partidul politic – n.n., G.V.) este format din diferite cercuri-cerculețe, gurpuri-grupulețe care pot fi concentric coordonate, pot avea forțe centrifuge, dar și centripete, formând îndeobște o dreaptă, o stângă și un centru"[23]. Fondatorul școlii sociologice românești subliniază deci eterogenitatea politică a unui partid, care se reflectă prin apariția înlăuntrul lui a diferitelor grupuri de interese.

Cel care a utilizat însă motivul cercurilor pentru analiza structurilor de partid a fost, cum spuneam, Maurice Duverger. Sociologul francez a sesizat existența unor cercuri concentrice care, în funcție de raza lor, dar invers proporțional, "măsoară" gradul de participare și de solidaritate: există mai întâi cercul larg al *simpatizanților* (care sunt favorabili partidului, aducându-i câteodată sprijinul lor, dar care rămân în afara organizației și a comunității de partid), apoi, imediat inclus în acesta, cercul *aderenților* (membri de partid de rând), care include la rândul lui cercul sensibil mai redus la *militanților* (format din cei care-și asumă lupta partizană), și, în fine, cercul cel mai restrâns, cel al *propagandiștilor/liderilor* (compus, într-un fel, din profesioniști politici ai partidului). Din perspectiva poziției și după nivelul de apartenență la un partid, se pot distinge cercuri încă mai concrete: *lideri, permanenți, militanți, aderenți, simpatizanți, electori.* Maurice Duverger este de părere că evoluția numărului de electori și cea a numărului de aderenți nu sunt legate, electorii fiind mai instabili decât aderenți și, desigur, mai sensibili la crizele pe care le cunoaște partidul și la evenimentele din viața acestuia, motiv pentru care fidelitatea lor politică este mai capricioasă.

Aceste cercuri concentrice nu sunt însă aidoma peste tot. Noțiunea de membru de partid (*membership*), de pildă, nu este aceeași pentru toate partidele, așa cum remarca Maurice Duverger: "Ea desemnează realitățile diferite la comuniști și la radicali, la Partidul Socialist francez și la Partidul Laburist britanic, iar pentru partidele americane, ea nu înseamnă chiar nimic"[24]

Legată de această distincție a diferitelor cercuri de apartenență la un partid este și aceea a diferitelor cercuri care luptă pentru putere în interiorul formațiunii: cercul *guvernamental* (în condițiile în care partidul se află la putere), cercul *parlamentar* (când partidul are reprezentare parlamentară), cercul *partizan* ("mașina", "aparatul", cu personalul adiacent), cercul *local*.

În același timp, trebuie arătat că nici organizarea internă și nici structurile de origine electorală ale unui partid nu sunt perpetue. Dacă lucrul acesta este evident pentru cercul parlamentar sau guvernamental, schimbările de ordin organizatoric țin de hotărârile interne ale partidului. Și chiar dacă acestea din urmă nu sunt în general spectaculoase, deși uneori sunt, ele nu lipsesc. Dimitrie Gusti avea toată dreptatea când scria că un "partid politic este un proces social și nu o stare socială"[25], căci avea în vedere tocmai această mobilitatea organizațională și de structură.

De asemenea, tot din perspectiva abordării structurale, sunt și cele două modele opuse de organizare a partidelor asupra cărora am stăruit mai înainte: modelul *birocratic (oligarhic)* și modelul *stratarhic*; pliajul unui partid asupra unuia sau altuia dintre aceste modele ține, după părerea noastră, de gradul său de ideologizare: saturarea ideologică (excesul de doctrină) împinge la un model oligarhic și, dimpotrivă, acolo unde doctrina este mai degrabă un stil decât o credință acaparantă, asistăm la modelul stratarhic.

Dimensiunea teleologică

Pentru a înțelege cea de-a doua dimensiune a conceptului de partid, trebuie mai întâi să revenim la formele de dominație și de legitimitate propuse de Max Weber. Tipologia stabilită de celebrul

gânditor german în privința formelor istorice de dominație – tradițională, charismatică și legal-rațională – este încă foarte actuală, chiar dacă acestea rămân ideal-tipuri și sunt dificil de întâlnit ca atare în realitatea sociopolitică. Max Weber a constatat deci că, teoretic, nu pot exista decât trei relații ale cetățeanului cu puterea pe care se fundamentează faimoasa "legitimitate": obișnuința de a respecta rutina și trecutul, încrederea într-un șef mântuitor sau salvator/salvaționist și, în fine, supunerea la un ansamblu de reguli definite ca raționale și legale.

Acest ultim tip, carcateristic vremurilor moderne, "se impune în virtutea «legalității», în virtutea credinței în validarea unui statut legal și a unei «competențe» pozitive fondate pe reguli stabilite rațional, cu alte cuvinte, autoritatea fondată pe supunerea față de obligații conforme statutului stabilit. Este aceasta tocmai puterea așa cum o exercită «servitorul statului» modern, după cum sunt toți deținătorii de putere care se înscriu în acest raport"[26]. Emergența și consolidarea partidelor trebuie căutate în acest tip de legitimitate a puterii. Conflictul politic – adică acela a cărui miză esențială o constituie controlul unui teritoriu dat, nu de către o forță străină, ci de către forțe endogene – se naște dintr-o criză de legitimitate. De aceea partidele politice trebuie înainte de toate să *convingă* cât mai mulți cetățeni că programele lor sunt benefice și că, în consecință, merită puterea, căci o revendică justificat.

Evident că dimensiunea teleologică a partidelor se justifică teoretic prin doctrina suveranității poporului, pe care am expus-o în capitolul precedent. Partidele își revendică legitimitatea de la acest principiu fundamental al deținerii puterii. "Suveranitatea populară" sau "voința națională" sunt totuși concepte mult prea abstracte pentru ca să reziste ca atare la examenul realității, motiv pentru care ele sunt greu recognoscibile în viața politică. Fr. Bourricaud observa cu îndreptățire – pe urmele lui J. J. Rousseau – că "este vorba mai puțin de a ști unde este voința generală cât de a

determina care facțiune este mai puternică"[27]. În același timp, cum observa mai departe sociologul francez, a câștiga alegerile nu este chiar sinonim cu a câștiga puterea în sens literal, pentru că, într-o democrație, puterea se va dovedi întotdeauna redusă și "decepționantă". Ba, legislativ, ea va fi mereu împărțită între mai multe partide, chiar dacă guvernarea aparține unuia singur, celui majoritar. "În acest caz, majoritatea poate fi încă judecată ca fiind echivalentul voinței generale, dar cu o condiție: ca minoritatea, în loc să fie considerată ca o parte rătăcită de grosul turmei, odată cunoscută decizia majorității, să aibă dreptul de a rămâne fidelă propriilor preferințe, sub rezerva ca ea *va lăsa să treacă ceea ce nu poate împiedica*"[28].

"Lupta pentru putere" ca și "exercițiul puterii" sunt deci reglate, într-o democrație, de principii, norme, proceduri care exclud atât desființarea adversității cât și posesia unei puteri absolute.

Mai mult, în zilele noastre, exercitarea puterii în numele suveranității naționale a cunoscut câteva corecții de esență față de principiul clasic. Democrațiile admit astăzi că noțiunea de suveranitate nu trebuie înțeleasă în sens absolutist, că exercitarea ei este limitată de alte principii și norme cu statut axiomatic. Drepturile omului, prin caracterul lor universal, sunt un prim domeniu asupra căruia doctrina suveranității poporului, concepută ca putere, nu are nici o valoare sau, mai corect exprimat, nu are competența de a le limita în vreun fel. "*Filosofia suveranității este o filosofie a puterii, a constrângerii, în timp ce filosofia drepturilor omului este una a individului contra statului* – mai exact urmărește protecția indivizilor față de stat"[29], sublinia Bernard Boyer. Dacă ni se pare mai greu de confirmat ideea lui Bernard Boyer că filosofia dreptului omului "conține germenii contestării noțiunii de suveranitate"[30], deși, firește, n-ar fi imposibil, în schimb, ideea auto-limitării pe câmpul ei de competență ne pare astăzi

axiomatică. Evident că partidele politice, acționând în numele suveranității populare astfel ajustate, trebuie la rândul să-și limiteze puterea.

Dimensiunea ideologică

În comparație cu dimensiunea structurală și cea teleologică, dimensiunea ideologică nu mai este la fel de edificatoare pentru conceptul de partid politic, ceea nu înseamnă câtuși de puțin că ea este neglijabilă. Dacă ideologia este definită ca un sistem de gândire coerentă, ca o concepție totală asupra lumii, care este luată de individul sau grupul care aderă la ea ca un ghid infailibil, ca un răspuns la toate întrebările, de la cele politice la cele metafizice, cum este cazul ideologiei marxiste, atunci ea caracterizează doar câteva partide.

Dar ideologia poate fi concepută și într-o manieră mai generală, mai largă și, de aceea, poate, mai vagă. Partidele britanice, bunăoară, corespund acestei definiții largi. Socialismul Partidului Laburist este puțin doctrinal, limitându-se la o simplă prevedere statutară privind socializarea mijloacelor de producție într-un viitor destul de indefinit (clauza a IV-a din statutul său[31]), referință amendată însă de numeroase alte texte care acceptă o societate mixtă, adică o societate semi-socializată și semi-capitalistă. Totuși, a fi socialist în Marea Britanie are îndeajuns de multă acoperire, căci aceasta înseamnă un stil de viață inconfundabil, o stilistică politică bine definită, o manieră de a fi care nu se confundă câtuși de puțin cu stilul de viață *tory*, adică cu stilul conservator. În acest sens, deci, extrem de larg, necanonizat în conținutul politic, s-ar putea susține că există o ideologie; dată fiind această stilistică politică, se poate apoi susține că există un set de valori comune tuturor laburiștilor: egalitarism, justiție socială, arbitraj internațional, pacifism etc.

Pe cât de inconsistentă poate fi ideologia la un partid sau altul (sunt partide care, în numele pragmatismului, se declară fără doctrină, iar altele care-și "uită" doctrina în cursul acțiunii politice, îndeobște când sunt la guvernare), totuși, la rigoare, partidele capătă o identitate doctrinală. Partidele care recuză ideologia sub motivul pragmatismului sau sub prestigiul profeților care vorbesc de "moartea ideologiei" sfârșesc, în definitiv, prin a-și asuma o ideologie, chiar dacă aceasta nu le obligă deloc la disiciplină sau coerență doctrinală și chiar dacă – așa cum arătam mai sus – n-au conștiința ideologiei ("moartea ideologiei" este, în fond, ea însăși o ideologie, adevărat, *sui generis*); lucrurile sunt comparabile, chiar dacă pe alt plan, cu situația celor care se declară apolitici, apolitismul fiind și el în ultimă instanță o formă a politicii. Această fatalitate nu face însă ideologiile unor partide mai puțin lunecoase, mai puțin inconsistente; ba, câteodată, ca în cazul celor două mari partide americane, identitatea ideologică diferențiată devine extrem de dificilă, de riscantă (și Partidul Republican, și Partidul Democrat sunt în fond liberale), ceea ce arată destul de limpede că identitatea ideologică nu este întotdeauna un criteriu cert de definire și de diferențiere a partidelor luate în sine.

Prin raportarea unuia la altul/altele, identitatea ideologică se developează însă mult mai clar, cel puțin în sensul că astfel fiecare partid se poziționează pe un eșichier ideologic din nevoia de delimitare. Și chiar dacă asumarea unei ideologii este în unele cazuri efemeră, schimbătoare, ea nu lipsește niciodată. Proteismul ideologic este, în definitiv, tot o formă de ideologie.

Ideologiile, care au stat la baza tipologiei stânga-dreapta, sunt astăzi apreciate de unii politologi ca neconcludente. Este motivul pentru care s-a căutat înlocuirea criteriului doctrinal cu unul mai tehnic, mai precis, mai operațional. Astfel, s-a spus la un moment dat (François Goguel, 1945) că stânga se definește prin imperativul

schimbării, iar dreapta prin cel al ordinii, al stabilității. Jean-Louis Quermonne este și el încredințat că partidele de stânga și cele de dreapta nu se definesc atât prin ideologii cât și prin "temperament politic": primele se plâng că schimbarea este inexistentă sau prea lentă, în timp ce ultimele acuză schimbarea că este prea radicală sau prea rapidă[32]. În același spirit, Alain Touraine este de părere că stânga ține de raporturi, de relații sociale, în vreme ce dreapta ține de sistem. Toate acestea permit concluzia că, în ciuda relativității lor doctrinale, stânga și dreapta sunt încă operante și chiar profitabile pentru analiza politică a multora din democrațiile occidentale, nu însă a tuturora; dimensiunea ideologică propriu-zisă capătă un plus de revelanță prin această corelație pentru unele cazuri, dar nicicum pentru toate.

Concret, stânga și dreapta, vehiculate în accepțiunea lui Fr. Goguel sau în cea a lui Quermonne, dau rezultate exacte inverse în regimurile postcomuniste. Mai mult, admițând chiar conținuturi ideologice pentru cei doi vectori politici – în sensul, bunăoară, că stânga este animată de valori internaționaliste, de elan reformist etc., în timp ce dreapta are devoțiunea valorilor naționale, a *establishment*-ului etc. -, se va va putea constata câtă confuzie pot introduce aceste noțiuni dacă sunt aplicate la realitățile postcomuniste; lipsindu-le, proaspetelor democrații est-europene, referentul istoric de tip occidental, stânga și dreapata devin aici adesea interșanjabile.

Nu-i mai puțin adevărat că, diacronic, se-ntâmplă ca același partid să se poziționeze contradictoriu pe axa stânga-dreapta, probă elocventă în sprijinul ideilor lui Goguel și Quermonne. Avem un asemenea exemplu în istoria României: PNL era perceput în secolul trecut ca fiind indubitabil de stânga (Eminescu nu conteneşte de a-i numi pe liberalii din vremea sa "roșii"), pentru ca în perioada interbelică, dar și astăzi, acest partid să fie localizat/să se localizeze fără ezitare la dreapta. Cum ambele

poziționări sunt corecte, rezultă limpede că stânga și dreapta țin de *relații*, nu de conținut. Dinamica raporturilor dintre partide explică locul lor pe axa stânga-dreapta.

Funcțiile partidelor politice

Rațiunea de a fi a partidelor politice constă – cum am văzut deja – în accesul la guvernare sau în cucerirea puterii. Fără a minimaliza dimensiunea teleologică, care poate fi concepută totodată ca în funcție *ultimă* sau *unică*, se poate totuși spune că ea este mai degrabă un corolar care survine la capătul realizării altor funcții. Căci, înainte de toate, funcția curentă și permanentă a partidelor este aceea de a asigura *medierea* între cetățeni și stat, între societatea civilă și societatea politică. Aceasta este o funcție de mobilizare care se manifestă tot timpul, dar în chip plenar în timpul alegerilor, când se stabilește o corespondență reciprocă între societate, pe de o parte, și partide politice, pe de alta. Altfel spus, partidele sunt – folosind un termen din informatică – interfața dintre societate și stat. "Doxocratizarea" alegerilor, semnalată de atâția politologi, uneori cu maliție nejustificată, este desigur o realitate, dar o realitate a acestei medieri între civic și politic. Oricât de precar pare unora conținutul opțiunii politice a cetățenilor, votul fiind impus – susțin aceștia – de puterea mediilor, de politica-spectacol, de triumful imaginii, de victoria sau ascendentul *medium*-ului asupra mesajului, de percutanța sloganului, de constrângerile inerente pe care le impune "limba de lemn", de forma fără fond (se vorbește adesea în Occident de o "piață televizuală" și de "formatul mediatic" pe care trebuie să-l aibă un om politic pentru a se impune în fața electoratului, în detrimentul personalității politice de calitate[33]), aceasta rămâne totuși singura modalitate democratică de a cuceri puterea; celebrele cuvinte ale lui Winston Churchill[34] rămân și astăzi o replică plină de tâlc și de dreptate.

Nu există deci un alt mijloc, în afara partidelor, care să permită cetățenilor să-și aleagă felul în care doresc să fie guvernați. Numai partidele pot oferi alegătorilor instrumentul eficient și democratic de a organiza politic societatea; în absența acestor formațiuni politice alegerile ar fi haotice. Partidele participă în chip esențial, indiferent de mijloacele auxiliare utilizate în campaniile electorale, la actul cel mai de preț al vieții politice constituționale: alegerea guvernanților. P. P. Negulescu sesizase foarte bine rațiunea de ordin practic pentru care partidele nu pot fi înlocuite în acest proces constituțional: "Pe când candidații pot să fie nenumărați, partidele sunt numai câteva, și chiar când nu e cineva fixat de mai înainte asupra lor se poate orienta cu mai multă înlesnire și cu mai multă siguranță. (...) Pe de altă parte – arată gânditorul român mai departe – propaganda lor, prin discuțiile contradictorii pe care le provoacă cu privire la problemele curente, contribuie cu putere la luminarea opiniei publice și ajută astfel popoarele să guverneze efectiv prin ele însele, fiindcă le dă puterea să știe ce voiesc și ce trebuie să hotărască în fața urnelor, când se îndeplinește actul esențial al vieții constituționale."[35]. Acestei funcții bazal-constituționale a partidelor, filosoful român îi adaugă o alta: cea care ține de eficiența parlamentară (și asupra căreia am insistat mai înainte). Aceleași idei erau susținute simultan pe meridiane – dacă putem spune așa – mai democratice. Lawrence A. Lowell, de pildă, scria la începutul secolului nostru: "Funcția esențială (a partidelor politice – n.n.), veritabila lor rațiune de a fi este de a face opinia publică să se concentreze asupra problemelor esențiale și de a propune soluții clar definite"[36]. Aceeași idee a fost susținută în perioada interbelică de Edward Mc. Chesney Sait: "Funcția partidelor (este – n.n.) de a canaliza opțiunile opiniei publice înaintea alegerilor"[37]. Mai aproape de zilele noastre, Leon D. Epstein subliniază: "A structura votul este prima funcție a unui partid politic într-o democrație"[38].

Între stucturarea votului și recrutarea personalului cu capacitate de guvernare există o relație foarte strânsă. Din acest ultim punct de vedere, un partid este deopotrivă o școală de formare a celor care vor ocupa posturile guvernamentale și parlamentare. Cazul Partidului Socialist Francez este foarte semnificativ în această privință, până într-acolo încât pare un ideal-tip weberian. Înainte de 1981, anul câștigării alegerilor de către socialiști, acest partid nu părea să dețină atâția guvernabili câți au apărut după această dată. Primul secretar al Partidului Socialist, François Mitterrand, a devenit în 1981 președintele Republicii, iar cel care fusese mult timp numărul doi în partid, Pierre Mauroy, a devenit prim-ministru și, mai apoi, în 1988, primul secretar al partidului. Membrii marcanți ai Partidului Socialist, care au fost multă vreme colaboratatori apropiați ai lui François Mitterrand, atunci când el a condus partidul, au obținut posturi-cheie în stat; este cazul, de exemplu, lui Jacques Attali, Laurent Fabius, Pierre Joxe, Louis Mermez, Pierre Bérégovoy, Lionel Jospin (acesta a candidat la alegerile prezidențiale din 1995, din partea socialiștilor) etc.; chiar lideri ai aripii non-mitterrandiste, ca Jean-Pierre Chevènement sau Michel Rocard, s-au văzut în poziții de guvernare dintre cele mai înalte. Așadar, liderii "sistemului politic în miniatură" pe care îl constituie un partid devin, în ipoteza că acesta iese victorios în alegeri, liderii națiunii. Lucrul este încă și mai edificator dacă avem în vedere guvernanții apăruți în postumitatea regimurilor comuniste.

Kay Lawson observa, în 1976, că, dintre toate instituțiile și organizațiile bazate pe libertatea de asociere, numai partidele aspiră în mod deschis și neechivoc "să asigure legătura (*to link*) între mase și puterea publică pentru a-și plasa reprezentanții organizației lor în posturi în care ei pot exercita această putere în numele maselor"[39]. Kay Lawson stăruie în această idee, reluând-o mai târziu: "Rațiunea lor (a partidelor – n. n.) de a fi este crearea unei legături între guvernanți și guvernați"[40].

Oamenii și programele formează deci o unitate inseparabilă. Toate partidele se organizează și se mobilizează pentru a realiza un proiect politic global. Acest proiect politic este mai mult decât un simplu program, mai mult (adică, altceva) decât spun discursurile, mai mult/altceva decât chiar doctrina. Proiectul acesta este purtătorul unei anume idei despre interesul general, despre binele public, idee născută concret-istoric din conflictele sociale majore. Evident că, privite în concretețea lor, funcțiile partidelor se leagă în chip organic de acest proiect politic fondator și de oamenii care sunt purtătorii acestuia.

Însă funcțiile partidelor pot fi nu numai politice (activitate electorală, activitate de control și de presiune asupra autorităților, activitatea de mobilizare etc.), ci și sociale (asistență, întrajutorare, organizare de sărbători etc.). Acestea din urmă sunt totuși de cele mai multe ori reductibile la cele politice, pentru că ele au o rațiune politică, electorală, contând pentru imaginea partidului respectiv. Oricum, aceste funcții sociale nu sunt autentice și, în plus, nu sunt valabile pentru toate partidele.

Se cuvine remarcat că partidele politice sunt ajutate astăzi să-și exercite funcțiile de specialiști în diverse științe sociale. Mai mult, au apărut chiar științe sociale consacrate exclusiv acestui subiect. Este cazul așa-numitului marketing politic, *apărut relativ recent și devenit rapid o unealtă a comunicării politice indispensabilă. Totuși, data sa de naștere poate fi considerată mai veche, unii cercetători apreciind că această disciplină a apărut în 1936, cu prilejul campaniei electorale a lui Franklin Delano Roosevelt. Marketingul politic în S.U.A. a cunoscut deja o dezvoltare ramificată; de fapt, în America se vorbește nu atât de marketing politic cât de* political consultant *(consiliere politică),* government relations *(relații cu guvernul),* public affairs *(afaceri publice și relații cu administrația),* lobbying *(organizarea grupurilor de presiune), chiar de*

anti-lobbying) (lupta împotriva unor grupuri de presiune). Pentru Franța, însă, marketingul politic se naște abia în 1965 cu ocazia campaniei pentru alegerile prezidențiale.

Marketingul politic este prin excelență un marketing electoral. Apariția televiziunii a avut un impact decisiv pentru constituirea acestei discipline. Televiziunea a devenit liderul mediilor, mai mult decât presa scrisă, acționând totuși în strânsă legătură cu aceasta. Se spune adesea astăzi că omul politic este un "om de imagine" și că alegerile sunt de fapt telealegeri (în franceză: élections – téléctions). Acestea sunt desigur exagerări, dar ele arată destul de bine locul pe care televiziunea îl ocupă într-o societate modernă.

Michel Bongrand dă chiar o definiție academică marketingului politic: "un ansamblu de tehnici având menirea de a favoriza adecvarea unui candidat la electoratul său potențial, de a-l face cunoscut celui mai mare număr de alegători și fiecăruia dintre aceștia, de a crea diferența față de alți concurenți – și adversari – și, cu un minimum de mijloace, de a optimiza numărul sufragiilor prin câștigurile din timpul campaniei"[41]. Pentru specialistul francez, diagnosticul sociopolitic este scopul esențial al marketingului politic, întrucât acesta, dacă este stabilit corect, stă la baza "terapiei" pentru ridicarea "randamentului electoral", a "profitului politic".

Dar obiectivul general este comunicarea. Din acest punct de vede, sloganul este traducerea cea mai simplă și mai percutantă a axei de comunicare aleasă. Sloganuri precum **I like Ike** (al președintelui Eisenhower), **Oui à de Gaulle, Oui à la France** sau **La majorité c'est vous** (ale președintelui Charles de Gaulle), **Let's make America great again** sau **Time is now** (ale președintelui Reagan), **Président de tous les Français** (al președintelui Georges Pompidou) ori **La force tranquille** (al președintelui François Mitterrand) sunt veritabile concepte care poartă conținuturi foarte bogate, cu o forță a mesajului extrem de puternică. De asemenea, stilul, limbajul, mijloacele publicitare (afișele, documentele imprimate, spoturile video etc.) sau relațiile publice ale candidatului sunt deopotrivă preocupări ale marketingului politic. Toate acestea sunt motive suficient de

convingătoare pentru ca mai toate partidele mari din Europa și America să aibă astăzi o direcție de marketing politic. Mai mult încă, pentru a vedea aprecierea de care se bucură această disciplină, este suficient să amintim că Uniunea Democrat-Creștină (CDU) a făcut din directorul său de marketing noul său secretarul general.

Partidele sunt deci simultan producători și produse *în cadrul unor tipuri particulare de piețe pe care cercetătorii le-au numit* piețe politice. *Piețele politice sunt definite ca locuri în care se schimbă produse politice contra sprijinului politic (material sau simbolic) și al voturilor. Pentru ca o astfel de piață politică să funcționeze, deci pentru a se realiza o structură a schimburilor, reglementate, periodice și relativ stabile, trebuie să existe anteprenori politici, adică indivizi care revendică – și cărora le este recunoscut în mod special – dreptul de a interveni în acest tip de competiție simbolică în care lupta se dă în numele ideilor, al programelor specializate. Este însă de asemenea necesar ca producătorii (partidele) de bunuri specifice să întâlnească acei clienți sau consumatori care să aprecieze produsele pe care ei le oferă.*

Anthony King a făcut o analiză exhaustivă a funcțiilor partidelor pe care științele politice le-au inventariat de-a lungul timpului, stabilind că acestea pot fi reduse la șase tipuri fundamentale: (1) structurarea votului, (2) integrarea și mobilizarea marelui public, (3) recrutarea liderilor politici, (4) organizarea guvernării, (5) determinarea politicilor publice și (6) coalizarea intereselor. P. H. Merkl a propus regruparea și redefinirea acestora în alte șase categorii funcționale:

(1)"recrutarea și selectarea personalului conducător apt pentru posturile guvernamentale";

(2) "conceperea programelor și a politicilor pentru guvernare";

(3) "coordonarea și controlul organelor guvernamentale";

(4) "integrarea societară prin satisfacerea și concilierea cererilor de grup sau prin asimilarea unui sistem comun de credințe sau de ideologie";

(5) "integrarea socială a indivizilor prin mobilizarea sprijinului lor și prin socializare politică";

(6) "funcția de contra-organizație"[42].

Trebuie însă precizat că toate acestea sunt în primul rând funcții ideale. În realitate, partidele nu execută în mod necesar toată gama acestor funcții, sau altele care li se atribuie, ba, câteodată, pot să nu exercite nici una.

Este totuși o funcție depistabilă într-o formă sau alta aproape în fiecare caz: aceea de *mediere*. Ea apare, cel puțin din perspectiva sociologiei, ca fiind cea mai importantă, întrucât partidele sunt veritabile *relee* pentru voința politică a societății sau a unor segmente sociale precum comunitățile religioase sau etnice. Această funcție este congruentă cu funcția *constituțională* sau *constituantă* pe care un partid politic o îndeplinește într-un sistem politic. În această privință merită să fie menționată concepția germană care are o impecabilă elaborare constituțională. Legea privind partidele politice (*Parteiengesetz*) din 24 iulie 1967 se constituie într-un veritabil statut al multipartidismului. După ce definește partidele ca "un element constitutiv, necesar dreptului constituțional, al ordinii fundamental liberale și democratice", *Pareiengesetz* stipulează că partidele "concură la formarea voinței politice a poporului în toate domeniile vieții publice", ceea ce echivalează cu definirea funcției fundamentale, prevăzând apoi modalitățile concrete de realizare a acesteia după cum urmează:

- "influențând formarea opiniei publice;
- stimulând și aprofundând educația politică;
- promovând participarea activă a cetățenilor la viața politică;
- formând cetățeni capabili să-și asume responsabilități publice;
- participând, prin desemnarea de candidați, la alegerile de la nivelul Federației, al Land-urilor și al comunelor;

- influențând evoluția politică prin intermediul parlamentului și al guvernului;

- introducând obiectivele politice pe care le-au elaborat în procesul formării voinței statale, veghind la o constantă și vie legătură între popor și organele statului"[43].

Dincolo însă de posibilele funcții concrete .și variabile, partidele contribuie în chip fundamental la echilibrul sistemic al unei societăți democratice. Pentru a releva acest lucru, trebuie depășit inventarul activităților și rolurilor lor concrete și asumate, sau, cum spunea un partidolog, trebuie "să se depășească studiul intențiilor lor subiective, al scopurilor lor mărturisite, pentru a analiza consecințele *obiective* și *observabile* ale acțiunii lor"[44]. În această, privință sunt în mod paradoxal mai puțin importante în sine pentru echilibrul politic al unei societăți. Ceea ce este capital pentru acest echilibru este *sistemul de partide*, pluralitatea lor auto-organizată. Există așadar o funcție fundamentală care transcede oricare partid luat separat și care este realizată de toate partidele împreună. Căci democrația nu rezidă în partide – cum spunea un cercetător – ci *între* partide, adică în relația dintre partide.

Tipologii ale partidelor

S-ar putea spune că prima tipologie a partidelor politice aparține părintelui politologiei moderne., Alexis de Tocqueville, care în ***De la Démocratie en Amérique***, după ce constată că aceste formațiuni sunt "un rău inerent guvernărilor libere", vorbește stăruitor de "partide mari" și "partide mici". Criteriul care discerne între un tip și celălalt nu este, însă, așa cum s-ar părea la prima vedere, legat atât de cantitate, ci mai degrabă de calitate. Cu alte cuvinte nu dimensiunile sau numărul de aderenți fac un partid mic sau mare, ci principiile pe care se întemeiază și moralitatea

politică adiacentă. Faptul că există de obicei coincidență între calitatea principiilor unui partid și mărimea sa fizică ține cumva de relația cauză-efect, dar accentul cade, evident, pe primul termen. S-ar putea spune că pentru Tocqueville *grands partis* sunt de fapt *great parties*. Căci iată cum definește el partidele mari: "Numesc partide politice mari pe acelea care se atașează mai mult principiilor decât consecințelor lor; generalităților și nu cazurilor particulare; ideilor și nu oamenilor. Aceste partide au, în general, trăsături mai nobile, pasiuni mai generoase, convingeri mai reale, o alură mai sinceră și mai îndrăzneață decât celelalte. Interesul particular, care joacă întotdeauna cel mai mare rol în pasiunile politice, se ascunde aici cu mai multă abilitate sub voalul interesului public; ajunge câteodată chiar în situația de a se ascunde de privirile celor care-l însuflețesc și-l fac să acționeze". Tocqueville exprimă prin aceste cuvinte subtila dialectică a interesului public și a interesului privat; ca neîntrecut moralist, în cea mai bună tradiție franceză, dar și ca spirit care înțelege rațiunile profunde ale liberalismului, el nu se putea lăsa intimidat de retorica interesului general, sugerând, cu o rară știință a măsurii și a gustului, complementaritatea de conținut a acestuia cu interesul particular. Cum Tocqueville era un aristocrat, având nostalgia lumii vechi (dar și deplina înțelegere a lumii noi, realizând cu luciditate ceea ce se pierdea și ceea ce se câștiga prin trecerea societății de la aristocrație la democrație), el era foarte atent la moravuri. Prin contrast, iată cum descrie el cealaltă categorie de partide: "Partidele mici, dimpotrivă, sunt fără credință politică. Cum ele nu se simt elevate și susținute de mari obiective, caracterul lor este impregnat de un egoism care se produce fățiș cu fiecare din actele lor. Ele se încălzesc mereu la frig; limbajul lor este violent, iar mersul le e timid și nesigur. Mijloacele care le folosesc sunt mizerabile, ca și scopul însuși pe care și-l propun.". Efectele sociale ale acestor două tipuri de partide sunt, bineînțeles, diferite: "Marile partide bulversează societatea, cele mici o agită; unele o rup, celelalte o pervertesc; primele o salvează câteodată

zdruncinând-o (*en l'ébranlant*), celelate o tulbură întotdeauna fără folos"[45].

Tipologia lui Tocqueville (o sintagmă cum se poate mai rebarbativă dacă o raportăm la expresivitatea desăvârșită a stilului tocquevilleian) nu este însă doar literar-portretistică. "Partidele mari" sunt specifice, precizează filosoful, marilor momente revoluționare, de ample răsturnări și rupturi sociale, iar cele "mici" perioadelor de calm, de așezare socială, micimea lor fiind reductibilă la rolul lor intrigant. Experiența istorică partizană era mult prea redusă în acea epocă (1831-1840) pentru a nu circumscrie partidele politice unui rol mai degrabă istoric decât politic. La noi, la începutul secolului XX, dar cu experiența și învățătura secolului dinainte, Xenopol apreciază la fel partidele, adică după rolul și misiunea lor istorică; anii 1821, 1848 și 1859 marchează – spune istoricul – măreția "partidului național", veritabilele puncte de apogeu ale acestuia, în rest fiind declinul (adică divizarea partidului național). De altfel, Tocqueville însuși deplânge micimea partidelor americane din vremea sa și evocă romantic grandoarea celor dinainte.

Evident că partidele mari și partidele mici au continuat să existe de la Tocqueville încoace, dar ele suscită mai mult atenția istoricilor. Politologii preferă în măsura posibilului criteriile pozitive, emanație a judecăților de existență. Aceasta nu înseamnă că ei exclud judecățile de valoare sau că le acordă acestora un rol secund. Este aici doar o chestiune de metodă, de procedură, de articulare a demersului politologic, care dorește să respecte puterea probatorie a argumentelor.

Din această perspectivă, există o tipologie mai nouă, datând de la 1951, dar pe care deja o putem numi clasică, dată fiind cariera politologică de excepție pe care a făcut-o. Ea aparține lui Maurice Duverger și distinge între *partide de creație interioară și*

partide de creație exterioară, criteriul fiind cel al genezei partidelor. Originea, interioară sau cea exterioară, a partidelor se referă la societatea politică și, respectiv, societatea civilă. Așa cum am văzut în capitolul rezervat genezei fenomenului partizan, partidele de creație interioară, adică cele de origine parlamentară și executivă (mai bine zis, prezidențială, căci fenomenul s-a petrecut numai în S.U.A.), sunt cele care au apărut primele. Partidele de creație exterioară (exterioară în raport cu parlamentul sau cu alte puteri publice) sunt ceva mai târzii, nu însă defazate, și ele au apărut din grupuri sociale situate în afara sistemului politic propriu-zis: grupuri de presiune (asociații profesionale, sindicate, cooperative), societăți de reflecție sau de gândire (secte religioase, francmasonerie), asociații de vechi combatanți etc. În concluzie, folosind termenii zilelor noastre, partidele de creație interioară țâșnesc din structurile societății politice, în vreme ce partidele de creație exterioară se nasc din structurile societății civile.

Același sociolog a propus și o altă clasificare a partidelor, și aceasta dobândind o mare reputație: *partide de cadre* (cărora le-a adăugat ulterior *partidele prezidențiale*) și *partide de mase*. Diferența dintre aceste două tipuri nu este – arată Maurice Duverger – o chestiune de număr, de cantitate, ci de structură. Partidele de cadre "nu țintesc să grupeze un cât mai ridicat număr de aderenți, ci să reunească notabili: calitatea lor este mai importantă decât cantitatea. Acești notabili sunt căutați fie datorită prestigiului, fie datorită averii care le permite să ajute la acoperirea cheltuielilor legate de campaniile electorale."[46] Partidele de mase, în schimb, caută să înregimenteze aderenți pe care să-i supună unei educații politice puternice: "Aderenții sunt deci materia însăși a partidului, substanța acțiunii sale. (...) Din punct de vedere financiar, partidul se sprijină în mod esențial pe cotizațiile vărsate de membrii săi."[47] Încercând să ilustreze aceste tipuri prin exemple existente în momentul analizei, Duverger arată că Partidul Socialist Unificat (PSU), în ciuda celor vreo 16 000 aderenți pe

care îi avea atunci, era totuși un partid de masă, deoarece membrii săi erau atent înregistrați și contabilizați și, ca o consecință firească, cotizau regulat, ceea ce permitea partidului să-și finanțeze din resurse proprii campaniile electorale și acțiunile de educație politică în scopul formării unei noi elite. Uniunea Democraților pentru Republică, deși avea în acel timp vreo 100 000 aderenți, era totuși un partid de cadre, pentru că fruntașii săi aveau o certă reputație.

Tipologia a fost criticată de unii politologi (precum Aaron Wildavsky) pentru considerentul că multe partide păreau să rămână în afara acestei scheme generale. De pildă, partidele catolice și democrat-creștine ocupă un loc cumva intermediar, fiind dificil de plasat într-o categorie sau alta; sau, la fel, în cazul partidelor laburiste, constituite pe baza sindicatelor și a cooperativelor (deși prin aceasta par să fie mai aproape de partidele de mase, modul lor de structurare indirect complică totuși lucrurile și fac apartenența problematică); chiar partidele agrare, a căror diversitate organizatorică este foarte mare și al căror rol rămâne limitat la câteva țări, au nevoie de explicații suplimentare și diferențiate pentru a le putea catologa într-un fel sau altul. Mai mult, aceste două tipuri nu sunt mereu și peste tot operabile și confirmate: în Statele Unite partidele de cadre n-au cunoscut concurența partidelor de mase, partidele americane fiind dintotdeauna partide eminamente de cadre, ale căror directive esențiale sunt elaborate de comitete de notabili. Desigur, exemplul american este sensibil diferit de cel european, deoarece partidele din S.U.A. au dezvoltat de mult un foarte eficient sistem de încadrare permanentă a alegătorilor; în America, între partide și alegători s-au stabilit legături mult mai precise și mai regulate decât în țările europene. Este poate aici o explicație pentru care partidele americane au constituit o armătură mult mai puternică și o organizare mai solidă la nivel local.

Pentru a îmbunătăți această tipologie, Otto Kirchheimer a propus un nou tip de partid: "*partidul agață-tot*" (în engleză: *catch-all-party*; în franceză: *parti attrape-tout* sau *parti de rassemblement*)[48]. Partidele de acest tip nu sunt partide de reprezentare individuală, ca partidele de cadre, și nici partide de mare integrare socială, precum partidele de mase. Ele sunt mai degrabă partide inter-clase, foarte eterogene din punct de vedere sociologic și, bineînțeles, fără o identitate ideologică precisă sau, mai exact, unică. De aceea în cadrul partidelor *catch-all* încap deopotrivă partide de stânga, ca Partidul Social-Democrat din Germania (SPD – *Sozial Demokratische Partei Deutschlands*), de dreapta, ca Uniunea Democraților pentru Republică (UDR) în Franța, sau de centru, ca Uniunea Creștin-Democrată (CDU – *Christliche Demokratische Union*) în Germania.

Meritul acestei categorii a lui Kirchheimer este acela că relevă caducitatea așa-ziselor partide de clasă, căci, luate *ad litteram*, acestea nu există în realitate: nici un partid nu-și recrutează membrii exclusiv dintr-un strat social (chiar dacă uneori există preponderențe) și toate partidele sunt impure sociologic. Se poate întâlni însă o categorie asemănătoare chiar la cel expus criticii: Duverger a susținut și el existența unui tip intermediar între partidele de cadre și partidele de mase: partidele *indirecte*.

Sociologul francez a mai operat însă o distincție între partide, pornind de la criteriul modului de votare: *partide suple* (adică partide care nu au disciplină de vot) și *partide rigide* (care au o severă disciplină de vot). Această tipologie este apreciată de Maurice Duverger ca fiind la fel de importantă ca și cea dinainte. O asemenea considerare are în vedere existența unei legături de dependență între cele două tipologii: partidele de cadre sunt suple și partidele de mase sunt rigide. Dependența aceasta nu este perfectă, ea cunoscând multe excepții. Bunăoară, există partide de cadre rigide, cum sunt Partidul Conservator și Partidul Liberal din

Marea Britanie. De asemenea, partidele de cadre tradiționale suple (fără vreo disciplină de vot, ca în cazul Partidului Radical Francez) se deosebesc nu numai de partidele de cadre tradiționale rigide (cum sunt cele două partide britanice), dar și de partidele americane, acestea din urmă fiind suple, dar cu o armătură foarte solidă. Cât privește partidele de mase, acestea pot fi clasate în două sub-grupe: acelea în care participarea este specializată (majoritatea partidelor socialiste și a partidelor democrat-creștine) și acelea în care participarea se bazează pe înregimentare și în care angajarea este totală, chiar totalitară (partidele fasciste și comuniste, unele partide din țările subdezvoltate). Partidele indirecte (muncitorești/laburiste, agrare, chiar anumite partide democrat-creștine) constituie o categorie de mijloc care în unele cazuri ar putea fi relaționată cu categoria partidelor de cadre. Sintetizând într-o schemă tipologiile lui Duverger, am putea obține următoarea situație:

PARTIDE DE CADRE: – **suple**
– **rigide**

PARTIDE INDIRECTE: – **catolice**
– **socialiste**

PARTIDE DE MASE: – **specializate**
– **totalitare**

Pornind de la ideile tipologice ale lui Duverger și Kirchheimer, Jean Charlot a propus o nouă tipologie, mai simplă:

(1) partide de notabili,
(2) partide de militanți,
(3) partide de alegători.

Pusă în analiză, nici această tipologie nu scapă de dificultăţi. Partidele de notabili şi partidele de militanţi corespund întru-totul partidelor de cadre şi, respectiv, partidelor de mase, în timp ce partidele de alegători sunt în linii mari suprapuse partidelor *catch-all*; acestea din urmă însă pot fi foarte bine partide de notabili/de cadre, astfel încât inconvenientele nu se elimină prin această simplă redenumire, indecizia şi aproximaţia continuând să persiste.

O tentativă temerară de a clasifica partidele după geneologia şi afinităţile lor ereditare aparţine lui Daniel-Louis Seiler, care a încercat o abordare holistă, valorificând mai toate contribuţiile tipologice, de cele ale lui Marx şi până la cele ale lui Duverger, Charlot şi Rokkan. Obiectivul acestei întreprinderi taxinomice a fost acela de a clasa cât mai complet şi în mod comparativ partidele în funcţie de "familiile" pe care ele le-au constituit în mod obiectiv. În concepţia lui Seiler, patru clivaje instituţionalizate stau la baza arborelui genealogic al partidelor: *proprietari/muncitori, urban/rural, biserica/stat* şi *centru/periferie*[49]. Fiecărui versant al acestor clivaje îi corespunde o familie de partide, definită prin existenţa unor afinităţi care creează o relaţie de înrudire între acestea, familie construită deopotrivă prin analiza diacronică şi sincronică (v. anexa III).

Analiza lui Seiler este teoretic foarte provocatoare, dar din punct de vedere practic ea se loveşte atât de mai vechile inconveniente cât şi de alte noi. Căci, astăzi mai ales, afirmaţia că un partid este expresia unui versant al unuia din cele patru clivaje sociale este foarte riscantă. După cum am văzut mai înainte, toate partidele, fără excepţie, sunt socialmente mixte. Şi chiar dacă pentru unele partide se poate considera definitoriu un anume versant, pentru altele, în schimb, această relaţie este foarte problematică, de nu chiar imposibilă.

O sinteză a contribuţiilor tipologice

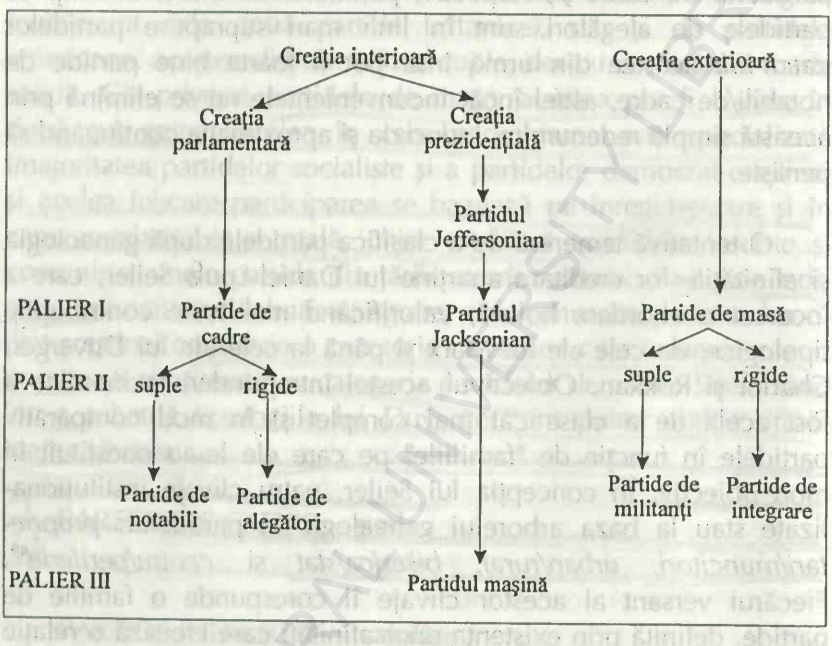

Trecând peste inerentele aproximări şi ajustări ale tuturor acestor viziuni tipologice, ele îşi dovedesc din plin utilitatea teoretică, întrucât fenomenul partizan este astfel tratat în organicitatea sa socio-istorică şi politică. Aşadar, chiar dacă practic întâmpină obstacole uneori insurmontabile, căci în general bogata morfologie a faptelor sociale respinge tratamentele clasificatoare, sistematizarea de acest ordin este în acelaşi timp un imperativ teoretic. În lipsa ei, totul ar fi descriptivism şi conceptualizarea ar fi compromisă din start. Or, în aceste condiţii, fenomenul partizan ar părea că se dezvoltă haotic, imprevizibil, capricios, incomprehensibil, ceea ce desigur este departe de adevăr.

Toate acestea justifică o sinteză a contribuţiilor tipologice, de la Maurice Duverger la Daniel-Louis Seiler. Aceasta ar putea arăta

în felul în care sunt prezentate pe pagina anterioară (v. schema "O sinteză a contribuţiilor tipologice").

În fine, o tipologie clasică, de care am amintit mai înainte, este cea care separă *dreapta* de *stânga*. Ea s-a născut, cum am mai arătat, în revoluţia franceză de la 1789, termenii fiind la începuturi o metaforă legată de o soluţie procedurală inventată ad-hoc pentru a facilita numărarea voturilor în chestiunea veto-ului regal: parlamentarii aparţinând aristocraţiei şi favorabili acestei prerogative monarhice s-au aşezat în dreapta preşedintelui Adunării, iar ceilalţi în stânga acestuia. Deşi această împărţire spaţială a fost fortuită, semnificaţia politică s-a păstrat şi a făcut o carieră pe care politologii nu o pot ignora. Ei au încercat să dea acestui dualism un conţinut ştiinţific. Criteriul propus de François Goguel pentru a distinge stânga de dreapta, cel al atitutidinii partidelor faţă de ordinea existentă, este probabil cel mai corect. Conform acestuia, dreapta ambiţionează la prezervarea şi administrarea ordinii existente, în vreme ce stânga o contestă, cerând schimbarea socială.

Mulţi cercetători, nemulţumiţi de maniheismul inerent al acestei dualităţi, au încercat s-o corecteze prin introducerea unui al treilea concept: cel de *centru*. Maurice Duverger combate însă această amendare. Argumentele lui par viabile. Căci el recunoaşte că nu există în mod regulat un dualism al partidelor, dar aceasta nu poate fi o piedică în calea acestei tipologii duale, deoarece – cum spune el – "există întotdeauna un dualism al tendinţelor". Sociologul francez se explică imediat: "Orice politică implică o alegere între două tipuri de soluţii: soluţiile intermediare se apropie de una sau de alta. Aceasta este echivalent cu a spune că centrul nu există în politică."[50]. În concluzie, după Duverger, "centrul nu este altceva decât gruparea artificială a părţii drepte a stângii şi a părţii stângi a dreptei. (...) De-a lungul istoriei, toate marile lupte de faţiuni au fost dualiste. (...) De fiecare dată când

opinia publică este plasată în fața marilor probleme de bază, ea tinde să se cristalizeze în jurul a doi poli opuși. Mișcarea naturală a societăților înclină spre bipartidism."[51]

Considerațiile lui Duverger pe tema acestei tipologii sunt probabil adevărate, dacă acceptăm, desigur, că stânga și dreapta desemnează în primul rând tendințe politice de ansamblu. În cazul, de pildă, al Franței, contrar totuși altor exemple occidentale, dreapta nu a fost niciodată încarnată într-un mare partid dominant și structurat puternic, ci mai mereu într-o multitudine de partide, mai slabe sau mijlocii, ale căror filiații au fost destul de diferite. Anii '80 păreau să marcheze un abandon al eterogenității formațiunilor de dreapta, în ciuda apariției unui nou partid, Frontul Național (FN), în mare măsură incongruent cu celelalte partide de dreapta, Adunarea pentru Republică (RPR) și Uniunea pentru Democrația Franceză (UDF). Dar aceste două ultime partide amână la nesfârșit unitatea mereu promisă, ceea ce confirmă tradiția dreptei franceze. Alegerile prezidențiale din 1995 au arătat însă că dacă între RPR și UDF relațiile de înrudire sunt profunde, UDF sincronizându-se rapid în a susține candidatura gaullistului Jacques Chirac, dreapta liberală basculând astfel spre – cum numesc politologii francezi – "dreapta cezariană", FN, în schimb, s-a dovedit inaderent la acest curent politic, fiind chiar extrem de intratabil. Mijlocul anilor '90 pare, așadar, să confirme că dreapta franceză rămâne aceeași. Multiplicarea de nume și de sigle mai vechi sau mai noi (UDC, Renovatorii Opoziției, Renovatorii RPR-ului, Forța Unită, Forumul Civic, CLES, UPF) mărturisește și ea în spiritul acestei tradiții politice.

Stânga și dreapta se dovedesc însă mult mai puțin aplicabile altor sisteme de partide. Dacă în Italia, chiar și după reformarea sistemului de partide, această tipologie se dovedește utilă, recomandabilă, în alte țări stânga și dreapta abia pot spune ceva despre tendințele politice (în Marea Britanie, în Australia) sau chiar

nu pot să spună nimic (este cazul S.U.A.; la rigoare, s-ar putea acccepta totuși că într-un anumit moment cele două mari partide americane se plasează simtetric pe axa stânga-dreapta).

*
* *

Tipologiile de mai sus sunt un prim pas spre înțelegerea naturii profund sistematice a pluripartidismului existent într-o democrație solidă. Simetriile care rezultă din dispunerea taxinomică a partidelor arată limpede că acestea nu au o libertate totală nici în ce privește nașterea lor, nici în privința modului în care se compun social și nici în cea a poziționării lor pe eșichierul politic, conformându-se de fiecare dată unui model. Ele par să existe doar în măsura în care locul lor e presupus cumva aprioric. Este ceva asemănător cu tabelul lui Mendelev: anumite rațiuni intrinseci politicului impun concluzia că în căsuța cutare trebuie să fie partidul cutare și, urmând aceeași logică, că într-o căsuță liberă se poate așeza un partid anume și numai acela. Nu este vorba, firește, de o necesitate imperioasă, de un soi de fatalism, ci pur și simplu de un set de reguli care structurează un partid și care-l relaționează cu celelalte. Acest ultim aspect, interacțiunile, este cu adevărrat decisiv. Căci un partid nu se definește prin ceea ce el afirmă monologal despre sine, cât prin nevoia vitală de a se poziționa, programatic, ideologic, față de celelalte, adică prin dialog. Astfel își definește identitatea, astfel se dovedește viabil. Căci partidele nu există și nu acționează decât printr-un univers politic precis, la configurarea căruia ele înseși contribuie într-o măsură mai mare sau mai mică, dar care le este totuși preexistent și, aspect deosebit de important, modelator. Acest univers este constituit în chip esențial din sistemul de partide. Acesta, desigur, cuprinde partidele, dar el este mai mult decât atât.

NOTE

[1] P. P. Negulescu, **Partidele politice** (București, Editura Garamond, 1995), p. 55.

[2] Apud Maurice Duverger, **Les partis politiques** (Paris, Librairie Armand Colin, 8-édition, 1973), p. IX.

[3] A. D. Xenopol, ***Istoria partidelor politice în România*** (București, Albert Baer, 1910) p. 1. Istoricul român mărturisește însă că această idee, a totalizării intereselor individuale de către partide, fusese formulată pentru prima oară de Obedeanu în 1908 în cadrul unei conferințe ținute la Ateneu având ca temă "Partidele politice în Țara Românească până la 1848".

[4] Maurice Duverger, ***op. cit.,*** p. IX.

[5] Roberto Michels, ***Les partis politiques. Essai sur les tendances oligarchique des Démocraties*** (Paris, Flammarion, 1971), p. 296.

[6] Samuel J. Eldersveld, ***Political Parties. A Behavioral Analysis*** (Chicago, Rand McNally, 1964), p. 526.

[7] William R. Schonfeld, *Les partis politiques. Que sont-ils et comment les étudier?,* in ***Idéologies, parties politiques et groupes sociaux***, Etudes reunies par Yves Meny (Partis, Presse de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1989), p. 188.

[8] François Borella, ***Les partis politiques en Europe*** (Edition revue et corrigée, Paris, Edition du Seuil, 1984), p. 10.

[9] Max Weber, ***Le savant et le Politique*** (Paris, Plon, 1959), p. 141.

[10] P. P. Negulescu, ***op. cit.,*** p. 52.

[11] Roberto Michels, ***op. cit.***

[12] Max Weber, ***The Theory of Social and Economic Organization*** (New York, The Free Press, 1974), p. 407.

[13] Maurice Duverger, ***Introduction à la politique*** (Paris, Gallimard, 1964), p. 183.

[14] Dimitrie Gusti, ***Opere***, vol. II (București, Ed. Academiei, 1970), p. 82.

[15] Raymond Aron, ***Démocratie et totalitarisme*** (Paris, Gallimard, 1965), p. 117.

[16] Joseph LaPalombara & Weiner, ***op. cit.,*** p. 6.

[17] Eroarea este frecventă în literatura politologică românească a

ultimilor ani. Ileana Petraş-Voicu sau Vladimir Pasti, de pildă, tratează monopartidismul cu o metodă care, aprioric, îl legitimează, ca şi cum aceasta ar ţine de evoluţia firească, organică a societăţii. Ultimul, bunăoară, consideră chiar că marea întrebare a politologiei vizând comunismul este de ce s-a prăbuşit, întrebare la care – consideră stupefiant Vl. Pasti – nu s-a răspuns. Or, o asemenea întrebare, dublată de considerentul că ea a fost eludată de ştiinţele politice, porneşte cert de la premisa că regimul politic al partidului unic avea bază şi raţiune socio-istorice de întemeiere şi existenţă. Artificialitatea de fond a regimului comunist, istorică, socială, politică, nu este câtuşi de puţin luată în calcul. Ei bine, întrebarea este pur retorică din punct de vedere politologic, de vreme ce atâţia sovietologi au demonstrat slăbiciunile de fond ale regimului comunist. Pornind de la ampla bibliografie care răspunde acestei chestiuni, întrebarea pe care ar fi trebuit să şi-o pună politologul român ar fi trebuit să fie complet inversată: de ce nu s-a prăbuşit mai devreme, de ce a durat atâta?

18. Maurice Duverger, ***Introduction à la politique***, p. 183

19. Sigmund Neumann, ***Modern Political Parties. Approaches to Comparative Politics*** (Chicago, The Press of Chicago University, 1975), p. 396.

20. Ibidem, p. 395.

21. Ca o curiozitate, prima lege fundamentală în care partidul politic îşi află recunoaşterea este Constituţia sovietică din 1924. Evident că ea stipula "rolul conducător", omnipotent al partidului bolşevic, care devenea astfel organ constituţional suprem, expresia "pură" a "suveranităţii poporului".

22. P. P. Negulescu observase *avant la lettre* cu agerime nu numai faptul că partidele politice sunt asociaţii cu caracter public (v. ***op. cit.,*** p. 74), ci şi natura lor constituţională: "În organizarea democratică a statelor contemporane, partidele politice sunt (...) organele de căpetenie ale vieţii constituţionale" (***op. cit.,*** p. 77).

23. Dimitrie Gusti, ***op. cit.,*** p. 88.

24. Maurice Duverger, ***Les partis politiques***, p. 18-49, 82-160.

25. Dimitrie Gusti, ***op. cit.,*** p. 88.

26. Max Weber, ***Le Savant et le Politique***, p. 114.

27. Fr. Bourricaud, ***Esquisse d'une théorie de l'autorité*** (Paris, Plon, 1961), p. 396.

28. Ididem, p. 399.

[29] Bernand Boyer, *Suveranitatea Statului ieri și astăzi*, (*22*, nr. 3, 17-23 ianuarie 1996).

[30] Ibidem.

[31] În octombrie 1996, cu ocazia Conferinței de la Blackpool, *New Labour Party* - condus de Tony Blair - a abolit această celebră clauză care prevedea - într-un viitor, adevărat, indefinit - socializarea mijloacelor de producție, clauză înscrisă pe coperta carnetului fiecărui militant laburist. Importanța acestei abrogări este, neîndoielnic, istorică. Edward Mortimer, cel mai influent editorialist de la ***The Financial Times***, aprecia că această "decizie (este) tot atât de importantă pentru laburiști precum repudierea oficială a marxismului de către Partidul Social Democrat German la Congresul de la Bad Godesberg".

[32] Jean-Louis Quermonne, ***Les régimes politiques occidentaux*** (Paris, Edition du Seuil, 1986).

[33] Illustrativ rămâne în acest sens cazul lui Jean-Jacques Servan-Schreiber, care într-o campanie electorală ar fi declarat în fața alegătorilor săi: *"Je n'ai pas de programme. Mon programme c'est le vôtre."*

[34] "Democrația este cel mai prost tip de guvernare, numai dacă le exceptăm pe toate celelalte. "

[35] P. P. Negulescu, ***op. cit.***, p. 45-47.

[36] Lawrence A. Loweel, ***Public Opinion and Public Government*** (Longamans, Gree & Co., 1913), p. 70.

[37] Edward Mc. Chesney Sait, ***Political Institutions. A Preface*** (New York, Appeleton-Century Crofts Inc., 1938), p. 520.

[38] Leon D. Epstein, ***Political Parties in Western Democracies*** (New York, Praeger, 1967), p. 9.

[39] Kay Lawson, ***The Comparative Study of Political Parties*** (New York, Saint Martin's Press, 1976), p. 3.

[40] Kay Lawson, ***Political Parties and Linkage. A Comparative Perspective*** (New York, Yale University Press, 1980), p. 3.

[41] Michel Bongrand, ***Le marketing politique*** (Paris, P.U.F., 1986), p. 13.

[42] P. H. Merkl, ***Modern Comparative Politics*** (New York, Holt Rinehaut & Winston, 1970), p. 105-110.

[43] * * * ***Parteiengesetz*** (Bonn, Inter Nations, Thenée Druck, 1978).

[44] Jean Charlot, ***Les partis politiques*** (Paris, Librairie Armand Colin,

1971), p. 45.

45. Alexis de Tocqueville, ***De la Démocratie en Amérique***, (Paris, Union Générale d'Editions, 1963), p. 110-111.

46. În Georges Gurvitch (coord.), ***Traité de sociologie***, tome II (Paris, P.U.F., 1960), p. 24.

47. Maurice Duverger, ***Les partis politiques*** (Paris, Librairie Armand Colin, 8-e édition, 1973), p. 84.

48. Otto Kirchheimer, *The Transformation of Western European Party System,* în *J. LaPalombara* & M. Weimer (ed.), ***Political Parties and Political Development*** (Princeton, Princenton University Press, 1966).

49. Daniel-Louis Seiler, ***Politique comparée*** (Paris, Armand Colin, 1982).

50. Maurice Duverger, ***Les partis politiques***, p. 245.

51. Ibidem, p. 245-246.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul III
DE LA PARTIDE LA SISTEME DE PARTIDE

Partidele politice: sisteme și subsisteme

Se știe, din teoria generală a sistemelor, că anumite grupuri sociale, și în special organizațiile sociale, pot fi tratate ca sisteme. Or, un partid politic este prin excelență – după cum am văzut din cele expuse mai înainte – o organizație socială. Abordarea lui sistemică are deci o motivare generală, de ordin deductiv, care nu mai necesită demonstrație. Rămâne totuși de probat măsura în care principiile teoriei generale a sistemelor se aplică la fenomenul partizan, precum și, desigur, câștigurile cognitive pe care un astfel de demers le antrenează.

O definiție minimală a sistemului în general care are deja istorie și care ar fi greu, chiar imposibil de contestat este aceea a lui Condillac: "ordine în care diferite părți se susțin mutual"[1]. S-ar putea deci defini, într-o perspectivă mai restrânsă, un sistem ca fiind un "ansamblu de elemente, materiale sau nu, care depind reciproc unele de altele în așa fel încât formează un tot organizat"[2]. Este evident, după cele expuse mai înainte, de la geneza istorică a fenomenului partizan și până la tipologia partidelor, că formațiunile politice se presupun unele pe altele și depind unele de altele, astfel încât putem vorbi – potrivit acestei

definiții largi – de un sistem partizan. Cât privește partidul politic luat în sine, de la aderenți și până la lideri, toți prinși în clare structuri organizaționale, definiția de mai sus acoperă din plin afirmația că acesta este un sistem.

Această perspectivă este însă mult prea generală pentru a face îndeajuns de sigură de sine concluzia existenței sistemelor de partide. Pentru început, se cuvine deci să restrângem genul proxim de la sisteme în general la sisteme sociale, singurele înlăuntrul cărora ar putea fi plasate sistemele partizane. Dacă în general un sistem social este – cum scria Talcott Parsons – "o pluralitate de actori individuali aflați în interacțiune"[3], atunci este evident că orice formațiune partizană verifică din plin această definiție, rămasă însă și ea, prin forța lucrurilor, destul de largă. *Interacțiunea* elementelor componente, ca prim, chiar fundamental criteriu de identificare a unui sistem, criteriu subliniat de însuși fondatorul teoriei generale a sistemelor, Ludwig von Bertalanffy[4], este, în cazul partidelor politice, o trăsătură care se impune oricărui observator. Este, apoi, la fel de evident, din cele arătate în capitolele anterioare, că această interacțiune este reglementată de niște principii care au ca efect *optimizarea* funcțiilor ansamblului partizan, deci a partidului. În fine, în al treilea rând, tot din cele prezentate anterior, am văzut că un partid politic este – ca orice sistem social – un *sistem deschis*, sensibil la variațiile mai ample de mediu societal și politic, precum și la cele legislative, altminteri relativ *autonom*, capabil de autoîntreținere și autodezvoltare.

Oportunitatea abordării sistematice a partidului politic în general rezultă și din faptul că el îndeplinește cele patru condiții, stabilite de L. von Bertalanffy, pe care un ansamblu, o mulțime, o "grămadă" sau un conglomerat trebuie să le îndeplinească pentru a deveni sistem. Într-adevăr,

(1) *elementele sale sunt identificabile*; în acest sens, avem de a face, prioritar, cu indivizi, dar și cu structuri organizatorice, verticale și orizontale, precum și cu structuri informale;

(2) *relațiile dintre elemente sunt de asemenea identificabile*; orice formațiune partizană presupune în chip definitoriu o legătură – mai mult sau mai puțin substanțială, dar întotdeauna depistabilă – ideologică și/sau de interes, de scop, precum și anumite relații ierarhice și funcționale;

(3) *interacțiunile de acest ordin antrenează fatalmente alte interacțiuni*; evident, relațiile formale sau statutare provoacă, prin forța lucrurilor, alte relații, care se desfășoară pe un larg registru psiho-social, de regulă complementar, dar care se pot dezvolta și într-o direcție contrară celor codificate; tot în acest sens pot fi interpretate și "stările" trans-individuale și trans-structurale pe care un corp partizan le încearcă în exercițiul luptei politice și care, adesea, fac "marca" partidului respectiv;

(4) *complexul de relații existent la un moment dat se transformă ulterior în alt complex de relații*; alegerile, de exemplu, dacă aduc victoria sau înfrângerea, dacă schimbă deci poziția unui partid în viața politică, obligă acel partid la schimbări de natură relațională.

În altă ordine de idei, ceea ce afirmau D. Katz și R. Kohn, anume că "organizațiile sunt un tip sau o sub-clasă de sisteme sociale (...) care posedă în mai mare măsură caracteristici sistemice decât grupurile sociale"[5], este confirmat de asemenea de partidele politice. Evident, partidele nu sunt comparabile cu micro-grupurile sociale, ci cu macro-grupurile (sau – de ce nu? – sunt comparabile, dar în măsura în care ele sunt micro-partide). Sunt mai multe motive care susțin aserțiunea privind caracterul mai accentuat sistemic al partidelor în comparație cu grupurile sociale. În primul rând, spre deosebire de grupuri, partidele au un grad de structurare mai ridicat. Apoi, structurile partizane sunt certamente mai stabile decât cele ale grupurilor. În al treilea rând,

în timp ce într-un grup social rolurile și statusurile componenților sunt mai puțin definite, uneori nedefinite, în partide acestea sunt întotdeauna precizate, elaborate, definite. În al patrulea rând, funcțiile partidelor sunt mai clare, mai elaborate în comparație cu ale grupurilor, ceea ce le conferă un plus de eficiență. Și, în fine, în al cincilea rând, dar nicidecum în ultimul, mecanismele adaptative și de autoreglare ale formațiunilor partizane sunt neîndoielnic superioare celor ale grupurilor.

Această ultimă caracteristică este, de altfel, definitorie pentru ideea însăși de sistem. Ea subliniază că un partid politic, ca orice organizație socială, este un sistem *in-put – out-put*. Extrapolând sau, mai bine zis, particularizând ideea celor doi autori la formațiunile partizane, se poate spune că acestea "sunt sisteme deschise în care *in-put*-ul de energie și transformările *out-put*-ului într-un următor *in-put* de energie constă în schimburi între organizație și mediul său înconjurător"[6]. Cu alte cuvinte, partidul politic, ca orice ansamblu sistemic, caută prin mecanismele de autoreglare să-și asigure în orice împrejurare, chiar și în condițiile unor variații ample de mediu, parametrii optimi de funcționare sau, altfel spus, identitatea sistemică.

Autoreglarea și autodezvoltarea, ca și dereglarea sau chiar disoluția structurală și funcțională pot fi astfel explicate eficient: dacă apare un *in-put* perturbator, și *out-put*-ul riscă astfel să sufere o schimbare negativă, *feed-back*-ul intră în funcțiune, ajustând valorile *in-put*-ului pentru a asigura stabilitatea întregului. Faptul că perturbarea pătrunsă în sistem nu se manifestă imediat prin *out-put* se explică prin existența unui timp de alarmă, numit de specialiști "timp mort": perturbarea nu se produce imediat la nivelul *out-put*-ului dat fiind faptul că prelucrarea din interiorul "cutiei negre" are nevoie de o anumită perioadă. *Out-put*-ul rămâne deci un anumit timp nemodificat, sistemul având o anumită inerție. Evident, în funcție de valoarea perturbației,

mărimea acestui "timp mort" variază, nefiind mereu aceeași. Pentru ca sistemul să nu fie afectat, este necesară – în limitele răgazului determinat de perturbație – ajustarea sau corectarea valorii *in-put*-ului. Aici este sarcina *regulatorului*, adică, concret, a organului de decizie a partidului, și de viteza de reacție – pentru a da un răspuns adecvat - depinde stabilitatea sistemului partizan. În concluzie, pentru ca autoreglarea să se producă, este nevoie de un "timp de transfer" care să fie mai mic decât "timpul mort", altminteri se produce dereglarea.

Firește, abordarea unui partid politic ca o "cutie neagră" este întrucâtva reducționistă. Dar, ca metodă, acest tip de abordare dă un plus de obiectivitate observațiilor și, mai mult, le înseriază într-o schemă explicativă eficientă. Dar un partid nu este, totuși, o "cutie" completamente "neagră", total opacă, ci – dacă putem spune așa – o "cutie semi-transparentă", prin care se poate observa un joc comportamental, un joc al "umbrelor" de care observatorul va face greu abstracție, fie că nu poate, fie pentru că e păgubitor să procedeze astfel. Între "legea de fier a oligarhiei" și "legea stratarhică", ca să dăm un exemplu de montaj, observatorul trebuie cumva să aleagă. Sau să avem în vedere imperativele de minimă transparență pe care le impune o lege a partidelor într-o democrație, situație care face foarte ambarasantă justificarea acestei metode ca unicul instrument ce trebuie folosit. Desigur, nu este vorba de a pune la îndoială în vreun fel bucla *feed-back*-ului, ea este observabilă și reală și, în plus, profitabilă cognitiv. Numai că ceva din mecanismul ei intim "se vede".

Pe de altă parte, după cum se știe din cibernetică și din teoria generală a sistemelor, un *feed-back pur* nu există decât în sistemele închise. Or, partidele politice sunt cu certitudine sisteme deschise, chiar dacă au o considerabilă autonomie de funcționare și o capacitate de autoreglare dovedită în condiții socio-politice destul de variate; mai mult, un partid poate supraviețui, într-o

structură minimală, în condiții dintre cele mai ostile (sub un regim totalitar, bunăoară), chiar dacă el nu-și poate realiza nici una din funcțiile care-i dau rațiunea de a fi.

Ce se petrece, așadar, în "cutia neagră" a partidului în condițiile apariției unor factori perturbatori la "intrare" și ce se vede din acest proces? Ca organizație socială, cu subiecții individuali, cu o distribuție destul de precisă a rolurilor și statusurilor, cu o ierarhie de "comandă" executivă și cu structură de decizie, ambele cu scopul adaptării și maximizării funcțiilor, ipoteza existenței *regulatorului*, stipulată de Ross Ashby, este ca și confirmată. Dacă funcția acestuia "este aceea de a bloca transmiterea variației în perturbație"[7], atunci este clar că o asemenea funcție este exercitată tocmai de organele de conducere ale unui partid; adunările generale, comitetele de conducere, birourile executive formează tocmai "dispozitivul de reglare" al organizației partizane. Autoreglarea înfăptuită cu ajutorul *feed-back*-ului devine astfel comprehensibilă.

Nu însă orice perturbare a *in-put*-ului poate fi amortizată de regulator; într-o democrație, partidele cunosc creșteri și descreșteri, fluxuri și refluxuri electorale, momente de apogeu funcțional și perioade de derută, acestea din urmă putând atinge chiar pragul extincției. Se întâmplă astfel deoarece un partid acționează într-un mediu politic – format, în esență, și din alte partide, de obicei rivale – și social, mediu caracterizat întotdeauna de o anumită dinamică, mai mare sau mai mică, dar mereu prezentă. Or, un partid este "rodat" cu un anumit tip de "intrări", în general rutiniere, dar și inedite, și acestea sunt în general perturbatoare. Depășirea pragului de "intrări" perturbatoare poate pune în primejdie homeostazia partidului dacă "dispozitivul de reglare" nu se declanșează ori se declanșează prea târziu sau dacă răspunsul de corecție formulat nu este adecvat. Este unul din motivele pentru care în viața politică democratică partidele nu au

mereu aceeași importanță, aceeași poziție, aceleași dimensiuni etc. Schimbările radicale, bulversante sunt totuși rare, cel mai frecvent fiind vorba doar de variația ponderii politico-electorale a partidelor, nu de schimbarea completă a entităților partizane. partidele, ca organizații sociale, au o considerabilă inerție existențială (durabilitatea este de altfel o condiție a existenței partidelor, subliniată de mai toți politologii, de la M. Duverger la J. LaPalombara și M. Weiner), chiar dacă locul și rolul lor în viața politică se schimbă de la o etapă la alta. (Avem în vedere, firește, partidele importante din societățile democratice, nu experimentele sau aventurile partizane, adesea proteice și/sau efemere, și care rămân insignifiante în economia jocului politic.)

Această dinamică arată limpede că partidele nu trebuie tratate doar ca sisteme, ci și ca *subsisteme*. Mai mult, din perspectiva teoriei democrației, este chiar obligatoriu – după cum deja se poate intui însumând cele expuse până acum – ca partidele politice să nu fie abordate atât ca sisteme cât ca subsisteme în cadrul unui sistem mai amplu. Care este așadar structura înglobantă a partidelor? Neîndoielnic că aceasta este *sistemul de partide*. Căci partidele, din punctul de vedere al finalității, rămân de regulă, chiar dacă nu întotdeauna, la nivelul propriei autoreglări. Finalitatea lor fiind, ca orice finalitate a unui sistem, *în sine*, în propriul echilibru, în propria homeostazie, ea nu este îndeajuns – pentru a nu spune deloc – de relevantă din punct de vedere democratic. În schimb, finalitatea sistemului de partide fiind – întrucât regula se păstrează – tot *în sine*, relevanța lui democratică este infinit de mare, căci de soarta acestuia – adică de capacitatea sa homeostazică – atârnă chiar democrația. Oportunitatea de a trata sistemic ansamblul formațiunilor partizane este dovedită, așa cum vom vedea pe parcurs, și de caracteristicile de ordin sistemic ale întregului pluripartid, mai pregnante și mai numeroase decât cele ale unui partid politic.

Dacă în orice sistem social există "zone de acțiune liberă" din partea elementelor, "liberă" de sarcina generală a sistemului, partidele politice ca elemente ale sistemului de partide nu pot face excepție de la această regulă. Ele au deci autonomia lor subsistemică, ce poate merge, câteodată, până la ignorarea completă a cerințelor de ansamblu sau chiar la sfidarea lor (să ne amintim că unele partide, cele extremiste, au o funcție anti-sistem). Dar aceasta nu are relevanță democratică, căci dacă partidele recurg în exces la ea o fac pe propriul risc: acele partide nu mai contează politic. Rezultă de aici că supra-ordonarea sistemului de partide în raport cu partidele nu are un caracter propriu-zis imperativ, un partid putând foarte bine să existe sfidând regula sistemică de ansamblu (cum se întâmplă cu unele partide de extremă dreaptă sau stângă), dar atunci el iese practic din joc cu voia sau fără voia sa. Aceasta, se înțelege, este valabilă pentru o democrație rodată, imună, dotată cu "anticorpi" pe măsură, situație valabilă nu numai în teorie; în democrațiile occidentale de astăzi, partide neofasciste, bunăoară, abundă, dar mai toate se plasează la periferia jocului politic: *British National Party* (2 000 membri), Blocul Olandez (câteva sute de membri), Mișcarea Național Socialistă Daneză (la fel, câteva sute de membri), Rezistența Ariană Albă din Suedia (50-100 de membri, foarte periculoși, dar nu ca politicieni, ci ca delincvenți), Mișcarea Extraparlamentară Fidelă Națiunii din Austria (aproximativ 100 de militanți fanatici) etc. Altminteri, sistemul se poate resimți de pe urma non-participării sau, mai ales, a contra-participării unor partide, acțiunea acestora dovedindu-se perturbatoare pentru homeostazia ansamblului pluripartid și, finalmente, pentru viața politică (a se vedea, bunăoară, perturbările pe care IRA și aripa sa politică, *Sinn Fein*, le provoacă în viața politică britanică).

Pe de altă parte, spectrul *entropiei* obligă partidele să-și "amintească" des că sunt sisteme și că au sarcina să supraviețuiască. Un partid este supus la mari presiuni din partea

mediului, acesta încercând astfel să-l domine și să-l reducă la propriul său nivel de organizare, căci și în viața politică există tendința ca entropia să atingă o valoare maximă. Este motivul pentru care el tinde mereu să-și îmbunătățească organizarea și să se dezvolte, apărând – ca să folosim cuvintele lui Norbert Wiener – "ca o enclavă locală în curentul general de creștere a entropiei, a creșterii haosului"[8]. Pentru aceasta el are nevoie vitală de informație, numai astfel putând lupta cu succes în fața expansiunii entropice. Paradigma *negentropiei* (entropiei negative) bazată pe informație se verifică așadar și în cazul partidelor. În acest complex al identității partizane rezidă una din rațiunile pentru care un partid trebuie să uzeze de autonomia sa sistemică.

La celălalt palier, al sistemului de partide, lucrurile se prezintă oarecum similar, în sensul că și acesta are de luptat cu tendințe entropice venite din partea sistemului social înglobant (sau chiar din partea unui partid care, acaparând puterea, ar putea încerca să-și impună "legea" sa asupra ansamblului). Mecanismul, evident, este același (prin informație, înțeleasă ca "un nume pentru conținutul a ceea ce se schimbă în lumea exterioară, pe măsură ce ne adaptăm la această lume și o facem totodată să simtă că ne-am adaptat"[9]), chiar dacă acest lucru este mai dificil de observat (prevederile constituționale, legea partidelor, legile electorale, legile de finanțare a partidelor etc. sunt însă tot atâtea instanțe "informate" puse în slujba sistemului politic global existent). Sistemul de partide va încerca, așadar, să-și impună regula sa supraordonatoare asupra tuturor partidelor. Iar această "hegemonie" sistemică nu echivalează decât cu autoreglarea.

Chestiunea esențială pentru un sisstem de partide este deci *homeostazia*. Dacă pentru partide autoechilibarea poate fi depășită, căci ele țintesc într-un moment secund la dezvoltare, pentru sistemul pluripartid noțiunea de dezvoltarea nu are literalmente sens. Or, din punct de vedere cibernetic, dezvoltarea unui

sistem poate fi tratată ca revers al echilibrului, asemenea involuției sau blocajului funcțional. Sistemul de partide nu poate fi însă caracterizat de așa ceva, el "mulțumindu-se" cu autoreglarea.

Toate acestea arată cât de complex, de hipercomplex este un sistem de partide. Această trăsătură este subliniată și de faptul că elementele unui sistem de partid nu sunt elemente simple, ireductibile, ci, dimpotrivă, extrem de complexe, fiind – cum arătam mai sus – ele înseși sisteme. Deși identificabile ca elementele oricărui sistem, elementele unui sistem de partide complică, prin propria complexitate, ecuația de ansamblu. Dacă partidele au ca elemente în primul rând indivizii, sistemele de partide au ca elemente entități trans-individuale. Această însușire arată că un sistem de partide este, într-un sens metodologic foarte general, *reificat*, având mai mult decât partidele un caracter de *mașină cibernetică*. Comparativ, de pildă, cu un partid politic oarecare, un sistem de partide este mult mai evident un sistem cibernetic, tratarea lui ca o "cutie negară" fiind mult mai îndreptățită. Cu alte cuvinte, metodologic, sistemul de partide poate fi tratat cu mai multă îndreptățire și cu mai mult succes ca un sistem *închis*; inexistența sau – mai bine zis – inconsistența regulatorului, căci localizarea sa precisă este practic imposibilă (ubicuitatea pare să-l caracterizeze), faptul că, la rigoare, sistemul de partide și sistemul social sunt într-o puternică interdependență, toate acestea "închid" cumva sistemul (evident, în sens strict cibernetic).

Este vorba, deci, fundamental, de cavsi-impermeabilitatea la mediu a sistemului pluripartid și, legat de aceasta, de *închiderea în sine* care-i conferă pregnant caracteristicile "cutiei negre". Firește, sistemul de partid rămâne, ca oricare sistem social, un sistem deschis în ordine ontologică; nici n-ar avea cum să fie altfel, din moment ce rămâne întotdeauna subordonat – fie și numai prin

niște "supape" care se deschid când și când – societății înglobante. Sintagma *închis în sine* trebuie luată deci numai metodologic.

În concluzie, trei ar fi caracteristicile care justifică abordarea sistemului de partide ca un sistem închis: proprietatea *feed-back*-ului, autoreglarea și finalitatea. Punerea lor în evidență va deveni însă efectivă abia după analiza concretă a vieții partizane, a structurilor și mecanismelor sale.

Tipuri de sisteme de partide

Încadrarea dualistă a partidelor politice rămâne, după cum am văzut în capitolul precedent, foarte restrictivă, o abordare nuanțată și realistă a realităților pluripartide fiind obligată să renunțe la ea în foarte multe cazuri. Este motivul pentru care Jean Blondel a fost nevoit să abandoneze această perspectivă binară atunci când a încercat să stabilească, după criteriul ideologic, tipurile de partide politice existente în democrațiile occidentale. Cele șase tipuri pe care le-a inventariat ca ocupând spectrul de la stânga la dreapta – partidele comuniste, socialiste, liberal-radicale, agrariene, creștine și conservatoare – par a respecta mai mult sensul realităților politice democratice, chiar dacă această tipologie nu aduce nimic nou sub raport conceptual. În același timp, acest eșichier general echivalează cu un nou nivel de analiză tipologică: acela al sistemelor de partide. Așa cum vom vedea mai departe, această configurație, în ciuda faptului că nu epuizează nici ea multiplicitatea concretă a partidelor din țările democratice, este îndeajuns de revelatoare pentru existența unui echilibru funcțional al vectorilor politici din societățile rodate democratic. Ea permite o explicație viabilă a homeostaziei corpului politic. Lucrul acesta va fi mai clar atunci când vom examina profilul ideologic al partidelor din democrațiile occidentale în raport cu sistemele lor supra-ordonatoare. Mai înainte

însă de aceasta se cuvine să punem în evidență condițiile în care partidele politice ajung să formeze un anumit sistem.

Este deja de notorietate tipologia regimurilor politice a lui Raymond Arron din ***Democrație și totalitarism.*** Când filosoful francez vorbea de "regimuri de partid monopolistic" și "regimuri de partide multiple", regimuri aflate într-o profundă opoziție, el avea în vedere nu numai "istoria pe care o trăim"[10], ci și principiul constituțional vizând deținătorii suveranității. Cu alte cuvinte, antiteza "unul-mai mulți", aplicabilă în primul rând deținătorilor suveranității, este deopotrivă aplicabilă și partidelor. "Partidele sunt, într-un fel, agenții vieții politice; în partide se dă lupta pentru a ajunge în primul rând, prin intermediul partidelor se accede la exercițiul puterii. Punându-mi deci întrebarea: există unul sau mai multe partide? aplic la viața politică modernă o opoziție clasică a filosofiei din trecut."[11]. Raționamentul simplu a lui Raymond Aron, bazat pe principiile filosofiei clasice asupra deținerii și exercitării suveranității, excludea fără ezitare din câmpul democrației "regimurile de partid monopolistic".

A vorbi de sistem de partide în acest caz este evident un non-sens (chiar și în țări ca Polonia de dinainte de 1989, unde exista un multipartidism de fațadă). Aici se poate vorbi de un "sistem de partid", de "partid-stat", ceea ce este cu totul altceva. Și în acest caz se poate aplica, desigur, paradigma "mașinii cibernetice", și încă într-un mod mult mai propriu, căci – cum s-a remarcat de nenumărate ori – avem de a face, cel puțin în lumea comunistă – cu un "aparat" (de unde și denumirea, pentru militanții partidului comunist de "aparatcici") ce posedă multe caracteristici ale sistemului cibernetic închis. Oportunitatea demersului cibernetic în acest caz este dovedită chiar de istorie, adică de sfârșitul lumii comuniste. Căci, dacă avem în vedere ideea lui L. von Bertalanffy potrivit căreia sistemele cibernetice "închise se dezvoltă spre stări de maximă entropie, adică spre

probabilități crescânde de dezordine"[12], colapsul sistemelor politice comuniste din Europa de est devine nu numai inteligibil ci și ineluctabil. Or, între regimul politic de această factură și regimul partidelor multiple diferența rezidă în faptul că acesta din urmă posedă ceea ce primul respinge: un sistem de partide.

În ciuda acestei evidențe, mulți politologi, și unii chiar reputați, au tratat sistemul politic al partidului unic la capitolul sistemelor de partide. Bunăoară, chiar Maurice Duverger susține, în celebra sa lucrare, că există trei tipuri de sisteme de partide: sisteme dualiste, multipartidismul și sistemul partidului unic[13].

Cu excepția statelor cu partid unic, țările democratice cunosc toate doar situația de coexistență și interacțiune a mai multor partide. Formele și modalitățile acestei coexistențe inter-active definesc *sistemul de partide*. O eventuală definiție a acestuia trebuie să aibă în vedere cel puțin două serii de elemente. Mai întâi, așa cum am văzut în capitolul precedent, este vorba de similitudinile și deosebirile care există în structurile interioare ale fiecărui partid component al sistemului; se pot astfel distinge, după cum am arătat mai înainte, sisteme de partide centralizate și descentralizate, de partide totalitare și de partide specializate, de partide suple și de partide rigide etc. În al doilea rând, perspectiva holistă asupra partidelor permite o viziune comparatistă și, implicit, un nou nivel de analiză: numărul partidelor, dimensiunile și tipurile lor, alianțele, localizarea geografică, repartiția politică etc. Maurice Duverger sesizează corect, în ciuda erorii tipologice semnalate mai înainte, că un sistem de partide se definește printr-un raport între toate aceste caractere.

Dar sistemele de partide sunt rezultatul a numeroși și complecși factori. Câțiva dintre aceștia sunt proprii unei țări anume, alții sunt însă generali. Este evident că factorii specifici – ca istoria și tradițiile, credințele religioase, compoziția etnică,

rivalitățile naționale ș.a. – trebuie obligatoriu luați în considerație pentru a înțelege respectivul sistem. Bunăoară, opoziția dintre republicani și democrați în Statele Unite trebuie plasată în descendența rivalității dintre Jefferson și Hamilton de la Convenția din Philadelphia, așa cum există o certă filiație între *Tories* din vechime și conservatorii britanici de astăzi; sau, ca un alt exemplu, dispersia dreptei franceze decurge destul de clar din situația politică a Franței din perioada 1875-1900. Cât privește factorii generali, aceștia, evident, sunt comuni tuturor țărilor democratice. După Maurice Duverger, ei sunt în număr de trei: (1) socio-economici, (2) ideologici și (3) tehnici. Deși această enumerare este reducționistă, întrucât ignoră alți factori importanți, cu real impact asupra sistemului de partide dintr-o țară (cum ar fi, de exemplu, gradul de dezvoltare a societății civile sau cultura politică a unei societăți), este neîndoielnică importanța lor.

Prima categorie vizează în prinicipal influența structurii claselor sociale asupra partidelor politice. Acest impact are o oarecare confirmare istorică. "Se poate descrie diviziunea partidelor europene în secolul al XIX-lea, între conservatori și liberali, ca opoziția dintre aristocrația funciară și burghezia comercială, industrială și intelectuală; apariția partidelor socialiste, la începutul secolului al XX-lea, coincide cu intrarea clasei muncitoare în viața politică", este de părere Maurice Duverger[14]. Dar, după cum am văzut, există numeroase excepții de la această regulă; partidele americane nu corespund deloc unor clase sociale determinate. Ba, mai mult, nici un partid de niciunde nu are o compoziție socială absolut omogenă, nici măcar partidele comuniste care se revendică stăruitor ca reprezentând proletariatul sau clasa muncitoare. Dacă totuși unele partide pot fi considerate de clasă, nu atât prin compoziție socială cât prin ideologie, comportamentul electoral al cetățenilor nu este reductibil la apartenența de clasă. În Franța, țară cunoscută pentru concordanța dintre stratificarea socială și cea partidistă, comportamentul electoral al cetățenilor

ține prea puțin seama de apartenența lor socială. La alegerile legislative din 1986, muncitorii au votat pentru partidele de stânga în proporție de 61% (din care, pentru PS 34%), dar și 20% din patronii din industrie și din comerț au votat la fel, în timp ce șomerii au avut această opțiune politică în proporție de 48%. Deci, pentru secolul nostru cel puțin, "baza socială" a unuia sau altuia dintre partide depășește mult o anumită clasă socială. Așa cum am mai arătat, toate partidele sunt sociologic mixte, interclase, chiar dacă o tendință de clasă poate să ne întrevadă într-unul sau altul. Or, dacă lucrurile stau astfel, asumarea declarativă de către un partid a intereselor unei singure clase ține cel mult de o retorică electorală, realitatea propriei sale compoziții sociale contrazicându-l. Concluzia nu poate fi decât una singură: chestiunea dacă un partid reprezintă bine cutare clasă socială sau cutare grup apare ca o chestiune falsă.

A doua categorie, cea a factorilor ideologici, corespunde într-o oarecare măsură pozițiilor de clasă, dar această relație nu este nici pe departe generală și nici absolută. Am arătat în altă parte că, deși în general alunecoasă sau necanonică, ideologia este într-un fel o fatalitate pentru orice partid, oricât s-ar dori de pragmatic și oricât ar împărtăși convingerea "sfârșitului ideologiei", profețită în ultima vreme cu o râvnă care ține mai degrabă de moda ideilor "de-a gata". Ideologii canonice, simili-religioase, care oferă numai răspunsuri, fără să se chestioneze vreodată, au doar partidele extremiste, comuniste sau fasciste. Sunt însă și alte partide care-și asumă ideologii, dar acestea nu numai că au reputație democratică dovedită (liberalismul, social-democrația, creștin-democrația, ecologismul, neoliberalismul etc.), dar ele nu sunt canonice, ci ajustabile, aplicabile creator, lipsite de dogmatism, chiar dacă fiecare în parte consideră sacrosancte câteva principii[15]. În plus, un partid de această factură, conștient de valorile sale, are un atú programatic, ceea ce nu înseamnă că el nu cunoaște schimbarea ideologică. Un partid care nu-și schimbă

sigla nu înseamnă că nu este supus transformării, inclusiv în privința ideologiei sale; competiția politică silește partidele să-și revadă pozițiile ideologice sau, cu alte cuvinte, să se schimbe. În sfârșit, așa cum am mai spus, sunt partide care, odată ajunse la guvernare, își abandonează sau își suspendă sau își amendează ideologiile și programele, deoarece exigențele guvernării impun frecvent rezolvarea unor probleme noi care cer soluții politice noi.

Ultimul factor semnalat de Duverger, cel tehnic, vizează regimul electoral. Acesta are adesea un rol important pentru configurarea sistemului de partide dintr-o anume țară. Meritul pentru relevarea felului în care modalitatea de scrutin influențează structurile pluripartidismului dintr-o țară îi revine, și de această dată, lui Maurice Duverger. Sociologul francez a schematizat impactul general al modului de scrutin în următoarele trei formule sau "legi":

"1) reprezentarea proporțională tinde spre un sistem de partide multiple, rigide, independente și stabile (cu excepția cazului reprezentat de mișcările pasionale);

2) scrutinul majoritar cu două tururi tinde spre un sistem de partide multiple, suple, dependente și relativ stabile (pentru toate cazurile);

3) scrutinul majoritar cu tur unic tinde spre un sistem dualist, cu alternanța la putere a marilor partide independente"[16].

Interacțiunea acestor factori generali, ca și a celor care țin de societatea civilă, de cultura politică a societății conferă sau nu sistemului de partide dintr-o țară viabilitate și fiabilitate. Împărțirea sistemelor de partide în "sisteme competitive" și "sisteme necompetitive", operată de J. LaPalombara și M. Weiner[17], pleacă, firește, de la observarea realităților partizane, dar își are temeiul în contextele definite de acești factori.

Nu însă toți acești factori sunt ușor de cuantificat și de introdus într-un model explicativ convingător. Unii, precum cei pe care i-am adăugat noi, gradul de dezvoltare a societății civile și cultura politică a unei societăți, sunt chiar necuantificabili; ei trebuie luați în calcul, dar această operație presupune mai întâi o judecată de valoare, căci ei sunt factori strict calitativi, nu cantitativi. Spre deosebire de aceștia, factorul tehnic-electoral, de pildă, reductibil la trei tipuri majore existențiale (reprezentare proporțională, scrutin uninominal cu un tur și scrutin uninominal cu două tururi), poate pune în evidență mult mai lesne existența corelațiilor între el, ca variabilă independentă, și sistemele de partide adiacente, ca variabilă dependentă. Este exact ceea ce a făcut Maurice Duverger când a stabilit "legile" reproduse mai sus.

I s-a reproșat lui Maurice Duverger că demonstrația sa nu este prea riguroasă, că excepțiile de la regulă sunt tot atât de numeroase ca și exemplele favorabile acestor teze. Dar există în această privință o lucrare întru-totul remarcabilă, semnată de Douglas W. Rae, referitoare la efectele politice ale legilor electorale[18], unde regularitățile stabilite de sociologul francez sunt supuse testului realităților electorale. Douglas W. Rae a studiat sistematic toate consultările electorale care au avut loc între 1 ianuarie 1945 și 1 ianuarie 1965, perioadă care a cuprins 121 de alegeri. Concluzia forte a studiului este că toate sistemele electorale, inclusiv reprezentarea proporțională, dau o primă de locuri parlamentare celor mai puternice partide și afectează într-o măsură mai mare sau mai mică partidele mici. Douglas Rae nu infirmă nici categoric și nici evident "legile" lui Duverger referitoare la efectele scrutinului majoritar și ale reprezentării proporționale, ci doar contestă că scrutinul majoritar cu un singur tur implică în mod necesar și inevitabil sistemul bipartidismului. Sistemul dualist de partide se corelează și cu alte moduri de scrutin și, în plus, se întâmplă ca scrutinul majoritar cu tur unic să nu implice bipartidismul. În linii mari, însă, studiul lui Douglas

Rae confirmă "legile" lui Duverger într-o măsură însemnată cu ajutorul constatărilor de teren.

Dar criticul cel mai neîndurător al lui Duverger a fost Georges Lavau în cartea sa **Partide politice și realități sociale.** Delimitările lui Lavau nu sunt atât de ordin statistic, nu contestă deci atât existența regularităților în chestiune, cât explicarea lor de către Duverger. Lavau crede că sistemele de partide sunt în mod fundamental rezultatul sociologiei și al istoriei, modul de scrutin fiind apreciat ca un factor absolut mărunt, insignifiant chiar (*une bien petite chose*)[19]. Rezultatul acestei critici, întemeiate în cea mai mare parte (dar nu absolute), s-a văzut cu timpul, Duverger acceptând-o în ediția a 8-a a **Partidelor politice** din 1973 unde el nuanțează în felul următor: "De fapt, acțiunea sistemelor electorale ar putea fi comparată cu aceea a unei frâne sau a unui accelerator: cutare regim electoral facilitează multiplicarea partidelor, produsă de acțiunea altor factori; cutare alt regim îi este un obstacol etc. Dar modurile de scrutin nu joacă un rol motor la propriu: realitățile naționale, ideologiile și mai ales structurile socio-economice au în general acțiunea cea mai hotărâtoare în această privință"[20] Este într-adevăr destul de cert că lucrurile stau altfel: sistemele de partide depind în chip esențial de condițiile sociale și istorice, dar nu în mod absolut și nici mecanic. Cu toate acestea, trebuie reținut că modurile de scrutin, care definesc regulile după care se efectuează încredințarea puterii politice, au și ele cota lor de influență, deloc neglijabilă, indiscutabil importanță. Lor și relațiilor pe care le au cu sistemele de partide le vom rezerva însă un capitol întreg, reținând aici doar ideile de bază.

Este însă aproape imposibilă abordarea chestiunii sistemelor de partide fără a se face referință la un studiu realmente ieșit din comun: *Sisteme de partide și modele de guvernare în democrațiile occidentale*, a cărui autor este Jean Blondel[21]. Analiza lui Blondel reclamă necesitatea a cinci variabile de bază: numărul de partide,

importanța lor relativă, fundamentele lor ideologice, natura socială a clientelei lor, caracteristicile privitoare la organizarea și conducerea lor. Dar, din rațiuni de ordin practic, politologul este nevoit să-și limiteze analiza consacrată sistemelor de partide din democrațiile occidentale la primele trei variabile. Blondel explică motivele pentru care a trebuit să renunțe la ultimii doi indicatori: "Cu mici excepții, partidele occidentale sunt partide de mase «legitime», cu conducere și organizare stabilă și regulată. Conducerile de tip «charismatic» sunt rare (...). Partidele occidentale tind ineluctabil să aibă o clientelă *națională* pe care caută să o păstreze și să o lărgească făcându-se protagoniștii unor imagini «generale»: diferențele au mai puțin de a face cu structurile decât cu imaginile."[22] Numai primele trei variabile au de spus ceva diferit de la țară la țară sau de la un grup de state la altul, valorile comune ale ultimilor doi indicatori neputând releva diferențe specifice. Analiza a avut în vedere situația din 15 țări democratice europene și din 4 țări cu democrație de tip anglo-saxon din afara Europei (Statele Unite, Canada, Australia și Noua Zeelandă).

Numărul de partide

Luând mai întâi în calcul procentajul de voturi obținute de cele două partide mai importante din fiecare țară supusă analizei, Jean Blondel observă că statele occidentale pot fi împărțite în patru grupe distincte. Pentru a fi sigur de rezultate, politologul a cercetat situația pe 21 ani din cele 15 țări analizate, stabilind abia apoi un procentaj mediu total al celor două partide mai importante. Stabilirea acestui procentaj mediu era foarte importantă, deoarece, în ciuda remarcabilei stabilități în timp a rezultatelor electorale dintr-o țară democratică, apar totuși variații semnificative de la o consultare electorală la alta; în Marea Britanie, de exemplu, partidul Conservator și Partidul Laburist câștigau împreună la alegerile din 1945 nu mai puțin de 97,6% din sufragiile exprimate,

pentru ca 19 ani mai târziu voturile cumulate ale celor două partide să totalizeze 87,5%, înregistrându-se astfel o scădere de 10 procente. În treacăt fie spus, pentru a completa constatarea lui Blondel, diminuarea avea să se accentueze cu timpul, ajungând în 1970 la 75% și în 1983 la 70%; astăzi, aproximativ 1/3 din sufragiile exprimate sunt în afara bipartidismului. Situația rezultată se prezintă astfel:

Grupa I	%	Grupa II	%	Grupa III	%	Grupa IV	%
S.U.A	99	Germania	80	Danemarca	66	Elveția	50
Noua Zeelandă	95	Luxembourg	80	Suedia	66	Franța	50
Australia	93	Canada	79	Norvegia	64	Finlanda	49
Marea Britanie	91	Belgia	78	Italia	64		
Austria	89	Irlanda	75	Olanda	62		
				Islanda	62		

Țările din prima grupă, ale căror prime două partide colectează împreună peste 90% din voturi, pot fi definite, conform scorului obținut, ca fiind țări *bipartide*, deși cazul Austriei și cel al Australiei sunt un pic ambigue.

Țările din cea de-a doua grupă, caracterizate de un total mediu al sufragiilor pentru primele două partide cuprins între 3/4 și 4/5 din numărul voturilor exprimate, par – conform acestei variabile – să constituie sisteme tripartide. Faptul însă că al treilea partid joacă – așa cum vom vedea analizând următoarea variabilă – un rol mult mai puțin important din punctul de vedere al suportului electoral îl determină pe Blondel să numească această

situație cu o sintagmă plastică, dar exactă: sistemul "*două partide și jumătate*".

Grupele a III-a și a IV-a, unde 4-6 partide joacă roluri semnificative în viața politică, dau formula sistemului *multipartid*; trebuie însă precizat că între sistemele partidiste ale acestor două grupe există și o altă deosebire (pe care o va impune variabila următoare) pe lângă cea a scorului electoral al principalelor două partide.

Puterea relativă a partidelor

Analizând această variabilă în cadrul primei grupe, Blondel constată un lucru aparent surprinzător: deși între unele țări, ca, de pildă, S.U.A. și Austria, există multiple deosebiri în structura lor socială, comportamentul electoral al populațiilor respective este extrem de apropiat, în sensul că preferințele politice ale cetățenilor din cele două țări pentru primele două partide sunt sensibil egale. Ipoteza explicativă a cercetătorului este aceea că în societățile democratice în care regulile jocului electoral s-au păstrat timp îndelungat "bipartidismul tinde să provoace egalitatea celor două partide; aceasta se traduce printr-o evoluție pendulară în jurul unui punct de echilibru"[23]. Diferența mijlocie, pentru țările din prima grupă, între cel dintâi și cel de-al doilea partid este de 1,6 procente, în timp ce același indicator, pentru țările celei de-a doua grupe, este de 10,5% (v. tabelele "Diferența mijlocie între cele două mari partide").

Mica diferență medie înregistrată între cele două formațiuni în cadrul sistemului bipartid arată cum nu se poate mai clar mecanismul autoreglării sistemului de partide. Electoratele din aceste țări dau deci un vot de *echilibru*, întrucât nici un partid câștigător nu va putea "să-l strivească" pe cel învins, acesta având la rândul lui un sprijin electoral masiv.

Diferența mijlocie între cele două mari partide

Sisteme bipartide

Țara	Primul partid	Al doilea partid	Diferența mijlocie
Statele Unite	50	49	1
Noua Zeelandă	48	47	1
Australia	47	46	1
Marea Britanie	46	43	3
Diferența mijlocie			1,6

Sisteme de două partide și jumătate

Țara	Primul partid	Al doilea partid	Diferența mijlocie
Germania Federală	45	35	10
Canada	43	36	7
Belgia	43	35	8
Irlanda	46	29	17
Diferența mijlocie			10,5

Rațiunile unei guvernări stabile impun doar exigența majorității, iar rațiunile unei opoziții temeinice impun un suport cât mai apropiat. Având o asemenea bază, partidul de opoziție din Marea Britanie își permite să-și alcătuiască guvernul său potențial, numit guvernul-fantomă sau guvernul din umbră (în engleză *Shadow Cabinet*), care are misiunea de a se pregăti astfel pentru guvernarea reală care sigur va veni. O diferență prea mare între principalele două partide ar fi certamente păgubitoare democratic, pentru că alternanța la putere ar fi pusă în pericol. Sistemul

bipartid "simte" – s-ar putea spune – capcanele unui dezechilibru prea mare între cele două forțe, drept pentru care reacționează în singura manieră funcțională posibilă: echilibrează cele două forțe politice.

Acest indicator, al diferenței medii între procentajul de voturi al primului partid și al următorului clasat, este, în cazul țărilor din grupa a II-a, de 10,5 (v. din nou tabelul menționat), adică un decalaj semnificativ. Apoi, aceste diferențe apar la fiecare consultare electorală, fiind deci permanente și de lungă durată. Dar cea mai importantă caracteristică, rezultată cumva chiar din această diferență, este că pe eșichierul politic al acestor țări apare un al treilea partid, considerabil mai slab însă decât primele două din punctul de vedere al sprijinului electoral primit. Dar, adesea, această redusă formațiune politică joacă un rol politic extrem de important, căci, atunci când nu există o majoritate absolută a unuia din cele două principale partide, acesta poate decide, prin alianța pe care o stabilește, care partid va guverna. Se înțelege că astfel ea va fi la guvernare mai întotdeauna în asemenea situații; este motivul pentru care francezii numesc "partid-balama" această "jumătate" de partid (un partid mic de acest tip a fost, și este încă, Partidul Liberal din Germania). Această situație privilegiată nu schimbă însă natura și dimensiunile respectivului partid, acesta rămânând, în comparație cu cele două partide principale, mult prea mic pentru a fi la fel de important politic, căci, deși participă la guvernare, voința politică hotărâtoare aparține partidului pe care-l sprijină. La rigoare, chiar și la guvernare, el nu poate fi mai mult decât ceea ce a hotărât electoratul: un partid mic. Este rațiunea pentru care Blondel nu numește acest sistem tripartid, ci "două partide și jumătate".

Peste toate acestea, chestionând strict această situație, pe care imaginația politologică o poate prevedea, Blondel constată o "lacună a realităților politice": sistemul tripartid, în care trei partide

să aibă o pondere electorală comparabilă, n-a existat și nu există. Ipoteza explicativă a cercetătorului merită, credem, reținută: "S-ar părea că un regim cu trei partide egale este o formulă instabilă. Un punct de echilibru există când cele trei partide sunt inegale, nu când sunt egale"[24].

Felul concret în care se realizează autoreglarea acestui sistem partizan denotă acțiunea unor principii sistemice. Astfel, dacă analizăm grupa a II-a, vom vedea că ea cuprinde două situații: prima, în care cele două mari partide se află la centru-stânga și, respectiv, la centru-dreapta, partidul intermediar aflându-se la centru; cealaltă, în care un mare partid se află clar la dreapta iar celălalt la centru, partidul intermediar plasându-se la stânga. Principiul "balanței" este astfel perfect respectat: când partidele puternice se dispun simetric față de centru, formațiunea intermediară își află locul la centru, iar când un mare partid se află la o extremă (dreapta), celălalt partid mare se plasează la centru și este ajutat în acțiunea lui de contrabalansare de partidul intermediar plasat la stânga. Pentru această ultimă situație este de presupus că diferența mijlocie a sprijinului electoral dintre cele două partide puternice se regăsește *ad litteram* la partidul intermediar. Cu alte cuvinte, dacă între principalele două partide există un dezechilibru marcat, rațiunile autoreglării sistemice impun ca în "falia" dintre ele să se înserieze un al treilea partid mai mic, astfel încât "replica" să fie viabilă, echilibrantă. Sistemul, așadar, reacționează și în această situație și găsește, din nou, cea mai bună soluție, atât pentru putere (stabilitatea guvernării) cât și pentru opoziție (șansa alternanței, a unui partid sau a unei coaliții, în funcție de împrejurări). Este motivul pentru care sistemul tripartid nu se întâlnește – decât absolut accidental, adică efemer – în realitaatea democratică: existând trei formațiuni relativ egale, coalizarea a două din ele – pentru că numai astfel ar fi posibilă guvernarea – ar duce la "strivirea", la cvasi-anihilarea celui de-al treilea, ceea ce sistemul nu poate "accepta".

Pentru cea de-a treia grupă, a țărilor în care primele două partide dețin aproximativ 2/3 din sufragiile exprimate, există o altă trăsătură comună pusă în evidență de această variabilă: pretutindeni apare un partid dominant, a cărui "culoare" este diferită de la o societate la alta. În cele trei țări scandinave partidul dominant este cel socialist/social-democrat, dar în Islanda – Partidul Conservator. Concluzia lui Blondel este următoarea: "Alături de sistemele bipartide și de sistemele «două partide și jumătate», se găsesc sistemele *multipartide cu partid dominant* (s.n), sisteme care sunt la fel de stabile și în «echilibru» ca și cele dinainte."[25]

Cea de-a patra grupă, pe lângă trăsătura comună a celor 50 procente electorale acordate principalelor două partide, mai are o caracteristică, de data aceasta din punctul de vedere al importanței relative a partidelor: aici nici o formațiune politică nu obține la alegeri o majoritate confortabilă de voturi (de cel puțin 40% din sufragii) și, în consecință, nici un partid nu este dominant. Avem de-a face, deci, cu ceea ce Blondel numește sistemul *multipartid "pur"*. Țările din această grupă sunt apreciate la fel ca și cele dinainte, adică democratice și stabile politic.

Rezumând, democrațiile verificate istoric ca stabile cunosc doar patru sisteme de partide:

(1) *bipartidismul perfect* (*à l'anglaise*), în care două partide stăpânesc practic – însă prin alternanță – viața politică (principalele două partide obțin împreună peste 90% din sufragiile exprimate, iar diferența medie dintre ele nu este mai mare de 2-3 procente);

(2) *bipartidismul imperfect* (sau sistemul "două partide și jumătate"), în care cele două mari partide totalizează 75-80% din opțiunile electoratului, al treilea partid fiind mult mai slab decât

primele două (dar care, în unele țări, poate să joace un rol important, aparent chiar decisiv);

(3) *multipartidismul cu partid dominant*, unde, cum arată și numele, un partid obține la alegeri un procentaj considerabil din sufragii (peste 40, de regulă, dar trecând frecvent de 40), celelalte partide obținând împreună restul;

(4) *multipartidismul integral* (sau "*pur*"), în care cele două partide mai importante nu obțin împreună decât jumătate din sufragii.

Trebuie subliniat încă o dată că situațiile politice definite de cele patru grupe sunt certamente stabile (studiul a vizat o perioadă destul de lungă pentru a permite această concluzie) și reprezentative pentru țările democratice. Apoi, deși studiul datează de aproape 30 de ani, constatările lui au fost confirmate de evoluțiile politice ale țărilor democratice tradiționale și ale celor care s-au democratizat ulterior.

3 *Ideologiile și sistemele de partide*

Așa cum am mai arătat, pozițiile ideologice ale partidelor nu sunt ușor de definit. Sunt țări (Statele Unite, Irlanda) în care partidele cu importanță în viața politică nu corespund sau corespund rău cadrelor ideologice obișnuite. Franța oferea în vremea studiului lui Blondel exemplul unui partid "conservator", UDR, de un gen special, până într-acolo încât nu putea fi mai niciodată în consonanță cu celelalte partide conservatoare; astăzi ea oferă un alt exemplu ce confirmă regula stabilită: Frontul Național este funciar incongruent cu celelalte partide de dreapta, RPR și UDF, până într-acolo încât la turul II al alegerilor prezidențiale din 1995 formațiunea lui Jean Marie le Pen a părut să-și dea sprijinul candidatului stângii.

Panorama ideologică a partidelor în democrațiile occidentale (după Blondel)

	Comuniști	Socialiști	Liberali / Radicali	Agrarieni	Creștini	Conservatori
Grupa I: Bipartide						
- Statele Unite			P P			
- Noua Zeelandă		P	a			P
- Australia		P	a			P
- Regatul Unit		P	a			P
- Austria		P	a		P	
Grupa II: Două partide și jumătate-						
- Germania		P	m		P	
- Belgia		P	m		P	
- Luxemburg		P	m		P	
- Canada		m	P			P
- Irlanda		m	P			P
Grupa III: Multipartide cu partid dominant						
- Danemarca		P	m M	m		m M
-Norvegia		P	m	m	m	m M
- Suedia		P	m M	m		m M
- Islanda	m M	m M	M			P
- Italia	M	m	m		P	m
Grupa IV: Multipartide pure						
- Olanda		M	m		M	m
- Elveția		M	M		M	m
- Franța (înainte de 1958)	M	m M	m		m	M
- Finlanda	M	M	m	M		m

LEGENDĂ:

P: partid puternic (40% din voturi)
M: partid mijlociu (peste 20% din voturi)
m M: partid intermediar între mijlociu și mic (aprox. 15% din voturi)
m: partid mic (sub 10% din voturi)
a: alt partid mai mic

Aproape fiecare din țările multipartide posedă un partid de un tip aparte, ireductibil la tiparele unei familii ideologice cunoscute. Anumite aproximări sunt deci inevitabile. Cu toate acestea, o panoramă ideologică a partidelor din democrațiile occidentale este nu numai posibilă, ci și revelatoare, așa cum o concepe Jean Blondel (v. tabelul "Panorama ideologică a partidelor din democrațiile occidentale").

Țările din prima grupă (cele cu bipartidism "pur") sunt în general destul de omogene în privința modului în care forțele politice sunt poziționate ideologic în adversitate unele față de altele (cu o singură excepție, cea a Statelor Unite, care are însă o evidentă logică internă; la rigoare, și aici se poate găsi – în limitele liberalismului – o stângă, Partidul Democrat, și o dreaptă, Partidul Republican, dar acest plasament nu are un cert caracter permanent). Toate sunt însă foarte echilibrate în "balanța" ideologică și, implicit, din punct de vedere politic. Echilibrul cazului american este evident prin simpla plasare la centrul liberal a celor două mari partide și prin diferența medie de doar un procent între ele. Celelate patru țări au un partid socialist puternic și un partid conservator (sau creștin) dimensionat la fel; al treilea partid este un mic partid de centru, cu o poziție ideologică – în unele cazuri – mai greu de definit. Și ideologic, deci, partidele se așază într-o poziție contrabalansantă, ceea ce dovedește cum sistemul își caută și își găsește necesarul echilibru funcțional.

În ceea ce privește țările din grupa secundă, se poate constata – cum am arătat mai înainte – că ele sunt de două tipuri: țări în care balanța politică este formată între centru-stânga și centru-dreapta, la centru găsindu-se de fiecare dată un mic partid, și țări în care cele două principale partide sunt "deplasate" spre stânga cu "un interval" și unde spațiul vacant de centru-stânga este ocupat de un mic partid. Există, deci, pe de o parte, o situație în care stânga este destul de puternică și centrul este relativ slab, și,

pe de altă parte, o altă situație în care stânga este slabă și centrul este puternic, ambele în contrabalans cu o dreaptă bine definită și puternică. Aceasta, dreapta puternică, este însă o trăsătură comună tuturor acestor țări; contrabalansarea acesteia se realizează deci la centru și le centru-stânga prin două partide, unul puternic și celălalt slab. Principiul echilibrului vectorilor politici are deplină aplicabilitate în cadrul acestei grupe.

Printre sistemele multipartide cu partid dominant există de asemenea două tipuri ideologice: sisteme în care partidul puternic se află la centru-stânga iar celelalte partide ocupă spațiul de la centru la dreapta, pe de o parte, și sisteme în care partidul puternic se găsește la dreapta și celelalte partide sunt distribuite simetric pe scara ideologică, adică de la centru la stânga. Țările multipartide cu partid dominant au deci fie o stângă divizată cu un partid comunist semnificativ (mediu sau sub-mediu ca pondere electorală), fie o dreaptă divizată, cu un partid agrar în plus, ceea ce contribuie la creșterea numărului de tendințe. *Partidul dominant este deci fie de stânga fie de dreapta. El nu este însă niciodată la centru.* Distribuția partidelor pe eșichierul politic așa cum este ea consfințită electoral confirmă aceeași logică internă a echilibrului sistemic: când partidul dominant se află la stânga, celelalte partide se plasează pe spațiul de la centru la dreapta, și viceversa.

Pentru ultimul grup de țări (multipartide "pure"), formațiunile politice acoperă tot, sau aproape tot orizontul ideologic și nici una nu obține mai mult de un sfert din sufragiile exprimate. Aici există loc pentru toate tendințele ideologice: de la conservatorism și democrație creștină, trecând prin liberalism, până la socialism și comunism. Diseminarea partidelor pe eșichierul ideologic într-o manieră cumva egală mărturisește ea însăși despre mecanismul homeostaziei politice care caraterizează și țările din această grupă. Oricum, este de observat că partidele cu oarecare semnificație politică, adică acelea care obțin ceva peste 20% din voturi, trebuie

să fie cel puțin în număr de două, plasându-se în fiecare țară la stânga și, respectiv, la dreapta, evitând centrul (o singură excepție, Elveția, unde sunt însă trei partide mijlocii). Rațiunea homeostazică a acestei poziționări se impune de la sine.

*

* *

În urma acestei analize, se poate constata că toate sistemele prezentate, fără excepție, promovează echilibrul lăuntric, atât ca suport social cât și ca ideologie. *Echilibrul însă nu este total*, pentru că nici un trebuie să fie. Este vorba doar de un *echilibru strâns*. Un echilibru total, dacă ar exista, ar duce la blocaj, adică la imposibilitatea guvernării. Numai acest echilibru strâns permite guvernarea și alternanța la guvernare.

Pe de altă parte, se impune încă o dată observația că doar aceste patru tipuri există în lumea democratică (bineînțeles, această tipologie nu este unamin împărtășită de politologi, dar rareori pentru motive de conținut), și fiecare în parte are puternice caractere de stabilitate. Indiferent, deci, de atitudinea față de tipologia lui J. Blondel, de agreare sau de respingere a ei, constatarea stabilității sistemelor partizane este la îndemâna oricui. Explicarea acestui fapt nu este însă tot atât de ușoară dacă avem în vedere că lumea contemporană este caracterizată de o izbitoare dinamică. "Prioritatea pentru cercetători este de a explica *absența schimbării* (a schimbărilor partizane și electorale – n.m., G.V.) în cursul unei perioade a istoriei politice care a fost departe de a fi statică"[26], subliniau R. Rose și D. W. Urwin. Or, pare acum deja sigur, conceperea vieții politice pluripartide ca un sistem oferă un răspuns cum nu se poate mai viabil la imperativul formulat de Rose și Urwin. Din acest punct de vedere, Blondel are un merit considerabil, căci el a sesizat cu o extraordinară agerime de spirit *mecanismul intern* al pluripartidismului, regularitățile de structurare a sistemului partizan, repartiția echilibrată a forțelor politice, pârghiile de autoreglare a ansamblului de partide etc. Și deși

tuturor acestora nu le-a dat o explicație sistematic sistemică, a lăsat de fiecare dată să se înțeleagă că *ceva lăuntric sistemului și propriul numai acestuia* este responsabil de configurarea celor patru grupe structurale.

În fine, o ultimă observație privind contribuția lui Blondel la această operație de explicare. Astăzi este evident că studiul lui datează, dar aceasta mai mult în privința – să spunem așa – a experienței timpului; sigur, anumite date electorale nu mai corespund sfârșitului de secol XX, câteodată nici măcar acelea care aveau un gir istoric excepțional (Marea Britanie, bunăoară, nu mai aparține – după mulți cercetători – bipartidismul "pur" căruia i-a dat chiar numele, *à l'anglaise*, ci celui "impur", adică sistemului "două partide și jumătate"). În plus, o situație precum cea înregistrată în Italia în 1994 este greu explicabilă, dacă nu chiar imposibil, cu ajutorul tezelor lui Blondel. El face eroarea de a credita la fel din punct de vedere funcțional toate cele patru tipuri, când, în mod evident, sistemele multipartide, fie cu partid dominant, fie "pure", sunt mai expuse entropiei decât sistemele bipartide (altminteri, din punct de vedere democratic, un credit egal acordat celor patru tipuri nu conține nici o greșeală); iar dacă nu sunt expuse direct entropiei (până acum nu există decât cazul Italiei), acestea sunt cert mai disponibile la schimbare internă, mai proteice atât în privința ponderii substructurilor partizane cât și a noilor apariții. Compoziția celor patru grupe structurale reactualizată cu datele de astăzi ar arăta câteva importante modificări sau inter-schimbări; dar nici primele două grupe nu ar fi la fel; alte state au pătruns în ele, care nu promiteau – dacă e să uzăm de criteriul timpului susținut de Blondel – acest lucru (Spania, de pildă), iar altele au ieșit (Germania, de exemplu). Iar dacă nu toate cazurile multipartide sunt dispuse la schimbarea formulei sistemice, unele sigur sunt (Italia fiind iarăși un exemplu extrem).

Iată de ce tipurile multipartide stabilite de Giovanni Sartori, adică sistemele "moderate" și sistemele "polarizate"[27], par a răspunde mai bine la chestiunea stabilității sau a schimbării. Politologul american de origine italiană ia în calcul, la alcătuirea acestei tipologii, "distanța ideologică" dintre partidele care formează sistemul și gradul de polarizare antrenat de aceasta. Sistemele pluraliste moderate se caracterizează printr-o redusă distanță ideologică între partidele care-l alcătuiesc, ceea ce provoacă disponibilitatea formațiunilor politice de a forma coaliții și, ceea ce este mai important, conferă un sens centripet competiției politice. Cele două partide din Statele Unite, Partidul Democrat și Partidul Republican, sunt din acest punct de vedere emblematice, formând un sistem moderat model, întrucât distanța ideologică dintre ele este extrem de redusă. Dar în general sistemele bipartide intră în această categorie a sistemelor moderate. Chiar și cazul Franței celei de-a V-a republici este la acest capitol ilustrativ; aici joacă un rol, după cum vom vedea în capitolul următor, și modul de scrutin uninominal cu două tururi, care constrânge partidele la coalizare; dincolo însă de regula jocului electoral, categoric importantă, aici istoria, tradițiile politice, cultura politică etc. trebuie și ele luate în calcul pentru a stabili indicele de moderație pentru un sistem. Așa se explică de ce s-a ajuns până într-acolo încât unii cercetători vorbesc, nu fără justificare, de "subsisteme de dreapta" și "subsisteme de stânga"[28]. Aceste sisteme pluraliste moderate sunt, probabil, în concepția lui Blondel, chiar sistemele multipartide cu partid dominant sau "pure" nominalizate de el. În schimb, sistemele pluraliste polarizate, caracterizate de o considerabilă distanță ideologică între partide, ce poate atinge pentru unele partide chiar un sens anti-sistem, sunt sisteme centrifuge, entropice. Situația Italiei anului 1994 a validat existența acestei categorii. Or, repetăm, teoria lui Blondel nu permite vreo explicație a unei asemenea evoluții, ceea ce, evident, este o carență. Ea era prea concentrată pe ceea ce face, ce constituie un sistem, ignorând complet factorii

de perturbare. În acest defect este, însă, din punctul nostru de vedere, și un merit: în felul acesta, subliniind mai mult ceea ce unește decât ceea ce dezbină, a fost posibilă punerea în evidență a naturii sistemice a ansamblului pluripartid.

Câteva concluzii

În urma acestor constatări, se cuvine încă o dată subliniat că anumite sisteme politice imaginabile teoretic nu există în fapt. Sistemul tripartid în sens strict nu există în realitate, nici sistemul bipartidist în care cele două partide să fie inegale, și nici sistemul multipartid în care partidul dominant să fie la centru. "Tipurile de sisteme de partide care există în democrațiile occidentale – constată Jean Blondel – sunt așadar într-un număr limitat. Hotarele sunt marcate. La originea acestei panorame relativ limitate nu stă numai structura socială , ci și *evident, anumite forțe interne*"[29] (s.m.,G.V.).

Trebuie deci stăruit nu numai asupra condițiilor pluralismului politic instituționalizat, care fac posibile partidele, ci și asupra logicii structurii politice reprezentate de partidele politice, căci, iată, există confirmarea că în acest sistem funcționează o reglare naturală care impune anumite constante, anumite regularități. Formațiunile partizane funcționează deci în cadrele numai ale câtorva structuri pentru că numai acestea dovedesc viabilitatea și fiabilitatea necesare, doar ele asigurând echilibrul politic al societăților democratice. Celelalte sisteme ar putea fi, până la proba contrară, non-democratice. Să ne imaginăm, de pildă, un sistem bipartid în care cele două partide ar fi masiv inegale: este evident că partidul aflat la putere, controlând hegemonic guvernarea, l-ar "strivi" literalmente pe celălalt, căci acesta din urmă ar fi incapabil să-l contrabalanseze pe primul printr-o opoziție solidă, viabilă. Or, cum bine remarca un specialist român în istoria ideilor politice, democrație fără opoziție este o imposibilitate: "Când cel

de-la doilea termen al relației lipsește, democrația este inexistentă."[30] Ori să ne închipuim un sistem multipartid cu partid dominant în care acesta s-ar afla la centru, iar celelalte partide la stânga și la dreapta în măsură egală (de fapt, nici nu trebuie să apelăm la imaginația teoretică, pentru că realitățile politice au oferit deja acest exemplu: în India, de pildă, a existat și există această situație): este logic că partidele care flanchează partidul dominant, divizate fiind, nu vor putea să aibă un rol echilibrant asupra sistemului, ceea ce va permite abuzul politic al formațiunii dominante și o replică neviabilă din partea opoziției divizate. Dar nu atât riscul non-democrației inhibă apariția unor asemenea sisteme (dovadă numărul dictaturilor sau cel al – cu termenul atât de plastic al lui Pierre Hasner – "democraturilor" – exemplul de mai sus, al Indiei, putând fi iarăși invocat), cât și cel al non-funcționalității, al instabilității politice, al deficitarei guvernări, al abuzului puterii. S-ar părea că, într-o democrație, ori electoratul "simte" această primejdie, din moment ce opțiunile lui echilibrează întotdeauna lucrurile, ori că partidele înseși o "simt", repliindu-se pe axa stânga-dreapta în așa fel încât rezultanta vectorilor politici ai guvernării și rezultanta vectorilor politici ai opoziției să fie în necesarul echilibru democratic. Dar aceasta, evident, nu este valabil oriunde și oricând, ci doar pentru țările a căror democrație a fost probată, altminteri abateri de la aceste repartiții partizane echilibrate au existat și continuă să existe în multe state. Constatările vizând aceste mecanisme homeostazice sunt valabile, repetăm, doar pentru democrații.

În consecință, cele patru sisteme de partide sunt deopotrivă și în mod general democratice și preponderent stabile. Există, din 1945 încoace, un singur caz de schimbare evolutivă indiscutabilă, cel al Republicii Federale Germania; această țară, care era multipartidă "pură" în 1949, a cunoscut o semnificativă evoluție, la un moment dat părând că se îndreaptă spre un sistem bipartid; dar apariția "verzilor" și menținerea liberalilor ca o forță semnificativă

au frânat împlinirea acestui proces, iar intrarea recentă în Bundestag a foștilor comuniști reformați din fosta RDG pare a consfinți formula sistemică actuală. Dar evoluția sistemului partizan german (altminteri, în ciuda acestei schimbări compoziționale, extrem de stabil de mai bine de un sfert de secol), după cum au arătat analiștii politici, nu trebuie să mire în condițiile în care acest stat a trebuit să se reconstruiască politic în mod complet după război și, mai nou, a cunoscut în plus și experiența unificării, căreia sistemul de partide german i-a rezistat însă foarte bine, suferind doar o vagă modificare compozițională. Un alt caz de schimbare, de data aceasta însă bazată pe o ruptură destul de dură, dar totuși încă nu foarte concludent, pentru că nu și-a developat încă toate consecințele, este cel al Italiei, care în 1994 a cunoscut o veritabilă reformă partizană, prin care eșichierul politic din peninsulă s-a schimbat radical; însă ceva din vechiul sistem, ceva truvabil doar la nivelul întregului, a rămas – pare-se – în vigoare.

Exemplul german este însă simptomatic și într-un sens mai larg, căci el marchează diferențe de mediu, care iată, nu se regăsesc în sistemul partidelor politice. Între Germania și Italia sau între Luxembourg și Canada există deosebiri de ordin istoric, social și cultural, a căror existență e certă, dar acestea nu le împiedică să aibă totuși același sistem de partide, care funcționează după un același mecanism. La fel, în țările din grupa I, deosebirile socio-istorice sunt nu numai sesizabile, ci câteodată stridente: ce au în comun, sociologic și istoric, economic și cultural, ideologic și axiologic, instituțional și legislativ, țări ca Austria și Australia? Au poate câte ceva, dar ceea ce le separă, din punctele de vedere citate, pare de departe mult mai marcant. Iar dacă adăugăm, la inventarul lui J. Blondel, noile țări în care s-a impus sistemul bipartid, ca Spania sau chiar Grecia, încercarea de a le însuma socio-istoric cu statele anglo-saxone sau germanice (Austria) nu poate decât să eșueze lamentabil; există totuși unele

motive care împiedică apropierea să fie prea strânsă: testul timpului istoric, insuficient desigur pentru o concluzie, ca și variațiile de la unele "norme" strict bipartidiste, ceea ce le califică mai degrabă ca dualiste (în acest sens larg, în această categorie ar putea intra chiar și Franța de astăzi).

Dar și țări care par a avea foarte multe lucruri în comun, și certamente au, ca Statele Unite și Marea Britanie, cunosc totuși destule diferențe măcar din câteva din perspectivele citate. Ideologic, bunăoară, cele două mari partide britanice cunosc o distanță considerabilă între ele, ceea ce nu se întâmplă în cazul american; faptul are certe corespondențe în planul organizatoric al respectivelor partide din cele două țări – Partidul Conservator este structurat pe criteriul *membership*-ului individual al aderenților, iar Partidul Laburist pe criteriul *membership*-ului de grup, mai precis al *Trades Unions*-urilor, în timp ce în Statele Unite ideea însăși de membru de partid nu are sensul european obișnuit. Acestor diferențe le corespund condiții sociale, instituționale și constituționale destul de deosebite: în Marea Britanie sunt clivaje sociale și economice destul de pregnante, care divid societatea, în schimb în S.U.A. clivajele socio-economice sunt secunde în raport cu pregnanța *middle class*-ei sau în raport cu imperativul consensului social dictat de valori sociale larg împărtășite. De pildă, importanța proprietății private în America este necontestată, în vreme ce în Marea Britanie aspirația socializantă este destul de difuză social, cum dovedește suportul electoral al laburiștilor; chiar ideea de liberă întreprindere are baze principiale destul diferite în cele două țări, cărora, desigur, nu le lipsește corespondentul social deosebit; locul și rolul statului, al instituțiilor sale, ca și concepția constituțională sunt apoi sensibil diferite etc. Dar toate acestea nu le determină, după cum am văzut, să nu aibă sisteme de partide structural și funcțional aproape identice. Și chiar dacă unii cercetători se întreabă sau chiar neagă existența tipului bipartid atât în S.U.A., cum o face V.

O. Key, care crede că fiecare din cele două partide americane este de fapt o alianță de partide locale (s-a socotit că există două partide pentru fiecare stat, plus unul la nivel național, ajungându-se astfel la cifra de 102 partide), cât și în Marea Britanie, ca Philip Norton, care consideră că aici "istoric, (bipartidismul – n.m., G.V.) a existat, de fapt, o singură dată"[31], asemenea aprecieri au, dacă nu ceva sofist în construcție, atunci măcar o rigoare teoretică normativistă care nu se va valida, certamente, pe nici o realitate politică. Diferențele, deci, dacă există în chip semnificativ, există la nivelul mediului (cele de la nivelul morfologiei partizane sunt inerente și, din perspectiva întregului sistemic, irelevante). Cu alte cuvinte, deși S.U.A. și Marea Britanie au multe trăsături similare (un trunchi istoric din care s-au desprins, dar a cărui pecete a rămas, deci o anume tradiție ca numitor comun, valori politice congruente, o cultură politică democratică truvabilă în plan social ș.a), sunt și câteva disparități, și nu chiar fără semnificație (concepția despre forma de guvernământ ar putea fi ea singură suficientă), care pun sub semnul întrebării determinismul simplu sau mecanic al sistemului de partide.

S-ar părea deci că în acest domeniu nu acționează o cauzalitate simplă (relația cauză-efect). În consecință, altă explicație trebuie căutată. O explicație care, desigur, nu poate să facă abstracție de factorii socio-istorici, economici și culturali, care, la rigoare, rămân firește decisivi, dar care nu epuizează nicidecum înțelegerea sistemului de partide, a homeostaziei sale dacă sunt așezați mecanic în postură de cauze care provoacă efecte previzibile, sigure, fie și numai pentru faptul că ei au o variabilitate evidentă în țări care posedă același sistem al ansamblului partizan. Toate acestea par să arate că ipoteza "cutiei negre", a sistemului cibernetic, a *feed-back*-lui, a autoreglării etc. se verifică în cazul sistemului de partide, cel puțin ca instrument de abordare și de explicare a funcționării acestuia. Spunem "par"

pentru că este prea devreme să uzăm de certitudine câtă vreme nu am luat în calcul un factor "explicativ" care a făcut o remarcabilă carieră politologică: cel al modurilor de scrutin. Anticipând însă concluzia care se va desprinde în urma demonstrației din capitolul următor, se poate atunci afirma cu mai multă tărie că ceva strict lăuntric întregului pe care-l formează partidele, într-o măsură însemnată impenetrabil, – cel puțin din perspectiva raționalizării cauzale, bazate pe factori cu efect univoc -, pare responsabil de extraordinara stabilitate a acestuia.

Faptul că numai aceste grupe structurale există în societățile democratice capătă însă un neașteptat aspect *normativ*, căci pare-se că nu există democrație în afara acestor patru sisteme de partide. Altfel spus, inexistența unuia din cele patru sisteme într-o țară devine un indiciu că acolo democrația nu este instaurată în sensul ei deplin sau nu este instaurată deloc. Dimpotrivă, acolo unde se găsește unul din aceste sisteme, avem proba că democrația este o realitate, chiar dacă imperfectă (perfecțiunea însă nu există în domeniul politic). Inutil să mai repetăm că prezența unuia sau altuia din acestea nu semnifică neapărat o ierarhie democratică, o poziție într-un clasament al reușitei democratice (cu toate că, obiectiv, se pot sesiza mai multe disfuncționalități în grupele III și IV, constatare pe care însă Blondel o refuză din rațiuni de principiu), ci pur și simplu un test pozitiv, vizând existența sau non-existența a ceva, terțiul fiind exclus. Existând unul din aceste sisteme de partide, există democrație; neexistând vreunul, nu există nici democrație. De la o judecată de valoare privind democrația, se ajunge astfel la o judecată de existență, căci *normativitatea* devine astfel pozitivă, operațională, cuantificabilă.

Probail că Jean Blondel viza și această idee atunci când își încheia studiul cu concluzia că "cele patru grupe structurale constituie puncte de echilibru spre care țările tind într-o manieră

cvasi-automată, dar după o evoluție destul de lungă"[32]. Dimensiunea *timpului*, pe care politologul o subliniază ca un pilon al homeostaziei sistemului, este o firească măsură de precauție în fața tentației de a judeca sumar, a riscului de a generaliza, în descendența unui accident politic ce se poate întâmpla să configureze efemer un sistem de partide cu atribute aparent "democratice". Este, totodată, o probă de reținere strategică în raport cu "opiul" oricărei descoperiri teoretice. Altminteri, desigur, achiziția recentă a unuia din aceste patru sisteme de către o țară poate să fie, cel puțin în parametrii unei legislaturi, indiciul democrației sau, măcar, al democratizării, pentru că democrația împlinită, ajunsă la standardele atinse azi de țările occidentale, presupune încă multe alte lucruri (separarea puterilor în stat, stat de drept, respectul drepturilor omului, o societate civilă solidă etc.). Oricum, este cert că aceste "multe alte lucruri" nu sunt câtuși de puțin posibile în absența pluripartidismului și a homeostaziei sale.

După cum am văzut mai înainte, în starea însăși de echilibru pe care sistemul și-o caută rezidă chiar *finalitatea sistemului*. Pare acum destul de sigur că "finalitățile specific antientropice"[33] ale oricărui sistem se regăsesc convingător la nivelul oricăruia din cele patru sisteme de partide analizate. Iar dacă avem în vedere că un sistem de partide "aspiră" să aibă aceeași stare finală indiferent de condițiile de mediu, atunci conceptul cibernetic de *echifinalitate*[34] are deplină acoperire în acest domeniu. Căci, dacă demonstrația noastră a fost convigătoare, atunci trebuie să convenim că un sistem de partide într-o democrație depinde mai puțin de împrejurări, de mediu, oricâte presiuni ar exercita acesta, cât de condițiile interne ale sistemului. Ceea ce, firește, nu trebuie luat nicidecum în sens absolut. Pentru că nu trebuie uitat că echifinalitatea este proprie sistemelor deschise, ceea ce arată limpede condiția fatalmente subordonată a oricărui sistem, deci și a sistemului partizan.

NOTE

[1.] v. Gilles Ferréol, Philippe Cauche, Jean-Marie Duprez, Nicole Gadrey, Michel Simon, ***Dictionnaire de sociologie*** (Paris, Armand Colin, 1995), p. 259.

[2.] Ibidem.

[3.] Talcott Parsons, ***The Social System*** (London, Routledge & Kegal, 1964), p. 5.

[4.] Sistemul este, potrivit lui Ludwig von Bertalanffy, "un complex de elemente în interacţiune" (v. *General Theory of Systems*, în ***Social Sciences***, p. 309.)

[5.] D. Katz, R. Kohn, ***The Social Psychology of Organizations*** (New York, John Willey & Sons, 1966), p. 47.

[6.] Ibidem, p. 16.

[7.] Ross Ashby, ***An Introduction to Cybernetics*** (New York, Science Editions, 1963), p. 199.

[8.] Norbert Wiener, ***The Human Use of Human Beings*** (Boston, Houghton Mifflin, 1959), p. 95.

[9.] Ibidem, p. 124.

[10.] Raymond Aron, ***Démocratie et totalitarisme*** (Paris, Gallimard, 1965), p. 97.

[11.] Ibidem, p. 99.

[12.] Ludwig von Bertalanffy, ***op. cit.***, p. 311.

[13.] Maurice Duverger, ***Les partis politiques*** (Paris, Librairie Armand Colin, 1973), p. 238 şi următoarele.

[14.] Maurice Duverger, ***op. cit.***, p. 234.

[15.] George Voicu, *Complexul identităţii* (***Sfera Politicii***, nr. 3, 1993).

[16.] Ibidem, p. 235.

[17.] Joseph LaPalombara, Myron Weiner, ***Political Parties and Political Development*** (Princeton, Princeton University Press, 1966).

[18.] Douglas W. Rae, ***The Political Consequences of Electoral Laws*** (New Haven, Yale University Press, 1967).

[19.] Georges Lavau, ***Partis politiques et réalités sociales*** (Paris, Armand Colin, 1953).

[20] Maurice Duverger ***op. cit.,*** p. 236.

[21] Jean Blondel, *Party Systems and Pattern of Government in Western Democracies* (in ***Revue canadienne de science politique***, I, 2, juin 1968), p. 183-190.

[22] Ibidem, p. 184.

[23] Ibidem, p. 185.

[24] Ibidem, p. 186.

[25] Ibidem.

[26] R. Rose, D. W. Urwin, *Persistance and Change in Western Party Systems since 1945* (***Political Studies***, vol. 18, September 1970), p. 319.

[27] Giovanni Sartori, ***Parties and Party Systems*** (New York, Harper & Row, 1976).

[28] Jean Charlot, Monique Charlot, *L'interaction des groupes politiques* în J. Leca, M. Grawitz (coord.), ***Traité de science politique*** (Paris, PUF, 1985), p. 512.

[29] J. Blondel, ***op. cit.,*** p. 190.

[30] Z. Ornea, *Opoziția democrației*, în ***Dilema***, nr. 164, 1-7 martie 1996.

[31] P. Norton, *Still a Two Party System* (***West European Politics***, October 1984, vol. 7), p. 43.

[32] J. Blondel, ***op. cit.,*** p. 190.

[33] v. Norbert Wiener, ***Cibernetica*** (București, Ed. Științifică, 1966), p. 48.

[34] Într-un sistem deschis, spune N. Wiener, starea finală "este independentă de condițiile inițiale și dependentă numai de condițiile sistemului. Această proprietate a sistemelor deschise este numită echifinalitate" - v. ***op. cit.,*** p. 312.

Capitolul IV
MODURILE DE SCRUTIN ȘI SISTEMELE DE PARTIDE

Partidele politice, ca și sistemele de partide, se validează și se definesc prin alegeri. Alegerile au fost, de altfel, unul din factorii esențiali ai apariției partidelor pe scena politico-istorică. Oricum, este o certitudine că, în afara alegerilor, nu se poate vorbi de partide. Consultările electorale conduc deci în mod ineluctabil la emergența luptei partizane, adică a partidelor. Așadar, dacă existența partidelor are un sens, atunci acesta este legat în chip cosubstanțial de alegeri. Relația vitală dintre instituția electorală și instituția partidelor trebuie deci sondată în adâncime, pentru că aici se află una din cheile înțelegerii problemei fenomenului partizan ca sistem. Reglementările de ordin electoral, vizând regulile jocului politic al partidelor aflate în competiție pentru putere și normele de adjudecare sau partajare ale acesteia, au deci o importanță reală pentru cunoașterea însăși a fenomenului pluripartidist. Firește, nu normele de drept electoral sunt decisive pentru calitatea vieții politice a unei țări, ci realitățile politice ale acelei țări, care, în definitiv, impun respectivele norme. Or, din această perspectivă, modurile de scrutin pot fi apreciate ca un indicator al realităților politice naționale.

Am văzut deja, în capitolul precedent, "legile" vizând relația dintre modurile de scrutin utilizate în alegeri și sistemele de par-

tide rezultate. Evident, afirmația inițială a sociologului francez privitoare la faptul că sistemele partizane sunt un efect direct al modurilor de scrutin folosite este excesivă și, după cum am arătat, Maurice Duverger a revenit asupra ei nuanțând-o considerabil.

Cu toate acestea, relația dintre factorul tehnic care reglementează desemnarea reprezentanților în corpurile legiuitoare și sistemul pluripartid rezultat are o importanță deloc neglijabilă și, în consecință, ea trebuie examinată cu toată atenția, fie și numai pentru că ea ne oferă un indiciu cu privire la caracterul democratic al unui sistem politic.

Modurile de scrutin

Legile electorale, adică acelea care stabilesc modurile de scrutin, au mai întâi funcția de a reglementa drepturile electorale ale cetățenilor și, apoi, de a fixa procedura după care aceștia își aleg reprezentanții în organele reprezentative. Un sistem electoral este deci strâns legat de democrație, căci exprimă valorile acesteia, constituindu-se astfel într-un indicator al caracterului democratic al unei societăți, și, totodată, el contribuie la fortificarea democrației[1]. Trecerea la un stat democratic a fost posibilă și grație sistemelor electorale puse la punct, acestea fiind neîndoielnic un factor real de democratizare. Ulterior, aceste sisteme perfecționându-se, în sensul că opțiunile electoratului sunt exprimate cu timpul tot mai fidel, democrația are din nou de câștigat.

Deși realitățile și procedurile sunt foarte variate de la țară la țară, se poate totuși afirma că există *grosso modo* două moduri de scrutin fundamentale, din care se formează, prin combinarea unor elemente, toate celelalte sisteme electorale. Există deci o mare varietate a sistemelor electorale reale, și aceasta pentru simplul motiv că nici un mod de scrutin nu este perfect. Fie că este vorba

de sistemul proporţional, fie de cel majoritar, în varianta de un tur sau în cea cu două tururi de scrutin, fie chiar de oricare din combinaţiile cunoscute sub numele de sisteme mixte, nici unul din acestea nu poate rezista tuturor criticilor. Fiecare, deci, are avantaje şi dezavantaje, evaluarea acestora – în context naţional – marcând opţiunea pentru unul sau altul. În ce măsură există o congruenţă între condiţiile interne ale unei ţări şi opţiunea pentru un anume mod de scrutin este dificil să se aprecieze. Adevărul este că partidele care controlează parlamentul unei ţări sunt suverane în alegerea sistemului electoral. Se poate deci presupune, cu temei, că partidele nu aleg modul de scrutin independent de avantajele şi dezavantajele care decurg pentru ele din această opţiune. Cu alte cuvinte, se poate bănui că formaţiunile politice cu greutate în conturarea voinţei politice a unei ţări vor opta, fireşte, pentru un sistem electoral care să le fie avantajos, chiar dacă, să presupunem din nou, alt sistem ar corespunde mai bine realităţilor naţionale. Din acest punct de vedere, Jean-Marie Cotteret şi Claude Emeri aveau desigur dreptate când susţineau că "în ciuda faptului că legile electorale conţin multe cifre şi exprimări tehnice, ele nu pot fi apreciate în afara contextului politic în care urmează să fie aplicate. Ele sunt elaborate de parlamentele existente şi, mai mult decât de echitate sau de corectitudine, aleşii de azi sunt preocupaţi de alegerea lor de mâine."[2]

Însă tot atât de adevărat este că sistemul electoral al unui stat (democratic, trebuie precizat) are o considerabilă inerţie în timp, rare fiind cazurile în care să se petreacă schimbări spectaculoase (o excepţie notorie – asupra căreia vom reveni – trebuie totuşi citată: cea a Italiei de după anul 1994; ar mai putea fi şi cea a Japoniei, petrecută tot în 1994). Motivul este oarecum simplu: dacă o lege electorală a adus la putere partidele care au capacitatea de a o schimba, atunci ea nu trebuie schimbată, pentru că nu s-a dovedit dezavantajoasă cu ele. Apoi, partidele nu pot acţiona chiar arbritar, impunându-şi voinţa doar pentru a căpăta un avantaj faţă de celelalte, fără a ţine seama de, bunăoară,

cultura politică existentă într-o societate (de pildă, nu se poate totuși impune, unei țări aflate într-un stadiu de subdezvoltare, un sistem electoral sofisticat, ci doar unul simplu, inteligibil pentru toată lumea, altminteri rezultatele electorale se pot compromite prin cantitatea voturilor anulate).

A cunoaște deci raporturile dintre sistemele electorale și cele politice implică de fapt cunoașterea măsurii în care legea electorală se instituie într-o garanție a caracterului democratic al sistemului politic. Din acest punct de vedere, chestiunea fundamentală este cea a dreptului la vot, mai precis, cea a sufragiului universal direct, pe care legislațiile de astăzi au rezolvat-o favorabil în cvasitotalitatea cazurilor (excepție fac – potrivit datelor furnizate de Uniunea Interparlamentară[3] – Jamahiria Arabă Libiană, Cuba, Rusia). Importanța votului universal direct este atât de mare întrucât acesta nu este doar un mijloc prin care cetățenii unui stat desemnează guvernanții, ci și – mai ales azi, în epoca mediilor de masă – un mijloc de a participa la decizia politică.

Sistemele majoritare

Scrutinul majoritar este cel mai vechi mod de scrutin și, totodată, cel mai utilizat. Potrivit datelor Uniunii Interparlamentare, nu mai puțin de 83 de țări au la baza legilor lor electorale acest sistem de alegere. Vechimea și răspândirea acestui mod de scrutin se datorează simplității sale: într-o circumscripție, candidatul care obține majoritatea voturilor este declarat ales. Simplitatea, în materie electorală, este într-adevăr un atú, căci mărește gradul de înțelegere a procesului electoral în rândul electoratului și, pe deasupra, permite un eficient control social al alegerilor, avantaje extrem de importante. Însă ceea ce este cel mai important avantaj al acestui mod de scrutin este, fără îndoială, legătura pe care o instituie între ales și alegători. În plus, acest tip de scrutin

are – din punctul de vedere al imparţialităţii – un avantaj istoric, întrucât el a fost utilizat încă înainte ca partidele politice să fi apărut şi, deci, să fi concurat în alegeri. Scrutinul majoritar este astfel creditabil ca fiind obiectiv şi imparţial, din moment ce el antedatează formaţiunile partizane. Atâta vreme, deci, cât alegerile s-au desfăşurat având drept protagonişti candidaţi neînregimentaţi partinic, chestiunea inechităţii – pe motive de interes partizan – nu s-a pus, pentru că nu avea nici un temei real, scrutinul fiind certamente just. De îndată însă ce candidaţii reprezintă partide, problema devine iminentă. Ea nu vizează deci candidaţii, ci ceea ce se află în spatele lor, partidele.

Aşa se face că astăzi este aproape unanim recunoscut că acest tip de scrutin este mai degrabă eficient decât echitabil, în sensul că acesta asigură cea mai bună stabilitate politică (parlamentară şi guvernamentală) a unei ţări. Apărătorii lui sunt chiar înclinaţi să susţină că justiţia sa stă, la rigoare, în funcţionalitate; aşa cum o lege poate fi în spiritul ei perfect dreaptă, dar în realitate să se dovedească neaplicabilă, ceea ce anulează legea însăşi. Democraţia britanică sau cea americană sunt în acest sens o dovadă elocventă; bipartidismul, caracteristic regimului politic din Marea Britanie şi S.U.A., presupune cumva acest mod de scrutin, de pe urma căruia el se fortifică. Este dovedit istoric că în Marea Britanie guvernul nu poate cădea prin procedurile parlamentare obişnuite, dat fiind că el se sprijină întotdeauna pe o majoritate absolută în corpurile legiuitoare, ci numai în urma unei crize în interiorul partidului majoritar. "În Marea Britanie, partidul la putere primeşte din partea alegătorilor o misiune precisă: să guverneze, să-şi realizeze programul, platforma electorală pentru care s-a pronunţat majoritatea electorală; partidul minoritar are o funcţie de asemenea precisă: să alerteze opinia publică, controlând partidul de la putere, pregătindu-se să preia guvernarea. Din punctul de vedere al eficienţei guvernamentale, situaţia pare

ideală: partidul de la putere are asigurată o majoritate, dacă nu necondiționată, oricum coerentă și disciplinată. "[4]

Unii politologi, chiar unii juriști[5] văd în această modalitate de scrutin o hegemonie a celor două mari partide, căci aceasta duce cu regularitate la eliminarea unei eventuale a treia forțe politice. Situația este totuși ceva mai complexă sau oricum, nu atât de mecanică precum o înfățișează criticii acestui sistem. În definitiv, atât Marea Britanie cât și Statele Unite au cunoscut istoric primenirea sistemului lor bipartidist. Mai mult, bipartidismul britanic (*à l'anglaise*) nu mai este astăzi atât de "pur" precum susține câte o teorie politică, căci un al treilea partid (liberal) își face tot mai simțită prezența pe scena politică a țării.

Analiștii politici semnalează și analizează defectele, reale și potențiale, ale scrutinului majoritar. Astfel, teoretic, prin intermeiul acestui mod de scrutin, un partid poate ajunge la o covârșitoare majoritate parlamentară în condițiile unor victorii la limită la nivelul fiecărei circumscripții, opoziția riscând într-o stare atare situație să nu fie reprezentată, deși pentru ea au votat – să zicem – 49% din electorat. Aceasta este doar o situație ipotetică, care, din fericire, n-a fost probată până astăzi. La fel, un partid poate obține majoritatea parlamentară câștigând la limită în majoritatea circumscripțiilor dar având pe ansamblul național un număr de voturi mai mic decât partidul de opoziție. Oricum, se poate întâmpla – și aceasta, din nefericire, nu mai este o situație chiar ipotetică – ca raportul de voturi obținute de cele două partide să nu se regăsească în raportul de mandate obținute. În sfârșit, acest procedeu electoral exclude din reprezentanța națională – prin bipartidismul pe care-l cultivă – partea cetățenilor care și-a dat votul formațiunilor politice mai mici. Pentru aceste motive, modul de scrutin majoritar este considerat de unii politologi ca fiind nedrept.

Se cuvine totuşi arătat că, în practica politică, legile electorale au prevederi în măsură să controleze şi chiar să înlăture cel puţin unele din efectele absurde de genul celor descrise mai înainte. Pentru aceasta, însă, legile adoptate se abat de la – să zicem aşa – pura doctrină a modului de scrutin majoritar, admiţând o formulă mixtă.

Desigur, scrutinul majoritar nu este la fel în toate ţările. De altfel, nu sunt două ţări care să aibă absolut aceleaşi reglementări în materie electorală. În esenţă, totuşi, se pot găsi trei tipuri mari de scrutin majoritar uninominal, în situaţia circumscripţiei cu un singur mandat.

Scrutin majoritar uninominal cu un singur tur. În cadrul acestui tip, candidatul care obţine cel mai mare număr de voturi este ales, indiferent dacă este vorba de majoritate absolută sau relativă. Cu alte cuvinte, cu un procentaj redus, să presupunem, de 20, un candidat poate să câştige mandatul parlamentar pus în joc, dacă nici un alt contracandidat nu obţine mai mult (este însă o situaţie mai degrabă teoretică; în realitate, cum acest mod de scrutin se corelează strâns cu bipartidismul, şansa reală de a câştiga cu un asemenea procentaj este destul de redusă).

Scrutinul majoritar uninominal cu două tururi. Conform acestei modalităţi de votare, candidatul trebuie să obţină cel puţin jumătate plus unul din voturile exprimate pentru a fi ales. În condiţiile în care nici un candidat nu reuşeşte să culeagă din primul tur majoritatea absolută de sufragii, se procedează la al doilea tur. În acest caz, sunt două feluri de reglementări electorale: fie este suficientă majoritatea simplă în turul secund, fie, mai frecvent, se procedează la balotaj între primii doi candidaţi clasaţi după numărul de voturi obţinut în primul tur, câştigătorul având nevoie în acest caz de majoritatea absolută de sufragii pentru a fi ales.

Scrutinul preferențial sau alternativ. Prin acest tip de scrutin se combină într-un singur tur efectele celor două tururi de scrutin cu majoritate absolută. Alegătorii își exprimă opțiunea pentru un singur candidat, dar, totodată, își exprimă preferința într-o ordine descrescătoare pentru ceilalți candidați. Dacă nici unul dintre candidați nu a obținut majoritatea absolută la primul tur, atunci candidatul cu cel mai mic număr de voturi este eliminat, iar voturile obținute de acesta sunt repartizate la ceilalți candidați. Operația continuă până când unul din candidați obține majoritatea absolută necesară.

În cazul circumscripției cu mai multe mandate, scrutinul majoritar cunoaște două tipuri principale:

Scrutinul de listă. Potrivit acestei modalități, candidații sunt regrupați pe lista de votare în funcție de apartenența sau tendințele lor politice. Lista care primește numărul cel mai mare de voturi obține toate mandatele circumscripției respective.

Scrutinul majoritar plurinominal. Acest sistem electoral impune candidaților să se prezinte fără apartenență partizană, ca și cum ar fi independenți (chiar și atunci când nu sunt). Alegătorii înscriu pe buletin numele candidaților pentru care votează în limita numărului de mandate prevăzut pentru circumscripția respectivă. Sunt aleși candidații care obțin cel mai mare număr de voturi.

Reprezentarea proporțională

Dacă scrutinul majoritar este cel mai vechi și mai folosit, reprezentarea proporțională nu este astăzi într-o stare de inferioritate, multe state adoptând-o. Folosită pentru prima oară în 1889 în Belgia, reprezentarea proporțională este aplicată în zilele noastre în 57 de țări, ceea ce arată limpede prestigiul de care se

bucură. La acesta au contribuit și politologii, constituționaliștii etc., care au consacrat un mare număr de studii acestui subiect, mai toți relevându-i caracterul electoral just.

Prima calitate a sistemului proporțional pusă în evidență de analiști pare a fi, deci, justețea. Căci, atunci când între numărul de mandate obținute și numărul de voturi primite există proporționalitate, acest mod de scrutin se poate mândri cu justețea sa. În principiu, deci, nici o forță politică sau parte a opiniei publice nu rămâne fără reprezentare. Iar faptul că reprezentarea proporțională necesită scrutinul de listă arată că ea pune accentul nu atât pe persoane cât pe idei, pe platforme electorale, pe programe politice, pe partide. Jean-Marie Cotteret și Claude Emeri observau corect: "Reprezentarea este perfectă când raportul dintre procentajul de voturi obținute și cel al mandatelor obținute de un partide este egal cu unu."[6] Dar în procesul electoral această situație este aproape intruvabilă. Autorii citați mai sus remarcă mai departe: "Acest raport nu poate fi realizat în practică și repartiția resturilor conform metodei Hondt avantajează sistematic partidele care au obținut un număr mare de sufragii, ducând la supra-reprezentarea lor în dauna celor mai slab implantate și mai puțin omogene. Reprezentarea proporțională nu fotografiază doar convingerile electoratului, ci și accentuează influența noilor mișcări, ducând uneori la catastrofe: victoria fascismului și a național-socialismului a dovedit-o cu prisosință."[7]

Așadar, ceea ce – teoretic cel puțin – părea a fi un avantaj față de scrutinul majoritar, justețea adică, se diluează sensibil în practica electorală, mai ales prin instituirea unor praguri. Acestea însă sunt absolut necesare, căci, în absența lor (Republica de la Weimar rămâne cel mai relevant exemplu din perspectivă istorică, având în vedere consecințele; exemple însă se pot da și din actualitatea politică: la alegerile din 1991 din Polonia, nu mai puțin de 29 de partide au obținut reprezentare în Seim, cel mai

puternic partid având doar 12,3% din mandate), reprezentarea proporțională duce la fărâmițarea peisajului politic, pragurile electorale constituindu-se astfel într-un factor frenator pentru tendința de fragmentare politică; acestea variază între 0,7% (Olanda) și 8% (Liechtenstein).

Dacă proliferării partidelor politice i s-a găsit cumva un remediu, prin instituirea pragului electoral, în schimb un alt defect al acestui sistem electoral a rămas – să spunem așa – fără tratament. Este vorba de deficitara relație în care acesta așază alesul și alegătorii, în comparație, cel puțin, cu scrutinul majoritar. Faptul că alegătorii votează o listă de nume și nu un reprezentant anume conferă partidelor un rol capital în desemnarea candidaților, încurajând astfel obediența față de oligarhia partidului și, mai grav, dând – implicit – mandatului un caracter imperativ; în plus, cum posibilitatea candidaturilor independente este de regulă nulă sau foarte scăzută, independența inițială a unui reprezentant se va transforma rapid într-un nou partid politic, cu toate riscurile adiacente (oricum mai reduse decât neînregimentarea, care exclude accesul la reprezentare), tendința fragmentării politice ieșind iarăși la iveală.

Repartizarea mandatelor unei circumscripții proporțional cu numărul voturilor obținute cunoaște, în practica electorală, două modele de bază:

Reprezentarea proporțională integrală. Potrivit acestui model, țara întreagă este o circumscripție electorală. În consecință, odată totalizate voturile la nivel central, repartizarea mandatelor este o operație extrem de simplă din punct de vedere matematic. Acest sistem oferă cea mai bună concordanță între rezultatele electorale și reprezentarea parlamentară.

Reprezentarea proporţională apropiată. Conform acestui sistem, alegerile se desfăşoară în mai multe circumscripţii, repartizarea mandatelor făcându-se la nivelul acestora. Acest mod de scrutin implică un grad de neconcordanţă între numărul de voturi la nivel naţional şi numărul de mandate conferit, dat fiind faptul că circumscripţiile nu posedă acelaşi număr de alegători. Strict matematic, cu cât există mai puţine mandate, cu atât este mai dificil să se asigure o repartizare care să reflecte fidel ponderea relativă a fiecărui partid sau coaliţie de partide.

Repartiţia mandatelor în cazul reprezentării proporţionale necesită calcule matematice adesea complexe. O primă operaţie constă în calcularea unui coeficient electoral[8], în baza căruia se realizează o primă repartiţie a mandatelor. Numărul de mandate atribuit unei liste nu reprezintă niciodată numărul total de voturi exprimate în favoarea acesteia, deoarece apare întotdeauna un excedent de voturi. Aceste excedente trebuie să fie şi ele luate în calcul ulterior pentru a realiza o repartiţie pe cât posibil echitabilă a mandatelor.

Sisteme electorale mixte

Este destul de limpede că fiecare mod de scrutin are virtuţile şi defectele sale. În plus, dat fiind principiul diferit care stă la baza fiecăruia dintre cele două sisteme electorale, virtuţile şi defectele se dispun în mare parte simetric: dacă unul încurajează relaţia alegători-ales, celălalt o descurajează; dacă unul întăreşte personalitatea politică, celălalt dimpotrivă; dacă unul este mai indiferent la exigenţa reprezentativităţii, celălalt este foarte grijuliu cu acest aspect ş.a.m.d.. Nevoia de a găsi un sistem electoral deopotrivă operaţional şi just a dus la căutarea unor soluţii care să îmbine, pe cât posibil, avantajele fiecăruia dintre cele două mari sisteme şi, desigur, care să înlăture – în limita posibilităţilor tehnice –

neajunsurile. În acest spirit trebuie înțeleasă definiția sistemului mixt avansată de J. Cadart: "Un dozaj variabil de reprezentare proporțională și scrutin majoritar, și de diverse ingeniozități, asigurând, mai mult sau mai puțin, omogenitatea amestecului"[9]. Sugestivă este și ironia lui Cotteret și Emeri, care compară sistemele electorale mixte cu cocktailurile: "Legiuitorul procedează ca un barman pentru un cocktail: un deget de reprezentare proporțională și două de scrutin majoritar sau viceversa. În ambele cazuri, inventatorul este adesea mai satisfăcut de amestecul său decât consumatorul-alegător"[10].

Intenția care a stat la baza apariției acestor sisteme nu înseamnă însă automat și reușită. Orice mixaj produce modificări sistemice, care fac uneori de nerecunoscut elementele componente. Observația lui Florin Vasilescu privitoare la faptul că "încercarea de a prelua avantajele celor două tipuri de scrutin este însoțită de obținerea unor efecte care deformează, într-o măsură, caracteristicile de bază ale acestora"[11] este reală. Explicația oferită de juristul român este temeinică: "(...) o dată cu avantajele se preiau, cel puțin în parte, și dezavantajele fiecăruia din cele două tipuri de scrutin", așa că "un amestec care să conducă la rezultate absolut necriticabile nu este cu putință. Este aproape un postulat constatarea potrivit căreia nu există sistem electoral perfect, care să reprezinte soluția ideală pentru orice situație politică și care, prin el însuși, să determine ieșirea dintr-o criză politică exclusiv pe calea modificării unor norme de drept electoral"[12].

Printre sistemele electorale mixte, care sunt aplicate astăzi în 20 de țări, cele mai cunoscute sunt:

Votul cumulativ. Acesta este, de fapt, o modificare a scrutinului plurinominal, constând în aceea că alegătorul dispune de mai multe voturi și le poate folosi pentru același candidat. Mai precis, fiecare alegător dispune de un număr de voturi egal cu cel

al mandatelor. Partidele depun liste de candidați, dar numărul acestora poate fi mai mic decât cel al mandatelor. În această situație, un alegător își poate concentra toate voturile de care dispune pe lista pe care figurează un singur candidat. Rezultatul final se calculează prin totalizarea voturilor obținute de fiecare candidat, ceea ce echivalează cu o încurajare sensibilă a candidaturilor unice, independente sau nu. Concret, acesta este un mod de scrutin avantajos pentru reprezentarea unor minorități (naționale sau religioase), întrucât permite concentrarea opțiunilor și, apoi, multiplicarea lor. Dar această însușire poate fi deopotrivă o critică; adversarii acestui mod susțin că el produce o manevrare a voturilor care, finalmente, deformează voința politică reală a electoratului.

Votul limitat. Și acest tip de scrutin este o variantă a scrutinului plurinominal, ca și cel precedent, doar că modificarea suferită este în sens invers. Numărul de voturi de care dispune alegătorul este mai mic decât numărul mandatelor și, ca o altă deosebire importantă, el nu poate acorda toate voturile unui candidat. Candidații care obțin cel mai mare număr de voturi sunt declarați aleși. Paradoxul face însă ca rezultatele la acest mod de scrutin să nu difere mult față de cel al votului cumulativ, deoarece comportamentul electoral este în ambele situații în general același.

Votul unic netransferabil. În cadrul acestui sistem, oricâți candidați sunt înscriși, alegătorul dispune de un singur vot. Candidații care adună cel mai mare număr de voturi, indiferent de listă, sunt declarați aleși. Această modalitate de scrutin, pe care a folosit-o China și Japonia, aparent corectă, poate avea însă un efect pervers: atenția alegătorilor se concentrează în mare măsură pe un singur candidat din circumscripția respectivă, acesta câștigându-și mandatul la mare distanță față de ceilalți competitori, reprezentativitatea putând fi astfel serios afectată, căci aleșii nu mai au același suport electoral. Este motivul pentru care

această modalitate de alegere a fost supranumită "măciuca chinezească".

Votul de compensare. Denumit de unii cercetători "sistem mixt echilibrat"[13], de alţii "reprezentare proporţională personalizată"[14], acest sistem electoral, instituit de Germania Federală după al doilea război mondial, este probabil una din cele mai adecvate soluţii la o realitate politică şi naţională. Originalitatea acestei modalităţi electorale constă în faptul că alegătorul, dispunând de două voturi, le utilizează în cadrul a două tipuri de scrutin: unul majoritar uninominal, de tip britanic, deci într-un singur tur, celălalt după regulile sistemului de reprezentare proporţională. Votarea se efectuează deci în două circumscripţii diferite, corespunzătoare celor două tipuri de scrutin. În mod concret, cele 656 de mandate ale Bundestagului sunt distribuite în proporţii egale (câte 328) în circumscripţii de scrutin uninominal majoritar şi în circumscripţii de reprezentare proporţională în cadrul celor 16 landuri (unul fiind Berlinul). Fiecare alegător votează deci de două ori cu ajutorul unui buletin de vot unic, care este împărţit în două: o parte a acestuia cuprinde numele candidaţilor propuşi de partide pentru circumscripţiile de scrutin unipersonal, cealaltă parte conţinând listele de candidaţi prezentate de fiecare partid în cadrul landului. Voturile sunt contabilizate după regulile îndătinate proprii fiecărui mod de scrutin (în cazul reprezentării proporţionale – după metoda Hondt). Trebuie subliniat că decisive sunt rezultatele obţinute la scrutinul proporţional, în sensul că acesta stabileşte numărul de mandate la care are dreptul fiecare partid în cadrul unui land, potrivit, desigur, cantităţii de voturi câştigate. Cu alte cuvinte, repartiţia mandatelor prin reprezentare prroporţională are valoare de plafon numeric de reprezentare în care trebuie să se încadreze toate mandatele obţinute pe land. În cazul în care numărul de mandate obţinut prin scrutin majoritar este superior celui obţinut prin scrutin proporţional (cum s-a întâmplat la alegerile din 1990),

se suplimentează numărul mandatelor (în 1990 acesta s-a mărit la 662). Este motivul pentru care mandatele respective sunt numite "de compensare" (*überhangmandaten*). În sfârșit, pentru a încheia această prezentare, se cuvine arătat că la distribuirea mandatelor participă doar acele partide care au totalizat pe ansamblul țării cel puțin 5% din voturi sau cel puțin 3 mandate în circumscripțiile de scrutin majoritar (experiența alegerilor demonstrând că un partid care nu a obținut 5% din sufragii nu a câștigat nici 3 mandate în circumscripțiile de scrutin majoritar[15]).

Reglementarea electorală germană încurajează puternic ceea ce cercetătorii au numit *vot util*. Pragul de 5% obligă alegătorul să-și gestioneze votul cu mai multă grijă, în sensul de a-l acorda marilor partide (oferindu-l formațiunilor mici, alegătorul riscă irosirea votului său). Astfel se explică de ce există concordanță între votul pentru liste și cel uninominal. Se produce în acest fel o responsabilizare sporită a alegătorului. Solida majoritate parlamentară și stabilitatea guvernamentală pe care le cunoaște Germania (din 1982 se află la putere neîntrerupt coaliția compusă din CDU cu ramura sa bavareză și Partidul Liberal Democrat, argument pentru unii cercetători[16] de a aprecia sistemul german de partide ca fiind în esență bipartid) nu-și pot afla altă explicație.

Reușita politică a sistemului electoral german i-a adus nenumărate elogii, meritate, desigur, și l-a transformat într-un model pentru alte țări. Coreea de Sud, Rusia, Japonia, Ungaria, Croția, Italia etc. au adoptat sisteme elctorale de inspirație germană, în care sunt împletite cele două moduri clasice de scrutin. Ceea ce nu înseamnă, firește, că această modalitate electorală este perfectă și deloc criticabilă. "Votul util" poate fi interpretat, și unii chiar o fac, ca o forțare a alegătorului de a-și da votul altui partid decât celui preferat; situația în care este pus alegătorul care trebuie să-și dea "votul util" este comparabilă întru-totul cu situația în care este pus alegătorul indecis la cel de-al

doilea tur al scrutinului uninominal. Oricum, sistemele electorale sunt în mod fundamental un efect al sistemelor politice, nu o cauză. Ceea ce nu înseamnă că ele nu pot avea o influență reală, bună sau rea, asupra acestora.

În încheierea acestui capitol, ar fi poate de adăugat că și România a cunoscut un sistem electoral mixt imediat după primul război mondial, constând în folosirea celor două moduri de scrutin, majoritar și proporțional. Prin legea electorală adoptată în 1917, când în România se introduce scrutinul pe listă, nu s-au reglementat decât alegerile legislative din Vechiul Regat. Potrivit acestui act normativ, circumscripția electorală era chiar județul. Alipirea Transilvaniei și a Bucovinei la România, la 1 decembrie 1918, a creat o situație nouă, care nu putea fi soluționată fără a ține seama de specificul și istoria acestor regiuni. Ca urmare, prin două decrete-lege, ambele datate 26 august 1919, se hotărăște ca fiecare județ din aceste regiuni să fie compus din mai multe circumscripții, mărimea uneia stabilindu-se la 30 000 locuitori pentru Camera Deputaților și 70.000 pentru Senat, în fiecare circumscripție urmând să fie desemnat un reprezentant. Așadar, în vechiul Regat era folosit scrutinul proporțional, iar în Transilvania și Bucovina scrutinul majoritar uninominal. Abia legea electorală din 1926 stipulează generalizarea la nivelul întregii țări a reprezentării proporționale (art. 1 la acestei legi prevedea că alegerile se fac prin "vot universal, egal, direct, obligator și secret, pe baza reprezentării minorității, prin scrutin de listă, pe circumscripții electorale"[17], județul constituind o circumscripție electorală).

Influența modurilor de scrutin asupra sistemelor de partide

Aparent, modurile de scrutin au funcția de a institui reguli după care voturile sunt transformate în mandate. Indiscutabil că acesta este primul lor rol și, dintr-un punct de vedere strict tehnic,

juridic, este chiar unicul. Cu toate acestea, analiștilor vieții politice li s-a impus observația că modurile de scrutin au consecințe mult mai ample, care depășesc cu mult operația eminamente tehnică de transformare a sufragiilor în mandate. Ele produc efecte sesizabile atât asupra partidelor, silindu-le să adopte strategii adecvate, eficiente, cât și asupra votului alegătorilor.

Cei care au insistat mai mult asupra acestor efecte "secundare", dar controlabile, au fost susținătorii scrutinului majoritar, punând în evidență că acesta are o implicație certă asupra reducerii considerabile a numărului de partide și asupra asigurării stabilității guvernamentale. Replica proporționaliștilor n-a întârizat să apară și ea s-a construit pe imperativul justeții în transformarea voturilor în mandate, căci scrutinul proporțional este în chip evident mai corect la acest capitol. "Față de acest argument de bun simț, partizanii scrutinurilor majoritare pleacă de pe o poziție de inferioritate: ei trebuie «să justifice o injustiție»"[18], remarcă un cercetător. Majoritariștii, fără să nege importanța justeții, au pus însă un accent deosebit de apăsat pe eficiența, chiar pe pragmatismul politic. Căci este evident că modul lor preferat de scrutin se corelează strâns cu stabilitatea guvernamentală și cu alternanța la putere, două atúuri de extremă importanță, unul ținând de eficiența guvernării, celălalt de controlul puterii. Tipul majoritar de scrutin avantajează marile partide, și în chip aparte pe cel mai puternic, în repartiția mandatelor, căci un singur partid deține de regulă majoritatea parlamentară absolută, ceea ce-i permite să formeze singur guvernul. Este o situație în mod evident mai consolidată, mai sigură, mai stabilă decât cea rezultată din victoria unei coaliții de partide; divergențele sunt în acest ultim caz oricând posibile, ceea ce crează pentru guvernul respectiv un evident grad de precaritate. Iată deci că utilitatea politică a unui mod de scrutin poate fi tot atât de importantă pe cât este justețea celuilalt.

Desigur, toate aceste constatări sunt relative, ele fiind dublate de un set de numeroase excepții pentru fiecare tip de scrutin. "Legile" lui Maurice Duverger, care ipostaziau modurile de scrutin în cauze ale sistemelor de partide, exagerau de bună seamă, și însuși autorul lor s-a văzut silit, dacă nu să le retracteze, oricum să le nuanțeze considerabil. Georges Lavau s-a împotrivit cel mai aprig, în bună tradiție sociologică, fetișizării modului de scrutin[19], criticându-l violent pe Maurice Duverger. Ceea ce, după cum am arătat în capitolul precedent, a dat roade, căci partidologul francez avea să revină asupra constatărilor sale "legice": modurile de scrutin joacă doar un rol de acccelerare sau de frânare pentru constituirea unui sistem de partide, cauza rezidând în realitățile sociale, în ideologii, în structurile socio-economice în general.

Chiar dacă secunde, modurile de scrutin, fixând regulile vieții politice în general și a partidelor în special, au totuși o influență asupra acesteia, nefiind chiar lucrul mărunt, insignifiant pe care-l apreciase Georges Lavau. A examina cu atenție relațiile dintre modurile de scrutin și sistemele de partide, relații puse în evidență de Maurice Duverger, devine o operație absolut necesară.

Scrutinul majoritar uninominal și bipartidismul

Am arătat anterior că Maurice Duverger a observat cu agerime natura dualistă a vieții politice în general și a democrației reprezentative în special. "Orice politică implică o alegere între două tipuri de soluții: soluțiile intermediare se apropie de una sau de alta. Aceasta este echivalent cu a spune că centrul nu există în politică", scria Maurice Duverger. Pentru el, "centrul nu există altceva decât gruparea artificială a părții drepte a stângii și a părții stângi a dreptei. (...) De-a lungul istoriei, toate marile lupte de facțiuni au fost dualiste. (...) De fiecare dată când opinia publică este plasată în fața marilor probleme de bază, ea tinde să se

cristalizeze în jurul a doi poli opuși. *Mișcarea naturală a societății înclină spre bipartidism.*[20] (s.m., G.V.) Democrațiile reprezentative nu fac, la rigoare, decât să confirme această legitate, chiar dacă relațiile politice nu sunt de fiecare dată reductibile la acest dualism. Independent deci de modul de scrutin, independent chiar de existența vreunui mod de scrutin, viața politică cunoaște o dinamică duală, constând, pe scurt, în a opune susținătorii puterii adversarilor ei. Această dinamică esențială este – cum se exprima Pierre Martin – "mai mult sau mai puțin contracarată de o dinamică a dispersiei provocată de existența diferitelor grupuri sociale sau ideologice care înțeleg să fie reprezentate într-o manieră autonomă"[21]. Dinamica dualistă nu ține deci de modul de scrutin, ci de natura politicului, poate chiar a socialului; tocmai de aceea modul de scrutin poate să favorizeze sau să estompeze această tendință duală. În primul caz, se ajunge astfel la un sistem bipartid, în care două mari partide, mereu aceleași (cel puțin pentru o perioadă lungă de timp), alternează la putere, de fiecare dată având majoritatea absolută de mandate. Așa cum am văzut în capitolul precedent, Marea Britanie, Statele Unite, Canada, Noua Zeelandă coorespund acestui concept de bipartidism. Or, toate aceste țări anglo-saxone au adoptat cu mult timp în urmă scrutinul majoritar uninominal cu un tur. Mai mult, pentru o lungă perioadă de timp, ele au fost singurele care l-au practicat. Australia, câtă vreme a folosit scrutinul uninominal cu un tur, a avut un sistem bipartid "pur". De când a trecut la scrutinul unipersonal alternativ pentru alegerea Camerei Deputaților, ea s-a depărtat într-o oarecare măsură de bipartidismul *à l'anglaise*: ea are acum două mari partide, Laburist și Liberal, ce alternează la putere, și un mic partid de dreapta, Partidul Patriei (*Country Party*), aliat permanent al Partidului Liberal. Pentru susținătorii scrutinului uninominal cu un tur, acestea sunt dovezi irefutabile că bipartidismul se fundamentează – cel puțin, în anumite condiții sociopolitice – pe sistemul electoral preferat de ei. Acesta ar determina alegătorii să-și dea votul cu chibzuință, adică unuia din cele două mari

partide, pentru a nu risca pierderea sa. Astfel, grație "votului util", sufragiile se pot concentra aproape exclusiv pe două partide. Avantajele celor două mari partide, îndeosebi pentru partidul cel mai puternic, sunt și mai evidente dacă luăm în considerare că acest tip de scrutin transformă finalmente o majoritate simplă sau relativă de voturi într-o majoritate parlamentară absolută.

Maurice Duverger a demontat mecanismul prin care partidul Liberal din Marea Britanie a fost marginalizat în avantajul Partidului Conservator și al Partidului Laburist. Inițial, exista un bipartidism format din conservatori și liberali (laburiștii având mai puțin de 10% din voturi și din mandate); după primul război mondial, acest echilibru a fost răsturnat printr-o țâșnire a laburiștilor, aceștia ajungându-i pe liberali la 30% din sufragii. S-a creat astfel, pentru o scurtă perioadă, un tripartidism. Așa cum am văzut în capitolul precedent, tripartidismul este incompatibil cu sistemele democratice de partide; dacă se instaurează, el nu poate fi decât efemer. În consecință, începând cu 1924, liberalii cad la 17,6% din sufragii și la 40 de mandate, în timp ce laburiștii ating 33% din voturi și 151 de mandate; conservatorii obțin tot atunci 48,3% din voturi și 419 mandate. Din acest moment, bipartidismul britanic s-a restabilit, dar printre cei doi protagoniști figurând un alt agent politic, Partidul Laburist, alături de Partidul Conservator; prăbușirea liberalilor a continuat până în 1951, când ei au cea mai slabă performanță electorală: 2,5% din voturi și 1% din mandate; cu timpul însă liberalii au revenit la un scor electoral mai bun, astăzi deținând o poziție asemănătoare celei din 1924 (ciudățenia – sau poate logica ascunsă a istoriei – este că revigorarea lor se face de data aceasta în detrimentul conservatorilor[22]).

Sunt și alte exemple de mutații ale sistemului bipartizan, cu un ritm încă mai rapid. Québecul, de pildă, era dominat până în 1970 de două partide: Uniunea Națională, cu orientare conservatoare, și Partidul Liberal. După această dată însă s-a

dezvoltat extrem de rapid Partidul Québecului, în detrimentul Uniunii Naționale, astfel că s-a ajuns, mai clar începând cu 1976, la un nou sistem bipartid, format din Partidul Québecului și Partidul Liberal. Explicația este legată de creșterea aspirației la independență a locuitorilor acestei provincii canadiene, paralel cu prăbușirea valorilor conservatorismului în societatea Québecului. Dar, totodată, și modul de scrutin a jucat un rol: Uniunea Națională câștigase în 1966 alegerile efectiv din cauza injustiției modului de scrutin, căci, deși obținuse doar 40,8% din voturi, i se repartizaseră 56 de mandate (liberalii, cumulând 47,3% din voturi, primeau doar 50 de mandate). "În prima fază – arată Pierre Martin, folosind terminologia lui Maurice Duverger – sistemul electoral frânează urcarea Partidului Québecului, care nu obține decât un slab număr de mandate. Dar foarte rapid, Uniunea Națională se găsește marginalizată, și sistemul îi este puternic potrivnic în 1976 când ea încearcă să revină. *Pe ansamblu, sistemul a jucat în mod sigur un rol de accelarator al declinului său.*"[23] (s.m., G.V.).

În mod curent, bipartidismul este explicat – așa cum am arătat mai înainte – cu ajutorul noțiunii de vot util, care ar determina alegătorul să opteze – în situația în care preferințele s-ar îndrepta spre un partid mic – pentru unul din partidele mari, mai apropiat de formațiunea preferată. Deși verosimilă la o primă privire, explicația necesită mai multe precauții, căci, cum remarca același Pierre Martin, ea "are marele defect de a proiecta temperamentul-calculator al actorilor și observatorilor vieții politice asupra masei de electori, în realitate mult mai puțin politizată. (...) Alegătorul-calculator, care este susceptibil de a emite un «vot util», nu reprezintă decât o minoritate foarte slabă din corpul electoral, căci el trebuie să fie suficient de politizat pentru a calcula și neatras prea tare de un partid. Or, s-a remarcat frecvent că alegătorii cei mai politizați sunt cei mai convinși și că alegătorii cei mai schimbători sunt slab politizați"[24].

Constatarea aceasta, chiar corectă, nu atinge însă rațiunea tipului de scrutin în discuție. Existența unor alegători indecișii, "presați" totuși să participe la actul alegerii, nu înseamnă injustiție câtă vreme ei au alternativa non-participării: dacă au decis totuși să meargă la urne, aceasta înseamnă că au o opțiune. Apoi opțiunea lor electorală, dacă se va produce (adică, nu va ajunge absenteism electoral), nu este chiar arbitrară. Căci formațiunile partizane sunt foarte receptive la dilemele electorale și, în consecință, preiau ele însele inițiativa calculului și a persuasiunii, în urma căruia decid strategia campaniei lor electorale.

Un asemenea calcul făcut de partide poate merge până acolo încât să nu prezinte vreun candidat în circumscripțiile în care socotesc că nu au vreo șansă. Este exact ceea ce a făcut Partidul Liberal în Marea Britanie după ce a început declinul său, diminuându-și de la o consultare la alta numărul de candidați; începând însă cu anii '60, dimpotrivă, liberalii britanici au început să-și sporească numărul de candidați, rezultatele alegerilor consfințind corectitudinea calculului. Sistemul electoral joacă deci – utilizând termenii lui Maurice Duverger – un rol de frână sau de accelerator.

Mai este însă un aspect foarte revelator pentru dinamica bipolară: *campania electorală*. Ea joacă un rol important în polarizarea partizană, și acest rol este vizibil în campaniile pentru alegeri legislative. În timpul acestora, alegătorii foarte puțin politizați hotărăsc soarta votului lor. În sistemele bipartide, în care opoziția dintre cele două mari partide domină viața politică, campaniile electorale se concentrează pe acestea; analiștii vieții politice, comentatorii, mediile fac din lupta celor două mari partide un subiect omniprezent, obsesiv; partidele mai mici sunt astfel eclipsate. Partea puțin sau deloc politizată a electoratului va fi astfel atrasă de această campanie și, în consecință, își va da votul unuia din cele două mari partide. Analizând această situație

din perspectiva modalității electorale, Pierre Martin trage următoarea concluzie: *"Bipolaritatea nu constituie un fenomen local care urcă la nivel național; este exact invers. Este deci foarte adevărat că scrutinul uninominal cu un tur favorizează concentrarea voturilor asupra principalelor partide la nivel național: unul din efectele sistemului bipartizan este de a contribui la întărirea supra-reprezentării în mandate a celor două principale partide (mai ales a primului)".*[25]

Dacă lucrurile stau astfel, atunci obiecțiile formulate la adresa scrutinului acesta se dovedesc mult mai precare când acuză injustiția supra-reprezentării. Căci, existând o parte a electoratului nepolitizată, o parte pe care am putea s-o numim neutră, injustiția supra-reprezentării nu mai este atât de evidentă, căci supra-reprezentarea nu trișează, la rigoare, mai deloc. Ce sens ar avea încurajarea dispersiei politice într-o societate care nu simte nevoia ei (din moment ce indecișii se convertesc finalmente la una din tendințele politice majore fără ca astfel să-și trădeze vreo opțiune inițială)?

Dacă la acest capitol va fi foarte greu să se probeze nedreptatea acuzată a acestui tip de scrutin, faptul nu înseamnă că acesta este din toate punctele de vedere just. O injustiție într-adevăr dificil (nu însă imposibil) de apărat este situația – care, desigur, rămâne mai degrabă accidentală, căci nu constituie regula, și, pe deasupra, remediabilă printr-o nouă delimitare a circumscripțiilor – în care un partid deține majoritatea absolută a mandatelor ca rezultat al câștigării la limită în cele mai multe circumscripții, rivalul său având însă mai multe voturi pe ansamblu (un exemplu este cel al alegerilor din 1966 din Québec, arătat mai sus, când Uniunea Națională câștigă 56 de mandate cu 40,8% din voturi, în vreme ce liberalilor, cu 47,3% din voturi, le revin 40 de mandate). Pentru a preîntâmpina o asemenea situație, certamente nedreaptă, trebuie stabilite și aplicate criterii precise de

delimitare a circumscripțiilor (subiect mereu la ordinea zilei în Statele Unite ale Americii).

Dar susținătorii prea pasionali ai scrutinului uninominal, pe considerentul că numai acesta conduce societatea politică la sistemul bipartid, vor trebui să aibă în vedere și alte situații înainte de a trage o concluzie. Dacă exemplele din lumea anglo-saxonă confirmă așteptările lor, în schimb există și alte exemple care le infirmă. Astfel, după independența obținută în 1947, India a introdus scrutinul uninominal cu un tur atât pentru alegerile legislative cât și pentru cele de la nivelul statelor componente. Aceasta nu a condus însă la apariția sistemului bipartid. Sistemul de partide indian care s-a developat avea o configurație inedită pentru o democrație: la centru-stânga un partid dominant, Partidul Congresului, la stânga și la dreapta acestuia mici partide de opoziție[26]. Modalitatea de alegere bazată pe scrutin uninominal cu un tur a favorizat dominarea Partidului Congresului, căci ea îi permitea să transforme majoritatea relativă de voturi în majoritatea absolută de mandate; această situație nu a dus însă la apariția celui de-al doilea mare partid. Cu timpul s-a produs uzura Partidului Congresului, ceea ce a permis unei vaste coaliții a partidelor de opoziție, deopotrivă de stânga și de dreapta, să câștige alegerile. Lucrul acesta s-a întâmplat de două ori, în 1977 și 1989. De fiecare dată însă coaliția câștigătoare a eșuat: partidele componente erau prea eterogene, chiar opuse pentru a nu se crea instabilitate guvernamentală; în ambele dăți, criza politică a fost rezolvată prin alegeri anticipate, pe care Partidul Congresului le-a câștigat din nou.

O situație oarecum similară poate fi găsită și în istoria electorală a României. În perioada 1919-1926, în Transilvania și Bucovina s-a folosit modul de scrutin în majoritar uninominal. Nu s-a făcut însă observat vreun efect al acestuia asupra sistemului de partide sau asupra morfologiei partizane românești.

Exemplul indian – ca și cel românesc – arată limpede că tendința bipolară pe care o induce scrutinul uninominal cu un tur poate fi răsturnată de dispersia societății. Cu alte cuvinte, *dacă o societate nu îndeplinește condițiile favorabile bipartidismului, modalitatea de scrutin singură nu are forța de a-l impune.* Mai mult, dacă se optează mecanic sau mimetic pentru un mod de scrutin, calitățile preconizate – în cazul Indiei: alternanța la putere și stabilitatea guvernamentală – pot deveni defecte. Cum remarcă același Pierre Martin analizând cazul indian, "alegătorii n-au de ales decât între absența alternanței (o nouă victorie a Partidului Congresului) și dezordinea decurgând fatal dintr-o victorie a coaliției heteroclite opusă Partidului Congresului. Avem încă o ilustrare a faptului că un mod de scrutin poate să aibă efecte diferite, în funcție de tipul de societate în care este aplicat"[27].

Lipsind deci condițiile socio-politice care determină sistemul dual de partide, adoptarea modului de scrutin majoritar uninominal cu un tur poate avea efecte contrare celor așteptate. Virtuțile acestuia, dovedite în democrațiile anglo-saxone, adică alternanța la putere și stabilitatea guvernamentală, se transformă în contrariile lor: permanentizarea la putere sau, în caz contrar, criză politică majoră. Aceeași soartă pot avea și alte presupuse calități ale acestui mod de scrutin, cum ar fi, bunăoară *moderația forțelor politice.* S-a susținut mult timp că acest tip de scrutin ar avea un efect de îmblânzire sau de domolire a elanului adversativ al partidelor politice, din pricina faptului că mecanismele de atragere a electoratului indecis nu pot fi eficiente dacă se bazează pe o retorică politică agresivă, demolatoare; stilistica luptei partizane, impusă de exigențele persuasiunii electorale, ar presupune deci un cod al eticii politice care să respecte adversarul. Nici această calitate nu s-a dovedit însă a fi o consecință directă a adoptării acestui gen de scrutin; dimpotrivă, în țări precum India sau Sri-Lanka sistemul electoral a provocat – după toate indiciile – un

val de ostilitate politică, adversitate ireconciliabilă, ură comunitară etc. Raționamentul privind impactul rațional-civilizator al scrutinului uninominal cu un tur poate fi, așadar, inversat: partea ezitantă, nehotărâtă a electoratului poate fi câștigată prin discusuri pline de demagogie vituperantă, pentru că îi lipsește discernământul politic. Și constatarea aceasta nu este valabilă doar pentru țările subdezvoltate, unde forțele politice sunt marcate de ranchiună, ci, uneori, chiar și în țările dezvoltate și cu democrații îndelung rodate. Unii analiști politici au văzut, de pildă, în Marea Britanie de sub guvernul Margaret Thatcher și în S.U.A. de sub președinția lui Ronald Reagan o deteriorare sensibilă a moderației vieții politice. În concluzie, dacă nici bipartidismul nu garantează civilitatea, urbanitatea în viața politică, cu atât mai puțin o normă de drept electoral. Este deci destul de sigur că moderația forțelor politice este determinată de parametrii socio-politici ai unei țări, chiar dacă, la rigoare, o oarecare influență poate avea și sistemul electoral în vigoare.

În sfârșit, mai trebuie făcută o remarcă: *scrutinul uninominal cu un tur nu este singurul în măsură să favorizeze un sistem bipartid.* Istoria a arătat că sunt și alte moduri de scrutin care se corelează cu bipartidismul. Această constatare, dacă nu are o valoare genetică, exprimă cel puțin o compatibilitate, pe care mulți analiști o ignoră cu desăvârșire. Mecanismul prin care scrutinul uninominal cu un tur facilitează stabilirea sistemului bipartid (supra-reprezentarea în mandate a celor două principale partide, și îndeosebi a primului) este inclus și în alte moduri de scrutin.

Scrutinul plurinominal, de pildă, conține același mecanism, cu efecte încă și mai puternice în ceea ce privește transformarea majorității relative de voturi în majoritate absolută de mandate parlamentare. În 1950 și în 1957 Turcia a aplicat scrutinul de acest tip, și rezultatele electorale au configurat un sistem partizan compus

din două partide. Belgia, de asemenea, înainte de a introduce scrutinul de reprezentare proporțională (în 1898), folosea un mod de scrutin plurinominal cu două tururi, rezultatul fiind un clar sistem bipartid. Și România avea, până la primul război mondial, un sistem bipartid "pur", format din Partidul Național Liberal și Partidul Conservator, consecință a unui mod de scrutin asemănător, dar mai ales a sistemului electoral cenzitar (colegiul I al marilor proprietari funciari era fieful Partidului Conservator). Alegerile prezidențiale în S.U.A., care sunt cele mai importante pentru viața politică americană, se desfășoară, de asemenea, pe baza unui scrutin de tip plurinominal (cu un tur), constând în aceea că alegătorii aleg mai întâi pe marii electori, aceștia la rândul lor alegând președintele; or, sistemul de partide american este pur bipartid.

Dar nu numai scrutinurile plurinominale au efecte bipartizane, ci și, în anumite condiții, modurile de scrutin proporționale. Fenomenul se petrece atunci când acestea permit supra-reprezentarea în mandate (adică atunci când sistemul reprezentării proporționale nu este sever... proporțional, din cauza, în general, a instituirii pragurilor electorale și/sau a primei electorale) și când există două partide sensibil mai puternice în ansamblul forțelor politice. Bunăoară, legea electorală spaniolă face ca un partid care a obținut 40% din voturi să obțină în realitate majoritatea absolută a mandatelor; la alegerile legislative din 1989 și 1992, socialiștii (PSOE) au obținut 39,9% și 39% voturi, dar 50% și 45,5% din mandate, ei și creștin-democrații (UCD) formând un sistem bipartid. Prevederi electorale asemănătoare, cu efecte similare asupra sistemului de partide, au Grecia și Portugalia. Germania ar putea fi și ea, după unii cercetători, un exemplu în sprijinul acestei idei, căci ei apreciază sistemul de partide din această țară ca fiind esențialmente bipartizan (deși nu este strict bipartid). Oricum, pare destul de cert că reprezentarea proporțională, atunci când este strunită de un barem electoral semnificativ, are un impact simplificator asupra numărului de partide, uneori mai eficient decât

scrutinul uninominal cu un tur. Alegerile din Rusia pentru Duma de Stat din 17 decembrie 1995 par să probeze acest lucru: prin scrutinul de liste au pătruns în forul legislativ doar 4 partide, din cauza baremului electoral de 5%, în timp ce prin scrutinul nominal au pătruns 18 formațiuni politice plus 77 de independenți (Duma de Stat are 450 de locuri, jumătate dintre acestea fiind atribuite direct partidelor prin scrutinul reprezentării proporționale, celelalte 225 de mandate făcând obiectul scrutinul majoritar). Alteori, ca în Polonia, simplificarea sistemului multipartid cere un anume timp: după alegerile din 1991, pătrunseseră în Parlament nu mai puțin de 29 de partide (coaliția gubernamentală dispunând de un sprijin de doar 35%), dar, după doi ani, în camera inferioară (Seim) a forului legislativ, și cea mai importantă, nu mai erau decât 5 partide; reducerea numărului de partide reprezentate în Parlament are apoi un efect direct asupra reducerii numărului de partide din societate (în cazul Poloniei, de la aproximativ 250 la aproximativ 60), dat fiind faptul că prin această exterioritate dispare în mare măsură rațiunea de a fi a acestora.

Se poate trage deci concluzia că și reprezentarea proporțională, în condițiile în care nu încurajează disiparea politică și-și "trădează" întrucâtva principiul are efecte bipartizane, într-o măsură asemănătoare celor provocate de scrutinul uninominal cu un tur. Situația, totuși, nu trebuie absolutizată. Durabilitatea sistemelor bipartide obținute trebuie să capete o confirmare istorică. Altminteri, concluzia poate fi contrazisă de numeroase exemple. Situația țării noastre din perioada interbelică ar putea fi și ea invocată ca un contra-argument convingător. Legea electorală adoptată în 1926, având la bază principiul reprezentării proporționale, prevedea (precum legea electorală spaniolă de astăzi) că un partid care obține 40% din voturi primește, ca primă electorală, încă 10%, pentru a-și putea asigura majoritatea absolută necesară unei guvernări stabile. În plus, condiția existenței a două partide politice părea și ea îndeplinită (Partidul Național Liberal și Partidul Poporului, într-o

primă fază, apoi Partidul Național Liberal și Partidul Național Țărănesc). Cu toate acestea, România a fost departe de instituirea unui sistem bipartid în toată perioada celor 12 ani de pluripartidism care au urmat; sistemul de partide rezultat după aproape fiecare consultare electorală era multipartid cu un partid dominant, uneori chiar ultradominant, judecând după ponderea voturilor și a mandatelor, dar, paradoxal, incapabil să-și ducă la bun sfârșit mandatul. De pildă, la alegerile pentru Camera Deputaților din 1927, PNL câștigă 61,69% din voturi și 318 mandate, iar următorul clasat, PNȚ, obține 22,09% din sufragii și 54 de posturi de deputat[28]; la alegerile pentru aceeași cameră din 1928, adică după un an și jumătate, PNȚ câștigă 77,76% din sufragii și 348 mandate, iar PNL nu izbutește să culeagă decât 6,55% din voturi și doar 13 posturi de deputați[29]. Se constată, ca un al doilea paradox, nu numai că protagonistul acestui sistem era cam de fiecare dată altul (deși o predominanță a PNL poate rezulta în final), ci și extraordinara amploare a oscilațiilor electoratului (câteodată – cum se vede din exemplele date – de la un an la altul). Rezultatele acestea au în ele ceva profund neverosimil: frauda electorală de notorietate din epocă modifica, desigur, voința politică a electoratului, astfel că sistemul de partide rezultat era artificial, neconcludent; în același timp, oricât de mare ar fi fost falsificarea, aceastea nu poate explica în întregime amplitudinea schimbării de opțiune: ea trebuie să fi avut și cauze reale, cum ar fi, de pildă, incultura de ordin democratic (explicabilă și aceasta într-o țară în care 3/4 din populație era analfabetă).

Scrutinul majoritar uninominal cu două tururi și alianțele dintre partide

Conceput pentru a înlătura arbitrariul sau abuzul prin care scrutinul uninominal cu un tur transformă majoritatea relativă de voturi în majoritate absolută de mandate, scrutinul majoritar uninominal în două tururi s-a dorit mai just sau, cel puțin, mai

respectuos cu voința electorală, chiar dacă aceasta trebuie să se exprime față de un evantai politic sever redus, format doar din două forțe. Cu toate că, din punctul de vedere al echității electorale, acest tip de scrutin aduce o îmbunătățire, – chiar "forțând" voința alegătorului, adică silindu-l să opteze între două partide atunci când preferința sa s-a exprimat pentru un al treilea -, puține țări l-au adoptat pentru alegerile legislative. Există totuși o țară democratică ce l-a utilizat cu perseverență în istoria sa, deși nu exclusiv (mai puțin la alegerile legislative din 1940 și 1958): Franța. Experiența franceză este deci destul de edificatoare pentru a permite concluzii pertinente asupra efectelor politice provocate de aplicarea acestui gen de scrutin. De altfel, însuși Maurice Duverger, atunci când a formulat a doua "lege" ("Scrutinul majoritar uninominal cu două tururi tinde la un sistem de partide multiple, suple, dependente și relativ stabile."[30]), a avut în vedere în bună măsură experiența politică a propriei țări. Acest mod de scrutin a fost folosit și de Germania înaintea primului război mondial pentru desemnarea reprezentanților. Trebuie totuși arătat că scrutinul uninominal cu două tururi este utilizat de multe țări, printre care și România, în alegerile prezidențiale și în cele locale (pentru alegerea primarilor). Așadar, acest mod de alegere a fost testat îndeajuns pentru a-i putea surprinde implicațiile partizane de ordin sistemic. Iar formula lui Duverger este, pe cât de concisă, pe atât de exactă.

Cele patru adjective calificative ale "legii" lui Duverger țin, de fapt, de două categorii: "multiple" și "relativ stabile" vizează cantitatea, mare și oarecum constantă, a numărului de partide, deci entitățile partizane, în timp ce atributele de "suple" și "dependente" se referă la disponibilitatea strategică a formațiunilor politice spre schimbare, spre dialog, spre compromis. Deci, pe de o parte, partidele, relativ numeroase, au o *ideologie identitară marcată*, fuziunea sau autodizolvarea fiind excluse, și, pe de altă parte, ele sunt maleabile, flexibile, cu *propensiune asociativă*.

Într-un cuvânt, scrutinul uninominal cu două tururi favorizează un sistem partizan prin care partidele cultivă alianțele. Dacă avem în vedere că această modalitate de desemnare a reprezentanților a fost adoptată de cea de a III-a și a IV-a republică franceză (ca și Germania de dinaintea primului război mondial), unde nici un partid nu putea obține singur majoritatea absolută de sufragii, atunci el poate fi apreciat ca un inteligent remediu politic, pentru că, într-o astfel de situație, numai alianțele interpartizane pot constitui o soluție. Desigur, strategia alianțelor a fost impusă de cerințele celui de-al doilea tur.

Așa se face că acest tip de scrutin implică un sistem în care se combină existența unui număr important de partide cu o tendință – fie și numai în mod subiacent – dualistă. Căci candidații celor mai mari două partide care se califică în turul secund reprezintă cele două mari tendințe de opinie care, la rigoare, acoperă societatea (să ne amintim de tendința fundamental duală care există într-o societate, tendință exprimată cu pregnanță de M. Duverger). Sistemul electoral exercită deci o evidentă presiune ca, în situațiile în care se produce cel de-al doilea tur, partidele politice să se alinieze de-a lungul a doi vectori. Partidele, dacă vor să fie competitive, n-au altă șansă decât alianțele, pentru ca logica sistemului electoral constrânge în această direcție. Partidele politice trebuie deci să-și formuleze strategii de alianță, pentru că, numai cu ajutorul acestora pot câștiga în al doilea tur un număr de mandate mai mare decât numărul de voturi primit în primul tur. În absența alinațelor într-un astfel de context electoral, un partid se condamnă la marginalizare.

Este edificator exemplul Partidului Comunist Francez, care la alegerile din 1928 și 1932 a obținut 11,3% și – respectiv – 8,3% din sufragii, dar 2,3% și – respectiv – 2% din mandate, și aceasta pentru că avut o strategie de izolare politică, prin care refuza orice alianță, cu socialiștii sau de radicaii, sub argumentul "luptei de

clasă". Începând însă cu 1936, comuniștii francezi acceptă strategia Frontului Popular, situație care îi va propulsa în clasamentul mandatelor (cu 15,3% din voturi obțin 11,8% din mandate), deși partidul rămăsese destul de rigid. Tentația izolaționistă a Partidului Comunist se manifestă din nou în 1958, la restabilirea scrutinului uninominal cu două tururi, când, cu 18,9% din voturi nu obține decât 2,2% din mandate. De revenirea acestui mod de scrutin vor profita socialiștii care, prin alianțele încheiate, au dovedit că au o strategie nu numai pe termen scurt, ci și pe termen lung. Pentru alegerile din 1962 socialiștii și radicalii au încheiat un acord electoral cu comuniștii pentru al doilea tur, ceea ce s-a materializat într-un câștig nu atât de voturi cât de mandate, deopotrivă pentru alianța de stânga în ansamblu și pentru fiecare partid component (PCF câștigă 40 de mandate cu 21,8% din voturi; SFIO câștigă 65 de mandate cu 12,5% din voturi, în condițiile în care la precedentele alegeri câștigase 40 mandate cu 15,7% din sufragii). Începând cu această dată mulți deputați socialiști datorează alegerea lor voturilor comuniștilor. Alianța de stânga s-a permanentizat în bună măsură pentru că socialiștii nu-și pot permite luxul să rupă cu comuniștii (ar pierde electoral foarte mult).

Cum și la dreapta s-a format în același timp o alianță, între gaullești, democrat-creștini și independenți, viața politică franceză se putea defini ca un sistem de alianțe bipolare. Dualismul alianțelor este evident atât la alegerile prezidențiale, cât și la cele legislative sau la cele municipale și cantonale. Dualismul va deveni complet începând din anul 1974, când ultimele elemente ale dreptei se raliază în jurul președintelui nou ales, Valéry Giscard d'Estaing. Cele patru partide principale s-au așezat două câte două în câte o coaliție – pe de o parte PCF și PS, pe de alta, RPR și UDF – desăvârșindu-se astfel bipolaritatea stânga/dreapta.

În cadrul fiecărei coaliții s-a păstrat însă pluralismul, căutându-se să se ajungă la condiții echitabile; astfel că, pentru a putea echilibra din punct de vedere electoral mișcarea gaullistă, partidele de dreapta negaulliste s-au regrupat în interiorul UDF, iar socialiștii și radicalii au procedat la alianțe încă din primul tur pentru a contrabalansa influența electorală a comuniștilor. Această așezare a sistemului de partide francez se datorează într-o măsură însemnată scrutinului uninominal cu două tururi. "Într-o măsură însemnată", și nu în totalitate, pentru că, după cum am arătat mai înainte, sistemul de partide este fundammental produsul societății.

Începând cu 1981, sistemul partizan francez a suportat unele modificări, semn că în societatea franceză au apărut probleme și aspirații noi. Vechile alinațe au rămas, PC-PS și RPR-UDF jucând mai departe un rol politic major, dar alături de ele au apărut două formațiuni politice noi: ecologiștii și Frontul Național. Scrutinul uninominal cu două tururi a făcut până acum ca Frontul Național să nu poată accede la reprezentare parlamentară; acestuia i se întâmplă un lucru oarecum asemănător cu ceea ce s-a întâmplat comuniștilor în 1928 sau în 1958, cauza fiind aceeași, lipsa alianțelor, deoarece, altminteri, el reușește să câștige în mod regulat mai bine de 10 procente din voturi. Deși lipsit de reprezentare parlamentară, Frontul Național[31] nu dispare (ba, s-ar părea, dimpotrivă, se dezvoltă), probă elocventă a faptului că nu modul de scrutin este factorul decisiv pentru viața politică partizană.

Cum am arătat însă anterior, nici un mod de scrutin nu este perfect. Fiecare are virtuțile și defectele lui. Nici scrutinul uninominal cu două tururi nu face excepție de la această regulă. Dacă efectele benefice ale acestuia sunt deja evidente din descrierea de mai sus, constând în mod esențial în impactul lui coalizator, defectele sunt reductibile la același mecanism.

Astfel, în nevoia lor de a stabili coaliții, partidele ajung uneori să stabilească alianțe "contra naturii". Partide care-și fac din valorile democrației crezul lor politic ajung, câteodată, să se alieze cu altele al căror atașament la acestea este incert, nesigur, dacă nu evident potrivnic. Concret, socialiștii francezi au procedat la alianța cu comuniștii în 1962 din pur calcul electoral, calcul la care îi împingea scrutinul uninominal cu două tururi. Fără sprijinul comuniștilor, socialiștii riscau o pierdere masivă de mandate și – implicit – marginalizarea politică, pentru că în acel moment se aflau într-un regres electoral evident; cu sprijinul comuniștilor, în schimb, socialiștii n-au putut multă vreme să acceadă la putere, dat fiind faptul că electoratul francez nu-și permitea riscul de a vota o alianță în care comuniștii erau dominanți. Este motivul pentru care alternanța la putere nu s-a produs vreme îndelungată. Abia în anul 1981, când intelectualitatea franceză a început să se demarxizeze, conștiintizând Gulagul, și Partidul Comunist intră într-un evident recul, pierzând mult față de perioada anterioară, temerile francezilor față de o victorie a stângii se risipesc în mare măsură și, pe un asemenea fond, alternanța la putere s-a putut în fine produce.

Reprezentarea proporțională și multipartidismul

Apărută pentru a corija injustiția provocată de scrutinul majoritar, reprezentarea proporțională a fost dintru început mai puțin atentă la implicațiile de ordin funcțional. Grație ei, partide mici și mijlocii pătrund în parlamente, alături, desigur, de cele mari, fără ca acestea să mai fie suprareprezentate, ceea ce denotă o evidentă echitate în raport cu scrutinul majoritar. Numai că prin pătrunderea în corpurile legiuitoare a atâtor partide se produce – de regulă, nu însă întotdeauna – o fragmentare politică care poate ușor să ajungă la blocaj parlamentar și, prin acesta, la criză politică, cu consecințe, uneori, imprevizibile.

Este de notorietate compoziția *Reichstag*-lui în timpul Republicii de la Weimar, în care erau reprezentate 15 partide, situație pusă de mulți istorici și politologi în legătură cu folosirea unui scrutin proporțional de maximă fidelitate. Legătura însă trebuie înțeleasă în sensul influenței și nu al determinării. Altminteri, interpretările extreme ale acestei situații, mergând până la acuzarea reprezentării proporționale de căderea Republicii de la Weimar și de venirea lui Hitler la putere[32], sunt exagerări destul de fantaste. Responsabile pentru o asemenea situație erau condițiile socio-economice ale epocii, cultura naționalistă germană, prea redusele afinități democratice ale clasei politice germane etc., nu atât scrutinul de reprezentare proporțională. După unii cercetători, sistemul electoral al Republicii de la Weimar a avut mai degrabă un efect invers, întârziind cu un an venirea la putere a lui Hitler; căci, cu un sistem majoritar cu unul sau două tururi, naziștii ar fi obținut mai ușor majoritatea absolută a mandatelor chiar din 1932, pentru că atunci aveau o considerabilă influență electorală (37,3% din voturi) și adversarii lor erau divizați[33].

Germania Federală nu a renunțat însă complet la sistemul reprezentării proporționale și, cu toate acestea, ea a cunoscut din 1945 încoace o remarcabilă stabilitate politică, aflată, în plus, sub semnul cert al democrației. Cum se explică această stabilitate, în condițiile în care scrutinul reprezentării proporționale rămâne decisiv, ca și înainte, chiar dacă nu singurul, și în care, firește, condițiile sociale sunt – în linii mari – aceleași? Întrebarea este extrem de provocatoare, de dificilă, răspunsul având nevoie mai întâi de un preambul metafizic. Cuvintele lui O. Spengler din ***Declinul Occidentului*** pot fi un asemenea preambul: "Fiecare stat manifest în istorie nu există decât o dată și se modifică insensibil cu fiecare moment, chiar sub crusta unei constituții rigide fixate prin lege. La fel, cuvintele «republică», «absolutism», «democrație» au în fiecare caz particular o semnificație și devin frazeologice

de îndată ce le folosim în chip de concepte fixe, cum o fac de obicei filosofii și ideologii. O istorie politică este o fizionomie și nu un sistem."[34] S-ar putea deci răspunde că, deși aceeași cu cea de dinainte, Germania postbelică este totuși alta, ceea ce, principial, n-ar avea cum să fie o eroare. De ce este totuși alta? În ce constă modificarea? Evident că numai analiza pozitivă poate da un răspuns mulțumitor.

Trebuie avută în vedere, mai întâi, situația postbelică în care s-a aflat Germania și care a dus ea însăși la simplificarea eșichierului ei politic. Scoaterea în afara legii a Partidului Național Socialist Muncitoresc German în 1945, ca și discreditul electoral al partidelor dreptei protestante, care colaboraseră cu naziștii, au contribuit nemijlocit la acesată simplificare. În acest fel, spațiul politic de dreapta nu mai avea o acoperire partizană, ceea ce a ușurat sensibil cucerirea lui de către moștenitorii Centrului Catolic și al filialei sale bavareze, Uniunea Democrat Creștină (CDU – *Christliche Demokratische Union*) și Uniunea Social Creștină (CSU – *Christliche Soziale Union*). Spațiul politic de stânga a fost ocupat electoral de partidul Social Democrat (SPD – *Sozial Demokratische Partei Deutchlands*), dat fiind faptul că Partidul Comunist nu se mai putea bucura de nici un sprijin electoral (nu reușește să treacă pragul celor 5% din sufragii la alegerile din 1949) în condițiile în care landurile de est erau ocupate de sovietici (în 1953 este chiar interzis). Astfel, dacă în 1949 erau reprezentate în Bundestag 10 partide, în 1953 numărul acestora se reducea la 5, iar în perioada 1961-1983 sunt doar 3 formațiuni partizane (socialiștii, democrat-creștinii și liberalii). Sistemul de partide german devine destul de similar cu cel din Austria. Simplificarea eșichierului politic nu se datorează, deci, modului de scrutin, ci istoriei și societății. Dovada este că, începând din 1983, procesul se inversează ușor, în sensul că pe arena politică pătrunde o a patra forță, "verzii" (ecologiștii), care izbutesc că treacă pragul celor 5 procente și să obțină astfel reprezentare parlamen-

tară; iar după unificarea din 1990, fatidicul prag electoral este trecut și de partidul comuniștilor reformați din fosta RDG.

Procesul acesta este, s-ar părea, mai larg, european (Franța, am văzut anterior, l-a cunoscut și ea): după tendința bipolară din anii '60 și '70, s-a înregistrat – independent de modul de scrutin folosit – o tendință de dispersie partizană, semn că societățile occidentale se confruntă cu probleme și aspirații noi (emergența mișcărilor politice ecologiste este în mod clar legată de problema mediului, total ignorată în perioada anterioară a *boom*-ului economic).

Dar acest proces nu a alterat câtuși de puțin stabilitatea politică a Germaniei. O contribuție ce nu poate fi neglijată în direcția stabilității guvernamentale a Germaniei a avut, desigur, și legea fundamentală. De pildă, regula majorității absolute pentru desemnarea cancelarului și aceea a obligativității de a alege întâi un cancelar înainte de a-l înlătura pe cel aflat în funcție au avut și au un cert efect stabilizator; coalițiile de opoziție conjuncturale, cu scopul pur negativ de a răsturna guvernul, fără să aibă o alternativă viabilă și fiabilă în schimb, sunt astfel puternic descurajate.

Dar situația Germaniei rămâne o experiență unică în felul ei și, de aceea, ireductibilă. În plus, aplicarea unică a scrutinului proporțional în alte țări se cuvine și ea analizată pentru a putea aprecia dacă există sau nu o influență a acestuia asupra sistemelor de partide respective. Situația Italiei de la 1945 la 1993 este relevantă în această privință. De-a lungul acestei perioade, Italia a cunoscut o izbitoare instabilitate guvernamentală, dar, surprinzător, o reală stabilitate a sistemului partizan, ceea ce l-a determinat pe un analist[35] să numească această situație "stabilitatea instabilității". Adevărul este că Italia de după cel de-al doilea război mondial avea uriașe probleme, care vor greva și pe mai departe

viața politică națională. Regimul politic fascist durase mai bine de două decenii, perioadă destul de lungă pentru a lăsa sechele. Pe lânga trista experiență a dictaturii, s-a văzut pusă în fața unor tendințe secesioniste (Sicilia voia să devină stat independent) care, oriunde, bulversează societatea. Se punea apoi problema reconcilierii naționale, o problemă cum nu se poate mai dificlă în descendența unei experiențe totalitare. Pe un asemenea fundal socio-istoric instabilitatea guvernamentală era de așteptat. Într-adevăr, Italia a cunoscut de-a lungul acestui timp nu mai puțin de 50 de guverne, toate fiind formate de Partidul Democrat-Creștin (PDC), în condițiile în care eșichierul politic și ponderea electorală a partidelor au rămas aceleași. PDC dispunea întotdeauna de o majoritate relativă în urma alegerilor (aproximativ 1/3 din voturi), situație care îl obliga la alianțe cu parteneri mai mici, precum Partidul Republican și Partidul Liberal, sau chiar cu rivalul de la centru-stânga, Partidul-Socialist. Toate guvernele s-au format în acest fel, prin coaliții, ceea ce explică efemeritatea lor: abandonarea coaliției de către un partid echivala automat cu căderea guvernului. Nu puțini analiști și observatori ai vieții politice italiene, dar și oameni politici au găsit ca țap ispășitor al acestei instabilități guvernamentale sistemul electoral: scrutinul de reprezentare proporțională. Italia proba că acest tip de scrutin duce la fragmentare politică și la instabilitate guvernamentală, pe de o parte, și la rigiditatea partidelor existente (ceea ce unii numesc "stabilitate politică"), pe de altă parte.

Dar, după alți cercetători, această corelație nu are nicidecum valoare genetică, concluzia fiind falacioasă. "Proporționalele – este de părere Pierre Martin – au fost departe de a juca un rol negativ în timpul acestei perioade. (...) Dacă s-ar fi instituit în 1945 un scrutin majoritar, cu unul sau două tururi, forța PDC i-ar fi condus pe socialiști la o alianță electorală permanentă cu comuniștii, ca în Franța de după 1962. Pentru a-și asigura victoria asupra alianței de stânga, democrația creștină ar fi fost neîndoielnic condusă să se

alieze electoral cu neofasciștii și monarhiștii. Ea ar fi monopolizat total puterea obținând majoritatea absolută a mandatelor la fiecare alegere, profitând de respingerea stângii dominate de comuniști și de efectele de amplificare ale scrutinului majoritar. Slăbirea tradiției democratice în Italia anului 1945, după mai bine de douăzeci de ani de regim mussolinian, și violența luptelor politice pe care aceste coaliții electorale le-ar fi favorizat ne dau dreptul să punem sub semnul întrebării longevitatea sistemului democratic italian în asemenea condiții. Sistemul electoral foarte proporțional a permis, dimpotrivă, constituirea în jurul PDC a guvernelor pluraliste, în care curentul laic de stânga moderată (Partidul Republican, Partidul Social-Democrat) era totdeauna reprezentat"[36].

Este, desigur, dificil să se valideze astfel de proprozițiii condiționale, știut fiind că istoria nu se poate scrie cu "dacă". În ciuda logicii lor impecabile, "adevărul" pe care ele îl susțin rămâne doart adevărul autorului. Un adevăr un pic contradictoriu: pe de o parte, este înclinat să bagatelizeze importanța factorului tehnic al modalității de scrutin în general, dar aceasta nu-l împiedică să aprecieze că scrutinul majoritar uninominal ar fi fost pentru Italia postbelică o catastrofă; pe de altă parte, nu poate să-și ascundă preferința pentru reprezentarea proporțională. Lucrul acesta este evident din poziția critică pe care Pierre Martin o adoptă față de schimbările de natură electorală petrecute în 1994.

După cum se știe, alegerile legislative italiene de la 27 martie 1994 s-au desfășurat după o nouă lege electorală, care a adoptat un sistem electoral mixt: 75% din mandatele parlamentare fac obiectul unui scrutin majoritar, pentru celelalte 25% aplicându-se scrutinul proporțional. Această schimbare a fost solicitată de cvasi-totalitatea partidelor. Reforma electorală devenise iminentă: dacă în mai puțin de 50 de ani au fost 50 de guverne, e logic că ceva trebuie schimbat. Adăugând la instabilitatea guvernamentală, scandalurile de corupție în care au fost implicați numeroși oameni

politici și care au compromis clasa politică italiană (aproximativ 60% din membrii Parlamentului din 1992 sunt implicați în anchete și scandaluri, doi foști prim-miniștri - Giulio Andreotti și Bettino Craxi – sunt puși sub acuzare, *post factum* fiind aproape de această situație și un al treilea, Silvio Berlusconi), constatăm că reforma era într-un fel inevitabilă. Opinia publică italiană (inclusiv partidele) vedeau și văd un remediu la aceste carențe politice prin instaurarea sistemului bipartid, căci vechiul sistem de partide se compromisese. Cum scrie Andrea Manzella, ai cărei termeni trebuie înțeleși în sens larg, "dincolo de responsabilitățile partidelor și ale oamenilor politici ca indivizi, îngrozitorul mecanism de însușire ilegitimă a resurselor publice pus în lumină de anchetă a provocat un efect de «delegitimare» generală a sistemului de partide"[37] (existent la acea dată, se înțelege). Italia avea deci nevoie impetuoasă de o schimbare chiar în mecanismul electiv, pentru a încerca astfel să contracareze fenomene precum finanțarea ocultă a partidelor care – apreciază aceeași cercetătoare – "era notorie"[38].

Alegerile din 1994, mai ales prin consecințele lor ulterioare (din 1995), nu par să fi rezolvat situația. De aceea actuala lege electorală va fi probabil și ea amendată în așa fel încât să constrângă și mai mult partidele la un sistem dual. Guvernul Dini a fost preocupat de introducerea scrutinului majoritar cu două tururi, pentru a se realiza astfel de *jure* ceea ce există *de facto*: două alianțe politice care acoperă în mare spectrul partizan din Italia, "Polul Libertăților", de centru-dreapta (compus în principal din *Alianța Națională* și *Forza Italia*) și "Măslinul", de centru-stânga (o grupare condusă de *Partidul Democratic al Stângii*, fost comunist).

O lege electorală nu produce însă efecte în chip imediat, mecanic. Ea are nevoie de timp pentru a-și arăta virtuțile și defectele reale (pentru că defectele ce apar după o primă aplicare pot

dispărea ulterior, partidele "învățând" în timp să se adapteze la cerințele legii). De aceea, poate, criticile prea grăbite riscă prea mult. Pierre Martin apreciază ca inoportun scrutinul majoritar într-o țară cu multipartidism exarcerbat, deoarece va duce la instabilitate politică. Sistemul electoral majoritar este foarte coercitiv în direcția alianțelor, într-adevăr, dar această constrângere nu are neapărat numai semnul negativ (adică de a sili partidele la alianțe incompatibile). Și, în fond, n-au făcut democrat-creștinii italieni și înainte, sub vechea lege electorală, o "monstrouasă coaliție" cu socialiștii? Așa că atunci când cercetătorul scrie că, sub actuala lege electorală, partidele italiene "de stânga și de dreapta trebuie să stabilească alianțe electorale cu parteneri extremiști în compania cărora ele nu pot să guverneze durabil"[39], ar fi necesar să-și amintească de cele 50 de guverne anterioare. S-ar putea spune, mai degrabă, că Italia nu are ce pierde.

În schimb, Pierre Martin are deplină dreptate atunci când afirmă, ca o concluzie asupra legăturilor dintre instabilitatea politică și modurile de scrutin, că "*în cadrul sistemului politic al multipartidismului exarcerbat cu partide extremiste, nu există mod de scrutin care să aducă o soluție miracolul la instabilitatea politică.* (...) Reprezentarea proporțională pare mai performantă în acest tip de situație dificilă, căci ea permite izolarea partidelor extremiste fără injustiția reprezentării și favorizează coincidența majorităților electorale și a majorităților guvernamentale"[40]. Cea de-a a doua parte a citatului conține o precauție importantă pentru a relativiza sensibil afirmația. În schimb, prima parte este, fără îndoială, riguros exactă.

Concluzii privind influența modurilor de scrutin asupra sistemelor de partide

Cei care s-au ocupat îndelung și în adâncime de relația dintre modurile de scrutin și sistemele de partide adiacente au constatat,

în cele din urmă, că orice "lege" trebuie relativizată, că nici un raport odată stabilit nu este în afara excepției, sau, cu alte cuvinte, că orice generalizare a unei efect sau a unei tendințe riscă să fie infirmată printr-un contra-exemplu. În același timp, a stipula că nu există nici o legătură între cele două relații este o evidentă enormitate.

Legătură există, și încă strânsă, dar aceasta se impune îndeosebi în cadrul socio-istoric al țării respective. Un exemplu edificator de impact indiscutabil al modului de scrutin asupra partidelor și asupra sistemului de partide îl oferă istoria României. După cum se știe, până la primul război mondial țara noastră avea un sistem bipartid, format din Partidul Național Liberal (PNL) și Partidul Conservator (PC). În epocă existau, desigur, și alte partide (Partidul Liberalilor Sinceri, Partidul Liberal-Democrat, Partidul Liberal-Conservator, Partidul Democrat-Radical ș.a., în general disidențe sau fracțiuni ale PNL sau PC, toate efemere; abia în 1895 se formează o formațiune distinctă ideologic și social: Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România), dar definitorii politic erau doar cele două. Această configurație partizană era legată în mod cert de sistemul electoral cenzitar. Argumentul irefutabil care susține această afirmație este că, din momentul în care Parlamentul (mutat la Iași) adoptă în 1917 o nouă lege electorală, prin care abolește censul electoral și stipulează sufragiul universal direct (inițial numai pentru bărbați), sistemul românesc de partide se schimbă radical, devenind multipartid cu partid dominant. Mai mult, unul din protagoniștii vieții politice de dinainte de război, Partidul Conservator, dispare brusc de pe scena politică românească. Chiar dacă, prin Al. Marghiloman, PC agonizează până în 1925 sub numele de Partidul Conservator Progresist (PCP), viața lui sfârșise practic o dată cu sufragiul universal: la alegerile din 1919, PCP obține totuși 13 mandate, dar la următoarele, din 1920 și 1922, nu mai izbutește să câștige nici un loc parlamentar[41]. "Dispariția bruscă a Partidului Conservator – observă Șt. Zeletin în

posteritatea imediată a acestui fapt istoric – este evenimentul cel mai plin de urmări din viața politică de după război."[42] Explicația este la îndemână: Partidul Conservator își baza reprezentarea parlamentară și, deci, existența pe sistemul electoral cenzitar, mai precis pe colegiul I al marilor latifundiari. Trecerea bruscă la votul universal direct (de la situația în care dreptul la vot direct nu era acordat nici la 2% din populația țării) a bulversat literalmente sistemul de partide din România. Șt. Zeletin avea deci toată dreptatea când constata, în 1927, că "întreg zbuciumul politicii noastre din ultimii zece ani a decurs din nevoia de a umple acest gol"[43]. Așa se explică de ce în locul Partidului Conservator – care nu mai avea nici un sprijin electoral – au apărut imediat alte partide (Partidul Poporului, Partidul Țărănesc, devenit mai târziu, după fuziunea cu Partidul Național din Ardeal, Partidul Național Țărănesc etc.). Exemplul acesta arată, așadar, cum nu se poate mai clar că, în anumite situații socio-istorice, modul de scrutin poate avea o influență chiar determinantă asupra partidelor și a sistemelor de partide.

Asemenea schimbări ale legii electorale în alte țări n-au produs însă efecte identice. Dimpotrivă, câteodată n-au produs chiar nici un efect vizibil. Este cazul, de pildă, al Marii Britanii. Aici, Partidul Conservator n-a dispărut în 1918 când toți bărbații de peste 21 ani și toate femeile de peste 30 ani au obținut dreptul la vot (ceea ce înseamna 74% din populația adultă). Explicația? Această majorare nu a fost singulară, ci ea a fost precedată de altele: dacă în 1832 aveau drept de vot 7% din populația adultă, în 1872 corpul electoral se ridică la 16%, iar în perioada 1884-1885, se înregistrează o altă mărire a acestuia, la 28%. Nu numai Partidul Liberal, care inițiia, desigur, aceste extinderi succesive ale dreptului la vot, s-a adaptat la această situație, ci și Partidul Conservator, astfel că majorarea din 1918 l-a găsit pregătit. Or, în România epocii, acest proces gradual nu s-a petrecut. Paradoxul a făcut însă ca în Marea Britanie, mai târziu,

să-și piardă locul central în sistemul bipartid tocmai liberalii, în locul lor venind laburiștii.

În perspectivă comparativă internațională se întâmplă, deci, ca raporturile să se inverseze: modul de scrutin X produce efectul A într-o țară și efectul B, care poate fi chiar opus, în alta. Explicația acestei conversiuni nu poate sta decât în condițiile interne ale fiecărei țări, condiții care exercită o presiune teribilă asupra sensului acțiunii unei legi electorale.

Într-o vreme s-a susținut, de pildă, cu multe argumente probatorii, că scrutinul majoritar – mai ales acela uninominal cu un singur tur, dar și cel cu două tururi – ar avea un efect benefic asupra stilisticii luptei politice dintre cele două mari partide. Acestea, recunoscându-și reciproc legitimitatea, grație alternanței la putere, ar cultiva o etică a respectului mutual și a deplinei urbanități în disputa lor politică; criticile, inerente, adresate de unul altuia ar fi astfel obligate la o raționalizare sporită pentru a căpăta forță persuasivă, astfel că lupta partizană devine o luptă *simbolică*. Scrutinul pe liste de reprezentare proporțională părea, în acea epocă (de după primul război mondial), să aibă din acest punct de vedere efecte inverse, din cauza inflexibilității, a rigidității partidelor, a atomizării, a izolării lor, caracteristici care creează premisele intoleranței. Dacă exemplul Indiei, care introdusese scrutinul de tip britanic, contravenea acestor așteptări, s-a spus atunci că el este irelevant, dat fiind faptul că democrația indiană era departe de standardele occidentale. Anii '80 au arătat însă destul de limpede că nici acestea (i.g. SUA și Marea Britanie) nu prezervă suficient partidele de ispita înveninării luptei, acestea abdicând adesea de la principiile moralei politice. În felul acesta, regularitatea care se stabilise, agreată și susținută de mulți politologi ai timpului, s-a văzut deodată contrazisă de realitate. Unii au tras concluzia că s-au înșelat și au cercetat posibilitatea altor regularități. Pierre Martin, bunăoară, se încumetă să le

formuleze, și ele îi apar într-o relație exect inversă: "*Scrutinurile majoritare corespund sistemelor de confruntare și scrutinurile proporționale – sistemelor de cooperare.*"[44] Dacă prima parte a constatării poate fi *grosso modo* corectă (cu condiția totuși de a modera conținutul semantic al termenului de "confruntare", în sensul de a-l face congruent cu cel de concurență), cea de a doua poate fi corectă numai dacă este subsumată unei teorii "cu rază medie". Cu alte cuvinte, Elveția, Austria sau Liechtenstein – trei țări care aplică scrutinul reprezentativ – confirmă într-adevăr afirmația, dar atâtea altele – și România perioadei 1990-1996 n-ar lipsi dintre acestea – nicidecum n-ar putea s-o facă.

Toate acestea îndreptățesc o concluzie: *modurile de scrutin în sine conțin, potențial, desigur, niște tendințe previzibile, dar acestea nu se actualizează oriunde și oricând ca atare, ci în funcție de realitatea socială pe care sunt aplicate, realitate care le poate transforma uneori în contrariile lor.* Adoptarea unei legi electorale pune deci întâi de toate problema *compatibilității* dintre realitatea socială și tipul de scrutin, compatibilitate care poate merge până la soluția unor combinații (sistem mixt). Evident însă că lucrurile nu stau exact în termenii relației cauză-efect, în sensul că o realitate socială impune cu necesitate un anumit tip de scrutin și numai pe acela. Modul de scrutin nu trebuie, așadar, conceput exclusiv ca o variabilă dependentă, ci și ca o variabilă independentă, căci el poate avea anumite efecte formative sau – dacă se poate spune astfel – terapeutice asupra unei societăți. De pildă, în cazul unui număr exagerat de partide, când – cum spune P. P. Negulescu – "cele care rămân în mod fatal pe dinafară la fiece schimbare de guvern sunt în chip firesc pornite pe o opoziție de principiu, găsind rău, sistematic și permanent, tot ce face partidul care s-a instalat la putere, împiedicându-l să lucreze prin necontenite agitații în Parlament, și silindu-se să ridice în contra-i masele populare printr-o critică violentă și lipsită de scrupule, adesea prin calomnii pur și simplu, numai ca să-l răstoarne cu orice preț și să-i

ia locul"[45], o reformă a sistemului electoral poate avea efectul unei însănătoșiri atât a vieții politice cât și a vieții sociale. De ce? Un răspuns ni-l oferă același filosof român: "Regimul parlamenntar are dar neapărată nevoie, ca să poată funcționa în mod satisfăcător, de partide politice bine diferențiate și puternic organizate. Iar puterea lor atârnă, între altele, (...) și de numărul lor redus."[46] În consecință, problema compatibilității dintre o societate și un tip de scrutin trebuie rezolvată având în vedere și *conexiunea inversă* dintre cele două variabile. În concluzie, *modurile de scrutin sunt deopotrivă un efect și o cauză.*

La o privire sumară, impunerea unui mod de scrutin ține destul de mult de interesele electorale ale partidului/partidelor aflat(e) la putere.[47] S-ar părea deci, că sistemele electorale exprimă direct interese partizane. În realitate, este dificil de sesizat asemenea interese în conținutul unei legi electorale. Și aceasta nu pentru că respectivele interese n-ar exista, ci pentru că ele nu pot încălca anumite condiții formale ale procesului legislativ, neputându-se institui în evidente inechități. Opțiunea unui partid pentru un anume tip de scrutin este rezultatul unei judecăți de valoare nu al unui calcul foarte precis. Ea comportă, în consecință, un risc. Iată de ce schimbarea sistemului electoral se produce de regulă pe fondul unor crize politice, în cadrul cărora normele electorale sunt ele înseși o problemă politică apreciată ca foarte importantă.

Exemplul recent al Italiei – pe care l-am înfățișat mai înainte – este edificator, ca și cel al Japoniei. Aceasta din urmă a folosit vreme îndelungată un sistem electoral bazat pe votul unic netransferabil. Începând din 1994, Japonia adoptă un sistem electoral mixt: 300 de mandate sunt alese cu ajutorul scrutinului majoritar uninominal cu tur unic și 200 prin scrutinul de reprezentare proporțională. Această schimbare a fost posibilă din cauza sciziunii suferite de formațiunea politică ce condusese țara

timp de peste 30 de ani, Partidul Liberal Democrat (PLD), și care pierduse alegerile din 1993. La reformarea sistemului electoral japonez au convenit printr-un compromis principalele forțe politice, atât de dreapta (PLD, care voia scrutin majoritar) cât și de stânga (Partidul Socialist, care pleda pentru reprezentare proporțională). Aceasta arată că adoptarea unui mod de scrutin este produsul unei înțelegeri la care ajung principalele partide ale unei țări. Când ele nu pot ajunge la un compromis, sistemul electoral rămâne același, la fel rămânând și sistemul politic; de pildă, creștin-democrații și creștin-socialii din Germania au vrut, în 1977 și 1981, să înlocuiască reprezentarea proporțională prin scrutinul uninominal cu un singur tur, pentru că acesta îi avantaja, dar opoziția social-democraților și a celorlalte partide mai mici a blocat acest proiect legislativ; la fel s-a întâmplat și în Irlanda când *Fianna Fail* a încercat ceva asemănător. *Putem deci trage concluzia că modul de scrutin este rezultatul sistemului politic în aceeași măsură în care sistemul politic este rezultatul modului de scrutin.*

Relația modului de scrutin cu sistemul de partide este însă ceva mai nuanțată și, câteodată, contradictorie. Totuși, una peste alta, se poate afirma că scrutinul majoritar, îndeosebi cel cu un tur, induce o tendință dualistă, fie și numai prin faptul că este în măsură să creeze majorități parlamentare confortabile. Desigur, de aici și până la instaurarea unui sistem bipartid este un drum lung, și unii cercetători, ca Arend Lijphart[48], sunt de părere că scrutinul uninominal n-ar juca nici un rol. Totuși, corespondențele sunt clare, și a teoretiza contrariul echivalează cu a nega evidențele. Până și Pierre Martin, un adversar aproape declarat al sistemelor majoritare din pricina injustiției acestora, este nevoit să recunoască: "Se poate observa că scrutinul uninominal cu un tur corespunde adesea sistemelor bipartizane și că scrutinurile nominale cu unul sau două tururi corespund sistemelor de alianțe electorale acolo unde condițiile bipartidismului nu sunt reunite."[49].

Așa cum se poate iarăși afirma că scrutinurile de reprezentare proporțională corespund de regulă sistemelor partizane compuse dintr-un număr mare de partide, ceea ce antrenează riscul instabilității guvernamentale. Se înțelege, desigur, că asemenea afirmații, exacte, nu exclud excepțiile.

NOTE

1. J. Cl. Masclet, ***Le droit des élections politiques*** (Paris, P.U.F.,1992), p. 6.

2. Jean-Marie Cotteret, Claude Emeri, ***Les systèmes électoraux*** (Paris, Presses Universitaires de France, 1988).

3. * * * ***Système électoraux. Etude comparative mondiale*** (Union Interparlamentaire, Genève, 1993).

4. Jean-Marie Cotteret, Claude Emeri, ***op. cit.***

5. Mihai Constantinescu, *Scrutinul uninominal. Efecte și semnificații* (comunicare, Simpozionul ***Sisteme electorale și moduri de scrutin,*** 8-9 iunie 1995, Camera Deputaților, București).

6. ***Op. cit.***

7. ***Ibidem.***

8. Coeficientul electoral este divizorul care servește la stabilirea numărului de mandate pentru fiecare listă la prima repartiție. Cu alte cuvinte, fiecare listă obține tot atâtea mandate câte rezultă din utilizarea coeficientului electoral. Există cel puțin 6 coeficienți electorali: coeficientul simplu sau al lui Hare, coeficientul Hagenbach-Bischoff, coeficientul imperial, coeficientul lui Droop, coeficientul dublu, numărul uniform. După această etapă, urmează să se atribuie mandate și pentru voturile neutilizate, adică pentru ceea ce se cheamă resturi; sunt mai bine cunoscute două procedee de calcul în acest sens: metoda celui mai mare rest și metoda celei mai mari medii. Sunt de asemenea concepute metode care nu fac deosebire între cele două etape, cum ar fi metoda lui Hondt (care constă în împărțirea numărului de voturi obținut de o listă la numărul de mandate, mandatele fiind atribuite listelor cu coeficienții cei mai mari.

9. J. Cadart, ***Institutions politiques et droit constitutionnel*** (Paris, Economica, 1992, vol. I), p. 271.

[10] J-M. Cotteret, Cl. Emeri, ***op. cit.,*** p. 73-74.

[11] Florin Vasilescu, "Sisteme electorale mixte" (comunicare Simpozionul ***Sisteme electorale şi moduri de scrutin***, 8-9 iunie 1995, Bucureşti, Parlamentul României, Camera Deputaţilor).

[12] Idem.

[13] J.-M. Cotteret, Cl. Emeri, ***op. cit.,*** p. 79.

[14] P. Pactet, ***Institutions politiques. Droit constitutionnel*** (Paris, Ed. Masson, 1994), p.80.

[15] J. Cadart, **op. cit.,** p. 275.

[16] De pildă J. Cadart (***op. cit.,*** p.276).

[17]. ***Monitorul Oficial***, nr. 71, 27 martie 1926.

[18] Pierre Martin, ***Les système électoraux et les modes de scrutin*** (Paris, Montchristien, 1994), p. 119.

[19] Georges Lavau, ***Partis politiques et réalités sociales*** (Paris, Armand Colin, 1953).

[20] Maurice Duverger, ***Les partis politiques*** (Paris, Librairie Armand Colin, 8-e édition, 1973), p. 245-246.

[21] Pierre Martin, ***op. cit.,*** p. 121.

[22] La alegerile generale din Marea Britanie de la 1 mai 1997, victoria Partidului Laburist, exprimată în mandate, este pur şi simplu copleşitoare: aproape 2/3 din totalul deputaţilor din Camera Comunelor sunt laburişti (419 din 659). Dar din perspectiva voturilor obţinute, victoria New Labour-lui, deşi reală, nu mai este atât de categorică, laburiştii obţinând doar o majoritate simplă de sufragii (43,2%); mai mult, conservatorii sunt depăşiţi de laburişti, din acest punct de vedere, doar cu mai puţin de 13 procente. Partidul Conservator are cel mai mic număr de deputaţi în Camera Comunelor din ultimii 90 de ani şi cele mai puţine voturi de la 1832 încoace. Partidul Liberal-Democrat (care poate fi socotit ca urmaş al clasicului Partid Liberal) a obţinut cea mai bună reprezentare parlamentară din ultimii 70 ani (cu 47 deputaţi, adică 7% din totalul mandatelor) şi un număr de voturi absolut onorabil (16,7% din total), situaţie care pare să sugereze o tendinţă de resurecţie a liberalismului britanic (v. George Voicu, *Alegerile generale din Marea Britanie de la 1 mai 1997,* Centrul de Studii şi Cercetări, Camera Deputaţilor, iunie 1997)

[23] Idem, p. 123.

[24] Idem, p. 124.

[25] Idem, p. 125.

[26] Situația este întru-totul comparabilă cu ceea ce s-a întâmplat în România la primele alegeri libere, când F.S.N. a câștigat 2/3 din voturi, iar partidele de opoziție, aflate mai ales la dreapta, dar și la stânga, restul.

[27] Pierre Martin, ***op. cit.***, p. 126.

[28] Ion Alexandrescu, Ion Bulei, Ion Mamina, Ioan Scurtu, ***Enciclopedia partidelor politice din România (1862-1994)*** (București, Editura Mediaprint, 1995), p. 239.

[29] Idem, p. 241.

[30] Maurice Duverger, ***Les partis politiques***, p. 235.

[31] Frontul Național a reușit totuși să obțină la ultimele alegeri, cele din 25 mai și 1 iunie 1997, un loc de deputat în Adunarea Națională (dintr-un total de 577 deputați), în condițiile în care a primit 15% din voturi. Câștigătoarea acestor alegeri a fost stânga, cu 318 locuri (PS-240, PC-38, Ecologiștii-7) în vreme ce dreptei conservatoare i-a revenit restul (RPR-135, UDF-108).

[32] O asemenea diabolizare a reprezentării proporționale se întâlnește, bunăoară, la Hermens (***Democracy or Anarchy?***, 1941), în plin război mondial, amănunt nu lipsit, poate, de semnificație. Aceeași convingere am văzut-o mai înainte la Jean Marie Cotteret și Claude Emeri, care vorbesc de posibile "catastrofe" ale reprezentării proporționale, precum fascismul și nazismul.

[33] Pierre Martin, ***op. cit.***, p. 135.

[34] O. Spengler, ***Le Déclin de l'Occident***, t. II (Paris, Gallimard, 1948), p. 340.

[35] Mircea Vasilescu, "Stabilitatea instabilității" (***Dilema***, nr. 158, 19-25 ianuarie 1996, p. 15).

[36] Pierre Martin, ***op. cit.***, p. 138.

[37] Andrea Manzella, "Crépuscule d'une partitocratie" (***Pouvoirs***, le Parlament, PUF, no. 64, 1993), p. 157.

[38] Idem, p. 156.

[39] Pierre Martin, ***op. cit.***, p. 138.

[40] Idem, p. 140.

[41] Ion Alexandrescu, Ion Bulei, Ion Mamina, Ioan Scurtu, ***op. cit.***, p. 39.

[42] Ștefan Zeletin, ***Neoliberalismul*** (Editura Scripta, București, 1992), p. 231.

[43.] Ibidem.

[44.] Pierre Martin, ***op. cit.*** p. 142.

[45.] P. P. Negulescu, ***Partidele politice*** (Bucureşti, Editura Garamond, 1995), p. 362.

[46.] Idem, p. 383.

[47.] Sunt totuşi şi excepţii. Constituţia Portugaliei prevede şi modul de scrutin, reprezentarea proporţională, aşa că o eventuală schimbare a acestuia trebuie precedată de amendarea corespunzătoare a legii fundamentale. De altfel, în constituţiile multor ţări, care nu prevăd expres tipul de scrutin, legile electorale sunt definite ca legi organice, ceea ce arată că sistemele electorale nu se pot schimba foarte uşor.

[48.] Arend Lijphart, ***Electoral Systems and Party Systems*** (Oxford University Press, 1994).

[49.] Pierre Martin, ***op. cit.,*** p. 144.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul V
SISTEME DE PARTIDE ÎN EUROPA DE EST

Fundalul politic al revoluțiilor de la 1989

Anul 1989 va intra în istorie ca an al prăbușirii în lanț a regimurilor comuniste din țările Europei centrale și de est. După aproape o jumătate de secol de experiență comunistă în aceste state și după mai bine de 70 de ani de experiență sovietică, timp în care s-a inoculat popoarelor o ideologie menită să le formeze potrivit "sensului inexorabil al Istoriei", aceste societăți au avut o altă revelație: cursul istoriei se dovedea, dimpotrivă, reversibil.

Rapiditatea cu care s-a petrecut colapsul comunismului în țările Europei de est mărturisește asupra artificialității de fond, antisociale în sens îngust, propriu, a acestuia. Partidul unic comunist s-a dovedit a fi un corp străin în interiorul societății și pe care, în plus o stăpânea cu o atotputernicie nemaiîntâlnită în istorie. O stăpânea însă, după cum vom vedea, nu cu metode sociale. În consecință, o "reacție de respingere", declanșată de "sistemul imunitar" al societății, a fost întotdeauna prezentă, chiar dacă nu și perceptibilă ca manifestare. Mai devreme sau mai târziu, societatea trebuia să înlăture acest corp străin, altminteri risca să sucombe. Mai mult, orice întârziere eliberatoare era provocatoare – astăzi acest lucru se vede cu ochiul liber – de

"sechele", care, la rândul lor, cer timp pentru vindecare. Într-un cuvânt, dacă partidele în multiplicitatea lor apar într-o relație organică, vitală cu societatea, ele fiind înglobate acesteia, depinzând de ea, partidul unic apare, dimpotrivă, ca o entitate înglobantă și, prin urmare, independentă față de societate.

Așa cum am mai arătat pe parcursul lucrării, partidul comunist unic este o contradicție în termeni: deși ontologic este o simplă parte, el se substituie totuși întregului. Consecințele acestei substituții sunt incalculabile. Iată-le, descrise de un politolog în bună cunoștință de cauză: "Sub un regim de partid unic dictatorial, partidul este altceva decât un partid; o castă privilegiată, divinizată, conducătoare; o bandă de activiști care dirijează pe oricine să îndeplinească planurile «conducerii superioare» sau ale «Conducătorului»; o echipă care emite comenzi infailibile și dogme; ochi și urechi ale unui sistem de spionaj; un nucleu de penetrare și control al tuturor organizațiilor, cluburilor, uniunilor, cooperativelor agricole, uzinelor, organelor guvernamentale, armatei, poliției; o curea de transmisie care conduce voința Conducătorului la națiunea lipsită de voință"[1].

Partidul comunist, omnipotent și reificat, discreționar și impersonal (dar, paradoxal, purtând adesea pecetea autocratului secretar general, a cărui "personalitate" era public sanctificată), era un robot *sui generis* menit să uniformizeze indivizii, să desființeze individualitățile (cu o singură excepție, devenită model: cea a autocratului). Este ceea ce Hannah Arendt numea, ca marcă a totalitarismului, "dominația totală", adică aceea "care se străduiește să organizeze infinita pluralitate și diferențiere a ființelor omenești ca și când întreaga umanitate ar fi doar un singur individ"[2]. Or, cum imediat remarca strălucita elevă a lui Heidegger, o astfel de voință este finalmente deșartă, utopică, în ciuda imenselor, incomensurabilelor suferințe pe care le provoacă: "Problema constă în a fabrica ceva care nu există: și anume, un fel de specie

umană semănând altor specii animale și a căror singură «libertate» ar consta în «conservarea speciei». Dominația totalitară încearcă să realizeze acest țel (...) prin îndoctrinare ideologică (...) și prin teroare."[3]

Un asemena țel politic, străin, ba chiar opus naturii umane și sociale, este sortit eșecului. În ciuda omnipotenței de moment sau de etapă a unui regim totalitar, de fapt a partidului unic conducător, devenit un fel de mașină kafkiană, acesta conține în sine chiar gena propriului dezastru. Artificialitatea psiho-sociologică a unui asemenea regim se vedea în ceea ce George Kennan numea "cultură a prefecătoriei": "când un anumit regim nu mai este capabil să funcționeze decât printr-o prefăcătorie pe scară largă pe care o împărtășește cu poporul supus, ambele părți fiind conștiente de artificialitatea pretenției respective, atunci prăbușirea sa definitivă trebuie privită ca inevitabilă și probabil iminentă, chiar dacă nimeni nu poate preciza când și cum va avea loc"[4]. Aceste cuvinte au fost, după cum ne-a arătat anul 1989, absolut vizionare.

Lumea comunistă nu era, așadar, o lumea normală, care să se fi întemeiat și să fi ajuns acolo unde ajunsese în virtutea unei dezvoltări organice, firești, naturale, ci un soi de silnic experiment-limită, a cărui existență și continuitate se bazau efectiv pe poliția politică, în care viața socială și publică era compusă din extrem de numeroase exerciții impuse, cu mecanisme economice necompetitive, cu o administrare centralistă absolut păguboasă, într-un cuvânt, o lume comandată să execute un același rit străin ei. Regimul totalitar comunist, sfidând individul, nu era interesat decât de aparențele comportamentiste ale societății, în care scop folosea o mulțime de trucuri ideologice și de instrumente de teroare, numai astfel putându-se petrece simularea socială care-i hrănea orgoliul. Regia acestor rituri sociale era asigurată de partidul comunist, care se concepea pe sine ca o mașină simultan

sociogonică și antipersonală, antiindividuală. "Expresia «aparat» este utilizată în limbajul politic în legătură mai ales cu aparatul partidului comunist, și el desemnează, în sens îngust, organizația internă a acestui partid, grație căreia hotărârile luate de conducere sunt aplicate de cadre care, apoi, împing grupurile și indivizii societății să le ducă la îndeplinire", scria un politolog britanic de origine română[5]. Limbajul politic i-a asociat cuvântului "aparat" un altul, acela de *aparatcic*, un cuvânt – cum apreciază același politolog – "îngrozitor". Astfel s-a născut «statul-aparat»", un stat "dictatorial, centralist și monopolist"[6].

Sociologic și psihologic, la acestă lume contrafăcută, fundamental falsă, individul nu putea adera decât sub spectrul sancțiunii negative; or, aceasta nu mai era aderență, ci înregimentare. Nu este deci deloc de mirare că de îndată ce constrângerea polițienească se diminuează, firescul social și politic reintră în scenă într-o măsură în care este direct proporțională cu măsura diminuării coercitive. Iar atunci când caracterul punitiv, de extracție concentrationară dispare, viața socială își recapătă dintr-o dată naturalețea (desigur, cu multitudinea contradicțiilor și conflictelor sale). Reinstaurarea rapidă a firescului social și politic consecutivă schimbării naturii regimului se făcuse remarcată încă de la primele "defecțiuni" ale "aparatului" comunist. Iată, de pildă, ce scria Raymond Aron în 1965 reflectând la ceea ce se întâmplase cu 9 ani înainte într-o țară comunistă: "Mai mult, am putut constata, în Ungaria, la sfârșitul lui 1956, că prăbușirea unui regim de partid monopolistic face imediat să apară, ca un termen al alternativei, multiplicitatea partidelor. Este vorba, deci, de o alternativă trăită."[7]. Tentația asociativă liberă, ca alternativă la samavolnica înregimentare practică de partidele comuniste, s-a făcut simțită ori de câte ori regimul partidului monopolistic a "ezitat" într-un fel sau altul. Așa s-a întâmplat și în Iugoslavia în 1948, în Cehoslovacia în 1968, în Polonia în 1980.

Nu-i mai puțin adevărat că o anumită tradiție democratică și anumite valori naționale ale unor societăți est-europene de dinainte de instaurarea regimurilor comuniste s-au păstrat subiacent, formând enclave ale societății civile rezistente la asediul ideologiei oficiale și al poliției politice. Iar atunci când condițiile au permis exprimarea lor publică, nu fără riscuri, desigur, ele au ieșit la lumină sub forma unor cluburi de reflecție sau a unor sindicate libere. *Charta 77* cehoslovacă, *Solidaritatea* sau *KOR*-ul (Comitetul de Apărare a Muncitorilor) din Polonia, *Opoziția Democratică* din Ungaria, *Inițiativa pentru Pace și Drepturile Omului* din RDG sunt exemplele cele mai grăitoare de structuri ale societății civile care au început să se formeze în deceniul 8 al secolului nostru. Deși nu erau în mod expres organizații politice, adică partide, dimpotrivă, ele cultivau așa numita "antipolitică", toate aceste organizații aveau, pe lângă dimensiunea morală, o puternică dimensiune politică. "Charta 77 este o comunitate liberă, informală și deschisă, în care coexistă variate convingeri, religii și profesii. Membrii ei sunt legați prin dorința de a munci individual și în colectiv pentru drepturi umane și civile în Cehoslovacia și în întreaga lume. Aceste drepturi sunt garantate de *Conferința de la Helsinki* din 1975 și prin alte tratate internaționale împotriva războiului, violenței și represiunii. Astfel Charta 77 se bazează pe solidaritatea și prietenia tuturor oamenilor care împărtășesc preocuparea pentru anumite idealuri."[8] Cuvintele se potrivesc în linii mari tuturor celorlalte organizații citate.

De fapt, evenimentele care au dus la sfârșitul erei comuniste se distribuie, după cum se poate vedea din exemplele de mai sus, pe o arie temporală mai largă, chiar dacă ele s-au precipitat în toamna anului 1989. Primele semne de relaxare ale regimului sovietic, care s-au reflectat deîndată într-un mod sau altul asupra țărilor puternic satelizate de Moscova, datează din momentul venirii lui Mihail Gorbaciov la cârma P.C.U.S. (1985). Acesta

găsea, prin forţa împrejurărilor, un "aparat" slăbit din cauza ritmului schimbărilor de la vârful partidului din ultimul timp, în cinci ani fiind nu mai puţin de patru secretari generali, succesiune desigur perturbatoare pentru funcţionarea "aparatului"; în acelaşi timp, vechea rutină a "aparatcicilor", rodată decenii la rând, care îi transformase mai mult în mandarini decât în activişti convinşi, apărea nu numai ca o insoluţie la problemele societăţii, dar chiar ca un factor major de criză. Ca să învingă lasitudinea acestor birocraţi de partid şi anchiloza "aparatului", societatea sovietică avea impetuoasă nevoie de schimbare, de reformă. Aceasta ar fi concluzia care i s-a impus lui Gorbaciov în 1986. Numele acestei reforme au fost *perestroika* (restructurare) şi *glasnost* (publicitate, transparenţă). În viziune reformistului de la Kremlin, *perestroika* şi *glasnost* erau două principii imperative cu ajutorul cărora regimul comunist se putea schimba sensibil, într-o direcţie deopotrivă competitivă şi democratică, fără însă a-şi modifica esenţa politică. Urmările imediate au fost apariţia unei prese mai puţin controlate, cvasi-libere, cu o libertate de expresie care creştea cu fiecare zi, şi a dreptului real de asociere, la început pentru scopuri nepolitice, apoi, cu timpul, penetrând şi sfera politicului; libertatea de asociere partizană va veni însă mai târziu, după 1990, ea marcând abandonul principiului rolului conducător al partidului comunist şi însemnând practic sfârşitul regimului comunist. Regimul comunist se dovedea, aşadar, ireformabil: el ori exista ca atare, în forma "socialismului real" îndătinat, ori, dacă voia să procedeze la reforme reale, abandonând mecanismele de comandă şi pârghiile represive, înceta să existe, adică devenea altceva. Adam Michnik a exprimat pregnant această idee: "Nu există nici un comunism care să guverneze netotalitar. El sau este totalitar sau încetează să fie comunism"[9]. Evenimentele care au pus capăt experimentului comunist impun această concluzie: atâta timp cât un regim nu se sprijină în mod real pe cei asupra cărora se aplică, acesta se va prăbuşi mai devreme sau mai târziu, chiar şi atunci când va dori să se reformeze, căci reformarea înseamnă chiar începutul sfârşitului.

Țările puternic dependente de Moscova au perceput prompt relaxarea regimului sovietic și au procedat în consecință. Mai mult, dată fiind noua orientare a politicii externe gorbacioviste, dublată de inerenta slăbire a puterii sovietice, unele din aceste țări au mers mult mai repede și mai adânc decât URSS în direcția reformelor. Aceasta și pentru că unele din aceste țări experimentaseră *avant la lettre* unele reforme și, mai ales, creaseră situația (și o tolerau) apariției unor structuri ale societății civile, înnoirile gorbacioviste găsindu-le mult mai pregătite social, economic și politic pentru schimbări de substanță. Ungaria kadaristă experimenta de vreo douăzeci de ani un așa-zis "socialism de piață", supranumit și "socialismul gulașului", Polonia comunistă recunoscuse pentru un timp, la începutul anilor '80, un sindicat liber, care coalizase în jurul lui nu numai pe muncitorii de pe șantierele navale de la Gdansk, ci și o extraordinară elită intelectuală (Adam Michnik, Jacek Kuron, Leszek Kolakowski etc.), în Cehoslovacia Charta 77 monitoriza aberațiile politicii comuniste de după "primăvara de la Praga" și găsea întotdeauna mijlocul de a exprima acest lucru în mod public. Dacă avem în vedere și extraordinara literatură *samizdat* și mulțimea și prestigiul intelectualilor disidenți din țările central-europene (Vaclav Havel, Jan Patocka, Janos Kis, György Konrad, Miklos Haraszti, Adam Michnik, Jacek Kuron, Lezsek Kolakowski etc.), putem constata că, într-adevăr, după cum observa J. F. Brown, în aceste țări erau "două societăți – cea «oficială» și cea «alternativă»"[10]. Nu este deci deloc surprinzătoare "revoluția de catifea" care s-a petrecut în fiecare din aceste țări. Căci, folosind cuvintele lui Vladimir Tismăneanu, "societatea civilă a fost primul pas în reinventarea politicului în afara existenței matricei puterii, care este explicit exterioară și implicit împotriva partidului comunist"[11].

Nu toate statele aflate pe orbita Moscovei au procedat însă la fel. În Bulgaria, cu toate că și ea cunoscuse experiența unei organizații precum *Clubul de Sprijin pentru Perestroika și*

Glasnost, fondat și animat de Jeliu Jelev, regimul s-a dovedit mult mai impermeabil la sugestiile reformiste ale Moscovei, acceptând în ultim moment și în condiții destul de tulburi o schimbare de formă la nivelul echipei conducătoare: P. Mladenov, ministru de externe până atunci, în locul lui T. Jivkov la cârma PCB; dar această schimbare cosmetică nu putea fi decât o soluție tranzitorie, dovadă că Bulgaria a apelat în cele din urmă la mecanismul, deja verificat în Polonia, Ungaria, Cehoslovacia, al "mesei rotunde" și la accelerarea reformelor de conținut. RDG se arăta încă și mai rezistentă la "virusul" moscovit: "epidemiei" reformiste care cuprinsese zona de influență directă a Moscovei i se opunea , de către regimul lui Erich Honnecker, o "imunitate" pe cât de obstinată în formă pe atât de inconsistentă în conținut: uriașul val de emigrație est-germană din toamna anului 1989 – pe itinerariul Ungaria-Austria (prima fisură în "cortina de fier") – către RFG arăta limpede că poporul vrea alt regim politic. Demolarea reală a Zidului Berlinului însemna totodată dispariția "cortinei de fier" și sfârșitul "războiului rece".

Situația României în acest context era încă și mai distonantă. Regimul de la București, care-și câștigase demult o anume independență față de Moscova, trata sugestiile reformiste ale acesteia cu o îndărătnicie care avea să-l coste, în cele din urmă, cel mai mult. Neacceptând, nici măcar în ultimul ceas, nici cea mai vagă abatere de la "linia" stalinistă de comandă și control, regimul puterii personale monolitice de la București s-a plasat singur în afara istoriei. Național-comunismul izolaționist al regimului, comparabil poate doar cu regimul lui Ramiz Alia, a obligat la singura soluție posibilă și legitimă într-o asemenea împrejurare: revoluția violentă. România a fost singura țară est-europeană care a trebuit să rupă cu comunismul pe calea revoltei violente a populației ajunsă literalmente la exasperare. Țara noastră a cunoscut o reală revoluție, cu insurgența maselor pe care istoria a

înregistrat-o în atâtea dăți, încât îndoiala unora în această privință[12] ni se pare completamente superfluă.

În concluzie, dincolo de factorul extern, reprezentat de reformele inițiate de echipa Gorbaciov, Iakovlev, Șevarnadze, indiscutabil important, factorul decisiv al colapsului comunismului trebuie căutat în condițiile interne ale fiecărei țări. Elitele comuniste din aceste țări își pierduseră în 1989 orice urmă de legitimitate din pricina incapacității lor de a răspunde adecvat problemelor. Firește, comuniștii n-au beneficiat niciodată de necesara legitimitate care să motiveze cu adevărat deținerea puterii, dar anii '80 i-au înstrăinat și mai mult de propriile popoare, marcând un apogeu al crizei de sistem (care, altminteri, a însoțit mereu, ca o umbră, istoria regimurilor partidului unic). Pe acest fundal, apariția unor forțe sociale ca alternative politice era iminentă. "Puterea celor fără de putere" se dovedea a fi cu adevărat Puterea.

Societatea civilă versus partide politice

Revoluțiile de la 1989 din țările Europei centrale și de est au însemnat în esență abrogarea prevederii constituționale comuniste referitoare la roul conducător al partidului unic. De îndată ce dispare monopolul politic al partidului comunist, se produce emergența pluripartidismului și, o dată cu aceasta, societatea cunoaște o schimbare de esență. Firește, această schimbare nu aduce cu sine soluții miraculoase la toate problemele. Ea este doar un prim pas, care trebuie să fie urmat de mulți alții pentru ca democrația și bunăstarea să devină realități: reformarea legislației, constituirea noilor instituții democratice, instaurarea economiei de piață etc. cer, desigur, timp, mai mare sau mai mic, în funcție de condițiile proprii fiecărei țări. Dar, repetăm, toate acestea nu ar fi posibile în afara pluripartidismului. Recunoașterea constituțională

a dreptului la existență reală a unei multiplicități de partide este, așadar, de o importanță capitală. Cum se exprima Ralf Dahrendorf, partidele sunt "parte a impulsului inițial al schimbării constituționale"[13].

S-ar putea face o paralelă, în sprijinul căreia sunt destule argumente, între regimul comunist în general și absolutismul monarhic, paralelă care ar putea ajuta la înțelegerea necesității apariției pluripartidismului, cu condiția, bineînțeles, de a lua în calcul deosebirile. Pentru că sunt cel puțin două deosebiri fundamentale între acestea. Mai întâi, monarhiei de drept divin nu i-a lipsit legitimitatea, chiar dacă aceasta era cea a "eternului ieri", lucru care nu se poate afirma despre un regim comunist, care avea chiar el – judecând după faptele sale – o conștiință de uzurpator. Apoi, monarhiile de drept divin, în ciuda caracterului lor absolutist, n-au fost totalitare, precum regimurile comuniste; este și motivul pentru care ideea de monarhie cu puteri limitate și controlate apare, de fapt, în adunările reprezentative și se materializează prin acestea. Cu aceste restricții, comparația devine posibilă. Căci, într-adevăr, în ambele cazuri problema originară a fost aceea de a controla și limita puterea respectivelor regimuri.

Cu toate acestea, din punct de vedere genetic, partidele alternative la partidul comunist apar în societățile comuniste într-o manieră inversă față de patentul emergenței lor istorice. Ele sunt, pentru a folosi din cuvintele lui Maurice Duverger, "partide de creație exterioară", dat fiind faptul că s-au format/reformat în exteriorul instituțiilor parlamentare sau executive. Nașterea lor s-a bazat efectiv doar pe noul drept constituțional de liberă asociere. Este și motivul pentru care ele au proliferat într-o progresie geometrică în prima etapă a existenței acestui drept, apărând deîndată o inflație partidistă. În toate țările eliberate de totalitarism, numărul partidelor înregistrate în această primă fază depășea cu mult paleta rezonabilă de oferte politice, depășind o

sută chiar două sute de formațiuni politice. S-a socotit, de pildă, că în România, în intervalul dintre apariția Decretului-Lege nr. 8/1989, care a legiferat pluripartidismul, și alegerile de la 20 mai 1990, s-a înregistrat în fiecare zi câte un partid; o aceeași situație s-a petrecut în Polonia, Ungaria, Bulgaria, Rusia ș.a.m.d.

Nu însă toate partidele au avut aceeași geneză. Sunt cel puțin două excepții care trebuie menționate. Este vorba, mai întâi, de fostele partide comuniste, care nu peste tot au fost dizolvate ori s-au autodizolvat; multe din acestea, mai precis cele din țările în care regimurile comuniste s-au prăbușit prin procesul "mesei rotunde", s-au redefinit doctrinar și și-au schimbat sigla, asumându-și o poziție de centru-stânga, în general social-democrată, continuându-și astfel, adică anamorfotic, vechea existență. Apoi, avem în vedere un fenomen mai restrâns, dar totuși sesizabil în câteva țări postcomuniste: reapariția unor partide istorice, interzise de către regimul comunist; asemenea partide se găsesc mai ales în România (Partidul Social-Democrat, Partidul Național Liberal și Partidul Național Țărănesc Creștin și Democrat), dar ele sunt prezente și în Cehia (Partidul Popular – Uniunea Democrat Creștină, partid important în perioada interbelică, nelipsit de la guvernare), Bulgaria (Uniunea Națională Agrariană "Nicola Petkov", Partidul Democrat 1896) sau Ungaria (Partidul Micilor Proprietari).

Exigența lui Ralf Dahrendorf privitoare la întâietatea recunoașterii constituționale nu a fost însă întotdeauna și pretutindeni satisfăcută. Prăbușirea comunismului a antrenat imediat și o stare de anomie politică, care a împiedicat reglajul constituțional eficient. De altfel, simpla recunoaștere prin legea fundamentală a partidelor politice nu înseamnă mare lucru dacă ea nu este urmată de o lege organică privitoare la înființarea și funcționarea acestora. Or, o asemenea lege necesită timp, pentru că alte urgențe legislative presează parlamentele. Germaniei i-au

trebuit nu mai puțin de 18 ani, de la adoptarea Constituției, pentru a legifera *Parteiengesetz*, situație care motivează cumva și întârzierile din acest domeniu din țările postcomuniste. Astfel stând lucrurile, este explicabil de ce partidele n-au ieșit numai din structuri ale societății civile, așa cum ar fi trebuit să se întâmple, ci și, mai ales, din grupuri ad hoc, inconsistente axiologic și politic, animate de voluntarismul sau de oportunismul unor lideri de ocazie, bazate pe un interes adesea extrem de îngust, clientelar și caracterizate de lipsa oricărui discernământ politic, frizând ridicolul chiar și prin titulatură (v. Partidul Șoferilor, Partidul Liber-Schimbist, Partidul Antitotalitarist "Jos Nomenclatura" sau Partidul Eroilor Căzuți pentru Libertatea Eroilor Rămași în Viață Afectați de Gloanțele Barbare, în România, ori Partidul Băutorilor de Bere în Cehia ș.a.m.d.). Inconsistența partidistă era însă vizibilă nu numai la aceste formațiuni, unde de fapt sărea în ochi, ci și la altele, aparent cu o siglă rezonabilă, dar cu o prestație politică – ca să folosim un eufemism – diletantă. Senzația inițială pe care au încercat-o deopotrivă observatorii vieții politice și cetățenii în raport cu asemenea fantomatice partide a fost aceea de imensă confuzie, de incultură politică, de impostură. Mai mult, un anume grad de imaturitate politică, exprimată prin poziții neadecvate, incongruente, era depistabil peste tot, în oricare partid, nici unul nefiind scutit de inerentele erori ale uceniciei politice.

Acest simptom era însă firesc, într-o anumită măsură și pentru etapa începuturilor partidiste, așa cum firească era și proliferarea incontinentă a partidelor politice. A stigmatiza numărul mare de partide în această primă etapă a pluralismului ca o piedică în calea instituirii democrației este de bună seamă o exagerare. Într-un anumit timp, în condițiile în care garanțiile democratice nu sunt afectate, electoratul singur va cerne partidele, eliminându-le pe cele care n-au rost și validându-le pe cele care au. Chiar dacă hipermultipartidismul creează într-o primă perioadă confuzii în plan electoral și parlamentar, cum s-a întâmplat în România la

primele alegeri (din cele 71 de partide care au prezentat liste de candidați, 27 partide și formațiuni ale unor minorități naționale au obținut reprezentare în forul legislativ) sau în Polonia (la penultima consultare electorală, nu mai puțin de 29 de partide au pătruns în parlament, cota cea mai ridcată de voturi pentru un partid nedepășind 13%), timpul simplifică în cele din urmă eșichierul politic, reducând ineluctabil numărul vectorilor politici. Nu am spune, deci, cum o fac alți autori[14], că numărul mare de partide înregistrate este în acestă fază o frână în calea democrației. Dimpotrivă, îi dăm dreptate lui Bronislaw Geremek, care comenta astfel situația politică din Polonia dinaintea alegerilor prezidențiale din 1995: "După alegerile din 1993, coaliția guvernamentală nu dispunea, practic, decât de 35%. Apoi, mai trebuie avută în vedere o dublă perspectivă: alegerile prezidențiale, apoi – cele legislative. Cred că treptat partidele politice se întăresc. Existau 250 în total și 29 în Parlament. Acum, în Parlameent sunt 5, iar înregistrate circa 60. Cred că alegerile prezidențiale vor restructura scena politică poloneză."[15].

Cert este că, printre multele măsuri necesare pentru instaurarea democrației, decisivă, prioritară chiar – în sens cronologic – este apariția pluripartidismului. Partidele apar astfel ca o variabilă independentă, iar toate celelalte instituții democratice ca o variabilă dependentă. Aceasta este o evidență care se poate lesne observa privind chiar și fugar istoria democrațiilor occidentale. De aceea este de neînțeles cum unii cercetători, chiar dintre cei reputați, precum Dorel Șandor[16], preocupați de inventarul tuturor măsurilor imperioase pe care societățile est-europene trebuie să le ia pentru a demantela comunismul, scapă totuși complet din vedere necesitatea instaurării unui autentic sistem de partide, necesitate care ar fi trebuit să fie plasată pe primul loc. Adevărat că o rezervă în raport cu rolul și locul partidelor într-o societate postcomunistă se poate întâlni și la politologi de talie internațională, ca Ralf Dahrendorf, dar aceasta nu merge

nicidecum până la omisiunea completă (discreditul momentan în raport cu partidele, în descendența partidocrației din unele țări occidentale, strecoară o îndoială întrucâtva firească). Credem, de aceea, că Vladimir Tismăneanu avea toată dreptatea atunci când punea pe primul plan imperativul reconstrucției partizane plurale pentru soarta democrației, a societății deschise: "Pentru ca tranziția să se realizeze cu succes, câțiva factori sunt indespensabili. Primul, emergența unui spațiu politic pluralist cu partide politice genuine. Doi, redefinirea relațiilor dintre putere și opoziție prin înțelegerea faptului că existența unei opoziții democratice și puternice este esențială pentru funcționarea sănătoasă a unei democrații. Trei, formarea unei elite/clase politce care, în ciuda divergențelor, să fie capabilă să-și asume valorile carateristice unei societăți deschise, protecția individului și indispensabilele garanții pentru minorități."[17]

Se poate trage concluzia că factorul hotărâtor pentu reconstrucția democratică a unei țări pustiite de totalitarism, cel puțin în ordine temporală (pentru că edificiul democratic al unei țări presupune totuși un anumit algoritm de construcție), este reprezentat de calitatea partidelor politice și, implicit, a sistemului pe care ele îl formează. Cum însă partidele în postcomunism se nasc din societatea civilă, de calitatea acesteia din urmă depinde în linii mari calitatea partidelor. Există în această privință – experiența celor câțiva ani ne-a demonstrat-o convingător – o ereditate indiscutabilă (chiar dacă, pasager, ca în Polonia perioadei 1991-1993, se pot înregistra crize ale sistemelor de partide). Dacă Max Weber numea partidele epocii sale "copii ai democrației", ei bine, atunci partidele epocii și lumii noastre postcomuniste pot fi numite "copii ai societății civile". Cum este societatea civilă, așa sunt și partidele, și după cum arată partidele putem avea un indiciu privind societatea civilă. Funcționează aici, s-ar spune, principiul din fizică al vaselor comunicante.

După cum deja s-a putut vedea din cele prezentate, în ciuda unor asemănări de esență, nu toate regimurile comuniste au fost identice morfologic. Unele țări, ca, de pildă, Polonia, țineau mai mult decât altele la aparențele democratice, păstrând formal, cu rol exclusiv decorativ, un sistem politic chipurile pluripartid; în cadrul acestuia, "partidul clasei muncitoare" exercita însă un control deplin, hegemonic asupra celorlalte "partide". Acestea, chiar dacă aveau o siglă diferită, erau, de fapt, doar niște anexe ale partidului comunist, căci nu cunoșteau câtuși de puțin independența partizană. Deși, esențial, aceste partide constituiau o potemkimiadă, rolul conducător unic al partidului comunist nefiind vreodată pus de ele în chestiune, totuși simpla existență pe hârtie a unui număr supraunitar de formațiuni politice pare a fi altceva decât existența absolutamente unică a partidului comunist, precum se întâmpla în România, Bulgaria, Rusia ș.a. Această ipoteză se motivează pe ideea că, uneori, într-un context favorabil, formele goale pot căpăta conținuturi pe măsură, care să le fie proprii. Evoluția partidelor poloneze de acest tip în timpul guvernului Mazowiecki, primul guvern necomunist din țările Tratatului de la Varșovia, ar putea fi un argument în sprijinul acestei idei: într-un Seim în care independența deputaților Solidarității contrasta izbitor cu obediența deputaților Partidului Muncitoresc Unit Polonez, ceilalți deputați au avut deîndată revelația independenței, pe care prompt au început să și-o asume. Evident însă că, pe toată durata regimurilor comuniste respective, acestea n-au fost partide, ci pseudopartide. Cu toate acestea, este de presupus, potrivit exemplului polonez, că o asemenea structurare formală a politicului a contat atunci când tirania partidului unic a încetat.

Ceea ce însă a contat cu adevărat pentru destinul postcomunist al acestor țări a fost, ca să folosim termenii filosofului Vaclav Benda, "polisul paralel", gradul său de dezvoltare în condițiile regimului comunist. Prin această expresie,

filosoful ceh avea în vedere structurile societății civile care reușeau să supraviețuiască și chiar să se dezvolte, în ciuda presiunii exterminatoare exercitată de regimul comunist. Apariția și consolidarea asociațiilor, cluburilor, organizațiilor neguvernamentale, grupurilor informale etc., deși aveau cauze interne evidente, au fost sensibil ajutate de schimbările internaționale petrecute în ultima jumătate a erei comuniste. Procesul Helsinki început în 1975 a permis stabilirea unor legături ale acestora cu ONG-uri din Occident, pacifiste, ecologiste, de apărare a drepturilor omului, legături garantate de Acordul final al CSCE. De asemenea, revoluția din comunicații a înlesnit sensibil accesul la informații chiar într-o lume concentrationară cum era cea comunistă, ceea ce a contat iarăși enorm. Or, asemenea structuri ale societății civile est-europene au reprezentat o garanție atât în privința schimbării pașnice de regim – prin mecanismul "mesei rotunde" – cât și în cea a găsirii soluțiilor adecvate la problemele tranziției, inclusiv prin constituirea formațiunilor partizane – de tipul forumurilor civice – capabile să ducă o politică eficientă. Acolo unde această "societate alternativă" (J. F. Brown) era o realitate, a apărut și o cultură adiacentă, ca replică la oficiala "cultură a ipocriziei", cu indiscutabil efect formativ în plan social; lucrări *samizdat* de literatură, sociologie, economie, filosofie etc, aparținând unor intelectuali de talia lui Adam Michnik, Vaclav Havel, Janos Kis, Miklos Haraszti, György Konrad, Leszek Kolakowski etc., au avut un impact enorm asupra societăților respective, pregătind terenul social pentru schimbare. Acești celebri disidenți intelectuali erau dublați de o galerie de alți disidenți, mulți din rândul muncitorilor, precum celebrul Lech Walesa. Dacă adăugăm și contribuția Bisericii Romano-Catolice, în țări ca Polonia sau Cehia, la legitimarea "polisului paralel", vom avea o imagine asupra numeroaselor enclave sociale care scăpau controlului regimului comunist și pe care îl subminau. Grevele de la Gdansk din 1980 sunt o dovadă cum nu se poate mai lămuritoare.

Nu însă în toate țările blocului comunist societatea civilă s-a situat la asemenea nivel de structurare. Structuri incipiente ale acesteia s-au semnalat peste tot, dar în forme mult mai palide. Cauzele sunt multiple și diferite de la țară la țară: fie inițiativa civică era mai redusă, fie controlul totalitar era mai sever și mai nemilos, fie, mai degrabă, amândouă. Regimurile din unele țări erau izbitor mai represive decât în altele[18], acționând mult mai decis împotriva oricărei "abateri" de la "linia partidului". Desigur, peste tot, chiar și în țările cu regimurile cele mai dure, metodele represive au cunoscut de-a lungul timpului o evoluție: de la lagărele staliniste de muncă, de la *Gulag*-ul sovietic sau de la închisorile de exterminare din perioada lui Dej se ajunsese în anii '80 la internarea psihiatrică sau doar la consemnarea la domiciliu sub supravegherea permanentă a poliției politice. Ceea ce nu însemna că vechile metode erau în întregime abolite: crima politică, deși potențială în general, se putea actualiza[19]. Deci, una peste alta, sentimentul de teroare, întreținut și de mitul social adiacent, au fost factori de inhibiție majori în calea constituirii unor structuri alternative în spațiul societății.

Cu toate acestea, pretutindeni a apărut fenomenul disidenței publice (Milovan Djilas, Alexander Soljenițîn, Jeliu Jelev, Paul Goma, Doina Cornea, Mihai Botez etc., erau nume de notorietate în epocă), dar acesta nu a avut amploarea celui din Polonia, Ungaria sau Cehoslovacia. Cât privește structurile societății civile, acestea s-au dovedit fragile și efemere; "Mișcarea Goma" sau SLOMR (Sindicatul Liber al Oamenilor Muncii din România) au avut o existență episodică, efectul lor neputându-se compara cu cel al Chartei 77 sau al Solidarității și KOR-ului. Cu toate acestea, răbufniri sociale semnificând profunde nemulțumiri s-au semnalat din când în când și în țări precum România (sunt binecunoscute greva minerilor din Valea Jiului din 1977 și, 10 ani mai târziu, revolta violentă a brașovenilor). Aceste proteste sociale, nefon-

dându-se pe o societate civilă articulată, solidă, rămâneau doar simple simptome ale nemulțumirii sociale, care conturau totuși un diagnostic grav pentru regimul comunist; retrospectiv, manifestația de protest de la Brașov apare chiar ca o încercare de revoluție (să observăm că demonstrația din 1987 și cea din decembrie 1989 s-au desfășurat după un algoritm revoluționar destul de asemănător). În absența societății civile, soluția terapeutică nu se putea întrevedea, singurul răspuns social fiind revolta violentă. Iată de ce în România trecerea de la guvernul totalitar la cel democratic nu s-a putut face decât prin violența maselor. Iar un asemenea fapt lasă urme. Cuvintele lui Vladimir Tismăneanu sunt și de data aceasta exacte: "Deoarece societatea civilă a fost subdezvoltată sau fragilă, în România și Bulgaria, și deoarece elitele comuniste au fost incapabile să ofere vreo alternativă la politica lor dezastruoasă, tranziția a fost semnificativ diferită în aceste țări."[20] Evident că o situație similară, dacă nu chiar mai grea, în privința "polisului paralel" se înregistra și în țări ca Albania sau URSS.

Cazul României

Situația politico-istorică a comunismului românesc

Pe ultima durată a regimului comunist, România a avut, pe lângă asemănările inerente cu alte "țări frățești", o situație politică aparte, care desigur și-a pus pecetea atât asupra revoluției cât și asupra tranziției. Această situație politică specifică își are rădăcinile în răspunsul dat de regimul de la București la somația destalinizării formulată de Hrusciov. Liderii regimului, conștienți că destalinizarea propusă de Moscova îi viza direct, au evitat-o pe cât posibil, propunând în locul ei o politică națională *sui generis*. Răspunsul Bucureștiului se dovedea "ingenios", căci el asigura liderilor regimului un dublu profit: ocolea destalinizarea, care ar fi echivalat cu propria lor debarcare, și, în plus, asigura echipei

conducătoare un grad de legitimitate pe care nu-l avusese niciodată, mizând pe sentimentele antisovietice ale populației. În acest chip regimul comunist din România a început să pună un accent tot mai apăsat pe "specificul național în construirea socialismului" și, derivat din acesta, în politica externă, pe principiul neamestecului în afacerile interne ale altei țări.

Când Ceaușescu a venit la putere, această "politică națională" era în linii mari definită. El nu a făcut altceva decât să o ducă până la ultimele consecințe. Deși la nivelul mesajului public lansat de partid în privința independenței față de Moscova era destulă ambiguitate, PCR neexprimând decât ocazional detașarea de doctrina brejnevistă a suveranității limitate, totuși populația percepuse inițial schimbarea politicii externe a Bucureștiului în termeni salutari. Anul 1968 a fost probabil anul de maximă aprobare socială a acestei politici. Astfel, pentru prima oară în istoria comunismului românesc, liderii acestuia s-au bucurat de o anume legitimitate. Mărturisește în acest sens valul de aderență, după toate indiciile sinceră, la PCR a atâtor personalități marcante ale vieții politice românești.

Numai că această politică externă, de independență față de Moscova, dublată inițial chiar de unele reforme dezirabile în planul politicii interne, s-a dovedit cu timpul a fi doar un paravan îndărătul căruia interesul național este prea puțin, dacă nu deloc, slujit. Experimentul reformist din interior a fost rapid abandonat, la începutul anilor '70 fiind repuse în funcțiune metodele staliniste de conducere: centralism exacerbat, economie de comandă, control total asupra societății, cultul liderului. Politica externă de independență apărea, o dată cu trecerea timpului, ca fiind mai degrabă un zid înapoia căruia societatea românească era literalmente confiscată de partid. Întregul spațiu societal era dirijat și controlat de "centrul vital al națiunii", înlăuntrul căruia domina fără replică și fără măsură voința politică a Conducătorului

absolut. Societatea românească oficială alunecase iremediabil pe panta "culturii ipocriziei", în cadrul căreia se îmbinau un naționalism de paradă, triumfalist, incontinent, bazat adesea pe contrafacerea sau chiar minciuna istorică, și o teroare subiacentă. Orice abatere de la acest rit era sancționată nu numai în termeni ideologici ci și în termeni naționali, căci dezacordul față de politica regimului era interpretat ca o trădare a țării. Blamul moral de acest ordin aruncat asupra celor care-și exprimau un alt punct de vedere față de politica regimului era destul de eficient în inhibarea unor alte inițiative de acest gen. În concluzie, independența nu mai era protectoare, așa cum s-ar fi cuvenit, ci izolatoare, pentru că astfel arbitrariul și injustiția se puteau exercita nestingherit. Cam acestea ar fi trăsăturile de bază ale național-comunismului românesc.

Cu toate acestea, după Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa (CSCE) din 1975, soldată cu Acordul final agreat și de regimul de la București, apar și în România manifestări clare de opoziție față de conducerea național-comunistă. SLOMR și Mișcarea Goma au fost, spre sfârșitul anilor '70, cele mai semnificative structuri ale societății civile. Din păcate însă ele n-au putut rezista multă vreme. Grevele, revoltele spontane n-au lipsit nici ele. O dată cu începutul anilor '80 apare fenomenul disidenței individuale, care câștigă cu timpul în amploare. Acesta era alimentat din două direcții: una interioară partidului (Constantin Pârvulescu, Silviu Brucan, Corneliu Mănescu, Alexandru Bârlădeanu, Gheorghe Apostol ș.a.), alta exterioară, completamente civică (Doina Cornea, Mihai Botez, Mircea Dinescu, Dan Petrescu, Liviu Cangeopol, Luca Pițu, Radu Filipescu, Ion Puiu, Gabriel Andreescu etc.).

Dar, în ciuda acestui fenomen, rămas fatalmente personal, a cărui importanță în epocă a fost totuși extraordinară, orice încercare de organizare în spațiul societății civile a fost sortită

eșecului. Din acest punct de vedere, în decembrie 1989 nu exista în România nimic comparabil cu ceea ce exista deja de ani buni în Polonia, Cehoslovacia sau Ungaria.

Emergența și evoluția pluripartidismului

În aceste condiții, Decretul-Lege nr. 8 din 31 decembrie 1989 privind înregistrarea și funcționarea partidelor politice și organizațiilor obștești în România, cu toate că răspundea unei cerințe sociale difuze și unui imperativ politic al revoluției, a găsit societatea românească nepregătită. Atomizată, fără structuri civice anterioare momentului, care să se transforme apoi în formațiuni partizane de tipul forurilor cehoslovac sau ungar, ea nu a putut evita improvizația ca trăsătură cvasi-generală a emergenței pluripartidismului.

Nu întâmplător, poate, primul partid care a reușit să se formeze a fost unul istoric, Partidul Național Țărănesc Creștin și Democrat, căci acesta dispunea deja de un nucleu activ, resuscitat în clandestinitate în 1987, când fusese agreat de Internaționala Creștin-Democrată. Și, la fel de neîntâmplător, după un debut cu un suport electoral liminar, PNȚCD a reușit să recupereze un sprijin social considerabil. I-a urmat Mișcarea Ecologistă din România, o formațiune complet nouă, care sesizase prompt o miză politică reală, potențial în măsură să coaguleze în jurul ei destui aderenți; eșecul ulterior al acestei formațiuni ține de concurența și disputa din zona doctrinală, ca și de, firește, lipsa rădăcinilor în trecutul imediat care să confere necesara legitimitate acestei întrupări a ecologismului (de altfel, deși doctrina în cauză promitea o carieră onorabilă, disputa internă declanșată a compromis-o cu timpul, astfel că suportul ei astăzi este – potrivit sondajelor de opinie – insignifiant).

Dacă aceste două partide, ca și alte câteva care le-au succedat, se caracterizau printr-o articulare politico-doctrinală, grosul partidelor care aveau să fie înscrise în ritm galopant la Tribunalul Municipiului București a fost de o calitate în general îndoielnică. Explicația acestei improvizații partizane nu rezidă numai în debilitatea societății civile, ci și în actul normativ care reglementa înregistrarea și funcționarea partidelor. Condiția celor 251 de membri era mult prea indulgentă pentru a nu se crea astfel terenul propice pentru diletantism și impostură politică. Asocierea partizană fortuită era încurajată prin lege. Pe de altă parte, explozia multipartidistă într-o societate care tocmai s-a eliberat de tirania partidului unic este un fenomen în sine inevitabil. Este deci de presupus că, chiar și în prezența unor condiții de legalizare a partidelor mult mai severe decât cele puse de Decretul-Lege nr. 8/1989, inflația partidistă ar fi fost inevitabilă; cu toate acestea, este de asemenea de presupus că "rata inflației" nu ar fi fost atât de ridicată. Căci, de pildă, la constituirea Consiliului Provizoriu de Unitate Națională, care a avut loc după o lună de la adoptarea Decretului-Lege nr. 8/1989, erau deja înregistrate 30 de partide, ceea ce înseamnă că în fiecare zi apărea câte un partid. Ritmul legalizării partidelor continuă să se mențină și după aceea foarte ridicat, astfel că în preajma alegerilor de la 20 mai 1990 erau deja înregistrate 80 de partide, din care 71 prezintă liste de candidați. Procesul a continuat, într-un ritm ceva mai redus, dar nicidecum neglijabil, și după această dată. La 1 octombrie 1994 erau înregistrate la Tribunalul Municipiului București 161 de partide.

Constituite, în majoritatea lor, în pripă, sub presiunea scadenței electorale, evident că nu calitatea era atú-ul celor mai multe din aceste partide. Le lipsea în primul rând o identitate doctrinală și, în al doilea rând, necesara abilitate organizatorică, fără de care chiar și doctrinele puternice în sine mor politic. Descalificarea lor politică avea să se petreacă însă cu timpul, anul 1990 fiind caracterizat mai mult de confuzie.

Desigur, la rigoare, eșichierul politic românesc, așa cum țâșnise el din neantul totalitar, reușise, prin partidele care contau cât de cât, o acoperire a spectrului doctrinal, fie și numai prin autodefinire, prin autopoziționare, prin asumarea unei ideologii. Astfel, existau partide care revendicau fără echivoc anumite doctrine: social-democrația (Frontul Salvării Naționale, Partidul Social-Democrat), liberalismul (Partidul Național Liberal, Uniunea Liberală Brătianu, Partidul Liberal Democrat, chiar Partidul Republican, deși ulterior a virat la stânga), ecologismul (Mișcarea Ecologică din România, Partidul Ecologist Român, Federația Ecologistă din România, Partidul Democrat Ecologist etc.), creștin-democrația (Partidul Național Țărănesc Creștin și Democrat, Uniunea Democrat Creștină etc.), agrarianismul (Partidul Democrat Agrar din România), naționalismul (Partidul de Uniune Națională a Românilor din Transilvania, ulterior Partidul Unității Naționale Române).

Dacă acestea erau orientările principale asumate, programele partidelor respective, care ar fi trebuit să fie întruchiparea acestor doctrine, stăteau însă mai degrabă sub spectrul confuziilor decât al clarificărilor. Al. Radu, Gh. Radu și Ioana Porumb, analizând sistemul politic din România postcomunistă, constatau cu justețe că pluripartidismul anului 1990 se caracteriza printr-un "«ambuteiaj» ideologic sub presiunea tendinței naturale de reechilibrare a sistemului politic, dar și a fricii de extreme, de extrema stângă în primul rând. Toate partidele s-au autodefinit ca partide (și) de centru."[21]

În ciuda calității joase a ofertei politice, la alegerile din 20 mai 1990, desfășurate în baza Decretului-Lege nr. 92/1990, care restabilea sistemul electoral ale reprezentării proporționale din perioada interbelică (mai puțin prima electorală), s-a înregistrat o participare electorală de peste 80%: din cei 17 200 722 alegători

înscriși pe liste s-au prezentat la urne 14 826 616. Aceste cifre ale participării politice relevă cu deosebită forță voința socială reală de schimbare a sistemului monopartid. Oferta politică a partidelor nu a fost, așa cum am arătat, la înălțimea acestei imense așteptări sociale. Dar nici nu avea cum să fie.

Rezultatele consultării electorale au consfințit o formulă sistemică de un dezechilibru frapant. Din cele 71 de partide și formațiuni politice care au prezentat liste de candidați, reușesc să obțină reprezentare parlamentară prin vot 18 (15 partide și 3 formațiuni ale organizațiilor minorităților naționale) și un independent; alte 9 organizații ale minorităților au primit câte un mandat din oficiu, conform prevederilor Decretului-Lege nr. 92/1990. În total, deci, 27 de formațiuni aveau reprezentare parlamentară. Dar această imensă paletă de formațiuni prezente în forul legislativ al țării se caracteriza printr-un dezechilibru sistemic ieșit din comun prin ponderea cu total debalansată a suportului electoral: FSN câștigase nu mai puțin de 2/3 din voturi și tot atâtea mandate, urmat de UDMR cu 7,2% și PNL cu un procentaj mediu de 6,7; celelalte formațiuni nu reușeau să atingă nici măcar 3 procente din voturi; mai mult, 8 formațiuni izbutiseră să intre în parlament cu procentaje subunitare. În consecință, din cele 524 de mandate ale celor două camere, 355 aparțineau FSN-ului, adică peste 67%; restul de 169 de locuri parlamentare reveneau celorlalte 26 de formațiuni, care se plasau atât la stânga cât și la dreapta partidului câștigător (v. tabelul "Rezultatele alegerilor legislative din 20 mai 1990 din România").

În aceste condiții, posibilitatea unei opoziții solide, reale apare ca și inexistentă. Alegerile păreau să fi înlocuit sistemul politic al partidului unic cu sistemul politic al partidului hiperdominant, care, în logica lui J. Blondel, ar putea fi numit sistemul "un partid și jumătate".

Rezultatele alegerilor legislative din 20 mai 1990

Nr. crt	Partide / formaţiuni politice	CAMERA DEPUTAŢILOR			SENAT		
		Nr. voturi	%	Nr. man-date	Nr. voturi	%	Nr. man-date
0	1	2	3	4	5	6	7
1.	Frontul Salvării Naţionale	9089659	66,31	263	93530 06	67,02	92
2.	Uniunea Democratică Maghiară din România	991601	7,23	29	1004353	7,20	12
3.	Partidul Naţional Liberal	879290	6,41	29	985094	7,06	9
4.	Mişcarea Ecologistă din România	358864	2,64	12	341478	2,45	1
5.	Partidul Naţional Ţărănesc Creştin şi Democrat	351357	2,56	12	348687	2,50	1
6.	AUR – Partidul Unităţii Naţionale a Românilor	290875	2,12	9	300473	2,15	2
7.	Partidul Democrat Agrar din România	250403	1,83	9	221790	1,59	-
8.	Partidul Ecologist Român	232212	1,69	8	192574	1,38	1
9.	Partidul Socialist Democratic Român	143393	1,05	5	152989	1,10	-
10.	Partidul Social Democrat Român	73014	0,53	2	69.762	0,50	-
11.	Gruparea Democratică de Centru	65914	0,48	2	65.440	0,47	-
12.	Partidul Democrat al Muncii	52595	0,38	1	44360	0,32	-
13.	Partidul Liber Schimbist	47017	0,34	1	46247	0,33	-
14.	Partidul Reconstrucţiei Naţionale din România	43808	0,32	1	52465	0,38	-

0	1	2	3	4	5	6	7
15.	Partidul Tineretului Liber Democrat din România	43188	0,32	1	32506	0,23	-
16.	Forumul Democrat al Germanilor din România	36768	0,28	1	19105	0,14	-
17.	Uniunea Liberală Brătianu	36869	0,27	1	35943	0,26	-
18.	Uniunea Democrată a Romilor din România	29162	0,21	1	19847	0,14	-

În comparaţie cu ponderea parlamentară covârşitoare a FSN, reprezentarea celorlalte partide era mult prea inconsistentă pentru a se constitui într-o opoziţie temeinică. La rigoare, nu faptul că erau multe partide reprezentate în Parlament (în special în Adunarea Deputaţilor, cum s-a numit de fapt Camera în prima legislatură) era un defect al sistemului de partide, ci faptul că ele n-ar fi reuşit nici măcar împreună (ceea ce, date fiind divergenţele ideologice dintre ele, era mai degrabă o utopie) să contrabalanseze voinţa politică a partidului care deţinea două treimi din totalul mandatelor parlamentare; or, o asemenea siuaţie, potenţial capabilă să exercite o veritabilă tiranie a majorităţii, avea prea puţine lucruri în comun cu democraţia.

Cei care acuză sistemul electoral pentru o asemenea distribuţie a reprezentării se înşală. Ei cred că un prag electoral, eliminând multe partide de la accesul în Parlament, ar fi fost salutar pentru primul sistem de partide din România comunistă. Iată ce scriu cei trei autori citaţi mai înainte în studiul lor, altminteri foarte meritoriu: "Dacă mecanismul electoral ar fi cuprins un prag electoral de reprezentare, departajarea partidelor ar fi fost netă cu efecte benefice în consolidarea vieţii politice pe ansamblul ei"[22]. Or, un prag electoral, prin prima de mandate pe

care o oferă proporţional cu numărul voturilor obţinute partidelor care-l trec, ar fi condus la un dezechilibru sistemic şi mai accentuat. O simplă operaţie aritmetică arată că, dacă legea electorală ar fi instituit un asemenea prag pentru alegerile din 1990, atunci FSN ar fi deţinut peste 82% din mandate, accentuând astfel dezechilibrul şi aşa de extrem de ridicat; în ipoteza că baremul ar fi fost minim, de 3%, în Parlament n-ar fi avut reprezentanţi decât trei formaţiuni politice, dintre care una etnică, ceea ce, indiscutabil, ar fi fost inacceptabil pentru societatea românească, şi aşa încercată în epocă de un intens sentiment de frustrare. Defectul sistemului de partide rezultat nu constă deci atât în numărul exagerat de mare de partide cu reprezentare parlamentară (în Polonia au intrat în parlament încă mai multe partide la alegerile din 1991), cât mai ales în distribuţia ponderii 'or, de inegalitate nemaiîntâlnită în practica democratică. Diferenţa de voturi dintre primele două partide, al doilea – repetăm – fiind unul etnic, era de aproape 60% (în jur de 8 000 000 voturi), procentaj care demonstrează singur precaritatea de fond a opoziţiei.

Greutatea parlamentară a FSN-ului rezultată din primele alegeri ar fi sugerat că ea garanta totuşi o calitate: stabilitatea guvernamentală. Practica politică a primei legislaturi a infirmat însă o asemenea ipoteză. Cauze deopotrivă intraparlamentare şi extraparlamentare, mai precis sociale, au făcut ca guvernul Roman să nu dăinuiască decât un an şi trei luni. În ciuda faptului că mediile au bătut monedă pe ceea ce ele au numit "maşina de vot a FSN ", în realitate aceasta s-a defectat destul de rapid. Dovada se găseşte în faptul că guvernului Roman i-a succedat un guvern condus de un prim-ministru independent, Teodor Stolojan, aceasta în condiţiile în care FSN dispunea de o majoritate parlamentară nu numai absolută ci şi deosebit de confortabilă. În ecuaţia acestei schimbări, imprevizibile, paradoxale, chiar incomprehensibile în raport direct cu rezultatele electorale, o importanţă hotărâtoare au avut-o şi fenomenele sociale care au singularizat România în anii

1990-1991 (numeroase greve, dar mai ales mineriada din septembrie 1991, care i-a fost de fapt fatală guvernului Roman). Asemenea fenomene au avut însă și un teribil impact parlamentar, în sensul că deputații și senatorii au început să migreze de la un grup parlamentar la altul; mai mult, în cele două camere legislative au apărut, în urma acestor mutații, partide care nici măcar nu existaseră la 20 mai 1990 și, în consecință, nu aveau legitimitate electorală (Partidul Socialist al Muncii, Partidul România Mare), unele din ele reușind chiar să-și formeze grupuri parlamentare proprii. Parlamentul, s-ar putea spune, "simțea" așezarea defectuoasă din punct de vedere sistemic și democratic și a reacționat în consecință, manifestând deci o puternică dinamică internă, menită să corijeze "eroarea" electorală.

Deși această dinamică poate fi sancționată ca un fapt reprobabil, din punctul de vedere al eticii politice, trebuie totuși remarcat că ea a avut și un efect benefic: a redistribuit ponderea vectorilor politici mai aproape de exigența echilibrului sistemic atât de necesar democrației parlamentare. Parlamentul se dovedea sensibil la presiunile sociale și mutațiile opțiunilor politice ale populației, căci translațiile de senatori și deputați de la un grup partizan la altul răspundeau în fapt acestor schimbări socio-politice ultimative, nemaiputând să aștepte viitoarea scadență electorală. Desigur că, moralmente, este greu, chiar imposibil de justificat aceste migrații, cu atât mai mult cu cât ele au însemnat legitimarea parlamentară a unor partide extremiste (ca Partidul România Mare), dar obiectivitatea obligă la recunoașterea și a reversului. FSN, așa cum apărea la data alegerilor, era un partid mult prea eterogen, compozit prin excelență, pentru a putea rezista monolitic pe durata întregii legislaturi. Părăsirea lui de către unii parlamentari, care nu se regăseau în politica pe care aceasta o făcea, era, deci, în condițiile unei democrații chiar minimale, un fenomen inevitabil și – de ce nu? – benefic pentru homeostazia sistemului politic. Admițând obiecția de natură morală, o

concluzie se impune totuși: fenomenul migrației parlamentare a fost ambivalent, având deopotrivă defecte și calități pentru viața politică românească. Reordonarea ținea și de autoreglarea sistemică a forțelor politice. Mutațiile erau numai aparent entropice. În fapt ele căutau o formulă de echilibru dinamic pe fondul unei realități politice dinamice.

Faptul că această dinamică nu a fost întâmplătoare și nu a ținut (doar) de capriciul parlamentarilor în cauză, ci îndeosebi de dinamica opțiunilor politice ale populației, a fost dovedit de evoluția pluripartidismului pe durata primei legislaturi și consfințit de rezultatele următoarelor alegeri legislative. În intervalul celor peste doi ani dintre prima și a doua consultare electorală, FSN nu a cunoscut numai dezerțiunea unor parlamentari, ci și, în ultima parte a perioadei, inevitabila fisiune. FSN era, atât ca bază soială cât și ca orientare politică, un *catch-all-party* total, din care, desigur, contradicțiile ireconciliabile nu lipseau. Bunăoară, simplul fapt că, deși primise masivul sprijin electoral în baza unor promisiuni social-democrate, el a trebuit totuși să promoveze, din pricina constrângerilor reformei, o politică liberală, a dus la o ineluctabilă erodare a creditului inițial; dacă avem apoi în vedere condițiile în care s-a creat acest partid, secondate de o politică populistă cu magnetism social și electoral, maxim pe termen scurt dar teribil de costisitoare pe termen lung (o serie măsuri de ordin economic și social care nu era susținută decât de resurse momentane, nereproductibile), vom constata că victoria sa în alegeri avea motivații profund diferite, care nu se puteau în nici un chip menține cu timpul. Prin forța lucrurilor, deci, nu putea rezista ca atare, în formula monolitică de existență pentru care optase inițial (ar fi putut probabil să supraviețuiască într-o formulă bazată pe pluralism intern, pe fracțiuni ideologice și pe descentralizare). În consecință, din FSN se desprinde o primă aripă, Frontul Salvării Naționale – Social-Democrat (devenit ulterior Partidul Unității Social-Democrate – PUSD), care se va înregistra ca partid de sine stătător, apoi o alta, Frontul Salvării Naționale – 20 Mai (care va

fuziona cu PUSD), pentru ca în cele din urmă (în martie 1992) să se producă "marea schismă": Frontul Democrat al Salvării Naționale (devenit ulterior Partidul Democrației Sociale din România) se desprinde din FSN (care își va schimba și el denumirea: Partidul Democrat – FSN).

Schimbări importante au loc de asemenea în zona opoziției. Eșecul înregistrat de aceasta la alegerile din 1990 a dus la căutarea unor soluții. Două procese mai semnificative s-au înregistrat aici. Este vorba mai întâi de apariția unor organizații și partide noi, moderne, după modelul experienței forumurilor civice din Cehoslovacia și Ungaria; astfel se nasc Alianța Civică și, mai apoi, Partidul Alianței Civice. Constituirea Partidului Național Liberal – Aripa Tânără, devenit ulterior Partidul Liberal '93, intră și ea în același proces. Apoi, este vorba de procesul de făurire a unei alianțe a partidelor aflate în opoziție. După constituirea unor formule tatonante (Forumul Antitotalitar din România, Opoziția Unită, Convenția pentru Instaurarea Democrației), ia în cele din urmă naștere Convenția Democratică (CD), din care făceau parte atât partide, parlamentare și extraparlamentare (PNȚCD, PNL, PSDR, PER, UDMR, PAC, UDC și PUD), cât și un număr însemnat de organizații civice, nepartizane (Alianța Civică, Asociația Foștilor Deținuți Politici din România, Solidaritatea Universitară, Uniunea Mondială a Românilor Liberi etc.). Rezultatul obținut de către Convenția Democratică la primele alegeri libere locale (martie 1992), constând în obținerea posturilor de primar și a majorității consilierilor în multe din marile orașe, inclusiv în capitală, consfințește viabilitatea alianței. Cu toate acestea, consecutiv acestui test electoral, CD va cunoaște o modificare compozițională, prin părăsirea ei de către PNL, gol umplut apoi de PNL Convenția Democratică și PL'93.

În sfârșit, pe durata primei legislaturi se formează Partidul Socialist al Muncii și Partidul România Mare, două formațiuni care-și aproprie o importantă cotă din ideologia reziduală a

național-comunismului și a căror adresabilitate socială vizează în principal complicitățile unei părți a societății românești la politica fostului PCR. În plus, PRM recuperează o cantitate însemnată din poncifele ideologice ale extremei drepte interbelice (de la Liga Apărării Național Creștine până la Garda de Fier/Partidul "Totul pentru Țară"), în special în direcția xenofobiei, a antisemitismului și a culturii antioccidentale. Din această ultimă sursă sunt de altfel inspirate și alte partide apărute în aceeași perioadă, ca Mișcarea pentru România sau Partidul Dreptei Naționale, a căror audiență socială se va dovedi însă – după cum au arătat sondajele de opinie și, mai apoi, rezultatele alegerilor – insignifiantă.

Rezultatele alegerilor legislative din 27 septembrie 1992

PARTIDE/ FORMAȚIUNI POLITICE	CAMERA DEPUTAȚILOR				SENAT			
	VOTURI		MANDATE		VOTURI		MANDATE	
	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%
Frontul Democrat al Salvării Naționale	3015708	27,7	117	34,3	3102201	28,3	49	34,3
Convenția Democratică din România	2177144	20,0	82	24,1	2210722	20,2	34	23,8
Frontul Salvării Naționale	1108500	10,2	43	12,6	1139033	10,4	18	12,6
Partidul Unității Naționale Române	839586	7,8	30	8,8	890410	8,1	14	9,8
Uniunea Democrată a Maghiarilor din România	811.290	7,4	27	7,9	830469	7,6	12	8,4
Partidul România Mare	424061	3,9	16	4,7	422545	3,9	6	4,2
Partidul Democrat Agrar din România	-	-	-	-	362427	3,3	5	3,5
Partidul Socialist al Muncii	330378	3,0	13	3,8	349470	3,2	5	3,5
Alte partide sau formațiuni	2173585	20,0	13	3,8	1656541	15.1	-	-
TOTAL	10880252	100,0	341	100,0	1096 4.818	100,0	143	100,0

Alegerile legislative din 27 septembrie 1992 s-au desfășurat pe baza unei noi legi electorale, Legea nr. 68/1992, care continua practica sistemului reprezentării proporționale, pe care însă o amenda, față de vechea formulă, cu pragul electoral de 3% din totalul voturilor exprimate, adică necesarul minimal pentru accesul în parlament al unui partid. Rațiunea introducerii acestui barem electoral a vizat reducerea numărului exagerat de mare al partidelor reprezentate în Parlament prin eliminarea celor cu rezultate electorale mediocre. Această modificare a legii, ca și, mai ales, schimbările survenite în viața politică românească au condus la un cu totul alt sistem de partide față de cel precedent (v. tabelul "Rezultatele alegerilor legislative din 27 septembrie 1992").

Listele de alegători au însumat 16 380 663 de cetățeni, prezența la urne fiind de 12 496 430 de alegători, adică 76,3% din totalul electoratului; deși mai redusă decât la prima ediție electorală, participarea cetățenească la vot a fost ridicată, peste media din democrațiile occidentale, ceea ce demonstrează că în 1992 "apetitul" politic al populației se menținea viu. Totuși, la rigoare, participarea reală a fost sensibil mai redusă, dat fiind că în jur de 1,5 milioane de voturi au fost declarate nule; în concluzie, participarea politică a fost în fapt diminuată: 67%. Iar dacă avem în vedere și voturile ratate, adică cele exprimate în favoarea unor formațiuni care n-au putut atinge pragul de 3% (și au fost în această situație nu mai puțin de 70 de formațiuni politice, pentru care s-au irosit peste 2 milioane de voturi, marele perdant fiind PNL), atunci participarea politică a fost de doar 53,6% nivel care situează alegerile puțin peste limita critică a legitimității politice (*grosso modo*, doar voința politică a unei jumătăți din electorat se regăsește în configurația parlamentară a forțelor politice).

În compoziția noului Parlament au intrat în baza opțiunii electorale doar 8 formațiuni politice (la care, evident, se adaugă cele 13 organizații ale minorităților naționale cărora li s-a acordat

câte un mandat din oficiu, potrivit Constituției și Legii electorale). Cum însă CDR se compunea din 6 partide, totalul celor reprezentate în Parlament se ridică la 13 (iar cu organizațiile reprezentate din oficiu, totalul atinge 26 de formațiuni). Se cuvine de asemenea remarcat faptul că trei partide membre ale CDR (PER, PSDR și PNLCD), apreciate după numărul mandatelor obținute, nu ating suportul celor 3 procente al baremului electoral. Cu 13 partide reprezentate în Parlament, efectul simplificator al pragului electoral de 3% a fost modest. "Se dovedește, deci, că pragul electoral a fost un paleativ care, deși a limitat numărul partidelor parlamentare, n-a contribuit la concentrarea acestora"[23], apreciau corect Al. Radu, Gh. Radu și Ioana Porumb. Acești autori califică acest sistem politic, ca dealtfel și pe primul, ca "pluripartidism hipertrofiat".

Sistemul "un partid și jumătate" rezultat din primele alegeri, care – după cum am văzut - nu a funcționat decât în prima parte a legislaturii, nu avea cum să se reproducă. FSN originar, câștigătorul detașat al primului test electoral liber, suportă o cădere de 57 de procente, clasându-se al treilea ca pondere a voturilor obținute. Numai 16% din votanții FSN din 1990 și-au mai dat votul în 1992 acestui partid. Cel care a atras cele mai multe sufragii din partea foștilor susținători ai FSN a fost FDSN: 41%. Majoritatea sufragiilor, dar una relativă, nicidecum absolută, este astfel obținută de noua formațiune politică, Frontul Democrat al Salvării Naționale, desprinsă din FSN, care recoltează în jur de 28% din totalul voturilor valabil exprimate. Convenția Democratică devine a doua forță politică a țării, totalizând puțin peste 20% din totalul sufragiilor. FDSN (PDSR) și CDR devin, prin aceste scoruri electorale, principalele două forțe politice ale țării. În clasamentul electoral urmează un grup de 3 formațiuni care obțin fiecare câte 8-10% din voturile exprimate (FSN, PUNR și UDMR). În sfârșit, rezultatele electorale conturează un al treilea grup de

partide care abia depășesc baremul electoral de 3% (PSM, PDAR și PRM).

Se remarcă, așadar, că cerința sistemică a echilibrului este îndeplinită. Raporturile de forță politică dintre putere și opoziție sunt, apoi, mult îmbunătățite. La începutul legislaturii, partidele situate în opoziție dețineau împreună 44,6% din mandate în Camera Deputaților și 44,8% din posturile de senatori; mai mult, în cea de-a opta sesiune a Parlamentului, partidele care sprijină guvernul Văcăroiu sunt, teoretic, în inferioritate într-una din camere (în Senat ele dețin împreună în această perioadă 48,2%).

O asemenea distribuție a ponderii electorale a formațiunilor politice conduce la concluzia că sistemul de partide rezultat din alegerile din 1992 ar fi un sistem multipartid "pur". Această concluzie este și nu este exactă.

Faptul că nici un partid nu a obținut majoritatea absolută a voturilor și, implicit, a mandatelor parlamentare, ca și, mai ales, faptul că primele două forțe politice totalizează fiecare peste 20% din numărul sufragiilor sunt argumente care pledează pentru un sistem multipartid "pur", satisfăcând astfel una din cerințele constitutiv-normative ale acestuia. De asemenea, în sprijinul aceleiași concluzii pledează și dispunerea ex-centrică pe eșichierul politic: FDSN la centru-stânga, CDR la centru-dreapta. Această poziționare a principalelor două forțe pe eșichierul politic ar putea fi interpretată, cu indulgență, ca satisfăcând cea de-a doua existență normativă a sistemului multipartid "pur". De ce cu indulgență? Mai întâi, pentru că, în cazul ultim, al Convenției Democratice din România, plasamentul le centru-dreapta[24] nu este foarte cert pentru toate formațiunile componente (cel puțin un partid membru al CDR, PSDR, împărtășind deschis o orientare de centru-stânga, dovadă că în 1995 acesta avea să se desprindă de coaliția Convenției și să se alieze cu PD-FSN, formând Uniunea

Social-Democrată). În al doilea rând, deoarece aici, în CDR, este chiar punctul slab al multipartidismului instaurat: Convenția nu este un partid, ci o coaliție de partide și organizații civice cu scop în primul rând electoral, adică un cartel electoral. Primul argument la îndemână în sprijinul acestui motiv este că, de îndată ce s-a constituit noul Parlament, partidele componente au optat pentru grupuri parlamentare proprii, și nu pentru un singur grup parlamentar (al CDR), ceea ce a echivalat din capul locului cu o diluare sau disipare a opoziției. Despărțirea ulterioară de CDR a PAC, a PSDR și a PNL'93 mărturisește și ea asupra contradicțiilor acestei formule de opoziție. Prin urmare, în Parlament nu se găsesc cel puțin două partide care să dețină minimum 20% din sufragii, așa cum caracteriza – cu valoare normativă – J. Blondel sistemul multipartidism "pur", ci numai unul, PDSR (FDSN). Al doilea partid ca importanță electorală, PNȚCD, deține sensibil sub 20% din voturi, mai precis o medie de 12,9% din mandatele celor două camere (12% din deputați și 13,3% din senatori). În aceste condiții, cerința existenței a minimum două partide mijlocii (care să dețină cel puțin 20% din sufragii), pentru ca un sistem de partide să fie multipartid "pur" nu este îndeplinită. Iată de ce se poate spune că sistemul actual de partide din România este sistemul "multipartid cu defect".

"Defectul" nu a fost însă numai la opoziție, ci și la putere. În condițiile majorității parlamentare relative, PDSR a recurs, din rațiuni care țineau de stabilitatea guvernamentală, la alinațe care s-au dovedit fiabile un anumit timp, dar al căror cost a fost destul de ridicat. Rivalitatea inițială, extrem de acută, dintre partidul câștigător al alegerilor, pe de o parte, și CDR și PD-FSN, pe de alta, a făcut PDSR – pe fondul majorității parlamentare precare de care dispunea – să caute să stabilească alinațe în forul legislativ, mai întâi amiabile, informale, funcționale, cu partide din zona tulbure a eșichierului politic, cu o pondere electorală de *out-sider-i*, practicante până atunci ale unei politici de *lobby* și de ofertă de

servicii pe lângă putere, deci disponibile la cooperare. Sprijinul parlamentar obținut relativ ușor la începuturi de guvernul Văcăroiu a devenit cu timpul tot mai condiționat, ducând la semnarea unor acorduri în 1994 (cu PUNR) și în 1995 (cu PRM și PSM). Condițiile partenerilor PDSR nu erau însă de natură politică, aceștia angajându-se să sprijine *ad litteram* programul cabinetului Văcăroiu, ci de natură clientelară, vizând îndeosebi posturi guvernamentale. Pe fondul confruntării parlamentare dure și riscante dintre PDSR și aliații săi, pe de o parte, și opoziție, pe de altă parte, aceasta animată de principiul "nici o sesiune fără moțiune", PDSR a trebuit să cedeze în fața cererilor tot mai severe, adesea ultimative ale partenerilor săi și să recurgă, în consecință, la mai multe remanieri guvernamentale și la schimbări de cadre din posturi înalte ale executivului și ale administrației din teritoriu (miniștri, secretari și sub-secretari de stat, prefecți). În felul acesta, majoritatea guvernamentală rămânea nealterată, PDSR continua să dețină controlul executivului, dar, din nefericire, materializarea programului guvernamental, rămas același din 1992, nu s-a împlinit. Deși obiectivele politice stabilite inițial nu fuseseră câtuși de puțin puse în chestiune de către parteneri, politicile guvernului au fost totuși fatalmente și sub influența acestora. Coabitarea guvernamentală se obiectiva deci ca fiind politic păgubitoare. PDSR se dovedea un artizan al strategiilor de alianță, de la cele informale la cele formale, asigurându-și astfel continuitatea guvernamentală în împrejurări dintre cele mai grele, dar cu un cost politic însemnat (inflație, stagnarea reformei, mefiență din partea FMI etc.).

Viața parlamentară a cunoscut totuși, începând cu cea de-a doua sesiune a anului 1995, o dinamică nouă. În primul rând s-a produs o defecțiune gravă în relațiile PDSR-PRM, care s-a soldat cu anularea acordului semnat la începutul aceluiași an. În al doilea rând, și legat măcar într-o oarecare măsură de primul, are loc o destindere a relațiilor dintre PDSR și unele partide din

opoziție. În privința unor proiecte de legi, bunăoară, PDSR și PNȚCD cooperează incomparabil mai bine decât la începutul legislaturii, "distanța ideologică" dintre ele părând să se micșoreze. O apropiere asemănătoare, încă tatonantă, dar nu insesizabilă, se produce și între PDSR, pe de o parte, și PAC și PD-FSN, pe de alta. Desigur, rămân încă destule chestiuni majore în divergență (privind, de exemplu, retrocedarea bunurilor imobiliare preluate abuziv de regimul comunist de la persoane fizice sau de la Biserica Română Unită cu Roma – greco-catolică etc.), dar, pe ansamblu, relațiile de încordare inițiale au diminuat masiv. Ilustrativ în acest sens este, de pildă, faptul că sesiunea Parlamentului din toamna anului 1995 este prima în care opoziția nu mai înaintează o moțiune de cenzură. Explicația reducerii tensiunilor extreme ține, firește, și de ceea ce s-ar putea numi "rodajul" parlamentar, căci, finalmente, într-o democrație puterea și opoziția sfârșesc prin a găsi un *modus vivendi*; altminteri, democrația însăși este în pericol.

Sistemul de partide, încă numeros ca părți componente, dar cu pondere relativ echilibrată, și-a dibuit, așadar, spre finalul mandatului parlamentar, grație mai ales alianțelor din opoziție (PD s-a apropiat tot mai mult de CDR) și a anulării alianțelor PDSR, o formulă de existență. Homeostazia aceasta era încă precară: unele "distanțe ideologice" erau imense (PRM în raport cu PAC sau PNȚCD), credibilitatea reciprocă a puterii și a opoziției se afla încă sub nivelul optim, stilistica parlamentară avea destule carențe etc.

Toate acestea au făcut ca în alegerile parlamentare din 3 noiembrie 1996 eșichierul politic să se prezinte sensibil modificat sub aspectul orientărilor politice ale unor partide și alianțe, modificare nu însă de natură să schimbe miza politică a alegerilor. Aceste modificări n-au vizat numai PDSR-ul și foștii săi aliați, ci și opoziția. Este vorba mai întîi de o modificare compozițională a

CDR (în care reintră PNL și din care ies PSDR, PAC și PL'93) și de constituirea altor alianțe: Uniunea Social-Democrată (USD), formată din PD și PSDR; Alianța Național Liberală (ANL), formată din PAC și PL'93; Uniunea Națională de Centru (UNC), formată din nou apărutul Partid Umanist Român (PUR), PDAR și MER; Alianța Națională Liberal-Ecologistă etc. Se observă deci că partidele care au fost la guvernare s-au prezentat la alegeri de sine stătător, în timp ce forțele politice din opoziție au cunoscut o intensă dinamică a alianțelor.

Alegerile parlamentare din 1996 s-au desfășurat după legea electorală din 1992 (scrutin pe liste, cu prag electoral de 3%) și au adus o schimbare politică esențială: alternanța la putere (a se vedea tabelul "Rezultatele alegerilor legislative din 3 noiembrie 1996"). Din cei 17.218.654 alegători înscriși pe listele electorale, s-au prezentat la urne și au votat corect pentru Camera Deputaților 12.238.746 alegători (voturi nule: 834.687), iar pentru Senat 12.287.671 alegători (voturi nule: 785.977), înregistrîndu-se o rată de participare reală de peste 71 de procente din populația electorală, indicator net superior celui din 1992. În ciuda faptului că voturile irosite au fost numeroase (peste două milioane în fiecare cameră), ponderea voturilor "utile" în ansamblul populației electorale a fost mai ridicată decît la precedentele alegeri (aproximativ 57%), ceea ce conferă acestor consultări electorale un plus de legitimitate.

Scrutinul din 3 noiembrie 1996 a simplificat într-o oarecare măsură eșichierul politic românesc. Astfel au fost eliminate din Parlament forțele politice de "stînga" (PSM și PS) și cele ale "dreptei" liberale (PAC și PL'93), rămînînd doar 6 grupări politice în forul legiuitor[25] (plus cîte un reprezentant pentru 15 minorități naționale în cadrul Camerei Deputaților). Convenția Democrată Română a cîștigat majoritatea relativă a mandatelor în ambele camere ale Parlamentului, unde deține aproximativ 1/3 din

numărul mandatelor, ea urmînd să formeze guvernul. România a trecut astfel "testul dublei răsturnări" al lui S. Huntington, care califică o țară din punct de vedere democratic. Cu ocazia acestui scrutin, România a probat că poate ține alegeri libere și corecte chiar și în condițiile în care cîștigătorul nu coincide cu organizatorul lor, fapt care nu s-a mai întîmplat din 1928, ceea ce este în sine cu totul remarcabil. Formal, deci, democrația românească a trecut într-o altă etapă. Dacă se adaugă la aceasta și faptul, la fel de important, ca președinția României a fost cîștigată - în cel de-al doilea tur al alegerilor prezidențiale din 17 noiembrie 1996 - tot de un reprezentant al CDR, atunci nota democratică obținută de România este cu siguranță și mai mare.

Rezultatele alegerilor legislative din 3 noiembrie 1996

PARTIDE/ FORMAȚIUNI POLITICE	CAMERA DEPUTAȚILOR			SENATUL		
	VOTURI	MANDATE		VOTURI		MANDATE
	%	Nr. absolut	%	%	Nr. absolut	%
Convenția Democrată Română	30,2	122	35,6	30,7	53	37,1
Partidul Democrației Sociale din România	21,5	91	26,5	23,1	41	28,7
Uniunea Social-Democrată	12,9	53	15,5	13,2	23	16,1
Uniunea Democrată a Maghiarilor din România	6,6	25	7,3	6,8	11	7,7
Partidul România Mare	4,5	19	5,5	4,6	8	5,6
Partidul Unității Naționale Române	4,4	18	5,2	4,2	7	4,9
Alte partide sau formațiuni	19,9	15	4,4	17,4	-	-
TOTAL	100	343	100	100	143	100

Dincolo însă de aceste aspecte formale, este de notat că sistemul românesc de partide și-a corectat cîteva deficiențe constitutive. În primul rînd, se cuvine relevat că sistemul multipartid "pur" rezultat în alegerile din 1992 s-a reprodus în 1996, ceea ce este un indiciu de stabilitate și întărește un orizont de așteptare. În al doilea rînd, "defectul" constituiv de la precedentele alegeri a fost sensibil diminuat, în sensul că nu sînt numai două forțe politice care au spijinul a cîte cel puțin 20% din alegători, ci sînt chiar două partide politice în această situație; este vorba de PDSR și de PNȚCD, acesta din urmă deținînd singur procentajul în cauză, ceea ce echivalează cu a spune că sistemul de partide actual îndeplinește cea mai importantă condiție de ordin normativ a multipartidismului "pur". În al treilea rînd, este vorba de poziționarea ideologică a partidelor parlamentare, poziționare care conferă sistemului un mai cert echilibru funcțional; afinitățile programatice inițiale dintre CDR, USD și UDMR, situate în zona "centrului" (cu o predominanță de "centru-dreapta"), care vor permite formarea guvernului cu relativă ușurință, vor fi contra-balansate dinspre "stînga" (PDSR) și dinspre extrema "stîngă" (PRM și PUNR), aceasta din urmă luînd o "distanță ideologică" variabilă, în funcție de "stimulii" guvernării CDR. Trebuie arătat, în acest context, că identitatea doctrinală a CDR este destul de eclectică (democrație creștină, liberalism, ecologism, civism), ceea ce poate să se traducă în timp - mai ales în ipoteza eșecului unor politici - în mișcări centrifuge; dacă partidele și organizațiile civice din CDR s-au articulat de regulă în timpul cît aceasta a fost în opoziție (deși n-au lipsit nici momentele de divergență), este de presupus că în noua ipostază politică formațiunile componente ale CDR vor fi expuse mai mult riscului confruntării, chiar dacă deocamdată acesta pare neînsemnat; faptul că cele trei forțe politice care vor forma guvernul dispun în acest moment de o majoritate parlamentară confortabilă permite însă alianței aflată la guvernare să aibe o "rezervă" politică

importantă și, la nevoie, să accepte pierderea unui părți din sprijinul parlamentar actual. Oricum ar evolua lucrurile, este cert că aici, în domeniul ideologic, se află punctul slab al actualului sistem de partide din România.

În concluzie, gradul de homeostazie al sistemului de partide rezultat din ultimele alegeri este în mod evident mai ridicat în raport cu momentul 1992, cel puțin din punct de vedere formal. În același timp, pentru ca sistemul actual să se dovedească fiabil și să posede capacitatea de autoreproducere necesară oricărui sistem de partide democratic, este necesar ca și sub-sistemul opoziției să se prezerve. Or, din acest punct de vedere examenul pe care-l are de dat PDSR-ul în opoziție este foarte important, chiar vital pentru democrația românească, dat fiind faptul că în absența sa, ori chiar în condițiile unui PDSR diminuat, alternativa politică a viitorului se profilează în zona tulbure a extremismului. Simplificarea eșichierului politic românesc are deci, pe lîngă aspectele sale benefice, și un potențial autodistructiv care trebuie luat în seamă (în acest sens este regretabil că, în timp ce PRM și PUNR au reprezentare parlamentară, PAC și chiar PS nu au). Aș încheia deci spunînd că în opoziția actuală se joacă de fapt cea mai importantă carte a democrației românești, ceea ce poate să pară - în contextul politic actual - paradoxal, dar nu e.

Cazurile altor societăți postcomuniste

Polonia

Societatea poloneză a fost, după cum se știe, prima dintre țările comuniste în care s-a instalat – pe cale pașnică – un guvern necomunist, încă din septembrie 1989. "Sfârșitul nonviolent al regimului autoritar bazat pe dictatura ideologică a partidului comunist a fost posibil în Polonia pentru că au existat grupuri atât

în elita puterii cât și opoziție care au înțeles nevoia compromisului"[26], arată cu justețe Vl. Tismăneanu. Pentru a înțelege cum de a fost posibilă răsturnarea regimului în această manieră, este necesară o recapitulare a principalelor evenimente care au precedat-o.

În 1988, pe fondul impulsurilor înnoitoare gorbacioviste, dar mai ales pe fondul însuși al istoriei poloneze a anilor '80, apar două mari valuri greviste, în aprilie și în august, care-l conving pe Jaruzelski, șeful statului, că nu se mai poate guverna împotriva societății. În consecință, generalul care promulgase legea marțială în Polonia acceptă ideea, sugerată și de colaboratorii săi, de a proceda la dialog ca cei care reprezentau sindicatul Solidaritatea, aflat încă în afara legii. Solidaritatea este relegalizată în ianuarie 1990, căpătând astfel legitimitate juridică. În felul acesta, s-a ajuns la ceea ce a intrat în istorie sub denumirea de "masa rotundă". Discuțiile dintre reprezentanții puterii comuniste și reprezentanții Solidarității, începute în februarie 1989, s-au soldat cu celebrul Acord politic din 5 aprilie. Acest document de importanță capitală stipula, între altele, relegalizarea altor structuri ale societății civile care fuseseră interzise sub regimul legii marțiale (Solidaritatea Rurală a Fermierilor, Asociația Studenților Independenți ș.a) și, totodată, reducerea prerogativelor prezidențiale; dar lucrul cel mai important din acord, care avea să schimbe fața politică a Poloniei, viza alegeri complet libere pentru camera superioară a Parlamentului, Senatul, și parțial libere pentru Seim, camera inferioară, dar în fapt cea mai importantă; pentru aceasta din urmă cele două părți au convenit să rezerve 65% din mandate pentru Partidul Muncitoresc Unit Polonez (PMUP) și pentru sateliții săi.

Alegerile, care au loc în luna iunie 1989, aveau să demonstreze că Solidaritatea este o forță extraordinar de redutabilă. Astfel, în Senat, sindicatul liber reușește să obțină nu mai puțin de 99 de locuri din cele 100, ceea ce echivala cu o victorie absolută a

Solidarității. Mai mult, deși, prin înțelegerile convenite, Seimul urma să fie controlat de comuniști, mulți reprezentanți ai acestora, îndeosebi cei proveniți din partidele subordonate politic PMUP, au prins gustul independenței – sub exemplul parlamentarilor Solidarității – și, în consecință, PMUP nu mai putea conta pe ei. În felul acesta, Solidaritatea a ajuns în situația de a domina practic legislativul, deși totodată accepta controlul politic comunist, respectând spiritul documentului din aprilie.

Așa se explică de ce, în august 1989, Jaruzelski este reales președinte al Poloniei, lucru posibil doar cu sprijinul larg al Solidarității. În contrapartidă, prim-ministru este ales un reprezentant al Solidarității, Tadeusz Mazowiecki, intelectual catolic reputat și unul din primii și cei mai ascultați consilieri ai sindicatului. Instalarea guvernului Mazowiecki[27], primul guvern necomunist din Europa centrală și de est, are loc la 12 septembrie 1989.

Sub guvernul Mazowiecki, Polonia a fost de asemenea prima țară care a procedat la reforme în direcția economiei de piață. Cu toată această întâietate internațională, țara primului guvern necomunist din Europa centrală și de est a cunoscut, în perioada care a urmat, poate cea mai mare instabilitate politică din regiune, având în șase ani șase guverne.

Pentru a înțelege această particularitate poloneză, trebuie reconstruită situația originară a primei etape a tranziției spre democrație. Contextul intern și cel internațional pot da o explicație viabilă acestei situații de instabilitate. În plin an 1990, când țări care startaseră în urmă – precum Cehoslovacia și Ungaria – în direcția democrației occidentale aveau deja elitele comuniste înlocuite cu altele noi, Polonia s-a perceput deodată ca defazată. O parte a opiniei publice poloneze a acuzat acordurile "mesei rotunde" de această rămânere în urmă, solicitând ruperea lor. Protagonistul acestei direcții a fost Lech Walesa, care solicita

imperios anularea acestor acorduri sub motivul că împrejurările interne și internaționale s-au schimbat radical, înțelegerile devenind astfel caduce. El acuza lentoarea reformelor și găsea vinovat de acesta guvernul condus de Tadeusz Mazowiecki. Primul ministru, sprijinit de o întreagă echipă formată din personalități prestigioase (Jerzy Turowicz, Zbigniew Bujak, Adam Michnik etc.) a respins acuzațiile, apreciind că democrația nu poate fi atinsă decât prin metode democratice. Teoria lui Adam Michnik a "noului evoluționism" era pusă la îndoială de febrilitatea și nerăbdarea lui Walesa. La rândul lui, Mazowiecki l-a acuzat pe Walesa de aventurism politic și de autoritarism, ceea ce, din păcate, avea să se probeze.

Această dispută a polarizat societatea poloneză pentru un timp destul de lung. În aceste condiții, în mai 1990, Solidaritatea a trebuit să se scindeze în două grupuri politice. Astfel s-a format Alianța de Centru, fondată de partizanii lui Walesa, și Mișcarea Cetățenilor – Acțiunea Democratică (ROAD), în jurul lui Mazowiecki. Ambele grupări se revendicau de la spiritul și etosul Solidarității, una negând celeilalte calitatea de moștenitoare. Liderii celor două mișcări politice, Walesa și Mazowiecki, devin apoi candidați pentru alegerile prezidențiale programate pentru decembrie 1990. Campania electorală care a urmat a acutizat disputa dintre cei care fuseseră figuri marcante ale Solidarității. Toate acestea au bulversat societatea poloneză. Câștigătorul prezidențialelor a fost Lech Walesa, avându-l drept contra-candidat în cel de-al doilea tur de scrutin nu pe Tadeusz Mazowiecki, ci un *out sider*, de o calitate cu totul îndoielnică, Stanislaw Tyminski, ceea ce arată cât de confuzionată era societatea poloneză în acest moment. "Este clar – susține Vladimir Tismăneanu, un fin cunoscător al vieții politice poloneze – că conflictul dintre facțiunile Solidarității (...) a contribuit la confuzia generală și a răspândit dezamăgirea în electorat"[28]. În același timp, fisiunea acestei organizații era o necesitate democratică. O

explică mai mult decât convingător acelaşi analist: "Scindarea Solidarităţii şi formarea celor două noi partide majore au contribuit la însănătoşirea procesului de diferenţiere politică. Într-o societate democratică nu există nici o nevoie pentru un monolitic *esprit de corps* printre cei care alcătuiesc clasa politică. Cât timp partidele împărtăşesc aceleaşi valori ultime, competiţia lor este un indicator al dinamismului social şi contribuie la dezvoltarea ulterioară a unei culturi civice care să împiedice transformarea unei preşedinţii puternice într-un experiment dictatorial."[29]

La fel s-a întâmplat şi cu Forumul Civic din Cehoslovacia, numai că acolo "divorţul" s-a petrecut altfel şi el n-a împiedicat parteneriatul dintre grupările schismatice. Or, în cazul polonez, pe lângă efectul benefic în plan partizan, pentru că într-adevăr o organizaţie politică omnisocială nu are ce căuta într-o democraţie, ruptura Solidarităţii s-a petrecut într-un climat de adversitate ireconciliabilă pe termen scurt, ceea ce a lăsat urme adânci în societate. Solidaritatea nu s-a împărţit doar între cele două grupări, ci s-a atomizat considerabil, apărând din ea multe formaţiuni partizane. În plus, proliferarea partidistă a atins cote unice (peste 250 de partide s-au înregistrat în aceea perioadă). În aceste condiţii, evident că electoratul se afla într-o stare de maximă derută, de confuzie, căci posibilitatea structurării opţiunilor era contracarată de forţele politice centrifuge, aflate într-un accelerat proces de dispersie.

Rezultatele alegerilor din 1991 dovedesc din plin acest lucru (v. tabelul "Repartiţia mandatelor în Parlamentul polonez după alegerile din 1991 şi 1993"). Alegerile din 1991 nu numai că au adus în Seim, camera cea mai importantă, vreo 30 de partide, din cele aproximativ 250 existente, dar cel mai puternic dintre acestea, "câştigătorul" deci, un descendent al Solidarităţii, Uniunea Democratică, nu a colectat decât 13% din totalul voturilor şi 62 de mandate, din totalul celor 460. Mai mult, partidul aflat pe locul

secund în clasamentul electoral, tot cu 13% din sufragiii, dar cu 60 de mandate, era Alianța Stângii Democratice (SLD), așa că problema alianței nici măcar nu se putea pune. Multe din partidele parlamentare se trăgeau din Solidaritatea, dar acest fapt – cum remarca un analist polonez, Krzysztof Leski – "nu le-a împiedicat să se lupte între ele pe motive personale:[30]. În aceste condiții, cum spune același publicist, numai un "guvern miracol" era posibil.

Primul guvern format, cel condus de Jan Olszewski, din partea Alianței de Centru a lui Walesa, nu a rezistat decât șase luni. Formarea noului guvern a fost încredințată unui lider provenind din Uniunea Democratică, Hanna Suchocka. Acesta a izbutit să supraviețuiască în condiții oarecum normale un an, până în iunie 1993, când a fost aprobată în Parlament o moțiune de neîncredere. Tot Hanna Suchocka a fost prim-ministru și în cele trei luni care au urmat până la alegerile din septembrie 1993.

Este evident că într-un parlament atât de atomizat, este foarte greu de format o alianță care să sprijine un guvern. Dacă adaugăm și amănuntul că grupurile partizane erau mai degrabă predispuse la confruntare decât la cooperare, supraviețuirea timp de un an și trei luni a guvernului Suchocka apare într-adevăr "miraculoasă". Multipartidismul de acest tip, "pur" de-a binelea, este într-adevăr extrem de greu, dacă nu imposibil, de ordonat într-un sistem. Este "multipartidismul atomar", instabil prin excelență, capabil de autoreglare doar pe termene foarte scurte, cerând imperios alegeri anticipate. Numai o lege electorală restrictivă în privința reprezentării parlamentare a partidelor poate lupta eficient cu el.

Este exact ceea ce s-a întâmplat. Noua lege electorală stabilea un sistem de reprezentare proporțională cu un barem de 5% din voturi și, totodată, oferea largi avantaje partidelor care vor deține majorități de sufragii. Alegerile din 1993, având la bază acest sistem electoral, au configurat cu totul alte rezultate.

Repartiția mandatelor în Parlamentul polonez
după alegerile din 1991 și 1993

PARTIDE POLITICE, ORGANIZAȚII ȘI ALIANȚE ELECTORALE	SEIM MANDATE				SENAT MANDATE	
	1991		1993		1991	1993
	Nr. abs.	%	Nr. abs	%	Nr. abs.	Nr. abs
Alianța Stângii Democrate	60	13	171	37	4	37
Partidul Țărănesc Polonez	48	10	132	29	8	36
Uniunea Democratică	62	13	74	16	21	4
Uniunea Muncii	4	1	41	9	-	2
Confederația pentru o Polonie Independentă	46	10	22	5	4	-
Blocul Nepartizan în Sprijinul Reformei	-	-	16	3	-	2
Minoritatea etnică germană	7	2	4	1	1	1
Comitetele Electorale Catolice "Vatra"	53	12	-	-	12	1
Solidaritatea	27	6	-	-	11	9
Alianța de Centru	44	10	-	-	9	1
Congresul Democrat Liberal	37	8	-	-	6	1
Partidul Țărănesc Polonez – Alianța Țărănească	28	6	-	-	7	1
Solidaritatea Rurală	-	-	-	-	-	1
Altele	44	9	-	-	17	4
TOTAL	460	100	460	100	100	100

Notă: * Totalul pe 1991 combină rezultatele Acțiunii Electorale și ale Partidului Creștin-Democraților

Alianța Stângii Democratice a obținut o victorie electorală oarecum previzibilă. Cele două guverne ale "Solidarității" de dinainte își erodaseră prestigiul din cauza crizei politice pe care Polonia o cunoscuse timp de trei ani. În plus, țara avea deja un președinte al "Solidarității", ceea ce era un semnal de saturație politică. Dificultățile tranziției (în ciuda instabilității politice,

reformele au continuat), cu hiperinflația și șomajul adiacente, au fost și ele motive serioase pentru ca electoratul să prefere Alianța Stângii Democratice. Aceasta – compusă în cea mai mare parte din succesorul partidului comunist, Partidul Polonez al Democrației Sociale, și din fosta federație comunistă a muncii, OPZZ, din diverse organizații (ale învățătorilor, ale femeilor etc.) de sorginte comunistă, precum și din organizații postcomuniste – a câștigat 20,5% din voturile pentru Seim și pentru Senat, drept pentru care a primit 37% din mandatele ambelor camere. Ea a fost secondată de Partidul Țărănesc Polonez (PSL), adică de fostul satelit al partidului comunist, cu 15,5% din voturi, care obținea astfel 29% din mandatele Seimului și 36% din mandatele Senatului. Cu alte cuvinte, două partide care colectaseră împreună 36% din voturi obțineau 66% din mandatele de deputați și peste 70% din posturile senatoriale. Dintre partidele a căror origine se leagă de Solidaritatea, reușesc să obțină reprezentare în Seim doar patru: Uniunea Democratică, Uniunea Muncii, Confederația pentru o Polonie Independentă și Blocul Nepartizan în Sprijinul Reformei (pro-Walesa); celelalte, cu orientare de "dreapta", care sprijiniseră cele două guverne ale Solidarității, au eșuat.

Deși cele două forțe politice de "stânga" dețineau o majoritate parlamentară mai mult decât confortabilă, de peste 2/3, Aleksander Kwasniewski, liderul SLD, a încercat să formeze o coaliție mai largă, solicitând spirjinul Uniunii Democratice și Uniunii Muncii, formațiuni născute din Solidaritatea, dar oferta a fost respinsă. Mai mult, cu toată majoritatea în Seim și în Senat a coaliției de sorginte comunistă, pentru formarea guvernului Pawlak au fost necesare nu mai puțin de șase săptămâni, dat fiind faptul că cei doi parteneri se aflau într-o interdependență totală, fără altă soluție.

Rezultatele alegerilor din 1993 instaurează deci în Polonia un nou sistem de partid, având oarecare relație cu cel dinainte, dar

totuşi diferit. Caracterul multipartid se menţine, dar eşichierul politic se simplifică masiv: în Seim, de la cele 30 de partide de dinainte se ajunge la doar 6 formaţiuni (în Senat, în schimb, se menţin 13, dar 6 dintre acestea dispun doar de un post senatorial, iar alte 6 de 2-4 mandate; la rigoare doar 2, cel mult 3 formaţiuni au în camera superioară o prezenţă consistentă). Consecinţă directă, şi benefică, a acestei simplificări, atomizarea iniţială dispare, ponderea electorală şi – mai ales – parlamentară a partidelor augmentându-se simţitor. Cu toate acestea, ponderea parlamentară majorată este în mare măsură un proces artificial, ţinând de sistemul electoral: legea electorală a fost concepută din raţiuni care ţineau de însănătoşirea sistemului partizan, prin oprirea "hemoragiei" partidiste, fiind astfel prea "generoasă" cu partidele majoritare, cărora le acordă "prime" de mandate disproporţionat de mari, producătoare de dezechilibre şocante, căci greutatea opţiunilor politice ale electoratului nu se regăseşte în distribuţia mandatelor parlamentare. Urmare a tehnicii de distribuire a mandatelor, între suportul electoral al primelor două partide şi reprezentarea lor parlamentară raportul este de 1 la 2, ceea ce poate deveni – cu timpul – motiv de contestare a legitimităţii Parlamentului.

Sistemul polonez de partide este şi el, judecând după numărul voturilor obţinute de primele două partide, un "multipartidism «pur» cu defect", "defectul" constând în aceea că numai unul din acestea reuşeşte să treacă stacheta celor 20 de procente. În plus, acesta nu este un partid, ci o coaliţie, ceea ce face mai grav "defectul" constitutiv. Judecând însă după ponderea lor parlamentară, la acest capiol fiecare din cele două reuşind să îndeplinească (dar, repetăm, artifical) condiţiile care le-ar plasa în grupa partidelor mijlocii, "defectul" este altul: ambele partide se plasează la "stânga", încălcând astfel regula normativă a simetriei ideologice. Oricum ar fi deci tratat sistemul polonez de partide, din orice perspectivă, rezultă o structurare defectuoasă. Dar în

raport cu primul sistem, indiscutabil entropic, "defectul" actual este mai degrabă benign. El este perturbator în principiu, raportul cantitativ dintre putere și opoziție fiind nepermis de mare (de 2/1), ceea ce va afecta echilibrul intern. Dar el este și "funcțional", mai ales pentru o țară care a cunoscut din plin instabilitatea guvernamentală, căci asigură executivului siguranța existenței pentru termen lung, o condiție vitală pentru coerența politicilor. Din acest punct de vedere, al stabilității guvernamentale, așezarea sistemică actuală a partidelor poloneze este neîndoielnic un succes.

Pe de altă parte, cum am mai văzut, un sistem de partide este ceva "viu", care nu stă în loc pe durata unei legislaturi. Imediat după alegeri, scena politică poloneză a și început să se schimbe. Partidele de "dreapta", învinse, au demarat căutarea unor formule care să le revigoreze electoral, în general prin formarea de coaliții. Așa s-a născut, mai întâi, Pactul pentru Polonia, care reunea formațiuni ce nu reușiseră să obțină reprezentare în Seim (Alianța de Centru, Uniunea Național Creștină, Înțelegerea Poporului, o aripă a Mișcării pentru Republică), apoi Uniunea pentru o Politică Naturală. Alegerile locale care au urmat au confirmat viabilitatea acestei formule de coaliție. În cadrul partidelor de "dreapta" parlamentare, s-a format, în Seim, o altă alianță: Uniunea Libertății (compusă din Uniunea Democratică și Congresul Liberal Democrat). În așteptarea viitoarelor alegeri legislative, dinamica politică poloneză în partea "dreaptă" se va dovedi destul de accentuată. Partidele din această zonă nu sunt, ideologic, sensibil diferite, deosebirile fiind mai degrabă personale. Atitudinile față de Walesa au jucat un rol major în această privință; învingerea lui în alegerile prezidențiale din decembrie 1995 a avut și un rol benefic pentru "dreapta" poloneză, diminuând confruntarea.[31]

Aceste tendințe se vor vedea confirmate la alegerile parlamentare din septembrie 1997. Simbolul reprezentat de Solidaritatea s-a dovedit, în descendența eșecului partidelor

rezultate din ea la alegerile din 1993, cu adevărat unificator și, mai ales, cu adevărat puternic. Acțiunea Electorală Solidaritatea (AWS) a fost sigla și umbrela sub care s-au adunat peste 30 de partide de dreapta, partide care împărtășesc același respect pentru tradiția patriotică poloneză și pentru valorile catolice (toate opunându-se, bunăoară, legislației permisive a avortului). Mișcărilor centrifuge din 1993 li s-a opus deci în 1997 o reală miscare centripetă, în zona dreaptă a eșichierului politic, ceea ce a dus la reducerea considerabilă a dispersiei ofertei politice și, implicit, a dispersiei electoratului. Partidele coborâtoare din mișcarea sindicală Solidaritatea au învățat deci din lecția trecutelor consultări electorale; unele din acestea, printre care Solidaritatea însăși, avuseseră cândva reprezentare parlamentară, dar eșuaseră grav la precedentele alegeri, când candidaseră nu numai independent ci și, adesea, extrem de adversativ.

Ultimele alegeri au adus deci victoria Alianței Electorale Solidaritatea, cu 33,83% din totalul voturilor exprimate de polonezi. Interesant este ca Alianța Stângii Democratice (SLD), deși a pierdut, a avut totuși un scor electoral sensibil mai bun decât cel cu care câștigase alegerile în 1993, obținând acum 27,13% din totalul sufragiilor, adică cu 6 procente mai mult decât în urmă cu 4 ani. Iata deci că, într-o democrație, un partid poate se piardă alegerile, dar în fapt sa se consolideze. Acest fenomen, aparent ciudat, este totuși un indiciu privind procesul de maturizare a vieții politice poloneze. Pragul celor 5 procente din voturi prevăzut de legea electorală poloneză pentru ca o formațiune să acceadă în Parlament a mai fost trecut de 3 partide. Este vorba de Uniunea Libertății (UW), care a obținut 13,37% din sufragii, de Partidul Țărănesc (PSL), căruia i-au revenit 7,31% din voturi, și de Mișcarea pentru Reconstrucția Poloniei (ROP), pentru care și-au exprimat sprijinul 5,56% din alegători. Acestora li se adaugă, în Seim, cinci organizatii ale minorităților etnice, reprezentarea acestora fiind asigurată

constituțional (v. tabelul "Rezultatele alegerilor pentru Seim din septembrie 1997).

Rezultatele alegerilor pentru Seim din septembrie 1997

FORMAȚIUNEA POLITICĂ	% din totalul voturilor	Nr. de mandate	% din totalul mandatelor
Alianța Electorală Solidaritatea (AWS)	33,83	200	43,5
Alianța Stângii Democratice (SLD)	27,13	164	35,6
Uniunea Libertății (UW)	13,37	60	13
Partidul Țărănesc (PSL)	7,31	26	5,7
Mișcarea pentru Reconstrucția Poloniei (ROP)	5,56	5	1,1
Minorități naționale	-	5	1,1
Alte partide	12,80	-	-
TOTAL	100,00	460	100,00

Deși nici de data aceasta câștigătorul alegerilor nu dispune de necesara majoritate parlamentară pentru a putea forma singur guvernul, sistemul de partide polonez se prezintă mult mai structurat, atât în partea dreaptă cât și în partea stângă, dar și - s-ar putea spune - la centru. Relațiile dintre formațiunile care alcătuiesc sistemul politic polonez al acestui moment au - pe lângă inerentele divergențe - interesante convergențe, în câteva sectoare ideologice, ceea ce crează o stare de puternică interdependență. Astfel, AWS - condusă de Marian Krzaklewski, "un politician charismatic și un organizator energic", dupa cum il caracterizează un observator al vieții politice poloneze[32], care a câștigat o considerabilă popularitate și un real prestigiu în doar câteva luni - pare să comunice destul de bine, cel puțin din punctul de vedere al valorilor moral-catolice, cu PSL și cu ROP. În același timp, AWS are, în plan economic, interese programatice care o apropie de liberala și laica UW. Aceasta din urma își are și ea originile în Solidaritatea anilor '80, ruptura producându-se atunci când Lech Walesa a decis sa candideze la

preşedinţie; UW n-a putut intra sub umbrela AWS din cauza liberalismului ei radical şi, mai ales, din cauza poziţionării ei de partea laicităţii, ceea ce-i crează o punte de comunicare, deocamdată mai mult potenţială, cu SLD. Liderii UW au fost iniţiatorii reformelor economice rapide, în frunte cu Leszek Balcerowicz, cunoscutul politician liberal, renumit pentru programul său de privatizare accelerată şi de impunere a regulilor economiei de piaţă de la începutul anilor '90. Şi cum Polonia are încă nevoie de reforme susţinute (economice, instituţionale, constituţionale etc.), prezenţa unui asemenea partid în forul legiuitor nu poate fi decât benefică.

Dincolo de posibilele coaliţii pentru guvernare, alegerile parlamentare din septembrie 1997 au consfinţit din nou valoarea democraţiei poloneze. Alternanţa la putere (căci este cert ca Alianţa Electorală Solidaritatea va forma guvernul[33]) a devenit astfel un proces firesc. Oferta politică s-a simplificat considerabil, în raport cu trecutul, în Parlament fiind doar cinci formaţiuni politice, puternic interdependente însă. Şi chiar dacă primele două formaţiuni politice nu sunt partide ci alianţe, ceea ce indică o anume fragilitate a sistemului, este totuşi de notat ca acestea deţin împreună mai bine de 60% din totalul voturilor (şi fiecare în parte peste 1/5 din totalul acestora); mai mult, cele două coaliţii principale deţin împreună aproape 80% din mandatele parlamentare. Se constată aşadar o mai bună corespondenţă între reprezentarea parlamentară a formaţiunilor şi suportul lor electoral, ceea ce nu poate fi decât consolidant pentru sistemul de partide. Şi dacă avem în vedere că formaţiunea care a trecut în opoziţie s-a fortificat, se poate spune că, la 8 ani dupa renaşterea pluripartidismului, Polonia are un sistem multipartid functional, simplu sub raport compoziţional, adică cu un număr restrâns de vectori politici, dar puternic interdependenţi.

Ungaria

Tranziția Ungariei la pluripartidism trebuie înțeleasă în contextul perioadei ultime a kadarismului, cu declinul economic pe care l-a antrenat în cele din urmă dar și cu relaxarea mecanismelor coercitive, precum și în contextul internațional al crizei ideologiei marxist-leniniste. Așa s-a putut ca încă în 1987 Opoziția Democratică să poată publica într-un ziar *samizdat* un document epocal, intitulat "Contractul social", în care se cerea deschis, dar după o elegantă inventariere a meritelor secretarului general al partidului comunist ungar, nu numai eliminarea lui Janos Kadar, ci pur și simplu reînnoirea sistemului politic al țării. Opoziția Democratică nu mergea cu solicitările până la ultima consecință, nu punea încă în chestiune rolul conducător al partidului, ci se mărginea, din rațiuni lesne de înțeles, la cereri vizând doar controlul constituțional al puterii deținute de partid, la garantarea prin lege a libertății presei, la libertatea de asociere, la reprezentarea intereselor, la securitatea socială etc. Cu alte cuvinte, "Controlul social" solicita guvernanților comuniști să aibă în vedere că guvernează asupra unei societăți concrete, a cărei existență trebuie să fie luată în seamă. "Scopul («Contractului social» – n.m., G.V.), deci, era să limiteze, să pună sub control popular și să creeze garanții intituționale care să împiedice pe birocrații comuniști să-și continue abuzurile"[34], scrie Vl. Tismăneanu.

Urmarea acestui document, dar și a noului "vânt ideologic" care sufla dinspre Moscova, a fost simțită după câteva luni, când a devenit clar că în elita comunistă existau oameni dispuși dă regândească în termeni radicali rolul conducător al partidului lor. Printre aceștia, Imre Pozsgay a avut un rol de excepție, el fiind un Gorbaciov al Ungariei. Asemenea personalități din elita partidului comunist au erodat poziția lui Kadar, care, în 1988, a trebuit să

renunțe la postul de secretar general. Partidul comunist intra astfel, prin noii lideri, într-o accelerare reformistă evidentă.

Dar nu numai partidul comunist se reorganiza, ci și, mai ales, opoziția. Începând cu 1988 încep să apară în Ungaria primele partide politice alternative la formațiunea comuniștilor. Se nasc astfel Forumul Democratic Maghiar (MDF), un partid de nuanță populist-conservatoare, preocupat de prăbușirea morală a țării sub regimul comunist și de soarta minorităților maghiare din țările vecine, Alianța Democraților Liberi (SZDSZ), o formațiune preponderent compusă din intelectuali (printre aceștia, nume precum Janos Kis, Gaspar Miklos Tamas, Miklos Haraszti, Laszlo Rajk etc.), preocupată de economia de piață și de valorile democrației de tip liberal, sau Federația Tinerilor Democrați (FIDESZ), o formațiune politică ușor excentrică inițial, dar de orientare liberal-modernă, îmbinând aderența la valorile liberale și europene cu atașamentul național; în plus, încă de la apariție, ea a fost una dintre cele mai clare și mai tranșante formațiuni politice.

În vara anului 1989, comuniștii acceptă să negocieze la "masa rotundă" cu opoziția deja cristalizată, ajungându-se astfel la acordul ca în anul următor să aibă loc alegeri libere. Partidul comunist, devenit deja Partidul Socialist, consimțea deci să accepte pluralismul politic ca pe un fapt ineluctabil, căruia nu trebuie să i se opună.

Primele alegeri libere în Ungaria postbelică au loc, potrivit acordului, în primăvara anului 1990. Cu această ocazie, se produce de fapt prăbușirea oficială a sistemului comunist, căci Partidul Socialist Ungar, succesorul partidului comunist, este învins fără drept de apel. Partidul care a câștigat aceste alegeri a fost unul de "dreapta", Forumul Democrat Maghiar (MDF), care a obținut 42,9% din sufragii. El a fost urmat, cu 23,8% din totalul voturilor, de Alianța Democraților Liberi, partidul de orientare

liberală amintit mai sus, modern, fără genealogie comunistă. Acestora le succedau, cu ponderi electorale reduse, alte câteva partide.

Această așezare din startul democrației ungare a pluripartidismului satisfăcea, formal, toate cerințele de ordin normativ ale sistemului multipartidist cu partid dominant: un partid puternic, cu peste 40% din sufragii, așezat ex-centric, contrabalansat din zona opusă de forțe politice importante. Când Ivan Volgyes afirma, la câtva timp după alegeri, când deja exista o perspectivă comparativă, că "Ungaria a devenit singura democrație multipartidistă adevărată din Europa de Est"[35], el avea în vedere nu numai prioritatea cronologică al instituirii pluralismului politic în Ungaria, ci și calitatea sistemică a acestuia.

În vederea constituirii guvernului, Forumul Democratic Maghiar, Partidul Micilor Proprietari și Partidul Popular Creștin-Democrat formează o coaliție, care îl desemnează pe Jozsef Antall, președintele MDF, ca prim-ministru al Ungariei, funcția cea mai importantă într-o republică parlamentară. Președinte al țării este ales Arpad Göncz, din partea Alianței Democraților Liberi. Într-un cuvânt, "dreapta" preia principalele pârghii politice în statul ungar, parând să producă o ruptură decisivă și ireversibilă cu trecutul comunist.

Totuși, lucrurile nu aveau să se dovedească atât de simple. Rezultatele alegerilor locale din septembrie 1990, deși nu puneau în chestiune așezarea politică din primăvară, erau totuși un indiciu că lucrurile nu se tranșaseră atunci odată pentru totdeauna. Foștii comuniști reușesc să recupereze teren electoral în multe localități, sugerând astfel că au resurse pentru a reveni în primul rând al vieții politice. Totuși, și la aceste alegeri partidele noi repurtează cele mai semnificative victorii. Bunăoară, SZDSZ reușește să

câștige multe posturi de primari în marile orașe, inclusiv în Budapesta.

Veritabilul examen politic pentru un partid îl constituie însă nu atât alegerile, cât guvernarea. Or, din acest punct de vedere, MDF a provocat multe nemulțumiri sociale. Deși privatizarea este promovată într-un ritm susținut, ca și alte reforme ale economiei de piață, impresia generală a fost aceea că guvernul Antall nu era preocupat atât de politica internă cât de soarta minorităților maghiare vecine Ungariei. Deriva naționalistă a unor fruntași ai MDF, precum István Csurka (care va fi până la urmă exclus din Forum), conivențele noilor autorități la renașterea cultului pentru amiralul Horthy etc. au erodat cu timpul creditul social al partidului de guvernământ. MDF era tot mai frecvent acuzat că a reînviat tradițiile extremei drepte din perioada interbelică a Ungariei, ceea ce era de bună seamă o exagerare, dar nu fără un minim adevăr și, mai ales, nu fără efect în timp. Mai grave deveneau lucrurile în economie, unde se producea o veritabilă paralizie. Tema "capitalismului sălbatic" devine o temă obsesivă. Cât privește politicile din domeniul social, justiția socială rămânea în întregime un deziderat, punct tocmai bun de exploatat de foștii comuniști. "Partidele guvernamentale nu se interesează practic de cei mai nevoiași, socialiștii au propuneri absolut nerealiste; în ceea ce privește opoziția liberală, ea este divizată. Toate acestea ridică societatea împotriva oamenilor politici"[36], aprecia în 1993 un sociolog, Gábor Havas, și totodată deputat din partea SZDSZ. De altfel, ca reflex firesc al acestei situații, majoritatea aflată la putere n-a încetat pe toată durata mandatului să se fărâmițeze, la un moment dat existând chiar riscul unor alegeri anticipate. Guvernul MDF reușește totuși să reziste pe toată durata mandatului, adică până în 1994, când au loc noi alegeri legislative (v. tabelul "Rezultatele alegerilor legislative din 1994 din Ungaria").

Rezultatele alegerilor legislative din 1994 din Ungaria

PARTIDUL	MANDATE	VOTURI
Partidul Socialist Ungar	209	54,1
Alianța Democraților Liberi	70	18,1
Forumul Democratic Maghiar	38	9,5
Partidul Civic și al Micilor Gospodari Independenți	26	6,7
Partidul Popular Creștin-Democrat	22	5,7
Alianța Tinerilor Democrați	20	5,1
Alianța Agrariană	1	0,3
Blocul Liberal	1	0,3
TOTAL	387	100,0

Rezultatele consultărilor electorale din 1994 sunt aparent spectaculoase: MDF pierde nu mai puțin de 32% din voturi în comparație cu 1990, căzând pe locul al 3-lea, în timp ce câștigător iese, cu 54% din totalul voturilor, Partidul Socialist Ungar. Ungaria trece astfel ceea ce se numește "testul dublei răsturnări", probând că este deja o democrație bine așezată. Basculare enormă a electoratului ungar de la "dreapta" la "stânga", la acea "stângă" legată genetic de fostul partid comunist, este însă în măsură să semnaleze precaritatea partidelor și a sistemului pe care ele îl formează.

"Electoratul a sancționat astfel problemele economice ale țării și speră că Partidul Socialist Ungar, moștenitorul partidului comunist al lui Janos Kadar, va ușura durerile tranziției economice și va restaura securitatea socială din era Kadar"[37], interpretează sociologic o cercetătoare rezultatul acestor consultări electorale. Cum însă observă aceeași autoare, problemele economice ale țării nu-și au originea exclusiv în cei patru ani de guvernare MDF, dimpotrivă, multe din ele, și îndeosebi cele dificile, se originează în era Kadar, posibilități mari de remediere nu au nici socialiștii lui Gyula Horn.

Dincolo însă de aceste probleme, cu influența lor electorală indiscutabilă, este totuși de observat, din perspectiva noastră, că Ungaria este singura țară din Europa de est în care sistemul de partide s-a prezervat în cea mai mare măsură, chiar și în condițiile "dublei răsturnări". Ungaria are deci un multipartidism cu partid dominant, tendința de dinainte fiind acum mult mai întărită. Doar proporția întoarcerii opțiunilor electorale, de o amplitudine extremă, poate semnifica faptul că așezarea politică este mai precară decât pare.

Cehoslovacia/Cehia

Începuturile reformei în Cehoslovacia sunt vechi, anul 1968 și "primăvara de la Praga" neputând să lipsească din complicata ecuație care a dus finalmente la prăbușirea regimului comunist. Dar factorul care a dus în chip decisiv la acest proces a fost societatea civilă, care, în ciuda durității cu care a fost deseori tratată după 1968, nu a încetat să existe și să se dezvolte. Ei i se datorează, bunăoară, manifestația de comemorare a lui Jan Palach din ianuarie 1989, studentul în filosofie care în urmă cu 20 de ani se autoincendiase în semn de protest față de invazia Cehoslovaciei. Această manifestație comemorativă s-a transformat într-o veritabilă demonstrație împotriva regimului de la Praga. Vaclav Havel, care luase parte la comemorare, a fost după aceea arestat, regimul voind astfel să pedepsească "exemplar" orice abatere de la linia sa brejnevistă. Dar, în iunie, cel care avea să devină președinte al Cehoslovaciei publica un manifest în care chema stăruitor la democratizarea neîntârziată a țării. Consecutiv acestui eveniment, regimul comunist condus de cuplul Husak-Jakes a făcut publică intenția sau, mai bine zis, promisiunea unor reforme restrânse în domeniul economic. Spre deosebire însă de Polonia sau Ungaria, capii regimului comunist nu s-au coborât până acolo încât să angajeze discuții cu grupurile opoziției. Este, cum remarca Vl. Tismăneanu, motivul pentru care regimul

comunist cehoslovac a căzut într-un chip special, ireductibil la modelele țărilor vecine. "Revoluția de catifea" se declanșase, chiar dacă ea, cum se va vedea, nu va fi chiar de catifea. Lipsa de receptivitate a autorităților la somațiile istoriei s-a văzut apoi pe 17 noiembrie 1989, când ele au folosit violența împotriva unei manifestații studențești. Autoritățile comuniste s-au trezit deodată atât de izolate și de disperate, de anchilozate și blocate în propriul proiect, încât au trebuit să demisioneze în bloc. Aceasta se întâmpla pe 25 noiembrie. "Adusă la putere în numele doctrinei Brejnev, echipa Husak-Jakes de colaboraționiști a pierdut puterea ca efect al «doctrinei Sinatra», adică a deciziei sovietice de a permite fiecărei țări est-europene să-și urmeze calea proprie de reformă"[38], scrie cu exactitate și plasticitate Vl. Tismăneanu.

Noua echipă comunistă instalată la putere în Cehoslovacia (Karel Urbanek-Ladislav Adamec), având deja ca sursă de inspirație modelul polonez și cel ungar al "mesei rotunde", și-a anunțat imediat disponibilitatea pentru negocieri cu reprezentanți ai opoziției, ca și pentru o demisie în bloc, după modelul predecesorilor, dacă va fi cazul. Schimbările de la vârful partidului-stat au fost percepute de populație ca fiind cosmetice, de fațadă, ca o înșelătorie, drept pentru care sute de mii de oameni s-au adunat din nou în Piața Wenceslas, unde Vaclav Havel și Alexander Dubcek denunțau stratagema regimului totalitar. Pe fundalul acestor demonstrații de stradă, a căror civilitate a rămas exemplară, s-au format Forumul Civic la Praga și Publicul împotriva Violenței la Bratislava, probă elocventă că societatea civilă cehoslovacă era îndeajuns de matură pentru a reacționa adecvat la împrejurări[39]. Animatorii Forumului Civic au fost deopotrivă liderii Chartei 77, precum Vaclav Havel sau Jiri Dienstbier, și intelectuali – cum spune același autor invocat mai sus – ai culturii oficiale.

Forumul Civic adoptă pe 26 noiembrie un document prin care solicită schimbarea de fond a sistemului politic, social și economic al Cehoslovaciei. În acest capital document se spune printre altele: "Numai prin constituirea de noi partide politice și de alte asociații politice și sociale se poate obține dreptul de a participa egal la alegeri libere pentru toate ramurile guvernământului. Acesta presupune ca Partidul Comunist să abandoneze prevederea constituțională a rolului conducător în societatea noastră, ca și controlul monopolistic al mediilor de informare. Nu există nici un motiv care să-l împiedice să facă astfel începând chiar de mâine."[40]

A doua zi, se declanșează o grevă generală care paralizează întreaga țară, al cărei mesaj clar era acela că regimul nu avea practic de ales. Adunarea Federală, întrunită în ședință pe 29 noiembrie, accepta ceea ce devenise certamente inevitabil: abrogarea prevederii constituționale, până atunci sacrosanctă, a rolului conducător al partidului comunist. Acesta este momentul care pune capăt monopolului puterii comuniste, deschizând țara spre un nou regim politic. Ca rezultat imediat, pe 10 decembrie se formează primul guvern în care majoritatea este necomunistă. 19 zile mai târziu, Vaclav Havel era ales președinte al Cehoslovaciei. "Revoluția de catifea" triumfase. Democrația, cu instituțiile care să o garanteze, urma să fie construită.

Au urmat alegerile din 1990, care au confirmat viabilitatea politică a organizațiilor Forumul Civic și Publicul împotriva Violenței. Aceste două formațiuni reușeau să obțină 170 de mandate din totalul celor 300 ale Adunării Federale. Comuniștii izbuteau și ei să obțină 47 de locuri de deputați, fiind astfel a treia forță politică a țării. Dar cu ocazia alegerilor, s-au validat și alte partide: Partidul Creștin-Democrat, coaliția Mișcarea Slovacă Creștin-Democrată, Partidul Poporului, Partidul Creștin-Democrat,

care obţineau câte 6 mandate, precum şi mai multe grupuri de interese regionale sau etnice.

Apoi, ca în orice copilărie a democraţiei, s-au declanşat luptele interne în cadrul formaţiunilor care câştigaseră alegerile, Forumul Civic şi Publicul împotriva Violenţei. Deşi în octombrie Forumul Civic îşi ţinea congresul, prilej cu care Vaclav Klaus este ales preşedinte, ulterior are loc mai întâi o despărţire în interiorul grupului parlamentar al acestui partid, cei de "dreapta" separându-se de cei de "stânga". Sciziunea grupului parlamentar al Forumului este urmată în 1991 de constituirea a două partide distincte, unul de "centru-dreapta", condus de V. Klaus, celălalt, numit iniţial Clubul Liberal, avându-l ca lider pe un cunoscut activist al Chartei 77, Jiri Dienstbier.

Toate acestea se suprapun tensiunilor etnice dintre slovaci şi cehi, care s-au format începând cu 1990 şi s-au acutizat în 1991, ducând în cele din urmă la separarea Slovaciei de Cehia. Despărţirea avea însă nu numai o miză naţională, ci şi una democratică.

Forumul Civic şi variantele sale partizane care i-au urmat au trecut până în prezent prin trei consultări electorale, cele din 1990 şi din iunie 1992, organizate pentru întreaga Cehoslovacie, şi cea din iunie 1996, aceasta din urmă desfăşurându-se exclusiv în Republica Cehă, toate trei concretizându-se cu victoria formaţiunii conduse de Vaclav Klaus. Partidul Democrat Civic (ODS) este o formaţiune liberală care a luat naştere în 1991 în urma scindării Forumului Civic. Deşi legea electorală prevede pentru accesul partidelor în parlament un prag ridicat, de 5% din totalul sufragiilor, la alegerile din 1992 au reuşit să-l depăşească nu mai puţin de 9 formaţiuni politice, din cele aproximativ 70 partide înregistrate. Aparent, opţiunile politice sunt pronunţat fragmentate, dar constanţa rezultatelor în timp ale alegerilor din 1992 (în ciuda

apariției parlamentare a altor 3 formațiuni), ca și sondajele de opinie ulterioară[41], demonstrează mai degrabă o structurare a acestora (v. tabelul "Repartiția mandatelor în Parlamentul ceh").

"«Alegerile 1994» corespund cercetărilor întreprinse în 1992 și 1993, indicând o stabilitate politică fixată spre o politică de «centru» (liberal) și «dreapta» (liberală-conservatoare). Anchetele au arătat de asemenea că există o rată înaltă de aprobare a noului regim politic (78 procente). Pornind de la acest date, se poate proiecta că nici o schimbare substanțială în simpatiile politice ale poporului nu este probabilă în următorii zece – cincisprezece ani. (...) Dacă astăzi ar avea loc noi alegeri, doar 4 sau 6 partide ar trece de baremul de 5% necesar pentru a obține un loc în Parlament"[42], susținea Jan Zahradil într-un moment de mijloc între două consultări electorale (1994), confirmând astfel structurarea politică a electoratului ceh.

Alegerile din 1992 au fost câștigate de patidul lui Vaclav Klaus, care promovează un liberalism conservator de tip anglo-saxon, punând un accent apăsat pe individualism și pe pragmatism. Imperativele programelor sale constau în crearea rapidă a unei economii de piață, cu realizarea în ritm susținut a privatizării, cu reforme sociale adiacente, pe cât de curajoase pe atât de realiste și eficace. Majoritatea parlamentară obținută de ODS a fost una relativă, situație care a obligat la coalizarea cu alte formațiuni pentru a putea avea o guvernare sigură, stabilă, eficace.

Afinitățile doctrinale ale ODS au găsit în primul rând sprijin la celălalt partid care s-a desprins din Forumul Civic, Alianța Democratică Civică (ODA) și, apoi, la două partide creștin-democrate, Partidul Popular–Uniunea Democrat-Creștină (KDU-CSL), și Partidul Democrat-Creștin (KDS).

Repartiția mandatelor în Parlamentul ceh[43]

PARTIDELE POLITICE	1992 (alegeri)		1994 (mutații)	
	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%
Partidul Civic Democratic* (ODS)	66	33	65	32,5
Blocul de stânga (comuniști și postcomuniști)	35	17,5	26	13
Partidul Democrat Social Ceh (CSSD)	16	8	18	9
Uniunea Democrat-Creștină* (KDU-CSL)	15	7,5	15	7,5
Alianța Civic-Democrată* (ODA)	14	7	15	7,5
Uniunea Liberal-Socială	16	8	13	6,5
Partidul Democrat-Creștin* (KDS)	10	5	10	5
Partidul Comunist din Boemia și Moravia (KSCM)	-	-	9	4,5
Partidul Ceh-Moravian al Centrului	-	-	8	4
Partidul Republican (SPR-RSC)	14	7	8	4
Asociația pentru Moravia și Silezia	14	7	7	3,5
Partidul Național Liberal-Social	-	-	5	2,5
Fără partid	-	-	1	0,5
TOTAL	200	100	200	100

Notă: * desemnează cele patru partide care formează coaliția aflată la guvernare.

ODA și-a creat la început o imagine de partid elitist, cu o adresabilitate îndreptată predilect spre intelectuali, ceea ce a făcut ca la alegeri să nu câștige decât 6% din voturi. Lecția electorală a obligat partidul la reformă, promovând mulți tineri în structurile sale superioare. Sondajele de opinie îi acordau ulterior 13% din totalul voturilor. ODS și ODA nu sunt partide adverse ci complementare, fiind despărțite doar de nuanțe doctrinale, nu de chestiuni de fond, ceea ce le permite o relație de parteneriat eficientă și benefică pentru guvernare. Democrat-creștinii, ceilalți aliați ai ODS, "trag" spre "centru", având astfel influența lor, modestă (pentru că nu au decât 6% din voturi, dar reală). Guvernul de "dreapta" al lui Vaclav Klaus, instaurat încă înainte de scindarea Cehoslovaciei, a dus la o consecventă politică liberală, dublată de o puternică strategie socială (Cehia a avut și are cea mai scăzută rată a șomajului între țările postcomuniste, poate chiar între toate statele europene, o inflație insignifiantă, în comparație cu toate celelalte țări est-europene), ceea ce i-a dus un sprijin social larg. Reformele profunde și rapide au fost primite astfel de cehi cu o largă aprobare. O confirmare a acestei popularități s-a produs la alegerile locale din noiembrie 1994, când ODS a câștigat 29,5% din totalul voturilor; ODA și CSSD (Partidul Social-Democrat Ceh, cu veche tradiție politică, născut la sfârșitul veacului trecut) au primit aproximativ câte 10 procente fiecare, sensibil mai mult decât la legislativele din 1992; în schimb, comuniștii nu au primit decât 12 procente (trebuie ținut seama că partidul comunist era și înainte de război o forță politică semnificativă).

Opoziția a fost, în această primă legislatură, relativ divizată, plasându-se atât la "stânga" (moderată și extremă), mai apăsat, cât și la "dreapta" (extremă). Opoziția stângii moderate a fost reprezentată de CSSD, partidul social-democrat scos în afara legii în perioada comunistă și reactivat după căderea regimului. Deși a câștigat doar 6% din voturi în 1992, cu timpul popularitatea sa a

crescut, spre sfârșitul mandatului atingând, potrivit sondajelor, 13%. CSSD părea la un moment dat o posibilă alternativă la guvernare. El era secondat, dar din zona extraparlamentară, de Mișcarea Civică a Democraților Liberi (SD-OH), o grupare desprinsă tot din Forumul Civic, promovând o politică liberală de stânga; este condusă de Jiri Dienstbier, lider al Chartei 77 și fost ministru de externe, cu o popularitate mare, susceptibilă a atrage în viitor simpatiile electoratului. Comuniștii și postcomuniștii au un sprijin foarte restrâns, "fiind atât de puternic discreditați din cauza regimului dur și represiv de dinainte de 1989 încât ei nu au mai putut găsi suport în rândul maselor nici măcar îmbrăcând noua și moderna haină a social-democrației"[44]. Partidul Republican (SPR-RSC) este un partid de dreapta extremist, conceput după modelul austriac, care nu a putut colecta decât 5% din voturi în 1992; el are o oarecare audiență în rândul păturilor sociale marginale (șomeri, tineri etc.), o audianță însă plafonată, potrivit sondajelor de opinie.

Concluzia lui Jan Zahradil este, după toate indiciile, justă: "Dezvoltarea unui set de partide stabile, de dreapta, centru-dreapta, centru și centru-stânga a asigurat progresul Republicii Cehe în direcția economiei de piață și a democrației liberale. Coaliția guvernamentală continuând să primească sprijin solid – sondajele arată că acesta este mai ridicat astăzi -, acesta permite liderilor săi să acționeze rapid în inițierea necesarelor reformei economice. Sprijinul partidelor extremiste este limitat sau în declin. Mai problematică este lipsa unei opoziții puternice și constructive de centru-stânga. Timpul va arăta dacă Partidul Social Democrat Ceh va putea să-și recâștige proeminența interbelică. Experiența cehă a arătat că succesul vine prin adoptarea a unor reforme politice și constituționale care permit dezvoltarea unui sistem de partide stabil."[45]

Alegerile pentru Camera Deputaților și pentru nou înființata cameră superioară, Senatul, ținute în iunie și - respectiv - in noiembrie 1996, au confirmat în mare măsură așteptările analiștilor, dar în același timp au adus și unele surprize, care i-au făcut pe unii comentatori să afirme că "au schimbat peisajul politic al țării și stilul politic[46]" de pînă atunci. Alegerile din iunie 1996 pentru camera inferioară au fost în fapt primele alegeri ținute în Republica Cehă devenită între timp independentă, și ele au marcat o puternică echilibrare a forțelor politice. Opoziția la guvernul Klaus fusese în perioada 1992-1996 destul de ștearsă, din cauza fragmentării ei, ceea ce-i permisese executivului să conducă Cehia într-un mod cvasi-autoritar. Or, acest stil politic nu mai este de conceput începând cu iunie 1996. La alegeri au participat peste 75% din populația electorală, procentaj extrem de ridicat pentru orice democrație; dacă se are în vedere și faptul că nu s-a semnalat nici o iregularitate, atunci putem trage o concluzie asupra calității acestor consultări electorale. ODS a câștigat și de data aceasta alegerile, cu un scor previzibil (29,62% din totalul voturilor), dar civic-democrații și aliații lor nu mai dispun de majoritatea absolută în Camera Deputaților: democrat-creștinii (KDU-CSL) au câștigat 8,08% din voturi, iar Alianța Civică 6,5%. În consecință, ODS-KDU(CSL)-ODA, coaliția guvernamentală tradițională, au obținut împreună 44,06%, ceea ce, exprimat în mandate, înseamnă 49,5%. Comparativ cu 1992, ODS, ODA și KDU-CSL au cunoscut o creștere a sprijinului în rândul electoratului; cu toate acestea, grupul guvernamental condus de Vaclav Klaus a pierdut 6 locuri de deputați. Explicația acestui fapt paradoxal ține de legea electorală (pragul electoral - de 5% - duce la o redistribuire a voturilor acordate partidelor care n-au reușit să-l treacă; în această situație a fost unul din partidele coaliției). Cât privește partidul lui Klaus, acesta a câștigat în 5 din cele opt districte ale Republicii Cehe (în 1992 câștigase în toate), inclusiv în Praga (cu 44%), dar a pierdut în 3 în fața social-democraților.

Dar mișcarea cea mai interesantă s-a înregistrat în zona opoziției, constând într-un salt considerabil al Partidului Social-Democrat Ceh (CSSD), care a reușit să obțină 26,44% din sufragiile cehilor și 30,5% din locurile Camerei Deputaților, profilându-se în mod limpede ca a doua forță politică din Republica Cehă. În patru ani (1992-1996), social-democrații conduși de Zeman au izbutit să-și mărească de patru ori sprijinul în societatea cehă, performanță care-l face pe Jiri Pehe să considre că "CSSD este adevăratul câștigător al alegerilor", pentru că, fiind "cel mai puternic partid de opoziție, CSSD va determina soarta oricărui guvern minoritar"[47]. Partid istoric, CSSD redebutase stângaci în viața politică postcomunistă a Cehiei. Cu toate acestea, partidul condus de Zeman este acum în măsură să reprezinte solid stânga democratică, constituind o puternică forță de opoziție la liberalismul civic-democraților, aptă să se adreseze convingător celor ce n-au beneficiat de pe urma reformelor întreprinse de guvernul Klaus. Social-democrații au reușit să se impună în fața unei părți însemnate a electoratului pentru că în discursul lor au atacat probleme grave, oarecum ignorate de guvernanții civic-democrații: fenomenul infracțional, corupția, locuințele, învățământul, sănătatea etc. La scorul bun înregistrat de CSSD au contribuit însă și partidele din arcul guvernamental, care în timpul campaniei electorale s-au atacat mai mult între ele, ignorând oarecum partidele aflate în opoziție. Dacă se adaugă și faptul că ODS era tot mai mult perceput ca un partid arogant, care disprețuia opoziția, care guverna destul de autoritarist, se constată că erau motive suficiente pentru resurecția social-democraților. Iată de ce mulți analiști politici au fost înclinați să considere că multe din voturile primite de social-democrați nu erau atât voturi *pentru* CSSD cât *contra* OSD.

În același timp, alegerile pentru Camera Deputaților din 1996 au pus în evidență că părți însemnate din electoratul ceh sprijină forțe politice extremiste, atât de stânga cât și de dreapta. Partidul Comunist din Boemia și Moravia (KSCM) a beneficiat de 10,2% din voturi (în scădere totuși față de 1992, când KSCM s-a prezenat la alegeri în cadrul Blocului de Stânga, care a câștigat 14% din sufragii; după unele calcule, sprijinul electoral al comuniștilor s-a diminuat cu 2 procente), iar Partidul Republican, de extremă-dreaptă, de 8%. Aceste două formațiuni politice sunt totuși departe de a avea un cuvânt de spus în viața politică cehă, din cauza marginalității și izolării lor, nici unul din celelalte patru partide neacceptând să coopereze cu ele.

Această așezare a sistemului de partide s-a văzut confirmată peste câteva luni, când au avut loc alegeri pentru primul Senat al Republicii Cehe. Deși camera superioară are mai mult o funcție consultativă, rolul său legislativ fiind considerabil mai redus decît cel al Camerei Deputaților, consultarea electorală pentru a-i desemna pe cei 81 de senatori are întreaga relevanță politică necesară pentru a vedea tendințele sistemului de partide din Republica Cehă. Și în acest caz, câștigător a fost ODS, cu 39,5% din posturile senatoriale, urmat îndeaproape de CSSD, cu 30,9%. Aici, coaliția guvernamentală are majoritate absolută, dar, funcțiile legislative ale Senatului fiind reduse, ponderea confortabilă din această cameră are prea puțină importanță. Se cuvine totuși notat că Partidul Comunist a cunoscut un sensibil recul în răstimpul de câteva luni dintre cele două consultări electorale, ponderea sa senatorială fiind de doar 2,5%. Mai mult, republicanii de extremă dreaptă n-au reușit să obțină reprezentare în Senat (v. tabelul "Rezultatele alegerilor din Republica Cehă din 1996").

Rezultatele alegerilor din Republica Cehă din 1996

PARTIDUL	CAMERA DEPUTAȚILOR (iunie 1996)			SENATUL (noiembrie 1996)	
	% din voturi	nr. de mandate	% din nr. mandatelor	nr. de mandate	% din nr. mandatelor
Partidul Civic-Democrat (ODS)	29,62	68	34	32	39,5
Uniunea Democrat-Creștină (KDU-CSL)	8,08	18	9	13	16
Alianța Civică (ODA)	6,36	13	6,5	7	8,6
Partidul Social-Democrat Ceh (CSSD)	26,44	61	30,5	25	30,9
Partidul Comunist din Boemia și Moravia (KSCM)	10,23	22	11	2	2,5
Partidul Republican (SPR-RSC)	8,01	18	9	-	-
Independenți	-	-	-	2	2,5
TOTAL	88,74	200	100,00	81	100,00

Noul guvern Klaus care a fost instalat după alegeri, minoritar de data aceasta, are de înfruntat dificultăți suplimentare, în primul rând din cauza puternicei opoziții a social-democraților conduși de Zeman, situație inedită pentru executivul de la Praga. Pentru a surmonta această situație încă din start, președintele Havel i-a cerut coaliției de guvernământ să cedeze unele posturi de conducere din Parlament social-democraților, aceștia urmând să sprijine noul guvern minoritar. La rândul lui, CSSD și-a condiționat sprijinul de măsura în care cabinetul condus de Klaus va promova politici aflate în zona sa de interes (educație,

sănătate, protecție socială, locuințe). În același timp, este de observat că opoziția social-democraților este limitată, întrucât ei n-ar putea forma un guvern solid în situația în care civic-democrații ar eșua (CSSD ar trebui, într-o asemenea eventualitate, să-și asocieze la guvernare ODA și KDU-CSL și să primească sprijinul, măcar tacit, al comuniștilor, ceea ce pare - în actualele condiții - o combinație imposibilă sau, în cel mai bun caz, efemeră).

Toate acestea arată cât de interdependente sunt partidele din Republica Cehă în această etapă. Este limpede că ele trebuie să se bazeze de aici înainte pe compromis și pe consens, nu pe confruntare, pentru că, altminteri, apare riscul instabilității guvernamentale. Or, un asemenea proces ar intra în contradicție cu interesele Republicii Cehe, ceea ce politicienii - dar și opinia publică - par a ști foarte bine. Republica Cehă are încă nevoie de reforme, atât economice cât și instituționale, ceea ce nu s-ar mai putea realiza în condițiile instabilității guvernamentale. Cu toate acestea, sunt destule semne, la un an și ceva după alegeri, că guvernului Klaus îi va fi foarte greu să-și ducă și de data aceasta mandatul până la capăt. Uzura puterii, întărirea considerabilă a opoziției, reapariția unor probleme economice care păreau rezolvate etc., toate acestea se cumulează și vor pune, probabil, cabinetul Klaus în situația de a demisiona. În același timp, s-ar părea că tot un guvern ODS, având însă un alt prim-ministru, ar fi în măsură să preia ștafeta guvernării. În fine, nu sunt exclese, în situația în care partidele nu vor ajunge la o înțelegere, nici alegeri anticipate.

În concluzie, se poate susține că alegerile parlamentare din 1996 din Republica Cehă au marcat maturizarea sistemului de partide și, implicit, a democrației. Faptul că numai 6 partide au obținut reprezentare parlamentară a simplificat sistemul. În același timp, gradul de interdependență a partidelor (cel puțin, a primelor

4) s-a amplificat considerabil, ceea ce nu poate fi decât întăritor pentru sistemul pe care ele îl formează. Acest sistem de partide are apoi meritul de a pune sfârșit dominării politice a guvernului asupra Parlamentului, separarea executivului de legislativ devenind o realitate. "Cultura politică a țării a suferit în ultimii patru ani deoarece coaliția a guvernat virtual fără opoziție. (...) Lipsa bipolarității politice, combinată cu relativul succes al reformei, au determinat mediile să devină predominant pro-guvernamentale. ODS a blocat descentralizarea și crearea unui ombudsman, temându-se că asemenea măsuri ar ținti la slăbirea puterii sale. ODS și aliații săi vor trebui acum să caute compromisurile și să țină seama de cererile opoziției, ceea ce poate îmbunătăți calitatea discursului politic în țară.", arăta Jiri Pehe[48] într-o analiză consacrată alegerilor. De remarcat că tot acest proces benefic de consolidare a sistemului de partide a survenit într-un moment realmente oportun: cum reformele economice, în special privatizarea, sunt în linii mari încheiate, guvernul se poate acum concentra mai mult pe problemele sociale (locuințe, protecție socială, educație, sănătate), putând astfel beneficia de existența opoziției social-democrate. Pentru toate aceste motive, se poate conchide că sistemul ceh actual de partide este unul dintre cele mai așezate din Europa centrală și de est. Orientarea ideologică a partidelor și ponderea lor, ca și numărul lor redus și interdependența lor sunt argumente solide în sprijinul fiabilității sistemului partizan ceh. Cu toate acestea, el trebuie să mai treacă o probă pentru a putea fi apreciat fără greșeală: testul alternanței politice. Judecând după dinamica sistemului înregistrată în 1996, acesta n-ar fi decât o chestiune de timp.

Bulgaria

Față de Polonia, Ungaria sau Cehoslovacia, despărțirea de comunism a Bulgariei a fost mult mai problematică și anevoiasă. Cu toate că Todor Jivkov începuse să simuleze încă din 1987 –

potrivit principiului anecdotic, dar ilustrativ, care spunea că dacă plouă la Moscova, la Sofia se deschide umbrela – că ar fi devenit partizanul *perestroikăi* gorbacioviste, în fapt Partidul Comunist Bulgar era destul de anchilozat pentru a întreprinde o reformă consistentă. Demiterea primului ministru reformist, Gheorghi Atanasov, la începutul anului 1989 era o clară probă de refuz a schimbării din partea oficialităţilor de la Sofia.

Dar acelaşi eveniment a avut şi un efect contrar, inprevizibil pentru guvernanţii comunişti, constând în redeşteptarea societăţii civile. Consecutiv acestei demiteri, care se constituia limpede într-un avertisment privind intenţiile regimului, Jeliu Jelev, filosoful care fusese exclus din PCB pentru vederile sale antitotalitariste, a pus bazele "Clubului de Sprijin pentru Glasnost şi Perestroika". Apărea astfel o organizaţie independentă care lupta deschis pentru democraţie. Sub presiunea evenimentelor din unele ţări est-europene, în noiembrie are loc la Sofia o demonstraţie de protest la care participă câteva mii de persoane, împotriva nepăsării autorităţilor faţă de protecţia mediului, chiar în faţa clădirii Adunării Naţionale, demonstraţie care ia o formă politică. Asemenea întrucâtva scenariului cehoslovac, T. Jivkov se vede apoi nevoit să demisioneze, dar împrejurările nu sunt nici astăzi îndeajuns de clare. Succesiunea lui P. Mladenov, ministrul de externe de până atunci, se va dovedi, asemenea iarăşi întâmplărilor de la Praga, problematică. Populaţia percepe formalitatea schimbării de la vârf şi reacţionează cu un lanţ de demonstraţii de stradă. Acestea se soldează cu rezultatul, de acum, aşteptat: PCB decide să renunţe la rolul său politic conducător.

Unui asemenea eveniment îi urmează, firesc, emergenţa pluripartidismului. La începutul lui decembrie 1989 se formează Uniunea Forţelor Democratice (UFD), Jeliu Jelev fiind ales preşedinte. UFD s-a constituit ca o organizaţie umbrelă, reunind astfel mai multe partide şi organizaţii: Partidul Agrar "Nicola Petkov" (care fusese suspendat de comunişti în 1947), Partidul

Democratic Radical și Partidul Social-Democrat Bulgar; de asemenea, sindicatul Podkrepa avea statut de observator. Autoritățile de la Sofia decid, în acest context, să renunțe la politica de asimilare a etnicilor turci, minoritate care numără aproximativ 1,5 milioane persoane; criticile internaționale vizând politica de bulgarizare a acestei minorități, în urma căreia se crease un val de emigrație spre Turcia, trebuia să li se pună capăt. Cererile etnicilor turci, care vor trece și ei la constituirea a ceea ce mai târziu va deveni Mișcarea pentru Drepturi și Libertăți (MDL), condusă de Ahmed Dogan, erau astfel formal satisfăcute. Dar viața politică era destul de confuzionată de dinamica evenimentelor. Așa se explică, probabil, nașterea imediată a Comitetului de Apărare a Intereselor Naționale, ca reacție paradoxală a bulgarilor. Anul 1990 aduce și metamorfoza PCB, acesta devenind Partidul Socialist Bulgar (PSB). Dinamica descendentă a numărului de aderenți la acest partid este însă elocventă pentru climatul politic: dacă la începutul anului erau aproximativ 1 milion, spre sfârșitul lui 1990, numărul lor se va reduce la 250 000.

Acestea erau forțele politice conturate atunci când autoritățile decid să angajeze discuții cu reprezentanții opoziției, adică să recurgă la procesul "mesei rotunde" de acum bine cunoscut. Acestea au loc în ianuarie și februarie 1990, finalizându-se cu comunicate privitoare la modalitățile convenite de părți pentru tranziția la democrație. Astfel cele două tabere cad de acord asupra unor urgențe politice: amendarea Constituției, sistemul electoral, partidele politice.

În iunie 1990 au loc în Bulgaria alegeri, în urma cărora PSB obține majoritatea relativă de voturi; ele au pus însă deopotrivă în evidență cealaltă forță politică, UFD. Peste două luni, la 1 august, în urma demisiei lui P. Mladenov, Jeliu Jelev este ales – după nu mai puțin de 6 runde de vot – președinte al Bulgariei. În același timp se formează un guvern de coaliție condus de socialistul

Andrei Lukanov, semn că forțele vechi dețineau încă un control politic considerabil.

O asemenea coaliție nu era însă viabilă. UFD acuză pe socialiști că nu respectă angajamentele privitoare la procesul de democratizare și că perpetuează practicile politice ale partidului unic. Incendierea sediului PSB, pe 26 august, a acutizat criza coabitării, prin acuzațiile reciproce ale celor două forțe politice, PSB și UFD. Fără suficient sprijin în Parlament, pe un fond social ostil, cu greve și manifestații, guvernul Lukanov este nevoit să demisioneze. Acestuia îi urmează guvernul condus de Dimitri Popov, un jurist respectat care nu aparținea nici unui partid, în cadrul căruia ministerele importante sunt împărțite atât PSB-ului cât și UFD-ului.

Criza economică în care se afundă țara precipită însă o nouă criză politică. Deși respectat, D. Popov conduce de fapt un guvern prin forța naturii provizoiu, căci coabitarea PSB-UFD se dovedea imposibilă pe termen lung. Țara avea nevoie de reforme economice profunde, pe care numai un guvern dispunând de un real sprijin politic le-ar fi putut promova.

În acest context au loc noi alegeri, în 1991, care se soldează, de data aceasta, cu victoria coaliției anticomuniste UFD, care obține 110 mandate parlamentare sau 45,8% din totalul numărului de deputați. Succesorul partidului comunist, PSB, obține 106 locuri în Parlament, adică 44,1% din total, secondând îndeaproape – la distanță la 1,7 procente – formațiunea câștigătoare a majorității relative a mandatelor. Celei de-a treia forțe politice, organizația minorității turce apărută în 1990, MDL, i se cuvin 24 de mandate, adică 10% din totalul celor 240 ale Adunării.

Alegerile din 1990 și 1991 consacrau pentru Bulgaria, la suprafață cel puțin, un sistem de partide inedit în lumea postcomunistă: sistemul bipartidismului imperfect supranumit și "două partide și jumătate". Distanța medie dintre primele două forțe politice la alegerile din 1991, de doar 1,7%, ar fi putut pleda pentru bipartidismul "pur", *à l'anglaise*, dar faptul că nici una din acestea nu dispune de necesara majoritate de 50% plus un vot "coboară" sistemul bulgar în cadrul bipartidismului "imperfect". Mai mult, în aceste condiții sistemice era de presupus că a treia forță politică, MDL, în ciuda distanței considerabile față de primele două (de 34-35%), va avea totuși de jucat un rol politic major, ceea ce evoluția politică ulterioară va confirma din plin, așa cum vom arăta mai departe. Până atunci însă se cuvine făcută o observație: sistemul bulgar din această etapă poate fi inclus în categoria bipartidismului imperfect, dar cu o concesie, având adică în vedere că una din primele două forțe politice nu este un partid, ci o coaliție, fapt de natură să altereze calitățile bipartidiste ale sistemului. Într-adevăr, dat fiind că UFD era la rândul lui compus din alte partide, nu mai apar două forțe politice detașate, din punct de vedere parlamentar, ci una singură, PSB, urmată la o oarecare distanță de mai multe formațiuni medii (Uniunea Națională Agrariană Bulgară "Nicola Petkov", Forumul Democrat Bulgar, Partidul Democrat Bulgar, Mișcarea Ecoglastnost etc.). Acesta ar putea fi un argument pentru a clasa sistemul bulgar mai sigur în grupa multipartidismului cu partid dominant; dar nici această categorie nu se dovedește convingătoare, având în vedere evoluția politică a țării. În plus, faptul că într-o bună perioadă a legislaturii UFD s-a comportat unit, formând practic o forță politică nu numai distinctă ci și coerentă, plasează acest sistem partizan mai degrabă în grupa bipartidismului imperfect.

Guvernul care s-a format în urma acestor alegeri a fost unul al UFD. Faptul a fost posibil grație sprijinului parlamentar pe care UFD l-a primit din partea MDL, căci numai această formațiune

avea capacitatea de a înclina balanța spre una din cele două forțe cvasi-egale. Rațiunea pentru care MDL a sprijinit UFD se afla – lucru care va deveni evident pe parcurs – mai degrabă într-o adversitate. În cursul anului 1990, PSB încercase cu tenacitate să scoată în afara legii mișcarea minorității turce, demers eșuat la Curtea Constituțională, așa că MDL în mod firesc s-a așezat la început alături de UFD. Mai mult, în trecut, UFD – după cum arată un analist politic – "întotdeauna a încercat să abordeze problematica etnică cu prudență, moderație și toleranță"[49], adică în manieră opusă PSB. Guvernarea UFD care a urmat s-a concretizat, de altfel, în câteva măsuri legislative extrem de importante în favoarea etnicilor turci, bunăoară prin restituirea proprietăților acelora dintre ei care părăsiseră Bulgaria înainte de 1990.

Mai târziu, însă, relațiile UFD-MDL s-au deteriorat. Așa se face că o moțiune de cenzură înaintată de PSB în octombrie 1992 este sprijinită de parlamentarii MDL, ceea ce duce la căderea guvernului. Un alt guvern UFD devine imposibil întrucât MLD refuză principial să-l susțină, organizația minoritarilor turci descoperindu-și, oarecum subit și inxeplicabil, o vocație de "stânga". Astfel, conform Constituției, sarcina formării noului guvern revine foștilor comuniști convertiți în socialiști. Cum însă candidatul propus de ei pentru formarea guvernului s-a dovedit apoi a avea dublă cetățenie, bulgară și franceză, ceea ce contravenea prevederilor constituționale, acesta s-a descalificat, fiind astfel înlăturat. În acest fel, paradox al sistemului "două partide și jumătate", MDL, formațiunea cu ponderea parlamentară cea mai redusă, ajunge în situația privilegiată de a fi însărcinată cu formarea guvernului. Candidatul prezentat de MDL, Berov, reușește să capteze suportul PSB și să devină prim-ministru. "Astfel începe o alianță neașteptată, între reprezentanții minorității turce și partidul care îi supusese pe aceștia unor constrângeri nemiloase și-i silise cu brutalitate să părăsească țara cu miile. O alianță care

l-a ajutat pe Berov să guverneze țara de timp de 21 de luni (mai mult decât oricare alt prim-ministru bulgar după 1989) și să reziste celor șase voturi consecutive de neîncredere, inițiate de UFD"[50], arată Venelin Ganev.

Trebuie totuși observat că guvernul Berov nu era practic un guvern MDL. Berov însuși era etnic bulgar și, în plus, singurul membru MDL din executivul bulgar. Miniștrii erau în general independenți. Guvernul Berov era deci mai degrabă un guvern tehnocrat. O spune un analist în bună cunoștință de cauză: "Strategia generală a guvernului a fost de a menține imaginea unui guvern de experți, situați dincolo de interesele înguste de partid și hotărâți să formuleze programe elaborate de tehnocrați independenți și nu să urmeze diverse platforme politice."[51]. În același timp, nu poate fi trecut cu vederea faptul că MDL avea totuși o poziție de excepție în viața politică bulgară, grație bunelor relații inițiale dintre prim-ministru și președinte și, ulterior, parteneriatului cu PSB (care nu a luat însă niciodată forma transparentă a unei coaliții).

Cu toată această bună poziționare în viața politică bulgară, MDL a eșuat în elaborarea și lansarea programelor economice și sociale menite să soluționeze gravele probleme ale țării, inclusiv ale minorităților turce. MDL a dovedit ca singura lui "vocație" era aceea de "partid-balama", care basculează într-o parte sau într-alta în funcție de un interes îngust, nu de un program amplu, menit să răspundă multitudinii de probleme politice. Inovația bulgară, aceea de a avea un guvern minoritar, în toate sensurile cuvântului, adică politic și etnic, conținea exclusiv incertitudini și riscuri, nu numai de ordin politic general, ci și de ordin politic intern, propriu organizației. Aceasta a dus cu timpul la o criză în cadrul organizației aflată la putere, criză care s-a soldat cu sciziunea grupului parlamentar MDL. Dacă se adaugă și relațiile ambigue de pe toată durata guvernului Berov dintre PSB și MDL,

se poate deduce că cei aproape doi ani de existență ai executivului au fost o performanță. O performanță însă "calculată", după unii observatori, de PSB, care nu avea decât de profitat de pe urma eșecului guvernării MDL. Nerecunoscând niciodată public, deschis o relație asociativă cu MDL, deși, în fapt, îl sprijinise consistent și vital (respingerea celor șase moțiuni de neîncredere sunt o clară dovadă în acest sens), PSB era astfel prezervat, scutit de responsabilitate. Mai mult, refuzul unei înțelegeri politice din partea PSB cu MDL a permis ca, la un moment dat, unii socialiști să ia un viraj naționalist, cu țintă anti-turcă și cu scop electoral. Așa se face că "naționalismul turc", "fundamentalismul islamic în ascensiune" etc. devin teme curente ale unora din liderii PSB. "Nu încape îndoială – crede cu îndreptățire V. Ganev – că o asemenea atitudine este de natură să alieneze electoratul."[52] Iar dacă avem în vedere că UFD, exasperată de eșecul demersurilor ei, se divizează și-și pierde coerența de singura alternativă politică, – din această organizație desprinzându-se Uniunea Democratică pentru Republică (DAR), Noua Alegere, Uniunea Populară -, confuzia electoratului devine și mai comprehensibilă. Se cuvine menționat, pentru a înțelege dinamica vieții politice bulgare, că în același timp PSB dă dovadă de coerență și "disciplină".

În aceste condiții, care nu mai puteau susține guvernul Berov, președintele J. Jelev este nevoit să dizolve Parlamentul și să convoace alegeri anticipate. Și PSB și UFD solicitaseră în repetate rânduri noi alegeri, căci, într-adevăr, era necesară o majoritate parlamentară care să ducă la un guvern politic autentic, în măsură să promoveze necesarele reforme pe care economia bulgară, îndeosebi, le aștepta.

La alegerile anticipate de la 27 decembrie 1994, desfășurate după un sistem electoral mixt, care prevede un prag de 4% din totalul voturilor, s-a înregistrat o participare ridicată: 75,2% din numărul alegătorilor cu drept de vot. Ei au avut de ales, dintre cele

aproximativv 120 de partide care s-au prezentat singure sau în cartel la alegeri, practic între 4 alianțe și o organizație[53]: (1) coaliția formată din PSB, Uniunea Populară Agrară "Al. Stamboliinski" și Clubul Politic "Ecoglasnost"; (2) UFD, formată din 11 formațiuni, printre care: Uniunea Națională Agrariană "Nicola Petkov", Forumul Democrat, Clubul Național pentru Democrație, Partidul Democrat 1896, Mișcarea Națională "Ecoglasnost" etc.); (3) Uniunea Populară, ruptă din UFD, compusă din Uniunea Populară Agrară și Partidul Democrat; (4) MLD; (5) Blocul Oamenilor de Afaceri (v. tabelul "Rezultatele alegerilor legislative din Bulgaria de la 27 decembrie 1994").

Rezultatele alegerilor legislative din Bulgaria de la 27 decembrie 1994

FORȚELE POLITICE	VOTURI %	MANDATE	
		Nr. abs.	%
Partidul Socialist Bulgar	43,5	125	52,1
Uniunea Forțelor Democratice	24,2	69	28,7
Uniunea Populară	6,5	18	7,5
Mișcarea pentru Drepturi și Libertăți	5,4	15	6,3
Blocul Oamenilor de Afaceri	4,7	13	5,4
TOTAL	**94,3**	**240**	**100,0**

Așa cum era de anticipat, în urma analizării configurației sistemice rezultate la alegerile precedente, inevitabilul s-a produs: sistemul bulgar de partide nu a rezistat în forma bipartidismului (din cauza caracterului compozit al UFD, care finalmente s-a și scindat, alte partide nereușind să mai obțină reprezentare parlamentară). Ceea ce există *in nuce* în 1991, în 1994 există *de facto*: multipartidismul cu partid dominant. Mai mult, aceeași cauză care a developat la alegerile din 1994 multipartidismul cu partid dominant se va putea dovedi în timp activă, modificând încă o dată sistemul, care poate deveni multipartidism "pur". Cauza o reprezintă, de bună seamă, faptul că forța politică învingătoare în alegeri nu este, de fapt, un partid, ci o coaliție, în cadrul căreia, desigur, PSB deține majoritatea covârșitoare a mandatelor, dar nu deține singură cel puțin 40% din mandate, ceea ce este o abatere de la cerința normativă a acestui tip de sistem.

Guvernul socialist instaurat după alegeri, condus de Jan Videnov, s-a dovedit totalmente incapabil de a întreprinde ceva în direcția reformelor de care Bulgaria avea grabnică nevoie. Ducând o politică de tergiversare, sub scuza ca astfel guvernează constituțional, cabinetul format din foști comuniști nu a făcut altceva decât să împingă țara într-o criză economică și socială de proporții. Stagnarea și inflația ar putea fi cuvintele în măsură să sintetizeze prăbușirea economică a Bulgariei aflată sub guvernarea Videnov. Economia bulgară, etatizată și centralizată, își demonstra, cu fiecare zi care trecea, incompentența, dar guvernul nu îndrăznea să ia nici o măsură cu adevărat terapeutică, limitându-se la soluții cosmetice; așa se explică de ce 60% din întreprinderi produceau cu pierderi. În consecință, inflația, rămânând singura "sursă de finanțare", a cunoscut un ritm de creștere geometric, în ianuarie 1997 ajungând la peste 200%, ceea ce a însemnat înjumătățirea puterii de cumpărare a populației față de luna ianuarie 1996. Vrând să evite nemulțumirile populației, reformele presupunând prin definiție

un cost social, socialiștii n-au făcut altceva, în cele din urmă, decât să le amplifice. Atunci când 90% din oameni trăiesc în sărăcie, cînd salariul mediu lunar ajunge la 20-30 dolari, cum s-a întâmplat în prima parte a anului 1997 (de la un salariu lunar mediu de 115$ în 1991), a duce o politică de "evitare a nemulțumirilor populației" devine un fapt aproape incomprehensibil. Față de o asemenea economie, investitorii străini devin reticenți, pătrunderea capitalurilor externe cotându-se extrem de jos. Carantina economică la care este supusă Bulgaria în această perioadă este dublată de o carantină politică: primul ministru bulgar nu întreprinde mult timp nici o vizită în afara țării (nici măcar la Moscova), ceea ce spune multe despre izolarea guvernului de la Sofia.

Într-o asemenea situație, grevele și demonstrațiile de stradă devin singurele mijloace prin care populația încearcă să constrângă guvernanții fie să adopte măsuri decise fie, de nu, să demisioneze. Cum prima variantă nu avea nici o șansă, a rămas cealaltă, concretizată în organizarea de alegeri generale anticipate. Data hotărâtă pentru aceste consultări electorale a fost 20 aprilie 1997.

Anterior acestora au avut însă loc alegeri prezidențiale, la 27 octombrie 1996. La urnele care urmau să desemneze pe succesorul lui Jeliu Jelev s-au prezentat 62% din cei 6,7 milioane de cetățeni înscriși pe listele electorale. Majoritatea celor care au votat au făcut-o în favoarea candidatului Uniunii Forțelor Democratice, Petăr Stoianov. Acesta a obținut încă din primul tur o majoritate relativă de voturi, 44,1%, pe care a transformat-o apoi, în turul secund, în majoritate absolută, 59,7% din alegătorii prezenți la urne preferându-l. Contracandidatul său socialist, Ivan Mazarov, a dat totuși o replică notabilă, dată fiind degringolada, precipitarea[54] și discreditarea formațiunii sale, reușind în cel de-al doilea tur să obțină voturile a 40,3% din

alegători. Victoria reprezentantului UFD la alegerile prezidențiale din toamna anului 1996 marca în mod clar mutațiile care surveniseră în opinia publică bulgară în cei doi ani care se scurseseră de la scrutinul legislativ care adusese la putere pe socialiști.

Progresul considerabil al coaliției UFD avea rațiuni evidente, chiar dacă acesta a părut să fie întrucâtva derivat și din erorile manageriale ale socialiștilor. Victoria reprezentantului Forțelor Democratice nu spunea în schimb prea multe despre criza de popularitate a celor care guvernau, poate și pentru că, în acel moment, eșecul lor nu era încă atât de limpede în rândurile electoratului. Însă în lunile care au urmat, situația economico-socială nu numai că a continuat să se deterioreze, dar deteriorarea și-a înțeșit ritmul. Criza bulgară nu putea să nu fie asociată cu cei care guvernau Bulgaria. Așa se explică nu atât victoria Forțelor Democratice, la urma urmei perfect previzibilă, cât eșecul electoral usturător al socialiștilor (v. tabelul "Alegerile legislative din Bulgaria de la 20 aprilie 1997").

Alegerile legislative din Bulgaria de la 20 aprilie 1997

FORMAȚIUNEA POLITICĂ	NR. DE VOTURI OBȚINUT (%)	NR. DE MANDATE	
		absolut	%
Uniunea Forțelor Democratice	52,2	137	57,1
Stânga Democratică	22,4	57	23,8
Uniunea pentru Salvare Națională	7,6	20	8,3
Coaliția Eurostânga	5,6	14	5,8
Blocul Oamenilor de Afaceri Bulgari	4,9	12	5
TOTAL	**92,7**	**240**	**100,0**

Cinci forțe politice au reușit să obțină reprezentare în Adunarea Națională de la Sofia (în baza legii electorale cu prag de 4%). Este vorba, mai întâi, de coaliția câștigătoare a majorității absolute de voturi și de mandate, Uniunea Forțelor Democratice. Liderul acesteia, Ivan Kostov, a devenit de altfel și primul ministru al noului guvern bulgar. Coaliția Stânga Democratică, controlată de Partidul Socialist Bulgar, nu a obținut decât aproape ¼ din voturi și din mandate; socialiștii sunt puși astfel în situația de a trece în opoziție, reprezentarea lor parlamentară fiind drastic diminuată față de situația anterioară (în vechiul legislativ aveau 125 de deputați, adică mai mult decât dublul față de situația actuală). Uniunea de Salvare Națională, și aceasta tot o coaliție, formată din etnici turci și din monarhiști, este cea de a treia forță politică, cu o cotă electorală sensibil mai redusă; ea este condusă de Ahmed Dogan, fostul lider al Mișcării pentru Drepturi și Libertăți care a reprezentat mai înainte minoritatea turcă. Eurostânga, cea de a patra forță politică, este o grupare animată de Alexandăr Tomov, fost prim-ministru adjunct socialist, care a părăsit PSB în 1994, și care se plasează mai spre centru, încercând astfel să atragă cât mai mulți socialiști nemulțumiți de stângismul PSB; reușita parlamentară a acestei grupări se datorează faptului că la alegerile trecute n-a reușit să treacă pragul celor 4 procente, "scăpând astfel de blamul pentru colapsul economic care a început în 1995 sub primul ministru socialist Jan Videnov", sesizează un analist de la Radio Europa Liberă[55]. Blocul Oamenilor de Afaceri Bulgari, o formațiune ce revendică o ideologie pragmatică, dar cu rădăcini - se presupune - în fosta nomenklatură comunistă, avându-l lider pe George Gancev, este cea de-a cincea și ultima forță ce a reușit să depășească cele 4 procente necesare accesului în Adunare; ezitarea acestui partid de a lua parte la amplele demonstrații de stradă care au dus la alegeri anticipate o plasează în apropierea socialiștilor.

Sistemic, partidele politice bulgare confirmă vechea structură. La prima vedere, Bulgaria pare deci să aibă un multipartidism cu partid dominant. Având însă în vedere că formațiunea care a obținut mai mult de jumătate din totalul voturilor și al mandatelor parlamentare este o coalție, mai prudent ar fi ca sistemul bulgăresc să fie considerat multipartid "pur". Cert este că, la gravitatea problemelor pe care Bulgaria le are de rezolvat, un asemenea sistem pare a oferi o șansă importantă. Într-adevăr, date fiind urgența și amploarea reformelor ce trebuie întreprinse, majoritatea absolută obținută de reformista UFD este o condiție dintre cele mai bune. Cum multe întreprinderi de stat trebuie să fie închise, cum procesul de privatizare trebuie accelerat, cum reformele monetare și bancare trebuie întreprinse, cum legislația pentru atragerea investitorilor străini trebuie adoptată etc., atunci este limpede că este nevoie de o voință politică pe măsură, care nu poate rezulta decât dintr-o majoritate parlamentară absolută conștientă de aceste imperative. UFD pare să fie susținută în această direcție nu numai de propriii săi parlamentari, ci și de alții (de unii din reprezentanții Uniunii de Salvare Națională și ai Eurostângii, parțial chiar ai Blocului Oamenilor de Afaceri). Într-un cuvînt, sistemul de partide bulgar în actuala sa configurație pare a răspunde problemelor cu care țara se confruntă.

Câteva concluzii

Se poate constata că, formal și funcțional, sistemele de partide din România, Polonia, Cehia au avut, în prima etapă postcomunistă, configurații foarte asemănătoare. Toate au fost, la un moment dat, multipartide "pure", caracterizate de o anumită abatere de la modelul normativ, în sensul că cel de-al doilea partid ca forță politică nu atinge baremul sistemic al celor 20 de procente electorale. Toate au fost, în faza intermediară, deci, "multipartide

«pure» cu defect". Și, consecință a acestui "defect" de constituție, opozițiile respective erau divizate, relativ slabe. Mai mult, partidele câștigătoare ale majorităților relative de voturi au avut o geneză oarecum asemănătoare, în sensul că toate s-au desprins din mari blocuri eterogene: Frontul Salvării Naționale, Solidaritatea, Forumul Civic. Sciziunea acestora nu a avut însă peste tot aceeași stilistică politică. În timp ce, bunăoară, partidele care s-au desprins din Forumul Civic au menținut și mențin o relație de parteneriat, de coooperare, chiar de amiciție, cele două partide românești desprinse din FSN (PDSR și PD-FSN) au ales calea confruntării. Aici însă intervine și o diferență calitativă esențială: ereditatea ODS este fundamental legată de societatea civilă preexistentă regimului actual, în vreme ce PDSR își trage existența dintr-un bloc *ad hoc*, improvizat, compozit și, mai ales, cu o origine postcomunistă. Din această defazare genetică rezultă și poziționarea lor ideologică diferită: ODS la "centru-dreapta", promovând curajos o politică (neo) liberală, aptă prin definiție să reformeze rapid și radical, în vreme ce PDSR se plasează la "centru-stânga", asumându-și doctrina social-democrată, cu țel redistributiv, dar în condițiile lipsei resurselor și a mecanismelor producătoare de resurse, căci el se caracterizează printr-o ezitare în fața necesităților reformatoare. De aici și stabilitatea guvernamentală totuși diferită a celor două țări. Și tot de aici diferențele în structurarea opțiunilor electorale: în Cehia guvernanții și populația par să fi știut bine dintru început ce voiau politicește, în timp ce în România, cu excepția unei părți a electoratului captive pasional pe termen lung ale câtorva partide, grosul populației s-a aflat multă vreme în situația personajului caragialesc care nu știe cu cine să voteze. Într-un cuvânt, deși formele structurale erau foarte asemănătoare, conținuturile lor erau destul de diferite.

Din perspectiva strictă a sistemului de partide, se impun însă câteva constatări la sfârșitul acestei analize:

(1) În cele mai multe țări, Polonia, Ungaria, Cehia, chiar Bulgaria, forțele politice alternative la partidele comuniste respective au luat naștere anterior prăbușirii regimurilor totalitare, din structurile societății civile, validându-se prin faptul că au devenit parteneri de dialog ai oficialităților la "masa rotundă". Așa s-au consacrat Solidaritatea, Opoziția Democratică, Forumul Civic, Uniunea Forțelor Democratice. Excepție de la această regulă a făcut România, din pricina particularităților național-comuniste ale regimului. Cu toată această defazare, regula se menține întrucâtva: de îndată ce comunismul român se prăbușește, apare Frontul Salvării Naționale; numai că acesta nu mai are partener de dialog, preluând inițial ceva din omnipotența vechiului partid comunist, de unde dificultatea de a învăța lecția dialogului politic.

(2) Calea democratică a dus peste tot la dezintegrarea acestor blocuri politico-civice. Aceasta a fost un proces ambivalent: pe de o parte, pe termen scurt, el a dus la confuzionarea unei părți a electoratului (exemple certe: România, Polonia, Bulgaria), pe de altă parte, pe termen lung, procesul este benefic pentru structurarea partizană și pentru democrație. Într-adevăr, cum remarca un analist, democrația este incompatibilă cu existența unor organizații politico-civice pansocietale, motiv pentru care scindarea lor trebuie apreciată ca esențial benefică (desigur, în ipoteza că nu se produce o dezintegrare totală, ci numai necesara diferențiere politică). Providențiale în faza prăbușirii regimurilor comuniste, ele devin, în ipoteza că-și mențin "unitatea", riscante democratic, căci au un evident potențial monolotic (exemplul românesc, când FSN a câștigat nu mai puțin de 2/3 din sufragii, este semnificativ pentru acest pericol). Procesului acesta de descompunere i-au urmat mai târziu un proces de recompunere (coaliții și carteluri electorale, alianțe de guvernare), dar care nu are sensul monolitic inițial și nici proporțiile covârșitoare ale începuturilor democratice. Recompunerea aceasta compensează

doar lipsa unor partide puternice, apte să guverneze singure țările respective (România, Bulgaria, Polonia, Cehia).

(3) Toate societățile postcomuniste au validat, prin alegerile de până acum, sistemul multipartidismului, în general "pur" (cu excepția Ungariei, unde cel cu "partid dominant" s-a consacrat deja). Excepția inițială a Bulgariei care părea să îmbrățișeze bipartidismul "imperfect, a fost aproximativă din start și, în consecință, s-a dovedit efemeră chiar pe durata legislaturii trecute; alegerile din 1994 au consacrat și aici multipartidismul, într-o configurație apropiată însă de cea maghiară (cu "partid dominant"), dar cu potențial de a deveni chiar "pur". Într-un cuvânt, bipartidismul nu este încă truvabil, în nici una din variantele sale, în societățile est-europene, ceea ce denotă instabilitatea internă a actualelor așezări sistemice.

(4) Multipartidismele instaurate, "pur" sau "cu partid dominant", au avut toate semnificative abateri de la modelul similar occidental, în special sub raport constitutiv. Toate au avut deci un "defect" de pondere, adică un defect important, dar nu capital, decisiv. Incluziunea nu este forțată, căci alte cerințe normative se verifică. Mai mult, evoluția sistemelor de partide de la o alegere la alta are clar sensul apropierii față de modelele occidentale, astfel încât putem vorbi, în 1997, de o sensibilă îmbunătățire sistemică față de anii precedenți.

(5) Dinamica internă a multipartidismului este de altfel o altă trăsătură a sistemelor de partide din lumea postcomunistă. Două trăsături, una cu sens pozitiv, alta cu sens negativ, caracterizează această dinamică: un proces de simplificare a eșichierelor politice naționale de la o alegere la alta, proces încurajat și de legislațiile electorale respective (praguri electorale ridicate, prime electorale pentru partidele câștigătoare etc.), pe de o parte, și basculări de mare amplitudine ale electoratului de la o consultare electorală la alta în cadrul aceluiași sistem (Frontul Salvării Naționale, Forumul Democrat Maghiar, Solidaritatea, Uniunea Forțelor Democratice, Partidul Socialist Bulgar au înregistrat pierderi uneori dramatice,

de multe zeci de procente), ceea ce subliniază precaritatea de fond, de bază socială a acestor structuri partizane; nu-i mai puțin adevărat că asemenea ample oscilații sunt comprehensibile pe fondul dificultăților sociale enorme pe care le-a provocat tranziția spre o economie de piață. În același timp, simplificarea este adesea în mare măsură aparentă, înșelătoare, dată fiind prezența coaliţiilor electorale (România, Polonia, Bulgaria). Aceasta nu înseamnă, desigur, că nu s-a înregistrat peste tot, în raport cu primii ani postcomuniști, o simplificare a forțelor politice (nu însă în mod obligatoriu și a partidelor), simplificare însoțită pretutindeni de o creștere a interdependenței dintre formațiunile politice. În acest sens, merită subliniat procesul de maturizare și de raționalizare a opoziției care s-a înregistrat peste tot în cei 8 ani de la renașterea pluripartidismului.

(6) Această dinamică internă a sistemelor, dar și evolutivă, a impus peste tot necesitatea unor guverne de coaliție, chiar și acoolo unde exista o majoritate parlamentară absolută și unde, teoretic, un guvern monocolor era posibil (Ungaria de după ultimele alegeri). Dincolo deci de faptul că multipartidismul "pur" obligă prin definiție la coaliție pentru a forma executivul, extensia acesteia, uneori peste limita necesară (de unde diminuarea opoziției), sau, uneori, căutarea lor obstinată, înfăptuirea lor "contra naturii" (v. coaliția PSDR-PRM) mărturisesc că partidele, chiar învingătoare, nu se simt suficient de sigure sau/și de legitime, date fiind dinamica preferinţelor electorale, fluiditatea partidelor, dar și, mai ales, extraordinara complexitate a reformelor care așteaptă, asumarea exclusivă a responsabilității politice pentru ele fiind mult prea riscantă.

(7) În fine, din perspectivă ideologică, este de observat că peste tot se manifestă o puternică forță politică de "stânga". Aceasta este, de cela mai multe ori, în legătură genetică cu fostele partide comuniste. După o fază de recul (v. Ungaria sau Polonia), partidele comuniste reformate și-au reafirmat importanța, reușind chiar să câștige alegerile. Faptul are nu numai rațiuni interne

(redefiniri ale partidelor comuniste) și nu ține nici doar de cultura politică dintr-o țară (cazul României sau al Bulgariei), ci se leagă în mare măsură de rațiunile homeostazice ale sistemelor de partide. Politicile reformiste, cu mari costuri sociale, fac necesară o replică social-democrată, replică însușită de obicei de foștii comuniști. Iar acolo unde, ca în Republica Cehă, aceștia erau discreditați, locul lor a fost luat în cele din urmă de o altă forță politică din familia stângii democrate (în cazul ceh, de istoricul CSSD). Excepția cehă ține doar de geneză, altminteri ea confirmă *la raison d'être* a organizării sistemice a partidelor politice.

NOTE

1. Bertram Wolfe, ***Krushchev and Stalin's Ghost*** (New York, Praeger, 1957), p. 10.

2. Hannah Arendt, ***Originile totalitarismului*** (București, Humanitas, 1994), p. 567.

3. Ibidem, p. 568.

4. Apud Ralf Dahrendorf, ***Reflecții asupra revoluției în Europa*** (București, Humanitas, 1993), pp. 23-24.

5. Ghiță Ionescu, ***L'Avenir politique de l'Europe orientale*** (Paris, S.E.P.E.I.S., 1967, Futuribles, 7) p. 25.

6. Ibidem, p. 28.

7. Raymond Aron, ***Démocratie et totalitarisme*** (Paris, Gallimard, 1965), p. 98.

8. Hans-Peter Riese, ***Since the Prague Spring: Charter 77 and the Struggle in Czechoslovakia*** (New York, Vintage Books, 1979), p. 13-14.

9. Apud Vladimir Tismăneanu, ***Reinventing Politics. Eastern Europe from Stalin to Havel*** (New York, The Free Press, 1992), p. 89.

10. J. F. Brown, ***Eastern Europe and Communist Rule*** (Durham, N. C., Duke University Press, 1988), p. 197.

11. Vladimir Tismăneanu, ***op. cit.,*** p. XIV.

12. Alternativa "loviturii de palat" pe care o propun unii comentatori este o discuție strict bizantină. Ei gândesc în termenii "revoluției" versus "lovitură de stat" când, de fapt, istoric cel puțin, între cei doi termeni nu

este opoziție, ci conjuncție. "Revoluția de catifea" este, într-adevăr, altceva (nu însă fără precedent istoric), dar ea nu avea cum să se întâmple în România: un transfer al puterii, fie și formal, în condițiile regimului autocrat de la București era o imposibilitate.

13. Ralf Dahrendorf, ***op. cit.,*** p. 63-64.

14. Al. Radu, Gh. Radu, Ioana Porumb, ***Sistemul politic românesc, un sistem entropic?*** (București, Editura tehnică, 1995), p. 57-59, 68, 85-87 etc.

15. Bronislaw Geremek, *Prezidențialele vor restructura scena politică poloneză*, ***România liberă***, nr. 1591, miercuri, 21 iunie 1995.

16. Dorel Șandor, *Măsuri pentru demantelarea sistemelor comunismului totalitar (I, II, III, IV)*, ***22***, nr. 7-10/1996. Trecând peste titlul neinspirat al acestui eseu (care evocă vechile "planuri de măsuri"; dar nu aceasta ar fi problema titlului, ci alta: sintagma "sistem comunist totalitar", dacă nu e pleonastică, atunci are la bază ipoteza inclusă că există și un "sistem comunist netotalitar"), trebuie arătat că între cele peste 30 de "măsuri" considerate urgente pentru eradicarea unui sistem comunist nu se află nici una care să vizeze direct pluripartidismul.

17. Vladimir Tismăneanu, ***op. cit.,*** p. 287.

18. Un exemplu mărunt, dar extrem de grăitor: de câte ori Vaclav Havel era arestat, el putea lua cu sine la închisoare mașina de scris, la care, evident, putea lucra. În România, în același timp, mașinile de scris nu puteau fi deținute de o persoană "liberă" decât cu un permis special din partea miliției; mai mult, în fiecare an, deținătorul unui asemenea obiect trebuie să obțină acordul miliției de a-l poseda în continuare.

19. A se vedea, de pildă, uciderea lui Gheorghe Ursu, pentru simplul fapt de a ține un jurnal intim, la mijlocul anilor '80. De asemenea, crimele politice din Polonia de la începutul aceloraşi ani, cărora i-a căzut victimă, printre alții, părintele Popieluszko.

20. Vladimir Tismăneanu, ***op. cit.,*** p. 283-284.

21. Al. Radu, Gh. Radu, Ioana Porumb, ***op. cit.,*** p. 53.

22. Ibidem, p. 68.

23. Ibidem, p. 157.

24 Evident că noțiunile de "dreapta" și de "stânga", precum și cele derivate ("centru-dreapta" și "centru-stânga"), nu au decât o vagă acoperire de conținut în realitatea politică a României postcomuniste, date fiind

diferențele ideologice considerabile dintre partidele care se autosituează – și, din rațiuni operaționale, chiar și analiștii le situează – în aceeași grupă. Așa se face că funcționează paradoxul – care trebuie înțeles probabil ca o antifrază, deci ironic – după care partidele anti-reformă și naționaliste, câteodată chiar șovine se auto-poziționează – și sunt poziționate – la "stânga", și viceversa, ceea ce contravine conținutului semantic al noțiunilor în cauză. Utilizarea lor într-un asemenea sens inversat se justifică doar operațional, din cauza raporturilor de adversitate care s-au stabilit între un grup de partide și celălalt grup. Altminteri, ideologic, folosirea lor este în general producătoare de confuzii, adesea chiar superfluă. Se înțelege că, atunci când recurgem la ele, o facem aproape exclusiv din motive operaționale, căci cele două gurpuri acoperă întrucâtva alianțele (explicite sau implicite) care dau contur puterii și, respectiv opoziției. Decisivă rămâne aici "culoarea" partidului în jurul căruia se raliază celelalte partide: PDSR și PNȚCD, jucând rolul principal în viața politică, poziționează de regulă ceilalți vectori politici, asemenea piliturii de fier din jurul magnetului.

[25] Este de remarcat că în ipoteza în care legea electorală ar fi fost amendată în sensul ridicării pragului electoral la 5%, așa cum partidele conveniseră la un moment dat în legislatura precedentă, simplificarea ar fi fost și mai accentuată, căci alte două partide, PRM și PUNR, n-ar fi putut accede în Parlament. Un asemenea fapt ar fi fost, neîndoielnic, benefic pentru viața politică românească, nu numai din cauza calității ideologice a acestor două partide, ci, și mai ales, pentru că astfel sistemul de partide din România s-ar fi apropiat mai mult de un model certamente mai funcțional și mai sigur din punct de vedere democratic.

[26] Vladimir Tismăneanu, ***op. cit.***, p. 191-192.

[27] Sunt dovezi că acest lucru nu a fost atât de simplu cum pare la prima vedere. Este deja de notorietate că liderul comunist Mieczylaw Rakowski a vorbit întâi la telefon cu Moscova, aceasta îngăduind un guvern al Solidarității care să aibă în compoziție câțiva comuniști. De altfel, comuniștii nu aveau alternativă, întrucât, în cazul în care și-ar fi manifestat dezacordul, tulburările care ar fi urmat în Polonia ar fi făcut situația și mai complicată.

[28] Vladimir Tismăneanu, ***op. cit.***, p. 266.

[29] Ibidem, p. 267.

[30] Krzysztof Leski, *One Year After, One Year Before*, ***Uncaptive Minds***, Fall-Winter 1994, vol. 7, no. 3/27, p. 86.

[31] Apud ***Rzeczpospolita***, 27 septembrie 1993.

[32] Jan de Weydenthal, "Poland, Political Clashes Make Solidarity Victory Shaky", 1997 Radio Free Europe/Radio Liberty, Inc.

[33] Se înțelege că în momentul redactării încă nu se ajunsese la o formulă sigură pentru formarea guvernului. Analiștii dădeau ca posibile două variante: fie o alianță AWS-PSL-ROP, motivată pe valorile catolice, fie una AWS-UW, susținută de necesitățile reformei.

[34] Vladimir Tismăneanu, ***op. cit.***, p. 201.

[35] Ivan Volgyes, *For Want of Another Horse: Hungary 1990*, ***Current History***, December 1990, p. 423.

[36] Apud Jean-Yves Potel, *Ungaria nu mai este o "insulă fericită"*, ***Le Monde Diplomatique***, May 1993.

[37] Edith Oltay, *The Former Communists' Election Victory in Hungary*, ***RFE/RL Research Report***, vol. 3, no. 25, 24 June 1994.

[38] Vladimir Tismăneanu, ***op. cit.***, p. 216.

[39] Fapt mărunt, dar deosebit de semnificativ: în timpul acestor demonstrații, manifestanții au vegheat – prin grupuri de ordine constituite în acest scop – ca nici o vitrină să nu se spargă. În această autodisciplină nu era numai necesitatea strategică de a priva autoritățile comuniste de orice probă acuzatoare, ci, și în primul rând, un examen al societății civile. Căci, cum bine observă Ralf Dahrendorf, societate civilă nu înseamnă numai asociere voluntară, grupare socială afină, contrapusă statului sau paralelă cu acesta, ci, și îndeosebi, civilizație.

[40] Apud Vladimir Tismăneanu, ***op. cit.***, p. 216.

[41] Într-un studiu publicat de Jan Zahradil, *A Czech Political Map* (***Uncaptive Minds***, Fall-Winter 1994, vol. 7, no. 3/27) este menționat un sondaj de opinie care demonstrează că populația cehă se regăsește în spectrul politic în felul următor: dreapta - 10%, centru-dreapta - 27%, centru - 43%, centru-stânga - 15%, stânga - 5%. Sondajul releva totodată că noul regim politic instaurat în Cehia era aprobat de populație în proporție de 78%.

[42] Jan Zahradil, ***op. cit.***, p. 80-81.

[43] Apud *RFE/RL Research Report*, Volume 3, Number 6, 11 February 1994.

[44] Jan Zahradil, *op. cit.*, p. 79.

[45] Ibidem, p. 84.

[46] Jiri Pehe, *Elections Result in Surprise Stalemate*, ***Transition***,28 June 1996, p. 36.

[47] Idem

[48] Ibidem, p. 37.

[49] Venelin I. Ganev, *Partidele etnice și puterea în Europa de Est. Cazul "Mișcării pentru Drepturi și Libertăți"* (***East European Constitutional Review*** sau ***22***, nr. 141-142/1995).

[50] Ibidem.

[51] Ibidem.

[52] Ibidem.

[53] Datele ne-au fost furnizate de dl. Lubomir Kolev, secretar II în cadrul Ambasadei Republicii Bulgaria la București.

[54] În același timp, trebuie arătat că victoria candidatului UFD a părut să fie sensibil ușurată de improvizația cu care socialiștii au intrat în aceste alegeri. PSB optase inițial pentru un alt candidat, Gheorghi Pirinski, ministru de externe în guvernul Videnov, apreciat pentru vederile sale reformiste, în măsură să dea o replică viabilă discursului înnoitor al candidatului UFD. Curtea Constituțională și Comisia Electorală Centrală au invalidat însă candidatura lui Pirinski, sub temei constituțional (este născut în SUA), obligându-i pe socialiști să-și desemneze în ultim moment (cu două luni înaintea scrutinului) un alt candidat. Soluția precipitată numită Ivan Mazarov contrasta cu pregătirea metodică UFD, care-și desemnase candidatul încă din luna martie.

[55] Ron Synovitz, *Bulgaria: ODS Faces Rough Road to Economic Reform*, Prague, 21 April 1997,Radio Free Europe / Radio Liberty, Inc.

Capitolul VI
ÎN CĂUTAREA DEMOCRAȚIEI: DE LA PARTIDE LA SISTEME DE PARTIDE

Partide-democrație – o relație condiționată constituțional

Este greu de găsit, astăzi, un politolog care să nu lege în chip vital democrația de sistemul pluripartid, chiar dacă această relație este de îndată dublată de un set de precauții și condiții care elimină egalitatea celor doi termeni. Acest consens al politologilor de pretutindeni vizează, deci, o condiție a democrației – cea a existenței prealabile a multiplicității de partide – considerată întotdeauna prioritară, fundamentală, indispensabilă, nu însă suficientă în chip automat. Atfel spus, nu există democrație fără partide. Reciproca nu este însă de fiecare dată valabilă, căci partidele nu pot garanta – prin simpla lor existență – democrația[1]. În ciuda precauțiilor și condițiilor de tot felul – vizând, bunăoară, standarde minimale de cultură politică democratică și, desigur, garanții constituționale -, accentul cade totuși pe pluripartidismul politic. O teorie a democrației care să facă abstracție de existența partidelor este, în zilele noastre, inimaginabilă (o teorie a democrației ca proces socio-politic real; altminteri, în ipoteza în care democrația este înțeleasă ca ideal, imaginarul teoretic poate lesne să ajungă, iarăși, la utopie).

"Democrația nu poate să existe cu adevărat decât dacă indivizii se grupează în funcție de scopurile și afinitățile lor politice, adică numai dacă între individ și stat se inserează aceste formațiuni colective, fiecare reprezentând o anume orientare comună pentru membrii săi, un partid politic. Democrația este deci în mod necesar și invariabil un stat-de-partide (*Parteienstaat*)", afirmă unul dintre cei mai reputați constituționaliști ai secolului nostru, autorul constituției austriece din 1920[2]. Exprimarea aceasta extrem de răspicată a rolului partidelor într-o democrație, care sacrifică – desigur, cu bună știință – toate precauțiile rutiniere ale politologilor pe altarul unei propoziții de o simplitate dezarmantă (statul democratic este eminamente un stat al partidelor), nu s-a vrut o provocare, așa cum adesea a fost considerată, ci o inevitabilă, chiar dacă banală, constatare constituțională. Căci dacă partidele sunt în societățile moderne – pentru a-l cita din nou pe același autor – "organe constituționale ale formării voinței statale", condițiile reclamate de politologi sunt îndeplinite și temerile lor rămân fără suport. "Partidocrația" este o vocabulă care poate da frisoane câtă vreme nu este reglată constituțional, altminteri, ea, această domnie a partidelor, este o realitate care sare în ochi în oricare din regimurile democratice rodate, testate istoric. Partidele îndeplinesc astăzi – și cuvântul "astăzi" nu are aici sensul de moment prezent, ci pe acela de epocă prezentă – o funcție constituantă sau constituțională, și aceasta nu numai în sensul strict literal.

Cuvântul "constituant" trebuie înțeles în acest context cu încărcătura semantică pe care i-o dădea sau, mai corect zis, i-o restabilea Theodore J. Lowi: "Ceea ce este necesar pentru formarea întregului; ceea ce formează; ceea ce compune; ceea ce constituie"[3]. Numai astfel sensul restrâns capăta mai multă substanță: "O țară are o Adunare Constituantă pentru a-și elabora o Constituție. Constituția este cadrul, este maniera în care un regim politic este organizat (...). Un partid care îndeplinește funcții

constituante sau constituționale va avea – într-un chip manifest sau latent – un raport regulat și fundamental cu structura, compoziția și funcționarea regimului sau sistemului"[4].

Partidele politice și democrația – între drept și sociologie

Și totuși, o asemenea abordare a partidelor, reductiv constituționalistă, are importante neajunsuri din perspectivă istorică și sociologică. Înainte de a fi o realitate de drept, care, în treacăt fie spus, nu a fost încă instaurată peste tot în sens literal, nici măcar în toate țările democratice (Marea Britanie nu are, de fapt, o constituție[5]), partidele au fost – și sunt – o realitate istorică și socială. Instituția partidelor politice a funcționat deci înainte de a avea recunoaștere constituțională, de unde supoziția logică a genezei ei transjuridice; strict constituțional vorbind, formațiunile partizane au apărut și au funcționat o bună bucată de timp într-un mod – dacă i se poate spune așa – clandestin.

Geneza partidelor politice moderne și instaurarea lor treptată erau totuși legate de rațiuni și prefaceri constituționale, chiar dacă adesea într-o manieră indirectă și chiar dacă, la rigoare, cele sociologice prevalau. Așa stând lucrurile, protopartidele care s-au semnalat de-a lungul istoriei, din vremurile Romei antice și până în veacul trecut, pot fi interpretate ca o tendință naturală de structurare politică a societății, care trebuia să-și găsească – în cele din urmă – o recunoaștere juridică și o consacrare constituțională. Născute în secolul trecut ca urmare a instaurării principiului reprezentativ și a extinderii dreptului la vot, partidele politice moderne apar ca o instituție menită să raționalizeze viața politică, să promoveze noi valori politice, în primul rând egalitatea politică. "Atunci când societatea civilă, adică – de fapt – sistemul economic, este dominată de inegalitate și de conflicte de interese, societatea politică trebuie să fie locul egalității, și democrația are

ca scop principal să asigure egalitatea, nu numai a drepturilor ci și a șanselor, și să limiteze cât mai mult inegalitatea resurselor"[6], notează cu justețe Alain Touraine. Partidele politice, aceste noi structuri sociale denumite de Max Weber "copii ai democrației"[7], țineau totuși de instituțiile preexistente. Partidele, percepute inițial ca niște bastarzi sau – cum le califica Alexis de Tocqueville, mai comprehensiv – "ca un rău inerent guvernelor libere"[8], aveau să-și găsească legitimitatea și consacrarea constituțională cu oarecare dificultate. Era o situație nu numai nouă, pe care dreptul pozitiv al timpului nu o mai întâlnise, ci una extrem de complicată din punct de vedere tehnic.

Pierre Avril face o exactă descriere a acestei situații inedite din punct de vedere istoric: "Născute în cadrul regimului reprezentativ, partidele introduc un element perturbator în acest regim, din momentul în care iau forma modernă și se dotează cu o organizație extra-parlamentară. Problema care se punea atunci era aceea a articulării dintre partidul parlamentar integrat puterilor publice, unde el devenise o simplă rotiță într-un mecanism, și organizația sa dinafară. Oricât de exterioară față de ordinea constituțională, această organizație nu contenea să-și revendice propria sa legitimitate, întrucât se considera pe sine ca fiind o expresie directă a cetățenilor care o formau. Trebuiau deci elaborate soluții proprii pentru a concilia cele două branșe (parlamentară și extraparlamentară – n.m., G.V.), al căror antagonism putea să pună sub senmul întrebării legitimitatea regimului însuși. De aceea experiențele din Statele Unite și din Marea Britanie merită să rețină atenția; aceste două țări au cunoscut asemenea tensiuni, dar ele au fost în cele din urmă depășite prin integrarea *politică* a partidului extraparlamentar în instituțiile a căror funcționare o influența"[9]. Integrându-se regimului reprezentativ și obținând statutul întru-totul respectabil de auxiliar al democrației, partidele – arată mai departe cercetătorul francez – și-au dobândit legitimitatea. Dar și reciproca este la fel de valabilă: "Legitimitatea

pe care partidele și-au câștigat-o din serviciul practicii reprezentative a contribuit la fortificarea legitimității regimului reprezentativ însuși în privința exigențelor democrației: datorită partidelor, alegerile cetățenilor se exprimă într-o manieră mai eficientă, orientând guvernarea și sancționându-i conduita mult mai direct decât ar fi făcut-o pura doctrină reprezentativă"[10].

Partidele au apărut, așadar, ca un efect al incipientului proces democratic pe care-l constituia regimul reprezentativ. În același timp, dezvoltarea democratică avea să fie mult mai înceată decât dezvoltarea partidelor, care au avut *boom*-ul lor istoric imediat. Dar nu numai pentru acest motiv. Conceptul însuși de democrație, așa cum îl cunoaștem noi astăzi, a cunoscut o evoluție extraordinar de amplă, pentru care partidele au avut meritul lor indiscutabil. De fapt, după cum demonstrează Pierre Rosanvallon într-un sclipitor studiu recent publicat[11], unde prezintă rezultatele unei atente analize de conținut pe jurnale, dicționare etc. din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, cuvântul "democrație" a avut o încărcătură semanatică destul de variabilă și chiar contradictorie. Acum două sute de ani, termenul democrație avea o conotație care trimitea la utopie, doar adjectivul "democratic" fiind utilizat într-un sens pozitiv. Rousseau, bunăoară, credea, în ***Contractul social***, că numai unui " popor de zei" i s-ar potrivi democrația, căci "o guvernare atât de perefectă nu este pe măsura oamenilor". "A trebuit , de fapt, să vină momentul 1848 – arată P. Rosanvallon – pentru ca termenul «democrație» să se poată impune cu adevărat în limbajul politic al Franței, deși principiul suveranității poporului fusese formulat și recunoscut anterior"[12].

Termenul începuse totuși să circule înaintea acestui moment. Să ne amintim doar că A. de Tocqueville își intitulase marea sa operă ***De la démocratie en Amérique*** cu mai bine de un deceniu mai devreme. Părintele politologiei a oferit, într-o altă lucrare, și o definiție a democrației care avea să rămână valabilă peste timp:

"Democrația constituie starea socială, în timp ce dogma suveranității poporului constituie dreptul politic. Cele două nu sunt în nici un fel analoage. Democrația este un mod de a fi al societății, în timp ce suveranitatea poporului este o formă de guvernământ"[13]. Ceva din această definire sociologică a democrației a rămas în vigoare până astăzi, căci, chiar dacă acest termen are în epoca noastră un precis conținut juridic și politic, el are în același timp și un conținut socio-cultural foarte bogat. O recunoaște, bunăoară, Alain Touraine atunci când scria că "democrația este o cultură, nu numai un ansamblu de garanții instituționale"[14].

Față de conceptul de partid politic, al cărui conținut a fost limpede din capul locului, pentru simplul motiv că semnificantul și semnificatul erau într-o relație inteligibilă, conceptul de democrație, cu un referent inițial mai mult deontic, a avut totuși de-a lungul timpului sensuri destul de aproximative. Or, de la ceea ce părea a fi normă de neatins, utopică, democrația a ajuns astăzi să constituie o dimensiune a realității măsurabilă, atât în plan plan politico-juridic, cât și social. Cu toate acestea, aproximația semantică a cuvântului "democrație" a rămas de-a lungul timpului ca o trăsătură care, paradoxal, îl distinge de alte cuvinte ale idiomului politic. "Nu există, de fapt, vreun alt cuvânt din limba politică a cărui definire să fie mai imprecisă. Iată cum se explică tendința permanentă de a sprijini acest termen în cârja unui adjectiv. Așa cum unele mâncăruri nu capătă gust decât după ce li se adaugă o mirodenie, democrația nu pare a căpăta consistență decât după ce i se adaugă specificația «liberală», «populară», «reală», «socialistă»", scrie P. Rosanvallon. Motivele acestei variabilități semantice derutante sunt imediat arătate mai departe de același filosof: "Sensul flotant al cuvântului «democrație» provine mai degrabă din istoria și din esența sa, în care sunt amestecate în chip inextricabil chestiunea suveranității poporului și cea a egalității. După neta diferențiere a celor două noțiuni în

secolul al XVIII-lea, ele se află, începând cu 1848, într-o proximitate activă și fluidă, făcând din democrație atât o experiență cât și un ideal"[15].

Cu toată această indecizie de sens, devenită un fel de povară, noțiunea de democrație a cunoscut, mai ales în secolul nostru un proces – dacă îi putem spune așa – de "pozitivare". Avem astăzi la îndemână cel puțin trei criterii instituționale – arată A. Touraine – pe care o democrație trebuie să le satisfacă pentru a fi apreciată ca atare. Mai întâi, pentru ca un regim să fie apreciat ca democratic, el trebuie să aibă un ansamblu de reguli și proceduri care stabilesc *cine* și *cum* ia decizii de interes colectiv. Apoi, caracterul democratic al unui regim este direct proporțional cu numărul de persoane care participă direct sau indirect la luarea deciziilor. În fine, pentru ca o democrație să existe, ea trebuie să se bazeze pe alegeri care "trebuie să fie reale"[16].

Acestea sunt însă, repetăm, condiții instituționale, care nu epuizează decât conținutul cantitativ, "pozitiv" al democrației. Democrația are azi, ca și ieri, și rigori calitative, care, chiar dacă sunt mai greu de codificat, în sensul că ele sunt diferențiate de la un stat la altul, nu sunt mai puțin importante. Alain Touraine nu uită să ia în calcul această dimensiune calitativă: "Ceea ce definește democrația nu este numai un ansamblu de garanții instituționale sau domnia majorității, ci înainte de toate respectul proiectelor individuale și colective, care combină afirmarea unei libertăți personale cu dreptul de a se identifica cu o colectivitate socială, națională sau religioasă specială"[17]. Este ceea ce a fost numit, cu o expresie mai mult metaforică, dar extrem de semnificativă, respectul "dreptului la diferență" sau al "dreptului la alteritate".

Pentru a ajunge însă la această împlinire, a fost nevoie de o întreagă istorie, o istorie plină de bucle *feed back* sau, cum se

explica un alt cercetător, "contrapunctică"[18]. Într-adevăr, un mic puseu democratic (consacrarea pricipiului reprezentativ) a dus la *boom*-ul partidist, iar acesta, la rândul lui, a antrenat în timp o întreagă construcție democratică, construcție care atinge un clar apogeu chiar în prezentul nostru. De la acest nivel la care a ajuns democrația, contribuția partidistă nu mai pare atât de hotărâtoare sau nu se mai vede atât de clar, căci ea este concurată de numeroși alți factori (de la sindicate, ONG-uri, mișcări culturale etc. și până la convenții și organizații internaționale).

Poate că nici nu mai este, așa cum cu înverșunare susțin Alain Minc sau, mai moderat, Alain Touraine. Potrivit acestor doi autori, istoria modernă a democrației a parcurs trei faze: parlamentarismul, faza democrației de partide și, cea pe care o trăim noi astăzi, faza "democrației de opinie". Și chiar dacă "democrația de opinie" este o realitate politică aducătoare de veritabile frisoane, mai ales în viziunea lui Alain Minc, trebuind astfel să recunoaștem că "vârsta de aur" a partidelor a trecut cumva, aceasta nu înseamnă că, ajunse la senectute și trecute în umbra opiniei publice, partidele nu mai au nici o valoare. Dimpotrivă, valoarea lor rămâne la fel de decisivă, chiar dacă ele, aparent, nu se mai află în prim-planul acțiunii politice. Așa cum partidele au apărut din principiul reprezentativ și dezvoltarea lor nu a însemnat nicidecum abolirea acestui principiu, ci mai degrabă desăvârșirea sa, așa și democrația, deși astăzi multi-instituționalizată și multigarantată, devenită realmente – cum spunea Tocqueville – "stare socială", are și va avea nevoie vitală de partide.

Aprecierile lui Alain Minc ni se par, din acest punct de vedere, extrem de exagerate. Chiar dacă, într-adevăr, democrațiile de astăzi trăiesc, cum spune filosoful, o "beție", căci cunosc "dictatura sondajelor"[19] sau "orgia anchetelor"[20] ori presiunea cumplită a mediilor, judecata lui Alain Minc privind declinul

democrației tradiționale pare mai degrabă un teribilism politologic decât o constatare riguroasă. Din perspectiva noastră, argumentele principale de care el uzează, "prăbușirea (*affaissement*) partidelor de masă"[21] și, în general, aprecierea că "partidele nu fac (...) decât să se comporte ca un lobby printre altele"[22], ni se pare că nu susțin concluzia. În primul rând pentru că partidele de masă, în sens duvergerian, n-au strălucit în general de-a lungul istoriei democrației, așa că regresul lor actual, desigur real, este irelevant. Cât privește celălalt aspect, adică aprecierea partidelor ca "un lobby printre altele", deși conține un sâmbure de adevăr, el este în chip clar consecința unei judecăți de valoare dintre cele mai subiective. Desigur, partidele nu mai ocupă astăzi complet scena politică a unui stat democratic, dar această retragere, departe de a fi un defect, poate fi, dimpotrivă, o calitate. Să ne amintim doar că marii critici de la începutul secolului, Michels, Ostrogorski, Mosca, Pareto, reproșau partidelor tocmai faptul că ele concentrau puterea, că aveau o importanță excesivă, că alterau astfel viața parlamentară și viața politică, pentru a înțelege că un anumit regres al partidelor poate fi conceput chiar ca un fapt deziderabil în viața democratică. Apoi acest reflux partidist ține și de conceptul nou de suveranitate populară aflat astăzi în uz. Principiile statului de drept obligă fatalmente la această diminuare a rolului politic. Așa că ideea că occidentalii trăiesc într-o "democrație împărțită între un câmp influențat mai mult ca niciodată de opinie, acest substitut modern al poporului, și responsabilități transferate, în numele unei alte legitimități, instanțelor care pot apărea, în raport cu canoanele tradiționale, ca fiind cele mai antidemocratice cu putință"[23] este, dacă nu incomprehensibilă, atunci pur și simplu periculoasă, pentru că autorul ei nu pare a fi învățat nimic din experiența comunistă recent încheiată, unde independența judecătorului nu era nici măcar o ficțiune. Democrația de opinie nu este deci chiar atât de înfricoșătoare și nu mărturisește deloc asupra "regresiei sale (a societății – n.m., G.V.) spre o funcționare mai primară"[24].

De altfel, între opinie și democrație este o relație extrem de strânsă, una fără alta fiind cu neputință. Legătura fusese remarcată încă de Tocqueville care, analizând democrația americană, sesizase existența simultană a "imperiului suveran al opiniei publice". Mai mult, odată cu sufragiul universal, opinia publică intră de fapt în ecuația jocului politic al partidelor ca marea necunoscută: soluțiile date de alegeri sunt întotdeauna – cât regula democratică se păstrează – soluții provizorii, tranzistorii, efemere, dar singurele care rezolvă – în limitele severe ale unui mandat – ecuația. A contrapune deci "democrația de opinie" "democrației de partide" este o operație intelectuală incomprehensibilă. Nu numai că una presupune pe cealaltă, dar ele se suprapun sau, mai corect, se intersectează pe o arie destul de extinsă.

"Definiția democrației ca *alegere liberă, la intervale regulate, a guvernanților de către guvernați*, definește clar mecanismul instituțional fără de care democrația nu există"[25], subliniază răspicat Alain Touraine. Un astfel de concept al democrației apasă deci pe reglementarea doar – și "doar" nu înseamnă puțin – a modalităților de concurență politică, cum a formulat Schumpeter, adică pe alegerea guvernanților, alegere care – grație partidelor – se raționalizează, în ciuda altor piedici, de natură formală îndeosebi, cu alte cuvinte, ținând cont de dificultățile constituționale. "Partidele – observa Raymond Aron în ***Democrație și totalitarism*** – sunt esențiale pentru realizarea unei funcții a oricărui regim politic: alegerea guvernanților. Legitimitatea tradițională, cea care este fondată pe naștere sau pe trecut, a dispărut; principiul legitimității, pe care îl reclamă aproape toate regimurile de astăzi, este cel democratic. Se spune: de la popor vine puterea, în popor rezidă suveranitatea. Ceea ce importă înainte de toate, în epoca în care suveranitatea democratică este accceptată ca evidentă, este *modalitatea instituțională a traducerii principiului democratic*. Partid unic sau partide multiple

simbolizează două modalități caracteristice ale traducerii instituționale a ideii de suveranitate populară"[26]. Unicitatea sau pluritatea partidelor devin astfel chestiuni esențiale pentru natura non- sau democratică a unui sistem politic. Simpla existență a unui singur partid (ori chiar inexistența oricărui partid, situație întâlnită în unele societăți, ca de exemplu în Nepal, și pe care a cunoscut-o și România în timpul dicaturii regale) ori, dimpotrivă, a mai multor partide într-o societate se constituie într-un criteriu fundamental pentru natura profundă a unui sistem politic, căci el deconspiră atitudinea guvernanților față de conflictul social și politic. În primul caz, conflictul nu este recunoscut, în cel de-al doilea, el este considerat ca un lucru normal, lupta partizană căpătând astfel legitimitate. Regimul constituțional-pluralist, cum conceptualizează R. Aron regimul partidelor multiple care funcționează într-un cadru legal, se suprapune democrației, în timp ce regimul partidului monopolistic, celălalt concept corelativ al repútatului politolog francez, se confundă cu totalitarismul sau tirania. Negreșit că într-o asemenea perspectivă trebuie înțeles și conceptul lui Kelsen de "stat al partidelor".

În ciuda acestor constatări politologice reconfortante, onorabilitatea partidelor politice într-o societate demcratică nu este asigurată în mod automat. Cine urmărește fenomenul partizan din democrațiile occidentale nu poate să nu observe că mediile intelectuale receptează partidele politice în general cu rezervă, uneori strategică, ținând de codul însuși al dezbaterii de idei din aceste societăți, alteori însă cu vădită ostilitate. Atitudinea critică, nu de puține ori de o asprime ce depășește cu mult forța argumentelor puse în joc, pare să fie caracterul prevalent al răspunsului intelectual față de moravurile și funcțiile concrete ale multor partide. Campaniile electorale îndeosebi, susținute mai în toate cazurile cu mijloace care se abat de la raționalitatea democratică, punând în mișcare un întreg arsenal de marketing politic, dar și scandalurile curente din interiorul unor partide, din

cauza unor rivalități interpersonale și/sau din cauza dezvăluirii unor acte de corupție (legate, cel mai frecvent, de finanțarea unor partide prin procedee ilegitime, imorale sau chiar ilegale – Italia anilor din urmă fiind un exemplu edificator), sunt tot atâtea motive ale distanțării critice ale unor medii intelectuale față de partide, pe care însă tot ele le consideră ca fiind stâlpul democrației; cazul recent de punere sub acuzație – de către parlamentul belgian – a celui care îndeplinise funcția de secretar general al NATO, Willy Claes, pentru nereguli financiare săvârșite de acesta în avantajul partidului său (Partidul Socialist Flamand), este întru-totul semnificativ în această privință (și acesta nu este câtuși de puțin singular; să amintim doar procesele care se derulează acum în Italia având ca protagoniști doi foști prim-miniștri).

Este de netăgăduit că modalitățile de finanțare a partidelor au un impact direct asupra calității vieții politice dintr-o țară. Faptul că există o relație de certă depedență între volumul finanțelor angajate într-o campanie electorală de un partid sau un candidat și reușita electorală a acelui partid sau candidat dezvăluie de la sine importanța cunoașterii și controlului public vizând resursele financiare respective. Este deja dovedit statistic că între chelutuielile campaniei electorale și succesul electoral funcționează o relație de proporționalitate directă: astfel, analize statistice asupra campaniilor electorale din SUA dintre 1972 și 1990 au probat convingător că succesul candidaților în alegeri este condiționat sever, în măsură direct proporțională, de volumul cheltuielilor pentru campania electorală[27]*. Rezultate asemănătoare sunt puse în evidență în alte țări de numeroase studii*[28]*. În aceste condiții, importanța cunoașterii acestor fonduri este enormă, căci dacă finanțarea nu este reglementată corect, atunci există pericolul să apară, din calcul strict clientelar, tot felul de surse oculte, care pot afecta grav sănătatea democratică a unei țări. Este tocmai ceea ce s-a întâmplat în Italia în anii '80.*

Imperativul transparenţei în acest domeniu ţine deci de democraţie. Aşa se şi explică de ce chestiunea reglementării fondurilor partidelor politice a apărut timpuriu, practic secondând apariţia fenomenului partizan. Marea Britanie, de pildă, a operat primele reglementări de acest gen, vizând controlul public al resurselor financiare ale partidelor, încă din 1854. Problema finanţării propriu-zise a formaţiunilor partidiste a început însă să se pună acut abia după cel de-al doilea război mondial. RFG este un exemplu în această privinţă atât prin numărul şi severitatea reglementărilor cât şi prin faptul, inedit, că însăşi Constituţia din 1949 stipulează imperativ principiul transparenţei financiare în activitatea partidelor (în articolul 49 se prevede, între altele, că partidele "trebuie să dea seamă în mod public de resursele lor"); această prevedere din legea fundamentală a fost urmată de instituirea unor reglementări precise în 1967, o dată cu apariţia ***Parteiengesetz****-ului, în 1969, în 1983. Dar multe alte ţări au adoptat acte normative menite să limpezească natura fondurilor aflate la dispoziţia partidelor: Suedia (în 1966), Finlanda (1961), SUA (1974, 1976), Italia (1974), Japonia (1975), Spania (1985), Franţa (1988)*[29] *etc.*

Într-un cuvânt, se poate aprecia că – dincolo de teoria politică – partidele nu au avut de-a lungul timpului şi nu au nici astăzi o presă favorabilă lor. Chiar dacă în unele ţări această trăsătură este poate mai ştearsă, în altele, ca Franţa sau Italia, ea este absolut evidentă. Mulţi jurnalişti, dar şi unii politologi rigorişti, în general conduşi de tropisme ideologice extreme, nu numai că nu au adus elogii partidelor aflate în acţiune politică, dar au cultivat – metodic încă, aşa s-ar părea – un scepticism integrat vizavi de ele, ignorându-le complet funcţiile democratice. Novicele est-european într-ale democraţiei ar avea de ce să fie derutat. Căci toată lumea pare convinsă că nu poate exista democraţie fără partide şi, în acelaşi timp, partidele au parte, iată, de un tratamemt critic nemilos, de o severitate menită parcă să le desfiinţeze. Dar est-europeanul derutat va fi trebuit să-şi explice un alt paradox care i se impune de îndată: instituţia partidelor nu-şi diminuează

credibilitatea publică în urma acestor tratamente. Dimpotrivă, ea iese cumva întărită din aceste încercări. Ceea ce s-a întâmplat la ultimele alegeri legislative din Italia (cele din 27 și 28 martie 1994), când s-a produs, cum apreciază unii analiști, poate prea grăbiți, o "revoluție" ori, după alții, "o «delegitimare» generală a sistemului de partide"[30], comportă totuși și alte explicații; oricum, destructurarea sistemului politic italian nu și-a developat încă toate semnificațiile, ceea ce face prematură o interpretare prea categorică. Dincolo însă de acest exemplu, cu totul izolat în istoria "democrației de partide", nu însă fără precedent (ceva întru-totul asemănător s-a întâmplat în Republica de la Weimar și în cea de-a patra Republică franceză), regula că partidele nu-și pierd prestigiul în urma tratamentului critic la care sunt supuse se verifică mai întotdeauna în lumea democratică occidentală. Mai mult, partidele par a avea chiar nevoie de aceste critici.

Abia acum, se va înțelege, dacă se va dori, că acest exercițiu critic necontenit ține, la rigoare, de același mecanism care face posibilă existența însăși a partidelor. Se poate depista aici o funcție critică a societății civile, mereu mefientă în fața societății politice. Este, neîndoielnic, o funcție benefică. Reflecția critică de acest ordin ține deci de autoreglarea unei societăți, de metabolismul ei politic, într-un cuvânt, de democrație.

Sancțiunea negativă pare a fi, deci, adevăratul atú al unui sistem democratic. Într-un regim constituțional-pluralist mai important este "nu"-ul decât "da"-ul cetățenilor, căci prin intermediul negației electorale se poate realiza debarasarea pașnică de cei care guvernează într-un chip nesatisfăcător. Pentru Alain acesta este chiar criteriul democrației: "Însuși sufragiul universal nu definește câtuși de puțin Democrația... Un tiran poate fi ales prin sufragiu universal și nu este mai puțin tiran prin aceasta. Ceea ce este important, așadar, nu este originea puterii, ci controlul continuu și eficace pe care guvernații îl exercită asupra

guvernanților"[31]. Ideea sancțiunii negative este de altfel omniprezentă în reflecția politologică. Ostrogorski, de pildă, observase încă de la începutul secolului că "funcția politică a maselor într-o democrație nu este aceea de a guverna, căci ea nu ar fi probabil niciodată capabilă de aceasta... Va fi mereu o mică minoritate ce va guverna, în democrație ca și în aristocrație. Proprietatea naturală a oricărei puteri este aceea de a se concentra, ca o lege gravitațională a ordinii sociale. (...) Funcția maselor într-o democrație nu este de a guverna, ci de a intimida guvernanții"[32].

Sunt aici amestecate două idei, cea a elitei guvernante și cea a controlului social asupra puterii, care trebuie separate pentru a le face pe deplin inteligibile. Privitor la prima, se poate spune că, într-adevăr, regimul democratic, ca toate celelalte regimuri, se bazează pe elite. Diferența însă față de toate celelalte regimuri este că elita unei democrații se recrutează pe cale concurențială și în condiții de egalitate politică, cel puțin în privința drepturilor. Aceasta nu ține doar de ceea ce s-ar putea numi deontologie politică, adică nu doar pentru rațiunea că doar așa ar fi *fair*, ci și pentru un motiv de ordin pragmatic: realmente numai prin concurență și egalitate se poate obține o elită competentă. Or, de calitatea elitei depinde calitatea guvernării. Acesta este motivul pentru care Giovanni Sartori crede că teza existenței elitei este miezul teoriei democratice însăși[33]. Astfel se poate ajunge la concluzia că democrația este, în fondul ei, aristocrația de cea mai bună calitate.

Pentru aceasta însă trebuie să intre în funcțiune, de fapt să rămână mereu în funcțiune, cea de-a doua teză a lui Ostrogorski, adică cea privitoare la controlul social eficient al puterii. Prin simpla amenințare cu basculare de la putere, cu ajutorul votului, a partidului incompetent sau erodat, se exercită astfel o presiune asupra guvernanților care nu poate fi decât benefică pentru calitatea guvernării; altminteri, amenințarea se traduce cu ușurință

în act. Nu mai trebuie să stăruim asupra rolului "sanitar", "igienic" pe care un astfel de mecanism politic îl joacă.

Dar, deși sancțiunea negativă este un test profund revelator pentru caracterul democratic al unui regim politic, ei trebuie să-i succeadă, în cele din urmă, sancțiunea pozitivă, altminteri se intră într-un cerc vicios care erodează credibilitatea și legitimitatea regimului democratic. "Trecerea la o regularizare *pozitivă*, care cere alegerea efectivă a guvernanților și a politicii, presupune reunirea unor condiții suplimentare, unele de natură instituțională (...), altele ținând de structura unui sistem de partid capabil să degajeze o alternativă. Acest aspect pozitiv nu este deci asigurat doar prin competiție; el are nevoie de combinarea unor factori care să permită voinței alegătorilor să se manifeste în mod clar și care să se traducă în guvernare"[34].

În acest sens, esențial este pentru un regim democratic mecanismul însuși al guvernării. Or, din acest punct de vedere, nu atât guvernul ca atare este important pentru democrație, cât *opoziția*. Instituționalizarea opoziției este, într-adevăr, așa cum extrem de percutant formula Robert Dahl, "una dintre cele mai mari și mai surprinzătoare descoperiri ale omenirii"[35]. Această instituție a democrației de tip modern, legitimată de recunoașterea conflictului social, este o supapă prin care tensiunile socio-politice dintr-o societate se exprimă la timpul potrivit și, în cele din urmă, se rezolvă. Grație opoziției, un regim democratic reușește să evite sistematic confruntări care ar depăși limita simbolicului, care ar risca să degenereze în violențe, care ar pune în primejdie organicitatea dezvoltării sociale prin discontinuități, prin rupturi imposibil de metabolizat social. Într-un cuvânt, existența opoziției face imposibilă revoluția, pentru că o societate ghidată de mecanismul putere-opoziție va avea întotdeauna o deschidere spre reforme care va suplini schimbarea de ordin revoluționar. Prin

reforme, societatea – dacă putem spune astfel – se vindecă homeopatic sau naturist.

Pentru ca puterea politică să accepte existența reală a opoziției, ea trebuie să fie – folosind termenii lui G. Burdeau – o "putere deschisă"[36], în sensul de a fi permeabilă și receptivă la voința socială în toată complexitatea sa contradictorie. Iar o "putere deschisă" presupue o "societate deschisă", adică acea societate "în care sistemul de relații dintre guvernanți și guvernați să fie compatibil cu principiul potrivit căruia statul este în serviciul cetățeanului"[37], scrie cu justețe G. Sartori. Explicația este simplă: "societatea are prioritate în raport cu statul, pentru că *demos* precede pe *crator*"[38]. Și nu e vorba aici doar de etimologia cuvântului democrație, ci de ontologie socială: societatea este pur și simplu anterioară statului, lucru care nu trebuie uitat nicicum.

Criticile la adresa partidelor și a democrației

Toate acestea țin de homeostazia unui regim democratic. Dincolo de acest răspuns global, este totuși de văzut în ce măsură unele critici la adresa partidelor au capacitatea de a pune sub semnul întrebării pluralismul politic însuși. Problema aceasta merită toată atenția, cel puțin din perspectiva țărilor care experimentează de curând democrația, pentru că – după ce euforia începuturilor pluripartidismului s-a încheiat – ea începe să se pună cu oarecare acuitate în unele societăți postcomuniste. Experiența țărilor democratice ar putea fi de folos în această privință, pentru că ele au dat deja răspunsuri care s-au dovedit viabile la somațiile adversarilor regimurilor pluripartide. Acuzele îndreptate împotriva partidelor, polimorfe în manifestările lor, se pot împărți, după ținta avută în vedere, în două mari categorii.

Critica moral-intelectuală

Mai întâi, sunt acele critici, uzitate chiar de Tocqueville, mai întotdeauna întemeiate, vizând moravurile și practicile non-democratice, câteodată chiar dezgustătoare, din interiorul unor partide, critici sintetizate de Roberto Michels în ceea ce el a numit "legea de fier a oligarhiei": "Legea sociologică fundamenntală care domină ineluctabil partidele politice poate fi formulată astfel: organizația este sursa de unde se naște dominația aleșilor asupra alegătorilor, a mandataților asupra mandatanților, a delegaților asupra celor care deleagă. Cine zice organizație zice oligarhie"[39]. Această "lege" a fost relevată sociologului de situația momentană, de la începutul secolului nostru, a Partidului Social Democrat German, situație pe care a generalizat-o. Spectaculosul formulei – deși, desigur, nu numai acesta – i-a asigurat o perenitate cumva inerțială. Spre sfârșitul anilor '20 și în anii '30, când ofensiva intelectuală antidemocratică cunoaște în mai toate țările europene un veritabil *boom* politic, formula lui Michels devenise un fel de vulgata sociologică; mulți intelectuali europeni au trăit atunci un soi de "revelație", căci "vedeau" înainte de toate neputințele democrației și, în consecință, o suspectau global de incapacitate. România poate fi dată iarăși de exemplu: angajamentele antidemocratice ale multor intelectuali de prestigiu cultural din epocă – Mircea Eliade, Constantin Noica, Nae Ionescu, Emil Cioran și atâția alții – s-au constituit într-un veritabil *lobby* pe lângă opinia publică pentru o soluție politică autoritaristă sau chiar direct pentru dictatură. Cu timpul, ea și-a pierdut din capacitatea de seducție, dar nu a dispărut niciodată; în Franța postbelică, de pildă, o mulțime de intelectuali – filosofi, sociologi, scriitori – a fost cuprinsă de aprehensiuni vizavi de viața politică clasică franceză și, prin ricoșeu, de conivențe față de viața politică din "lagărul socialist", pentru ale cărui abateri de la democrație aveau o largă empatie, înțelegându-le "logica revoluționară" (un

campion al acestui tip de "toleranță" a fost Jean Paul Sartre, al cărui prestigiu a contribuit la marxizarea multor intelectuali).

Aspra judecată a lui Michels, întărită de ideile lui Mosca, Pareto, Ostrogorski, nici nu avea cum să dispară, din moment ce în multitudinea partidelor politice ea își găsea de fiecare dată măcar o confirmare. Mai mult, exegeți de marcă ai partidelor politice din zilele noastre par încă seduși, în ciuda obiectivismului lor general, de spectaculosul acestei formule. Maurice Duverger, bunăoară, partidolog celebru și cu incontestabile merite, împărtășește și el, chiar dacă într-un fel mai ocolit, ideea lui Michels: "Adversarii «regimului partidelor» (a se observa ironia ghilimelelor – n.m., G.V.) vor găsi multe argumente în această lucrare (**Partide politice** – n.m.). Organizarea partidelor politice nu este în mod cert conformă ortodoxiei democratice. Structura lor interioară este în mod esențial autocratică și oligarhică"[40]. În ciuda tuturor măsurilor de precauție pe care autorul și le ia pentru a asigura obiectivitatea cărții, se simte totuși în acest studiu – care rămâne, oricum, antologic, inerent punct de referință – o jubilație de stânga atunci când sunt inventariate slăbiciunile partidelor (fără îndoială că marxizarea endemică a Parisului intelectual este una din explicațiile acestei jubilații).

"Modelului birocratic" acuzat i se va opune, de către S. Eldersveld, "modelul stratarhic", constituind astfel răspunsul adecvat la această critică de factură deopotrivă morală și liberală. Conform acestuia din urmă, un partid politic este mai degrabă un ansamblu deschis, atât la bază cât și la vârf, nedefinit și slab structurat[41], nefiind nici pe departe atât de malefic precum îl prezentase Michels. Rațiunile acestei plasticități a partidelor într-o democrație (pentru că în totalitarism legea lui Michels este verificabilă de fiecare dată) țin, desigur, de competiția politică; cu alte cuvinte, dacă un partid vrea cu adevărat să devină competitiv, să câștige cât mai multe voturi, el este obligat să adopte înnoirea

stratarhică, altminteri se condamnă singur la marginalitate sau chiar la dispariție. Replica lui S. Eldersveld a făcut să diminueze cu timpul critica de factură michelsiană, cel puțin în studiul politologic al partidelor.

Critica ideologică

Nu același lucru se poate spune însă despre a doua categorie de acuze, care vizează și ea – într-un chip încă mult mai direct decât prima – substanța însăși a pluralismului politic. Criticii din această categorie, deși de sorginte în general politică, nu politologică sau intelectuală, precum cei din prima categorie, sunt încă mai corozivi cu partidele, ei mergând până la intoleranța deplină. Fie că sunt ultranaționaliști, fie că sunt ideologi ai stângii revoluționare, uneori chiar ai apolitismului, ei incriminează partidele fie ca "divizori" ai societății sau ca "paraziți", fie ca o înșelătorie politică.

Critica de extremă dreaptă

Acest tip de critică, foarte uzitată în anii '30, acuză democrația fondată pe partide în primul rând de ceea ce s-ar putea numi "imunitatea" reprezentanților. Faptul că liberalismul burghez introduce, prin instituția parlamentaară, un principiu colectiv în luarea deciziilor de importanță națională devine o culpă impardonabilă, întrucât astfel nimeni nu mai este responsabil. "Democrația bazată pe autoritatea numărului suprimă responsabilitatea șefilor"[42], scria A. Hitler; "Parlamentul ia o hotărâre: oricât de catastrofale vor fi consecințele, nimeni nu va fi responsabil, nimeni nu poate să fie chemat să dea socoteală"[43], exemplifica Führer-ul mai departe. "Programele tuturor partidelor politice dintr-un regim democratic sunt o înșelătorie"[44], considera Hitler, uitând că propriul său partid acționase până în 1933 într-un asemenea regim și că avusese un pogram cu ajutorul căruia – ne

spune logica – înșelase. Evident că noțiunea de suveranitate națională și cea adiacentă, de imunitate parlamentară, nu puteau fi decât disprețuite. Simptomatică în această privință rămâne "critica" prin care Hitler a vituperat partidele în cuvântarea sa din 30 ianuarie 1934: *"Timp de 70 de ani aceste partide au trăit în corpul poporului german... Ele păreau nemuritoare.. Au dominat legislația germană în interesul lor... Acest Reich putea să piardă un război, dar partidele nu erau cu nimic afectate. Poporul german putea să fie privat de libertate, dar partidele nu stăruiau decât asupra drepturilor lor. Ei bine, bărbați ai Reichstag-ului german! Într-un an de la Revoluția național-socialistă, noi am răsturnat partidele și, numai că le-am frânt puterea, dar le-am eliminat și extirpat din poporul nostru german."*[45].

Asemenea cuvinte se rosteau în acea perioadă nu numai în Germania, ci și în Italia, Spania sau Portugalia, unde corporatismul lui Mussolini, Franco sau Salazar căutau să opună democrației formale democrația "reală" sau "adevărată", "națională". Dar ele se auzeau și se scriau și în România. Tot raționamentul lor, pornit de la supoziția că partidele multiple divid inexorabil societatea, ajungea la concluzia că partidul unic este singurul în măsură să restabilească și să cultive unitatea societală. Aceasta atunci când oratorul găsea că trebuie să respecte minime rigori logice de derivare a propozițiilor; altminteri sintagma "partid unic" rămânea în chip inelucrabil ceea ce era: o veritabilă contradicție în termeni. Deseori însă această cerință minimală nu era respectată. Iată, de pildă, ce susținea în Cameră Corneliu Zelea Codreanu în 1931: "Democrația văzută din afară ne dă impresiunea unei vaste complicități la fărădelege. Concluzia: democrația este incapabilă de autoritate. Și încă ceva. Declar aici că democrația e pusă în slujba marei finanțe naționale sau internaționale jidovești"[46]. Și chiar dacă politicienii au fost motorul acestei idei, s-au găsit destui intelectuali care să "teoretizeze" chestiunea, astfel că ideea a părut să capete câteodată aparența onorabilității academice. Este cazul

intelectualilor români din anii '30 citați mai înainte, dar și al altora, cu prestigiu în epocă mult mai mare. Nichifor Crainic, bunăoară, scria în 1937: "Așa zisa suveranitate populară, anonimă și fără răspundere, cu care a lucrat democrația s-a dovedit o minciună și o trădare a intereselor permanente ale românismului; ele nu se pot salva decât printr-un nou tip de organizare a vieții obștești"[47]. Printre acești doctrinari academici se număra, de asemenea, Mihail Manoilescu, adept al corporatismului de extracție mussoliană și al monopartidismului, care a publicat la Paris, tot în 1937, o carte al cărui titlu spune tot: ***Le Parti unique***; cartea a avut oarecare succes, cunoscând apoi o ediție în italiană și una în română.

Într-o formă sau alta, cei care atacă frontal rațiunea de a fi a partidelor politice recurg și astăzi la o argumentație asemănătoare. Chiar dacă în zilele noastre argumentul forte pentru a desființa partidele cade pe inadecvarea lor la realitățile sociale ale unei țări, fiind considerate forme politice străine mentalității tradiționale autohtone și, din această pricină, corupătoare, esența acuzei rămâne aceeași: partidele politice sunt divizori ai societății și, totodată, profitori ai acestei împărțiri. Faptul că pluralismul politic instituționalizat prin partide dă expresie pluralismului natural de opinie politică existent într-o societate, oricare ar fi aceea, că unanimitatea este o himeră și o înșelătorie totalitară, așa cum istoria acestui secol a dovedit cu prisosință, nu contează câtuși de puțin în fața acestor critici. Iar argumentele puse la dispoziție de studiile de sociologie politică, demonstrând că încadrarea într-un partid este mai strâns corelată cu alte forme de asociere voluntară decât neîncadrarea (cu alte cuvinte, omul politic este – dacă se poate spune așa – mai social)[48], sunt completamente ignorate.

Critica de extremă stângă

Deși Marx, în ***Critica programului de la Gotha***, și mai apoi Lenin, în ***Statul și revoluția***, au "perfecționaat" acest tip de critică, ea are rădăcini mult mai vechi (Owen, Fourrier, Saint Simon), fiind legată probabil de operația intelectuală de desacralizare sau laicizare în absolut a politicului pe care epoca luminilor a întreprins-o. După cum știm de la Durkheim, sacrul este co-substanțial socialului, într-o măsură mai mare sau mică, mai vizibilă sau mai ascunsă, așa că tentativa de desacralizare a statului modern se bazează de fapt pe o *deplasare* a sacrului în alte zone ale socialului, nu pe o dispariție completă a acestuia. Alți gânditori aplecați asupra sacralității socialului au considerat că nu este vorba de deplasare, ci de *refulare*. Într-adevăr, judecând după "întoarcerea amenințătoare a refulatului" pe care istoria recent încheiată a comunismului a probat-o în atâtea zone ale socialului, mai ales în cea a puterii politice, s-ar părea că aici este vorba de refulare, nu de deplasare. Desigur, ipoteza psihanalitică în acest domeniu este una printre altele. Altminteri, este neîndoielnic, cum observa Marcel Gauchet, că nașterea "unei puteri democratice în Occcidentul modern nu poate fi înțeleasă decât în cadrul unui proces de părăsire a religiei"[49]

Exercitată în numele unui maximalism democratic sau, cum îl numea Henri Weber, "ultra-democratism"[50], această critică pur și simplu contestă, cu excesivă vehemență, în baza unei rațiuni strict etimologice, existența democrației în capitalism. Mai mult, în viziunea ei, capitalismul și democrația sunt incompatibile. Concluzia unui astfel de raționament este la îndemână: democrația nu există, ea urmând să fie inventată.

Care erau premisele unui asemenea raționament? Într-un sens larg, erau premise de bun simț. Într-adevăr, democrația de tip burghez este eminamente o democrație de tip formal și indirect,

două atribute care-i marchează aparent precaritatea. Imaginarul ideologic poate deci să le substituie cu altele, opuse: democrația populară trebuie deci să fie *reală* și *directă*. Cu alte cuvinte, nu democrație formală, care conferă drepturi și libertăți formale, nu însă și intrumentele de a le exercita, ci democrație reală, acest adjectiv subliniind caracterul efectiv și eficient, total al participării politice; nu democrație reprezentativă, care manipulează poporul, pentru că aleșii sunt completamente autonomi în raport cu alegătorii, aceasta și din pricina masificării acestora din urmă în artificiale circumscripții teritoriale, ci democrație directă, exercitată nemjlocit; nu democrație burgheză, care creează iluzia suveranității populare, dar în fapt asigură dominația politică a unei minorități restrânse (proprietarii mijloacelor de producție), ci democrație proletară, dat fiind că proletariatul constituie majoritatea populației.

Aceste antinomii, speculate îndeosebi de Lenin, sunt menite deci să creioneze portretul democrației "pure și perfecte" pe care o va instaura comunismul. Regimul comunist va renunța deci la parlamentarismul de tip clasic, fondat pe circumscripții teritoriale, punând deasupra acestora criteriul activității social-economice (sovietele); va încerca totodată să înlocuiască chiar și principiul elector al acestuia (atunci când există un singur candidat, noțiunea de alegere își pierde sensul) printr-unul de numire de la vârf.

Rezultatele acestor inovații se cunosc acum. Nu numai că nu s-a realizat democrația "pură și perfectă", dar și puținul democratic al regimului burghezo-reprezentativ a dispărut: centralismul a sufocat completamente viața politică, orice opțiune alternativă fiind desființată. Democrația directă și reală promisă s-a dovedit a fi un simulacru de democrație, mult mai alienantă decât cea burgheză, căci viața politică era necontenit mimată de către cei cărora li se spunea cetățeni, dar care, în fapt, nu erau deloc. Atfel spus, ceea ce ideologii extremei stângi acuzaseră la democrația

clasică se dovedea a fi mult mai caracteristic democrației populare revendicate de ei ca perfectă: formalismul, manipularea, autonomia aleșilor, caracterul indirect, caracterul minoritar al puterii (atingând chiar culmea autocrației) etc. Într-un cuvânt, democrația nu numai că n-a fost reinventată, ci a fost pur și simplu desființată. Acest eșec relevă încă o dată cât adevăr cuprindeau cuvintele lui Churchill: democrația liberală este, într-adevăr, cea mai rea din câte se pot imagina, cu excepția însă a tuturor celorlalte.

*

* *

Dincolo însă de contraargumentele la obiect, care fac neputincioase asemenea acuze, ambele direcții critice comit o eroare de metodă și de fond: ele concep democrația ca însumare mecanică de mici democrații. Demonstrația lui Roberto Michels și concluzia sa, anume că nu există democrație în societățile occidentale pentru că nu există democrație în sânul partidelor, pierde din vedere un fapt esențial: *democrație nu se găsește atât în structuri cât în interacțiuni.* Schattschneider a dat acestei idei o formulare memorabilă: "Democrația nu rezidă din partide, ci *între* partide"[51]. Deci, nu atât partidele ca entități contează, cât relația dintre ele, relație care – din punctul de vedere al exigențelor democratice – depășește calitățile lor intrinseci. Iată de ce se poate afirma că partidele participă la funcționarea unui regim democratic grație unor mecanisme care, la rigoare, le scapă. Explicația acestui fapt nu este numai sistemică, nu consistă numai în faptul că întregul este întotdeauna ceva mai mult, uneori chiar altceva, decât părțile care îl compun, ci are și o rațiune ontologică. Partidele sunt obligate să adopte legea stratarhică din rațiuni strict existențiale, căci ele sunt înainte de toate *relee* între societate și stat, *conexiuni* între societatea civilă și societatea politică. S-a spus că partidul este ca o trinitate și că vocația uneia dintre "persoanele" sale (asociația) este de a se interpune între celelalte două, care se situează în câmpuri diferite de cel al organizației: alegătorii, pe de o parte, aleșii, pe de alta. Este motivul pentru care

Pierre Avril susține că "la limită, am fi tentați să spunem că viața interioară a partidelor, manipulările și intrigile care se derulează înlăuntrul lor pot fi neglijate, pentru că prin comportamentul electorilor și al aleșilor lor ele trebuie să se supună exigențelor unei competiții pe care nici o reglementare n-ar fi în stare s-o înlocuiască"[52].

Dacă democrația nu rezidă atât în părți cât în întreg, atunci sistemul de partide capătă o importanță extraordinară. Supremația sistemului în raport cu partidele componente răspunde apoi ambelor direcții critice arătate mai înainte, pentru că, pe de o parte, *recuperează la nivel global unitatea socială amenințată prin așa-zisa "divizare"* și *luptă partizană*, iar, pe de altă parte, *face superfluă existența tendințelor oligarhice și birocratice la nivelul părților atâta vreme cât ceea ce contează este imperativul stratarhic, consecință inevitabilă a concurenței politice.*

Că partidele se subordonează unei organizări sistemice o dovedește – așa cum am arătat în capitolele precedente – existența însăși, stabilă, de durată lungă, a câtorva tipuri de sisteme. Organizarea pluripartidă de ansamblu are o considerabilă continuitate, dovedindu-și astfel încă o dată supremația în raport cu formațiunile componente: acestea pot dispărea, se pot transforma, se pot alia ș.a.m.d., dar sistemul de partide dăinuie dincolo de efemeritatea sau metamorfozele partidelor. Numărul limitat al acestor sisteme, precum și faptul că ele sunt reductibile la câteva tipuri de caracteristici inconfundabile – fără ca prin aceasta să fie afectată regula fundamentală a jocului politic democratic – sugerează, ba chiar demonstrează *ființa* fiecărui sistem.

Ideea întâietății sistemului de partide în raport cu partidele componente, solid argumentată pentru democrațiile rodate istoric, nu are aceeași valoare pentru țările central și est-europene.

Tendința supraordonării de către sistem este depistabilă și aici, așa cum am văzut mai înainte, ceea ce nu poate fi decât reconfortant, dar ea nu se manifestă cu aceeași eficiență, nu mai are aceeași siguranță de sine ca în țările cu democrație rodată istoric. Sunt mai multe motive care determină această stare de incertitudine. În primul rând este un motiv legat de geneza partidelor politice în societățile postcomuniste, geneză fundamental diferită de cea a fenomenului partizan în țările Europei occidentale și în America. Căci, dacă în cazul din urmă începuturile pluripartidismului sunt legate strâns de instituțiile preexistente, în special de regimul reprezentativ, partidele astfel apărute fiind – cum le-a numit Maurice Duverger – "partide de creație interioară", această organicitate le lipsește cu totul partidelor din societățile ce au cunoscut îndelung totalitarismul, care s-au născut în exteriorul sistemului totalitar și în conflict cu acesta, motiv pentru care ele au apărut într-o manieră explozivă și haotică, în care se ametecă necesitatea politică și voluntarismul. În al doilea rând, dar legat oarecum de primul, este un motiv istoric sau, mai corect zis, temporal: sistemele de partide din estul Europei nu sunt încă îndeajuns de stabilizate – și nici nu aveau cum să fie – pentru a-și impune supremația și procedura politică. Apoi, dacă această întâietate a ansamblului partizan funcționează ireproșabil acolo unde regulile pluralismului politic sunt respectate, unde instituțiile democratice sunt definite și eficiente, unde valorile democrației sunt social împărtășite, este evident că în societățile postcomuniste aceste condiții nu sunt automat satisfăcute. Sistemele de partide din țările Europei centrale și de est au, deci, o precaritate de fond, sesizabilă prin instabilitatea lor, prin modificările structurale și de pondere care se produc de la un an la altul, situație explicabilă fie și numai – admițând punctul de vedere al lui Blondel – prin simplul factor al timpului. Caracterizate prin proteism și prin basculări imprevizibile (cine și-ar fi putut imagina acum cinci ani că "stânga" va recupera atât de rapid terenul pierdut în 1989-1990 în țări ca Polonia, Ungaria, Lituania?), aceste sisteme de partide nu

pot asigura, prin ele înseși, garanțiile democrației, așa cum se întâmplă în societățile occidentale, deși o parte din aceste garanții funcționează (a se vedea alternanța la putere din țările citate; "testul dublei răsturnări", formulat de S. Huntington, pe care trebuie să-l sufere un regim pentru a fi apreciat ca democratic, a fost deci trecut de aceste țări). Pluripartidismul rămâne, fără îndoială, indispensabil pentru evoluția democratică a acestor societăți, dar structurarea sa are în mod inevitabil un grad de insuficiență care îl face mai puțin eficace, mai puțin sigur de rolul său. Cu alte cuvinte, sistemul de partide dintr-o societate recent eliberată de un totalitarism de lungă durată este un organism încă fragil, care se poate frânge cu relativă ușurință dacă e supus unor încercări antidemocratice. El nu are și nu poate avea, deocamdată, imunitatea unui sistem occidental și, în consecință, nu poate lupta la fel de eficient cu "virușii" (mai ales totalitari, cu o "rădăcină", precum se știe, atât de rezistentă) ce l-ar putea ataca. Iată de ce garanțiile democratice trebuie să vină deopotrivă de la sistem și de la partidele care îl compun, calitatea acestora din urmă fiind foarte importantă (mai ales acum, în această fază de tranziție generală, când întregul sistem pluripartid este în curs de așezare). Prezența, cantitativ chiar redusă, pe eșichierul politic al unei țări postcomuniste, a unor partide ultranaționaliste și/sau de altă extracție totalitară (hibridul politic național-comunist) poate să afecteze profund homeostazia sistemului de partide (în primul rând prin aceea că acesta nu se poate cristaliza, nu-și poate găsi o formulă stabilă de existență). În plus, oscilațiile de mare amplitudine ale opiniei publice pot zgudui sau chiar zădărnici așezarea ansamblului pluripartid (este sesizabilă, pentru a da un exemplu, o atitudine tot mai apăsat antiparlamentară pe care mediile o întrețin cu voluptate din interes economic; faptul că parlamentele au – aproape peste tot în estul și centrul Europei – cea mai scăzută popularitate între instituțiile statului, așa cum arată sondajele de opinie publică, se constituie într-un avertisment sever la adresa partidelor și a sistemului pluripartid). Prin urmare, sistemul de

partide dintr-o societate postcomunistă nu poate avea aceeași autonomie, aceeași capacitate de autoreglare ca într-o societate cu o continuitate pluripartidă considerabilă. El apare, mai degrabă, ca un subsistem – cu elementele de dependență adiacente acestei condiții subalterne – al societății globale, conexiunile nefiind întotdeauna cele mai potrivite ca soluție democratică. Pluralismul politic, chiar postulat riguros și instituționalizat corect și solid într-un cadru juridic adecvat, – ceea ce, în treacăt fie spus, rămâne încă de făcut pentru multe din societățile posttotalitare (câte au, bunăoară, o lege a partidelor comparabilă celei germane, *Parteiengesetz*-ul din 1967?) – poate manifesta disfuncții atunci când se lovește de o contracultură politică difuză social sau/și întreținută pentru rațiuni care țin de păstrarea sau anexarea puterii.

Toate acestea fac să fie cumva riscant să vorbim de sisteme de partide în situația actuală a țărilor central și est-europene. Acestea sunt în plin proces de developare, cunoscând reordonări, reorganizări, restructurări de la o etapă la alta. Cu toată precaritatea lor, sistemele de partide din țările recent eliberate de comunism manifestă unele tendințe de evoluție structurală într-o anumită direcție (în general, multipartidismul "pur", dar cu unele abateri față de modelul occidental în privința distribuției și ponderii partidelor). Abia următoarele alegeri vor arăta, probabil, dacă avem de a face cu cristalizări de formulă sau dacă ansamblul constituit acum este proteic, efemer. Oricum, în ciuda entropiei politice dintr-o țară în care pluripartidismul țâșnește dintr-odată, în absența unui cadru juridic adecvat, adesea în vechea matrice constituțională revizuită sumar, și pe un fundal social anomic, viața politică obligă fatalmente la organizare, la emergența unei structuri de ansamblu minimale. Perspectiva holistă asupra partidelor capătă astfel justificare, deși ea nu presupune în mod obligatoriu un sens normativ. Partidele intră, cu sau voia lor, în jocul unui sistem, a cărui regulă e încă fluidă, dar nu absentă. Oricât de haotic ar fi ansamblul partidelor, trăsătură pusă în

evidență de numărul mare și de identitatea doctrinală și programatică discutabilă a formațiunilor politice, pluripartidismul dibuie totuși o formulă de existență, caută o regulă sistemică. Alegerile consființesc o primă soluție sistemică, provizorie, adevărat, căci ea poate cunoaște modificări substanțiale chiar pe durata mandatului legislativ, dar e de presupus – judecând după experiența statelor occidentale și, desigur, după cei opt ani de experiență postcomunistă – că, o dată cu trecerea timpului, soluția structurală rezultată din alegeri își va dovedi perenitatea.

În concluzie, deși alunecoase, sistemele de partide din societățile postcomuniste au trăsături care trebuie luate în considerare. Multipartidismul "pur", chiar cu abaterile semnalate mai sus, care-l transformă în ceea ce ar putea fi numit "multipartidism cu defect"[53], pare a fi deocamdată tipul sistemic dominant nu numai în România ci și în alte țări central-europene, ceea ce atrage totodată atenția asupra propriei fragilități. Dar și omisiunile sunt, într-un fel, semnificative: bipartidismul – în forma sa completă sau parțială (cu un al treilea partid mic "partid-balama", cum îi zic francezii, pentru că în funcție de direcția în care basculeză se formează o majoritate parlamentară) – nu s-a înregistrat în Europa centrală și de est până în prezent decât într-o țară și pentru o scurtă etapă (în Bulgaria de după alegerile din 1991, dar n-a durat decât până în 1993), ceea ce este încă un indiciu de precaritate.

A analiza sistemul de partide dintr-o țară care tocmai s-a eliberat de totalitarism comportă, indiscutabil, unele riscuri, cel puțin în ordinea judecăților de valoare, dar faptul este oportun și necesar[54]. El se impune cu atât mai mult cu cât analiza holistă a partidelor este indispensabilă pentru formularea criteriilor de predicție vizând șansele de reușită ale democrației în țările din această parte a continentului. Dar, pentru a putea realiza acest lucru, este necesară mai întâi o cunoaștere genetică și – dacă-i

putem spune așa – anatomică a fenomenului partidist. Reconstituirea genezei fenomenului partizan este deci dătătoare de seamă pentru condițiile socio-politice care l-au creat, așa cum analiza structurală a partidelor are importanță pentru funcțiile acestora. Cunoașterea fenomenului partizan *originar* și a devenirii acestuia nu poate fi decât lămuritoare – prin dimensiunea comparativă implicită sau explicită – pentru înțelegerea destinului politic al lumii în care trăim. Căci dacă dorim democrația și știm în același timp că ea nu este o necesitate istorică implacabilă, că "ea nu răspunde unei cerințe fundamentale indispensabile a capitalismului, și nici nu corespunde vreunui imperativ etic ineluctabil al evoluției sociale"[55], a o cunoaște ține nemijlocit, esențial de efortul de a o construi.

*

* *

"Democrația este o întreprindere cu risc, și unoeri cu risc înalt"[56], observa cu sagacitate Georges Lavau. Aceasta deoarece, prin natura sa, o democrație se expune atacurilor celor care resping democrația, dar care nu se sfiesc să-i utilizeze resursele într-un scop demolator. Acțiunile unor organizații teroriste ca Fracțiunea Armatei Roșii (în RFG), ETA (în Spania), sau Acțiunea Directă (în Franța) etc. vizează tocmai slăbirea regimurilor democratice respective, suspendarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale. Și chiar dacă asemenea organizațiii se nasc, cum spune G. Lavau, pe urmele lui S. Huntington, "într-o societate care conține inegalități sociale puternice, (unde – n.m., G.V.) anumite extensii rău echilibrate ale democrației pot provoca dezordini"[57], acesta nu echivalează nicidecum cu legitimarea lor.

"Dar, printr-un paradox care nu este decât aparent, tocmai în măsura în care regimurile democratice nu cedează acestei tentanții și în măsura în care opinia poate continua să se exprime liber (...), aceste organizații teroriste apar ca deosebit de slabe, rupte de opinia publică, dezaprobate"[58], observă politologul francez cu

multă îndreptățire. Evident, aceste organizații pot provoca răvășiri sociale dintre cele mai dezagreabile și chiar tragice, dar a le trata atfel decât democratic constituie o eroare politică ce poate avea consecințe incalculabile.

Situația din România anilor '30, când regimul democratic s-a lăsat provocat și a răspuns în consecință acțiunilor extremei drepte (asasinarea lui Corneliu Zelea Codreanu este un asemenea exemplu de răspuns nefericit), demonstrează limpede că dacă o democrație nu-și asumă până la capăt regula jocului democrat, atunci ea va sucomba prima. Pentru acea epocă, nu numai România poate fi dată ca exemplu de acest ordin, ci și Ungaria, Iugoslavia, Polonia.

Dimpotrivă, perseverența în procedurile democratice este consolidantă pentru regimul democratic chiar și acolo unde, aparent, are multiple motive să restrângă aria libertăților și a drepturilor. Este cazul, de exemplu, al Israelului, unde de-a lungul celor aproape cincizeci de ani de existență s-au reunit destule rațiuni care să justifice, la o adică, suspendarea sau diminuarea democrației; or acest lucru nu s-a produs. Este, de asemenea cazul Indiei, care, cu toate imperfecțiunile, indiscutabil numeroase, ale regimului ei democratic, nu a consimțit decât pentru o scurtă durată (starea de urgență din anii 1975-1977) să renunțe la achizițiile de ordin democratic obținute după marea conflagrație mondială.

Aceste două exemple demonstrează deci că pot exista democrații chiar și acolo unde – folosind iarăși cuvintele lui G. Lavau -"«n-ar trebui» să existe"[59]. "Nu există aproape niciodată situații care să justifice excluderea democrației. Totuși, aceasta comportă riscuri pe care trebuie să știm să le calculăm și să le accceptăm cu discernământ" [60], este de părere Lavau în concluzia

studiului său. Şi la o asemenea părere nu putem decât să subscriem.

NOTE

[1] Cazul democraţiei antice ateniene, bazată nu pe partide, ci pe tragerea la sorţi a magistraţilor civili, rămâne desigur o referinţă obligatorie în teoria democraţiei, dar fără vreo relevanţă pentru societăţile de tip modern. Chiar dacă unii se mai întreabă asupra unei asemenea posibilităţi, cum o face, bunăoară, Elizabeth Kiss în studiul *Democracy without Parties?* (***Dissent***, Spring, 1992), întrebarea este mai întotdeauna retorică, nu însă fără o minimă justificare. Este chiar cazul acestui studiu. Elizabeth Kiss remarcă faptul, inedit în istoria modernă a democraţiei, că reconstrucţia politică a societăţilor postcomuniste este centrată într-un mod exagerat pe societatea civilă. Or, arată autoarea, dacă acest lucru este o necesitate, cel puţin în prima fază de emergenţă a vieţii politice democratice postcomuniste, persistenţa în el, cuplată cu subevaluarea importanţei partidelor în realizarea actului politic, poate pune în pericol viitorul democratic al acestor societăţi.

[2] Hans Kelsen, ***La Démocratie*** (Paris, Economica, 1988, reed.), p. 31.

[3] William N. Chambers, Walter Dean Burnham, ***The American Party System. Stage of political Development*** (London, Oxford University Press, 1967), p. 240.

[4] Ibidem, p. 241.

[5] Explicaţia rezidă într-o logică proprie, aparent paradoxală, concepţiei constituţionale britanice: dacă nu există o constituţie, lucrul se datorează omnipotenţei parlamentului britanic, care poate fi considerat deopotrivă o neîntreruptă adunare constituantă. Cu alte cuvinte, fiecare lege este, în ultimă instanţă, şi o prevedere constituţională. O astfel de concepţie are meritele ei în materie: suveranitatea poporului capătă un plus de consistenţă sau de expresie, cel puţin în măsura în care aceasta nu se mai regăseşte în legi de grade diferite (constituţionale, pe de o parte, şi organice sau ordinare, pe de alta). Aparent, o concepţie atât de permisivă ar duce la instabilitate. Or, nimic nu-i mai neadevărat, dacă avem în vedere cât de conservatoare este totuşi societatea britanică.

[6] Alain Touraine, ***Qu'est-ce que la démocratie?*** (Paris, Fayard, 1994),

p. 166.

[7] Max Weber, ***Le Savant et la politique*** (Paris, Ed. UGE), p. 141.

[8] Alexis de Tocqueville, ***De la Démocratie en Amérique*** (Paris, Union Générale d'Editions, 1963), p. 109.

[9] Pierre Avril, ***Essais sur les partis*** (Paris, Librairie générale de droit et jurisprudence, 1986), p. 43.

[10] Ibidem.

[11] Pierre Rosanvallon, *L'historie du mot «démocratie» à l'époque moderne*, in ***La Pensée politique*** (EHESS, Seuil-Gallimard, no. 1/1993).

[12] Ibidem, p. 11.

[13] ***Manuscrisele de la Yale***, apud J.-C. Lambertti, ***Tocqueville et les deux démocraties*** (Paris, PUF, 1983), p. 33.

[14] Alain Touraine, ***op. cit.***, p. 181.

[15] Pierre Rosanvallon, ***op. cit.***, p. 29.

[16] Alain Tourraine, ***op. cit.***, p. 19.

[17] Ibidem, p. 26.

[18] v. Philippe Lauvaux, *Récurrences et paradoxes: une historire contrapuntique*, ***Pouvoirs*** (le Parlement, Paris, PUF, no. 64/1993).

[19] Alain Minc, ***L'Ivresse démocratique***, (Paris, Gallimard, 1995), p. 22

[20] Ibidem, p. 99.

[21] Ibidem, p. 20.

[22] Ibidem, p. 26.

[23] Ibidem, p. 136-137.

[24] Ibidem, p. 23.

[25] Alain Touraine, ***op. cit.***, p. 43.

[26] Raymond Aron, ***Démocratie et totalitarisme*** (Paris, Gallimard, 1965), p. 98.

[27] V. Gary C. Jacobson, ***The Politics of Congressional Elections*** (New York, Harper Collins Publishers, 1992), p. 50-53.

[28] V., de exemplu, Sabine Lessman, ***Budgetery Politics and Elections. An Investigation of Public Expeditures in West Germany*** (Berlin, Walter de Grujter, 1987).

[29] J.-Claude Masclet, ***Droit électoral*** (Paris, PUF, 1989), pp. 244-248.

[30] Andrea Manzella, *Le crépuscule d'une partitocratie*, ***Pouvoirs***, (le Parlement, no. 64, PUF), p. 157.

[31] Alain, ***Propos sur les pouvoirs*** (Paris, PUF, 1985), p. 213.

[32] Moisei Ostrogorski, ***La Démocratie et les partis politiques*** (Paris, Fayard, 1993), p. 665-666.

[33] Giovanni Sartori, ***The Theory of Democracy Revisited*** (London, Chatham House 1987), p. 108.

[34] Pierre Avril, ***op. cit.,*** p. 62.

[35] Robert Dahl, ***Political Opposition in Western Democracies*** (New Haven, Yale University Press, 1966), p. XVII.

[36] Georges Burdeau, ***Traité de Science politique,*** tomurile VII (***La Démocratie gouvernante. Son assise sociale et sa philosophie politique,*** 1972), VIII (***La Démocratie et contraintes du nouvel âge,*** 1974).

[37] Giovanni Sartori, ***op. cit.,*** p. 23.

[38] Ibidem.

[39] Roberto Michels, ***Les partis politiques. Essai sur les tendances oligarchiques des démocraties*** (Paris, Flamarion, 1971), p. 296.

[40] Maurice Duverger, ***Les partis politiques*** (Paris, Armand Colin, 1973, 8-e édition), p. 462.

[41] S. Eldersveld, ***Political Parties. A Behavioral Analysis*** (Chicago, Rand Mc. Nally, 1964), p. 526-527.

[42] Adolf Hitler, ***Ma Doctrine*** (Paris, Fayard, 1938, 14-e édition), p. 3.

[43] Ibidem, p. 4.

[44] Ibidem, p. 8.

[45] Apud Alfred Grosser, *L'Etat des partis,* în *Yves Meny* (coord.), ***Idéologies, partis politiques et groupes sociaux*** (Paris, Presses de la Fondation Nationale de Science Politiques, 1989).

[46] Corneliu Zelea Codreanu, ***Cărticica șefului de cuib*** (București, 1937), p. 95.

[47] Nichifor Crainic, ***Ortodoxie și etnocrație*** (București, 1937), p. 189.

[48] A se vedea în acest sens excelentul studiu al lui David Berry intitulat ***Party Membership and Social Participation*** (***Political Studies,*** XVII, 2, June, 1969), în care se demonstrează, cu date pozitive, că persoanele care iau parte la viața de partid au o mai mare participare și la viața religioasă și la viața altor asociații voluntare decât persoanele fără de partid. Or, astfel stând lucrurile, partidele n-au cum să fie divizori ai societății; dimpotrivă, oricât ar părea de ciudat, partidele politice, în ciuda

adversității lor mutuale, par a conferi persoanelor implicate în ele un plus de sociabilitate (inclusiv în sensul solidarității).

[49.] Marcel Gauchet, *De la théocratie à la démocratie*, în ***Raison présente,*** no. 101/1992, p. 68.

[50.] Henri Weber, *Vous avez dit formelle?*, în ***Pouvoirs***, Démocratie (Paris, PUF, no. 52/1990), p. 32.

[51.] Apud Pierre Avril, ***op. cit.,*** p. 136.

[52.] Pierre Avril, ***op. cit.,*** p. 134.

[53.] George Voicu, *Sistemul de partide în România postcomunistă*, ***Sfera Politicii***, nr. 3/1993. Am conceptualizat astfel, "multipartidism cu defect", situația rezultată din alegerile legislative din țara noastră din 1992.

[54.] Există deja o întreprindere ambițioasă în acest sens: ***The New Democracy in Eastern Europe. Party Systems and Political Cleavages*** (Eward Elgor, Second Edition, 1993).

[55.] Philippe C. Schmitter, *Pericole și dileme pentru democrație*, ***Polis***, nr. 3/1994, p. 164.

[56.] Georges Lavau, *Propos hâtifs sur le risque démocratique*, ***Pouvoirs***, la Démocratie (Paris, PUF, no. 52/1990), p. 38.

[57.] Ibidem, p. 39.

[58.] Ibidem.

[59.] Ibidem, p. 40.

[60] Ibidem, p. 42

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ANEXA I

Evoluţia partidelor politice în Marea Britanie

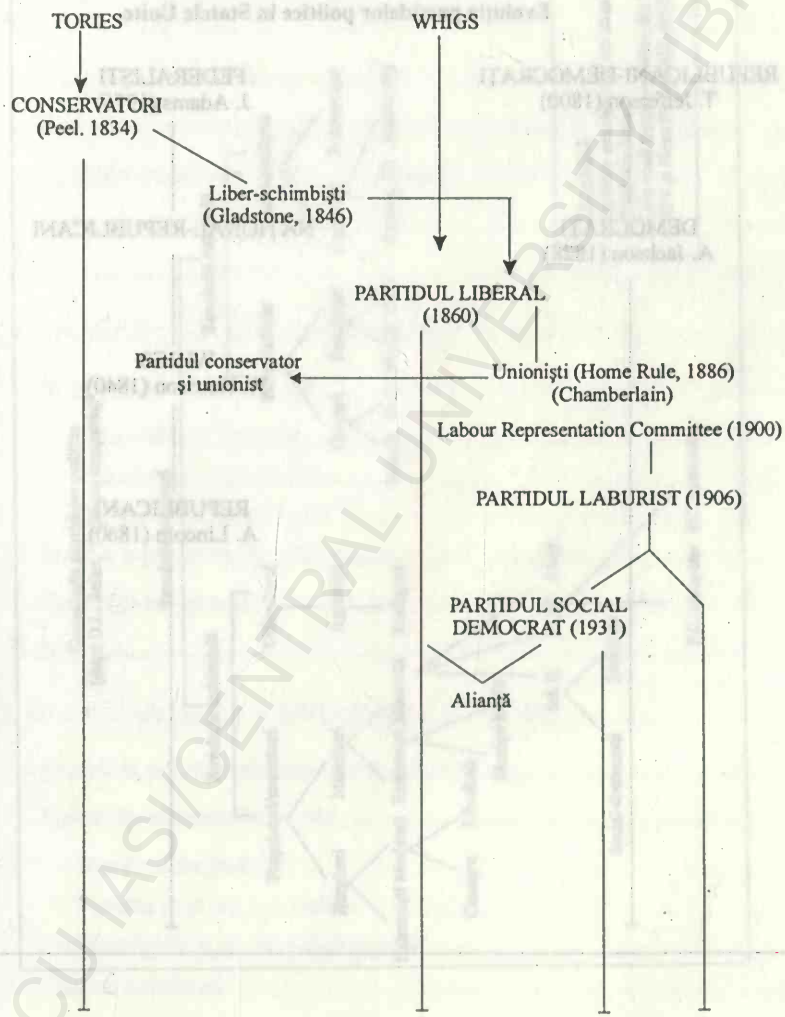

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ANEXA II

Evoluția partidelor politice în Statele Unite

REPUBLICANI-DEMOCRAȚI
T. Jefferson (1800)

FEDERALIȘTI
J. Adams (1976)

DEMOCRAȚI
A. Jackson (1828)

NAȚIONAL-REPUBLICANI

WHIGS
W. Harrison (1840)

REPUBLICANI
A. Lincoln (1860)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ANEXA III

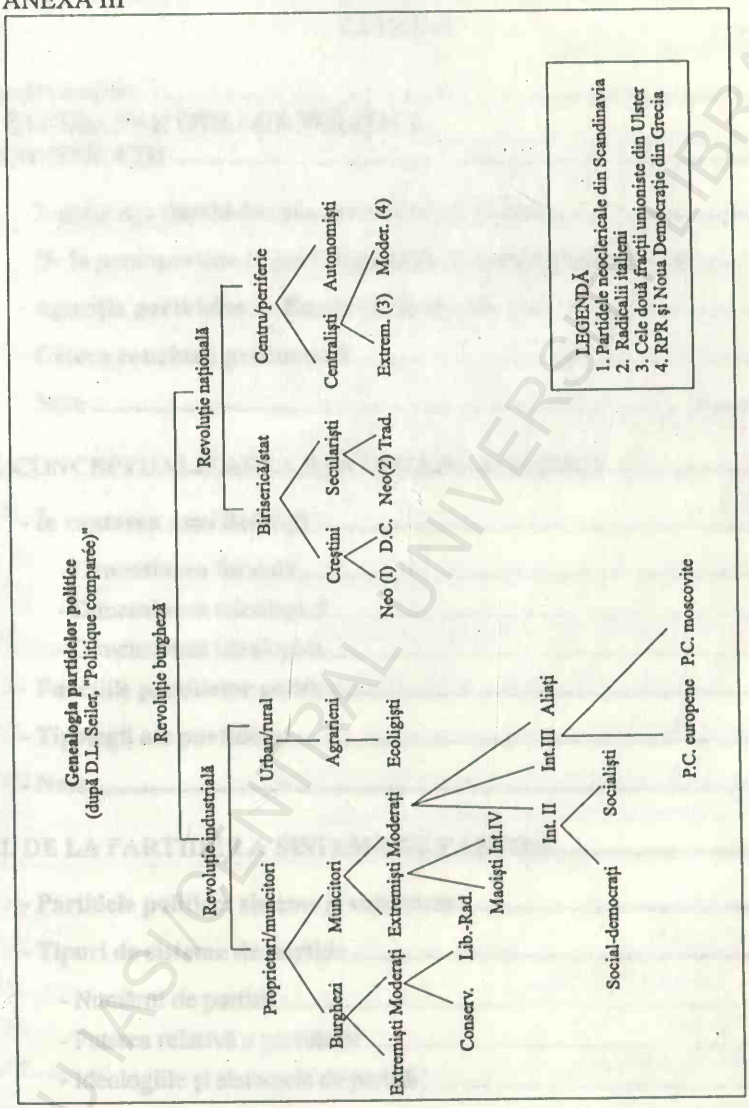

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CUPRINS

Cuvânt înainte 1
I. GENEZA PARTIDELOR POLITICE. SEMNIFICAŢII 5
- Emergenţa partidelor şi a sistemelor de partide 5
- De la protopartide la partide politice. Condiţii socio-politice 7
- Apariţia partidelor în România. Studiu de caz 19
- Câteva concluzii preliminare 34
- Note 49
II. CONCEPTUALIZAREA PARTIDELOR POLITICE 54
- În căutarea unei definiţii 54
- Dimensiunea formală 68
- Dimensiunea teleologică 71
- Dimensiunea ideologică 74
- Funcţiile partidelor politice 77
- Tipologii ale partidelor 84
- Note 96
III. DE LA PARTIDE LA SISTEME DE PARTIDE 100
- Partidele politice: sisteme şi subsisteme 100
- Tipuri de sisteme de partide 110
- Numărul de partide 118
- Puterea relativă a partidelor 120
- Ideologiile şi sistemele de partide 125
- Câteva concluzii 132
- Note 139

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

IV. MODURILE DE SCRUTIN ŞI SISTEMELE DE PARTIDE 141

- Modurile de scrutin 142

- Sistemele majoritare 144
- Reprezentarea proporţională 148
- Sisteme electorale mixte 151

- Influenţa modurilor de scrutin asupra sistemelor de partide 156

- Scrutinul majoritar uninominal şi bipartidismul 158
- Scrutinul majoritar uninominal cu două tururi şi alianţele de partide 169
- Reprezentarea proporţională şi multipartidismul 174

- Concluzii privind influenţa modurilor de scrutin asupra sistemelor de partide 181

- Note 188

V. SISTEMELE DE PARTIDE ÎN EUROPA DE EST 192

- Fundalul politic al revoluţiilor de la 1989 192

- Societate civilă versus partide politice 200

- Cazul României 209

- Situaţia socio-politică a comunismului românesc 209
- Emergenţa şi evoluţia pluripartidismului 212

- Cazurile altor societăţi postcomuniste 232

- Polonia 232
- Ungaria 245
- Cehoslovacia/Cehia 250
- Bulgaria 263

- Câteva concluzii 276

- Note 281

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

VI. ÎN CĂUTAREA DEMOCRAŢIEI: DE LA PARTIDE LA SISTEME DE PARTIDE **286**

- Partide-democraţie, o relaţie condiţionată constituţional **286**

- Partidele politice şi democraţia - între drept şi sociologie **288**

- Criticile la adresa partidelor şi a democraţiei **302**

- Critica moral-intelectuală 303
- Critica ideologică 305
  - Critica de extremă dreaptă 305
  - Critica de extremă stângă 308

- Note **318**

ANEXA I 323

ANEXA II 324

ANEXA III 325

Tipărit la
Atelierele Tipografice
METROPOL

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Tipărit la
Atelierele Tipografice
METROPOL

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BOU MASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY